

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

In Medias Res

MARK D. COLE

Az Atlanti-óceán (és a *Pacifica*-ügy)
mint vízvásztó

SZ. NAGY GÁBOR

Nagy Ferenc és Rajk László
sajtórendészeti vitája 1946-ban

JEROEN TEMPERMAN

Istenkáromlás, vallásgyalázás
és az emberi jogi előírások

NAVRATYIL ZOLTÁN

Szemelvények a névjog köréből
a sajtószabadság tükrében

SZILÁGYI FERENC

A személyiség magánjogi védelmének
dogmatikája a német jogban

2013/2

Wolters Kluwer
Complex Kiadó

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

II. évfolyam, 2. szám

2013

Felelős szerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Főszerkesztő

NYAKAS LEVENTE (Károli Gáspár Református Egyetem)

A szerkesztőbizottság tagjai

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

Tanácsadó testület

BAKA ANDRÁS (Kúria)

BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)

BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)

HORVÁTH ATTILA (ELTE)

KARÁCSONY ANDRÁS (ELTE)

KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)

KUKORELLI ISTVÁN (ELTE)

LÁBADY TAMÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

LENKOVICS BARNABÁS

(Alkotmánybíróság)

POKOL BÉLA (Alkotmánybíróság)

RÉVÉSZ T. MIHÁLY (ELTE)

SCHANDA BALÁZS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)

TAKÁCS PÉTER (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (Szegedi Tudományegyetem)

VARGA ZS. ANDRÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

ZLINSZKY JÁNOS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Wolters Kluwer
Complex Kiadó

Kiadja a
Wolters Kluwer Kft.
Budapest, 2013
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
Telefon: (40) 464-565
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info@wolterskluwer.hu
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Az NMHH Médiatanácsának Médiatudományi Intézete

Felelős vezető: a Wolters Kluwer Kft. igazgatója
A kiadásért felelős: Tóth Gábor
A kiadványok szerkesztésért felelős: dr. Vajda Krisztina
Felelős szerkesztő: Dúll Kata
Műszaki kiemelt főmunkatárs: Schuller Krisztina
Műszaki szerkesztők: Kerek Imréné, Szász Zoltán
Fedélterv és tördelés: Wolters Kluwer Kft. DTP-csoport
Nyomdai munkálatok: Starkiss Kft. – CX2013091

ISSN 2063-6253
Termékkód: YOY1350

Kiadványaink megtekinthetők és megvásárolhatóak szakkönyvesboltunkban a Kiadó címén,
továbbá a www.complex.hu portálon.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.
A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része
semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

TARTALOM

Tanulmányok

MARK D. COLE	
Az Atlanti-óceán (és a <i>Pacifica</i> -ügy) mint vízvázlasztó	197
MOLNÁR ATTILA KÁROLY	
A digitális kor kór	221
SZ. NAGY GÁBOR	
Nagy Ferenc és Rajk László sajtórendészeti vitája 1946-ban	247
JEROEN TEMPERMAN	
Istenkáromlás, vallásghalázás és az emberi jogi előírások	261

Fórum

MAYER ANNAMÁRIA	
Az újságírói források védelmének korlátozhatósága a strasbourgi bíróság ítélezési gyakorlatában	289
NAVRATYIL ZOLTÁN	
Szemelvények a névjog köréből a sajtószabadság tükrében	313
NYAKAS LEVENTE	
A médiapluralizmus nyomában	332
SZILÁGYI FERENC	
A személyiség magánjogi védelmének dogmatikája a német jogban	347
HORVÁTH E. ÍRISZ	
A polgári perek nyilvánossága	381

Könyvismertetések

Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932 (<i>Bárány Zsófia</i>)	397
Paál Vince (szerk.): A magyarországi médiaháború története (<i>Paál Vince</i>)	401

TANULMÁNYOK

Az Atlanti-óceán (és a *Pacifica*-ügy) mint vízváltó

*A médiabeli „illetlenség” szabályozása az Egyesült Államokban,
európai összehasonlító nézőpontból*

MARK D. COLE*

1. Bevezető: ugyanaz, s mégis oly különböző...

Közismert tény, hogy jelentős különbségek vannak az Egyesült Államok és a legtöbb európai ország, így Németország között a szólásszabadságot érintő ügyek megítélésében. A gyűlöletbeszéd tekintetében ez a különbség nyilvánvaló (pl. a rasszista vagy náci megszólalásokkal kapcsolatban), ami – többek között – történelmi okoknak tudható be. Emellett az emberi méltóság – és azzal együtt a személyiségi jogok – védelmének az európai alkotmányokban, így a német alkotmányban betöltött alapvető szerepe az amerikai megközelítéstől – amely szerint a lehető legszélesebb körű szólásszabadság alapja a szólásszabadság bármiféle korlátozását szinte korlátlanul tiltó Első Alkotmánykiegészítés („A kongresszus nem alkothat olyan jogot, amely a szólás szabadságát korlátozná”) – eltérőt tesz szükségessé. E különbséget számos cikk és könyv elemezte már, és visszatérő témája volt a két testvérváros, Louisville és Mainz közötti diskurzusnak is, amelynek keretében nem csupán megvitatták ezt a kérdést, de kísérletet tettek arra is, hogy egymás eltérő megközelítésmódját érthetőbbé tegyék a másik fél számára.¹

* A szerző új információs technológiák jogát, valamint média- és kommunikációs jogot oktat a Luxembourg-i Egyetemen. Korábban a mainzi Johannes Gutenberg Egyetemen dolgozott, és vendégelőadóként ma is ott tanít az LL.M. médiajogi programban. Mainzi kutatásai idején ellátogatott Louisville-be, ahol több ízben előadott a szólásszabadság összehasonlító jogi értelmezéséről, valamint alkotmányjogi és nemzetközi jogi kérdésekről. A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: *The Atlantic or Pacific(a) Divide: On Regulating Broadcast Indecency in the U.S. from a Comparative European Perspective*. In: Dieter DÖRR – Udo FINK – Russell L. WEAVER – Tobias KEBER (szerk.): *Brandeis Meets Gutenberg. German – American Conversations on Law, 1991–2011*. Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2011. A fordítást a szerző és a kiadó engedélyével közöljük.

¹ Vö. a mainzi Médiaforum előadássorozattal, amely rendszeresen foglalkozott a szólásszabadsággal összehasonlító jogi szempontból <http://www.mainzer-medieninstitut.de/veranstaltungen/archiv.php>.

Mindazonáltal a különbségek nem korlátozódnak a gyűlöletbeszédre és az emberek jó hírneve védelmére.² Sőt – és ez a jelen tanulmány témája – az elmúlt évek során nyilvánvalóvá vált, hogy a médiatartalmak szabályozása, azaz a műsorszolgáltatás illetékes hatósági felügyelete jelentős eltérést mutat, és mindez számos fontos ügyet eredményezett az Atlanti-óceán mindkét partján. Úgy tűnik, különösen az a kérdés vezet teljesen különböző válaszokhoz, hogy milyen tartalmi korlátozások szükségesek a kiskorúak fejlődésének védelme érdekében, még ha az adott tartalom az óceán mindkét partján azonos is, már csak azért is, mert az amerikai televíziós műsorokat és sorozatokat Európában, így Németországban is vetítik. A kérdés folyamatos érdeklődésre tart számot, hiszen a technológiai fejlődés és a legújabb jelenségek fényében (pl. új televíziós műsorok, illetve a médiahasználat új módjai, köztük a felhasználó által saját magáról készített erotikus képek telefonon keresztüli küldése [*sexting*]³ vagy az internetes zaklatás [*cyberbullying*]) újra kell gondolni, vajon megfelelő-e az egyensúly a szólásszabadság és a kiskorúak védelme között.

Ebben az értelemben viszonylag új fejlemény jelent meg Németországban az ifjúságvédelem területén, amely bevezető modellként szolgálhat ehhez az összehasonlításhoz. A németajkú tévénezőket tavaly a *Tatort Internet* (Tetthely: az internet) című, az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában népszerű *To Catch a Predator* (Ragadozó- vadászat) c. műsoron alapuló valóság show-val „szórakoztatták”, amelyben állítólagos pedofilokat érnek tetten kamerákkal éppen akkor, amikor azok megpróbálnak elcsábítani olyan (véltetően) fiatalok személyeket, akikkel korábban az interneten „találkoztak”. Ahogy az Egyesült Államokban, úgy a német jogi körökben is széles körű vitát indított a műsor, jóllehet ott, úgy tűnik, erőteljesebb támogatást élvezett a ragadozókkal szembeni dühre fókuszáló álláspont.

Polgári szabadságjogi csoportok, gyermekvédelmi csoportok és a német igazságügy-miniszter is úgy vélte, hogy a műsor káros és veszélyes a polgári szabadságjogokra nézve: „Fennáll az ártatlanok meghurcolásának, a károkozásnak és a jogállami egyensúly kibillentésének veszélye” – mondta Leutheusser-Schnarrenberger igazságügy-miniszter.⁴ A műsor formátuma jobbára azonos volt az amerikai és az angol változatával. Egy terapeuta és egy színész együtt jelenik meg az interneten úgy, mint egy, a beleegyezési korhatárt még el nem ért gyermek, online csevegésben vesznek részt potenciális gyermekmolekulákkal, és – vélhetően a bűnös kapcsolat beteljesülését szolgáló – találkát szerveznek le velük. A megbeszélte időben és helyen aztán a kamerák előtt leleplezik az illetőt.

² Az elsővel kapcsolatban l. pl. Winfried BRUGGER: The Treatment of Hate Speech in German Constitutional Law (Part I). 3 *German Law Journal* (2002). <http://www.germanlawjournal.com/index.php?pagelD=11&artID=212> és Part II. 4 *German Law Journal* 1 (2003). <http://www.germanlawjournal.com/index.php?pagelD=11&artID=225>, az utóbbival kapcsolatban l. pl. a 2011. évi *Privacy Forumon* elhangzott előadások gyűjteményét: Russell L. WEAVER – Dieter DÖRR (szerk.): *The Right to Privacy in the Light of Media Convergence – Perspectives from Three Continents*. Mainz, De Gruyter, 2012. Az utolsó hozzáférés időpontja valamennyi internetes forrás esetében: 2011. augusztus 15.

³ Ezzel kapcsolatban l. Sandra SCHMITZ – Lawrence SIRY: Teenage Folly or Child Abuse? Stale Responses to „Sexing” by Minors in the U.S. and Germany. *Policy & Internet*, 3. (2011), 2. Article 3, <http://www.psocommons.org/policyandinternet/vol3/iss2/art3>.

⁴ Vö. <http://www.spiegel.de/kultur/tv/0,1518,723995,00.html>.

A sorozat 2004 és 2007 között futott az Egyesült Államokban. Összességében 12 epizódot vetítettek le, és csak akkor állították le, amikor az egyik alany a kamerák előtt követett el öngyilkosságot. Az illetőt, a Texas állambeli Dallas egyik szomszédos megyéjének ügyész-helyettesét úgy mutatták be, mint az interneten egy általa kiskorúnak hitt személyre vadászó személyt. Amikor a férfi nem jelent meg a megbeszélte találkahelyen, hogy a gyermekkel (*minor*) találkozzon, a rendőrség és az NBC stábja az otthonához mentek. Amint a rendőrök beléptek a házába, a gyanúsított agyonlőtte magát. A család érzelmi megrázkódtatás szándékos okozásáért és a polgári jogok megsértéséért pert indított az NBC ellen. Az NBC fellebbezési kérelmére válaszul az ügyet tárgyaló bíró az eljárás lefolytatása mellett döntött, azt a határozatot hozta, hogy az NBC cselekedeteivel arra készítette a

„rendőrséget, hogy szükségtelen és meggondolatlan taktikákat alkalmazzon, pusztán azért, hogy minél drámaibb felvételek készüljenek egy televíziós műsor számára. (...) Egy ésszerűen eljáró esküdtsek vélheti úgy, hogy ezzel az NBC öngyilkosság elkövetésének vagy más sérülés okozásának jelentős kockázatát teremtette meg, továbbá olyan felháborító és szélsőséges magatartást tanúsított, amit egyetlen civilizált társadalomnak sem szabad eltűrnie.”⁵

E döntés fényében a felek egyezséget kötöttek, a műsor pedig rövidesen lekerült az NBC műsoráról.⁶ Helyi változatai ugyanezen a címen futottak az Egyesült Királyságban, Ausztráliában és Új-Zélandon is.

A különböző műsorformátumok a rendőrség részvételét és a gyanúsított névtelenségét illetően tértek el – az előbbi az egyesült államokbeli műsorban folytatott nyomozás lényeges elemét alkotta. A német változatban az alany neve titokban maradt, az arcát pedig kikockázták,⁷ míg az egyesült államokbeli verzió megmutatta az illető arcát és nevét is, ekként potenciálisan befolyásolva az illető tisztességes eljáráshoz fűződő jogát.

Ez csak egyetlen példa annak illusztrálására, hogy mennyire eltérő módon ítélik meg és tárgyalják a televíziós tartalmakat a két szóban forgó országban. A továbbiakban olyan példákkal foglalkozunk, amelyekkel kapcsolatban a médiahatóságoknak vagy a bíróságoknak a „korlátozni, vagy sem” kérdésében kellett dönteniük, és megvizsgáljuk, hogy e tekintetben milyen különbségek vannak az Egyesült Államok és Európa között. Ennek során az amerikai megközelítést vizsgáljuk részletesen, amelyet összehasonlító jellegű megállapításokkal egészítünk ki.

⁵ *Conradt v. Universal*, Opinion 07 Civ. 6623 (DC) of Feb. 26. 2008. U.S. Dist. Court. Southern Distr. of New York. Chin. J., különösen: 2. skk. és 34. A döntés letölthető innen: <http://online.wsj.com/public/resources/documents/conradt.pdf>.

⁶ Vö. az ügy háttéréről részletesen: <http://latimesblogs.latimes.com/showtracker/2008/06/nbc-resolves-la.html>.

⁷ Jóllehet a médiahatóságok az első két epizód esetében megállapították a személyhez fűződő jogok nem megfelelő kikockázás révén megvalósult sérelmét, az illetékes szerv nem indított eljárást. Vö. <http://www.die-medienanstalten.de/pressecenter/pressemitteilungen/detailsicht/article/zak-pressemitteilung-162010-zak-beanstandet-zwei-folgen-von-tatort-internet-moegliche-taet.html>.

2. Az „illetlen” tartalmak megítélése az Egyesült Államokban

2.1. Az Első Alkotmánykiegészítéssel és a műsorszolgáltatással kapcsolatos szabályok

Anélkül, hogy a jelen írásban részletesen vizsgálhatnánk a kérdést, megállapíthatjuk, hogy a műsorszolgáltatás, így a televíziós tartalmak ellenőrzésére vonatkozó alkotmányos szabály a szólás Első Alkotmánykiegészítésben rögzített széles körű védelmét biztosítja. Főszabályként az állam csupán rendkívül szűk körben, továbbá mind az előzetes korlátozások tilalmára, mind pedig a tartalomsemlegességre vonatkozó szabályoknak megfelelő jogos érdekek alapján korlátozhatja a szólást.⁸

Ugyanakkor a szólás bizonyos kategóriái kívül esnek az Első Alkotmánykiegészítés nyújtotta védelem körén, akár azért, mert nem képviselnek értékes hozzájárulást az igazság kereséséhez az eszmék piacán, akár azért, mert károsak, vagy éppenséggel akadályozzák a szólásszabadság fejlődését.⁹ E kategóriák körébe tartozik a gyermekpornográfia és az obszcenitás.¹⁰ Az obszcén megnyilvánulásokra vonatkozó mércét el nem érő, pusztán illetlen megnyilvánulások azonban az Első Alkotmánykiegészítés oltalma *alatt* állnak. Nem meglepő tehát, hogy az Egyesült Államok bíróságai hosszú ideje küzdenek a két kategória közötti határvonal meghatározásával.

Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a műsorszolgáltatás természetéből adódóan, az Egyesült Államokban az államnak ahhoz is joga van, hogy szélesebb körben szabályozza (és ezáltal korlátozza) a televíziós és egyéb műsorszolgáltatások tartalmát, mint a más formában történő véleménynyilvánítást.¹¹ Ennek eredményeképpen előfordul, hogy a szólás bizonyos fajtái általában élvezik az alkotmányos védelmet, ugyanakkor a műsorszolgáltatás keretei között korlátozhatók. Ez pontosan az „illetlenség” kategóriája, amellyel kapcsolatban különösen gyakran merül fel

⁸ A szólásszabadságra vonatkozó szabályok általános áttekintéséhez l. Russell L. WEAVER – Donald E. LIVELY: *Understanding the First Amendment*. 3rd ed. New Providence, LexisNexis, Matthew Bender, 2009.; vagy részletesebben: Russell L. WEAVER – Arthur D. HELLMANN: *The First Amendment: Cases, Materials and Problems*. New Providence, LexisNexis, 2002. A két fent említett kérdéssel az utóbbi mű 5. és 7. fejezete foglalkozik.

⁹ A *Bill of Rights* bíróságok általi alkalmazásának rövid összefoglalását l. *Analysis and Interpretation of the Constitution, Annotations of Cases Decided by the Supreme Court of the United States*. Senate Document, No. 108–17, 2002 Edition, elérhető itt: <http://www.gpoaccess.gov/constitution/browse2002.html#04supp>. A jelen tanulmány szempontjából érdekes rész az 1220. oldaltól olvasható. A 2004., 2006. és 2008. évi kiegészítések ugyanezen a webhelyen megtalálhatók.

¹⁰ A Legfelső Bíróság a *Roth v. United States*, 354 U.S. 476 (1957) és a *Miller v. California*, 413 U.S. 15 (1973) ügyekben úgy döntött, hogy az államnak jogában áll az obszcén anyagok korlátozása. „Obszcén anyag” (l. *Roth*, 487. skk.) az „olyan anyag, amely izgalomkeltési céllal foglalkozik a szexualitással”. Ennek kritériuma, hogy „a jelenlegi közösségi normákhoz alkalmazkodó átlagember esetében az anyag domináns témája a kéjszóró izgalom felkeltését szolgálja.” A nemi vágy felkeltését szolgáló anyag meghatározása: „olyan anyag, amely hajlamos parázna gondolatokat kelteni”, a kéjszóró érdeklődés pedig „szégyenteljes vagy beteges érdeklődés a meztelenség, a szex, vagy a kiválasztás iránt.”

¹¹ Éppen ezért a rádió- és televízióadók engedélyeztetésének követelményei nem minősülnek az Első Alkotmánykiegészítés sérelmének, jöllehet maguk is egyfajta előzetes korlátozást képviselnek. Vö. *National Broadcasting Co. v. United States*, 319 U.S. 190 (1943); *Red Lion Broadcasting Co. v. FCC*, 395 U.S. 367 (1969); *FCC v. National Citizens Comm. for Broadcasting*, 436 U.S. 775 (1978).

probléma. Sőt, jóllehet a korlátozásokat „valamely jelentős állami érdek előmozdítása céljából”¹² szűkre kell szabni, tévesnek bizonyul a közfelfogás, amely szerint az Egyesült Államok a többi országnál szélesebb körben biztosítja a szólásszabadságot a nyíltan szexuális vagy más „illetlen” anyagok esetében, ugyanis az Egyesült Államok kevésbé megengedő és jóval szigorúbb korlátozásokat alkalmaz ezen a téren. Mint azt a következőkben látni fogjuk, a műsorszolgáltatás terén minden más területnél nagyobb a hajlandóság a tartalmak elfojtására, az amerikai szövetségi bíróságok pedig ismét elkezdtek foglalkozni a sugárzott médiában előforduló illetlenség kérdésével. A *Pacifica Foundation v. FCC* ügyben¹³ hozott alapvető jelentőségű döntés további érvényességét megkérdőjelező ügyek két fő csoportra oszthatók: a „váratlan káromkodásokra” (*fleeting explicatives*) és a „váratlan meztelenségre” (*fleeting nudity*).

Ahogy világszerte mindenütt a frekvenciák növekvő használata szükségessé tette a tudatos frekvenciagazdálkodást, az Egyesült Államok Kongresszusa is létrehozott egy független szabályozó hatóságot a frekvenciák ellenőrzésére és szabályozására, és ezáltal felügyelje a nemzet műsorszolgáltató rendszerét. A Szövetségi Hírközlési Bizottságot (Federal Communications Commission – FCC) az 1934. évi hírközlési törvény¹⁴ hívta életre; e testület feladata lett a frekvenciaspektrum mint szűkös erőforrás felügyeletének ellátása. A rendelkezésre álló frekvenciák szűkösége indokolta azt, hogy a frekvenciahasználókat a közérdek szolgálatára kötelezzék. Ennek megfelelően az FCC olyan engedélyezési rendszert vezetett be, amely lehetővé tette tartalomszabályozási korlátozások alkalmazását a kiosztott frekvenciák hasznélvezőivel szemben. Mindazonáltal az ilyen szabályok alkalmazását egyértelműen korlátozza, hogy – tekintettel az Első Alkotmánykiegészítésre – az FCC semmiféle cenzúrát nem gyakorolhat.¹⁵

A Legfelső Bíróság értelmezése szerint az Első Alkotmánykiegészítés a szólásnak nem minden fajtáját védi. Éppen ezért az obszcén tartalmak jogszabályi tilalma mindenfajta műsorra vonatkozik (azaz rádió- és televízióműsorra egyaránt), függetlenül attól, hogy annak terjesztése földfelszíni sugárzás révén (az amerikai terminológiában: „sugárzott televízió vagy rádió”), kábelen, vagy műholdon keresztül történik.¹⁶ E tilalom megsértése büntetőeljárást vonhat maga után, ugyanakkor az FCC közigazgatási eljárást is indíthat a műsorszolgáltató ellen. Jóllehet az FCC hatásköre bizonyos kérdésekben kiterjed a kábeltelevíziózásra és a közvetlen műholdas műsorszórással kapcsolatos bizonyos engedélyeztetés utáni ügyekre is, a lényegét érintően itt nem ez a helyzet: az illetlen tartalom mint olyan nem tiltott, hanem az Első Alkotmánykiegészítés által védelemben részesített megnyilvánulásnak minősül. Az ilyen tartalmak terjesztése ezért csak különleges indokolással korlátozható.

Mivel a műholdas- és a kábeltelevíziós szolgáltatások igénybevételéhez egyedi előfizetői szerződés szükséges, ezek helyzetét a sugárzott televíziós (és rádiós) tartalmaktól eltérően kezel-

¹² *FCC v. League of Women Voters*, 468 U.S. 364 (1984), 380., ahol a Bíróság a kényszerítő érdek helyett elégségesnek találta a megalapozott fontos érdeket; az FCC hatáskörén kívül, vö. *Arkansas Writers' Project, Inc. v. Ragland*, 481 U.S. 221, 231 (1987).

¹³ *Pacifica Foundation v. FCC*, 438 U.S. 726 (1978).

¹⁴ Kodifikálva: United States Code 47., 5. fejt., a 151. cikktől.

¹⁵ Vö. ugyancsak az 1934. évi kommunikációról szóló törvény 326. cikkével.

¹⁶ Vö. United States Code 18., 71. fejt., konkrétan a 1464. és 1468. sz. cikk (ahol az utóbbi egyértelműsíti a rendelkezés kiterjesztését a terjesztés valamennyi formájára, ideértve a kábeles és műholdas terjesztést), illetve a különböző államok obszcénitásra vonatkozó törvényei.

ték és kezelik ma is.¹⁷ Az utóbbiak esetében – az FCC és a bíróságok eddigi álláspontja szerint – a szolgáltatás általános elterjedtsége indokolja a fokozott korlátozást, különösen az illetlen tartalmak esetében. Mivel a frekvenciák nyilvánosan elérhetők (feltéve, természetesen, hogy rendelkezésünkre áll hang és kép reprodukálására alkalmas készülék), az illetlen tartalmak meglepetésként érhetik a nézőket vagy hallgatókat, akik nem kötöttek szerződést a csatornákon közvetített, előre tudhatóan különleges tartalmakra vonatkozóan.¹⁸ Erősebb érv lehet, hogy az ilyen tartalmak a gyermekek számára is könnyen hozzáférhetők.¹⁹ A Legfelső Bíróság az *FCC v. Pacifica Foundation* ügyben kifejtett álláspontja szerint:

„Először: az elektronikus média egyedülállóan széles körű jelenlétre tett szert valamennyi amerikai életében. A hullámhosszokon keresztül közvetített nyilvánvalóan megbotránkoztató, illetlen tartalommal a polgárok most már nem csupán nyilvános helyeken, de saját otthonukban is kénytelenek szembesülni, ahol pedig a zaklatástól való mentességhez való joguk egyértelműen nagyobb jelentőséggel bír, mint a betolakodó Első Alkotmánykiegészítésben biztosított jogai (...) Másodszor: a sugárzott műsorok egyedülálló módon hozzáférhetők a gyermekek, akár még a koruk miatt olvasni sem tudó gyermekek számára is (...). Az, hogy a gyermekek ilyen könnyedén hozzáférhetnek a sugárzott adáshoz, (...) önmagában elégséges indok a műsorokban előforduló illetlen tartalmak különleges kezelésére.”²⁰

Mint fentebb említettük, ez a megközelítés ugyanakkor nem ad választ arra, hogy mely tartalmak minősülnek olyan mértékben illetlennek, hogy az alkotmányosan indokoltá teszi műsorszórás útján történő terjesztésük korlátozását.

2.2. Váratlan illetlenség

2.2.1. A váratlan káromkodások

Az FCC értelmezésében szeméremsértőnek bizonyult első ügycsoportot nevezhetjük a nem helyénvaló nyelvhasználattal összefüggő ügyeknek, amelyekről a *Pacifica*-ügyben született

¹⁷ Az interneten terjesztett tartalmak esetében továbbá nem is lehetségesek az olyan korlátozások, mint a műsorszórás esetében, vö. *Reno v. American Civil Liberties Union*, 521 U.S. 844 (1997) és *Ashcroft v. ACLU*, 542 U.S. 656 (2004), jöllehet a jelen tanulmányban helyszűke miatt ez a kérdés részletesebben nem vizsgálható.

¹⁸ Ez volt a *Pacifica*-ügyhöz vezető panaszban használt érv: a panaszos véletlenszerűen választott az autórádióján elérhető csatornák közül.

¹⁹ Jöllehet egyesek szerint a gyermekek szóláshoz való jogát nem veszik figyelembe kellő mértékben, vö. pl. Clay CALVERT: Sins of Omission and „A Line-Drawing Exercise”: A Response to FCC Chairman Kevin Martin’s Comments on the „Expansion of Indecency Regulation”. 60 *Federal Communications Law Journal* F.1 (2008), 6. (ez és az összes többi hivatkozás a *Federal Communications Law Journal*-ra elérhető innen: <http://www.law.indiana.edu/fclj/>). Ugyanebbe az irányba mutat a Legfelső Bíróság nemrégiben hozott döntése, amellyel megsemmisítette az erőszakos videojátékok kiskorúak részére történő értékesítését megtiltó kaliforniai törvényt: *California v. Entertainment Merchants Association et al.*, 2011. június 27-ei döntés (jegyzékszám: 08-1448).

²⁰ *FCC v. Pacifica Foundation*, 438 U.S. 726 (1978), 748. skk.

döntés. 1975-ben George Carlin *Dirty Words (Csúnya szavak)* c., napközben elhangzott monológjával kapcsolatban állapította meg az FCC, hogy a szervezetnek jogszabályban rögzített feladatánál fogva jogában áll megakadályozni „bármely szeméremsertő, trágár, vagy káromkodó nyelvezet rádióon keresztüli terjesztését,”²¹ azaz szabályozni a sugárzott médiát akár olyan esetekben is, amelyek a nyomtatott médiával kapcsolatban nem merülnének fel, főként azért, mert a rádióműsorok esetében fennáll annak a veszélye, hogy a hallgató előzetes beleegyezés nélkül szembesül ilyen tartalmakkal (pl. úgy, hogy „véletlenül” kapcsol valamelyik csatornára), továbbá az, hogy a gyermekek felügyelet nélkül is könnyedén hallgathatnak ilyen tartalmat.

E döntést az Egyesült Államok Legfelső Bírósága a fent említett *FCC v. Pacifica* ügyben helybenhagyta, elfogadva a különleges körülményekre hivatkozó érvelést akkor, ha a beszélő sugárzott médián keresztül továbbítja az üzenetét. A Bíróság helybenhagyta továbbá a Bizottság „illetlen” beszédre alkalmazott definícióját, amely szerint illetlen az

„olyan nyelvhasználat, amely a sugárzott médiára vonatkozó, a mindenkori közösségi mércék alapján nyilvánvalóan megbotránkoztató módon ír le szexuális vagy anyagcserével összefüggő tevékenységeket vagy emberi szerkezet bármely napszakban, amikor valós annak veszélye, hogy a hallgatóság körében gyermekek is lehetnek.”²²

A Bíróság a rendzavarással foglalkozó ügyekben alkalmazott mérce alapján megállapította, hogy eltérő lett volna az ügy kimenetele, ha a műsort más időpontban adják le. A döntés, mint azt a Bíróság is megállapította, igen kis többséggel született, és figyelembe vette az FCC arra vonatkozó ígéretét, hogy a hatóság nagy gondtal és körültekintéssel jár majd el – azaz igen megszorító módon alkalmazza az illetlenségre vonatkozó szabályokat.²³ Ez a *Pacifica*-mérce szó szerinti alkalmazásához vezetett, vagyis az FCC csak abban az esetben indított eljárást, ha ténylegesen a *Pacifica*-ügyben vizsgált hét „csúnya szó” valamelyikét használták; a gyakorlatban még a *Pacifica*-ügyben tett pontosítás után is alig indult eljárás.

Az FCC később arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel a műsorszolgáltatók képesek kijátszani a *Pacifica*-tilalmat egyszerűen úgy, hogy a tiltott szavak használatát elkerülve közlik szeméremsertő üzeneteiket, ezért megváltoztatta eljárás módját: az elfogadott definíció alapján az esetek inkább „szövegösszefüggésen” alapuló értelmezésével kell kimutatni a szeméremsertő tartalmakat még akkor is, ha a kérdéses szavak nem szerepelnek az adott tartalomban. Mindamellet a szabályt a gyakorlatban igen ritkán kellett érvényesíteni.²⁴ A kilencvenes években az FCC a kérdés még inkább egyértelművé tétele érdekében „mentességet biztosító” szabályokat vezetett be, amelyek a reggel hat órától este tíz óráig tartó időszakra korlátozták az illetlen tartalmakra vonatkozó szabályok alkalmazását. 2001-ben, hogy a műsorszolgáltatók számára útmutatást nyújtsanak, terjedelmes állásfoglalást adtak ki arról, hogy a Bizottság hogyan alkal-

²¹ Uo., 729.

²² Citizen's Complaint Against *Pacifica* Found. Station WBAI (FM), N.Y., N.Y. 56 F.C.C. 2d 94 (1975) 11. bek.

²³ Vö. *FCC v. Pacifica* (I. 20. lj.) például Powell bíró párhuzamos indokolását, 760., de I. ugyancsak a Brennan bíró különvéleményében megfogalmazott megjegyzést, 769.

²⁴ Vö. In re Application of WGBH Educ. Found., 69 F.C.C.2d 1250, 10. bek.

mazza a szabályokat.²⁵ A sugárzott médiában bekövetkezett konkrét eseményekre válaszul azonban 2003-ban jelentősen megváltozott a vonatkozó szabályok végrehajtásának módja.²⁶ A polémia 2002-ben kezdődött, amikor a népszerű könnyűzenei ikon, Cher a hírhedt „b-betűs szót” használta, amikor átvette az American Music Awards életműdíját.²⁷ A következő évben más televíziós zenei díjátadókon Bono, az énekes, és Nicole Richie televíziós személyiség szintén használták a „b-betűs szót” az ünnepség alatt.²⁸ Ezek az esetek nem forgatókönyv szerint történtek, és a műsorszolgáltató előzetesen nem tudott róluk, továbbá a kifejezés töltelék-szóként került elő.²⁹ Jóllehet az FCC megállapította az illetlenségre vonatkozó szabályok megsértését, kezdetben mégsem szabott ki bírságot a díjátadók tekintetében, inkább tájékoztatást küldött a műsorszolgáltatóknak az új szabályokról.³⁰ A műsorszolgáltatók fellebbeztek a szabálmódosítás ellen, és az ügyeket a New York-i másodfokú bíróság összevontan tárgyalta.

2007-ben a másodfokú bíróság megállapította, hogy az FCC szabálmódosítása a váratlan káromkodásokkal kapcsolatban önkényes és kiszámíthatatlan, továbbá sérti a szövetségi közigazgatási jogszabályokat.³¹ A bíróság kifejtette, hogy a Legfelső Bíróság *Pacifica*-ügyben hozott döntésének egyik indoka éppen az volt, hogy az FCC szavatolta, hogy hatóságként csak korlátozott mértékben szabályozza az illetlenséget.³² A bíróság azt állapította meg, hogy jóllehet a fenti incidensek megtörténtekor ez a visszafogott szabályozás volt érvényben, az FCC az intézkedéssel felülírta valamennyi korábbi ügyben hozott döntését, amely szerint a *váratlan* káromkodások nem szankcionálhatók az FCC illetlenségre vonatkozó szabályai alapján.³³ Ennek következtében a műsorszolgáltatók nem láthatnák előre, hogy mely tartalmak minősülnek

²⁵ Industry Guidance on the Commission's Case Law Interpreting, 18 U.S.C. § 1464 and Enforcement Policies Regarding Broadcast Indecency. Policy Statement, 16 F.C.C.R. 7999 (2001).

²⁶ Az FCC megváltozott szabályozásáról általánosságban I. pl. Lili LEVI: Chairman Kevin Martin on Indecency: Enhancing Agency Power. 60 *Federal Communications Law Journal* 19 (2008), 24. skk.

²⁷ Az FCC által illetlennek talált megjegyzés a következőképpen hangzott: „A kritikusok (...) szerint minden évben rosszul áll a szénám. Ja. Hát basszák meg!”

²⁸ A kérdéses idézetek: a 2003-as Golden Globe díjátadón a díj átvételkor Bono ezt mondta: „Hát ez tényleg, tényleg kibaszott klassz.” A 2003-as Billboard Music Awards díjátadón, miközben Paris Hiltonnal közösen átadott egy díjat, Richie ezt mondta: „Próbáltál már bármi szart kiszedni egy Prada-retikülből? Hát nem olyan kibaszott egyszerű.”

²⁹ Érdemes megjegyezni, hogy az FCC szerint Cher nem káromkodott, de szavai szexuális konnotációval bírtak. Emellett a Bizottság úgy találta, hogy Richie hivatkozása a (tehén)szarra szó szerint értendő.

³⁰ Complaints Against Various Broadcast Licensees Regarding Their Airing of the „Golden Globe Awards” Program. Memorandum Opinion and Order. 19 F.C.C.R. 4975., 16. bek. (2004).

³¹ *Fox TV Stations, Inc. v. FCC*, 489 F.3d 444 (2d Cir. 2007).

³² L. 23. lj.

³³ Vö. In re Complaints Against Various Broadcast Licensees Regarding Their Airing of the “Golden Globe Awards” Program. 18 F.C.C.R. 19859. 12. bek. (FCC Enforcement Bureau 2003): „Jóllehet a Bizottság legutóbbi gyakorlata szerint a »b-betűs szó« elszigetelt vagy váratlan elhangzásai nem minősültek illetlennek, illetve nem voltak maguk után intézkedést, a mai döntés alapján kijelenthetjük, hogy az ilyen értelmezés a továbbiakban nem minősül helyes jogalkalmazásnak.” L. Robert M. O'NEIL: Indecency, the First Amendment, and the FCC. 60 *Federal Communications Law Journal* 12 (2008), aki ugyancsak kiemeli, hogy a váratlan káromkodások nem merítették volna ki egyetlen, a *Pacifica*-ügyben hozott döntés után használatos, vagy az FCC szabályzatában megadott kritériumot sem (13.).

jogellenesnek, illetve mely tartalmak élveznek védelmet.³⁴ A bíróság álláspontja szerint az FCC eljárása és érvelése teljes egészében önkényes és kiszámíthatatlan volt. Az FCC fellebbezést nyújtott be a döntés ellen a Legfelső Bírósághoz.

Szoros, 5:4 arányú döntésével a Legfelső Bíróság megsemmisítette a másodfokú bíróság döntését, és visszaküldte azt a fellebbezeti bírósághoz.³⁵ A Scalia bíró által jegyzett többségi döntés szerint a másodfokú bíróság tévedett az ügy elemzésekor. A Legfelső Bíróság véleménye szerint az FCC-nek nem kötelessége meggyőzni a bíróságot arról, hogy az új szabályozás jobb lenne a meglévő szabályozásnál, elegendő csupán annyit bizonyítania, hogy a közigazgatási eljárás szabályait betartva és a jogalapelül szolgáló jogszabályoknak megfelelően járt el:

„Alapvetően (...) a hatóság azon döntése, hogy eseti alapon vizsgálja az egyedi, egymástól elkülönülő káromkodások nyilvánvalóan megbotránkoztató voltát, sem nem önkényes, sem nem kiszámíthatatlan. Mint rámutattunk, vélhetően még Geoffrey Chaucer *Molnár meséje* című történetének főműsoridőben történő előadása sem keltené fel különösebben nagyszámú olyan gyermek figyelmét, akik elég idősek ahhoz, hogy megértsék a történetet, de elég fiatalok ahhoz, hogy kárt szenvedjenek tőle. (...) Attól, hogy az ügynökség fenntartja mérlegelési jogának egy részét, a vizsgált díjtadókön használt sértő nyelvezet ügynökségi szabályozása nem válik sem önkényessé, sem kiszámíthatatlanná.”³⁶

A Legfelső Bíróság lényegében úgy vélte, hogy a másodfokú bíróság helytelen elemzésre alapozta feltételezéseit:

„Ha a Bizottság intézkedése a szó mindennapi értelmében nem volt sem önkényes, sem kiszámíthatatlan, úgy megfelelt a közigazgatási eljárási törvény önkényességgel és kiszámíthatatlansággal kapcsolatos előírásainak. Az, hogy az alkotmány szerint is jogszerű-e, külön kérdés, amit külön alkotmányossági vizsgálat során kell vizsgálni.”³⁷

³⁴ A Bíróság felsorolta a közigazgatási eljárás során hozott döntéseket: a Bizottság először azon az állásponton volt, hogy a váratlan káromkodások a Bizottság hosszú ideje követett szabályozása alapján nem vonnak maguk után intézkedést. Azután ezt a döntést a teljes Bizottság megsemmisítette. Az FCC ekkor arra az álláspontra helyezkedett, hogy a „b-betűs szó” a szexuális tevékenység egyik legdurvább, legszabadszajúbb leírása az angol nyelvben, következésképpen nyilvánvalóan sérti a jelenkor közösségi normáit. In re Complaints Against Various Broadcast Licensees Regarding Their Airing of the „Golden Globe Awards” Program. 18 F.C.C.R. 19859. 8. bek.

³⁵ *FCC v. Fox Television Stations, Inc.*, 556 U.S. 502, 529, 129 S.Ct. 1800, 173 L.Ed.2d 738 (2009).

³⁶ Uo., 1814.

³⁷ Uo., 1812. A *Fox*- és a *CBS*-ügyben (l. lentebb) az alperesek azzal érveltek, hogy az FCC médiaközvetítésekben előforduló illetlenségre vonatkozó szabályozása alkotmányellenesen sérti a szólásszabadságot. Ugyanakkor mindkét eljáró másodfokú bíróság tartózkodott e kérdés vizsgálatától, minthogy a bíróságok előjoga, hogy lehetőség szerint ne az alkotmány, hanem más, alacsonyabb jogforrás alapján döntsének az ügyekben. A bíróságok ezért a közigazgatási jog elemzésére támaszkodtak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a bíróságok egyáltalán nem foglalkoztak az alkotmányossági kérdésekkel.

Más szóval, a valóban releváns kérdést – ti. hogy sor került-e az Első Alkotmánykiegészítés szólásszabadságra vonatkozó előírásainak megsértésére – a Legfelső Bíróság nem érintette, mert az eredeti döntés a közigazgatási jog követelményein alapult.³⁸

Az eljárás megismétlésére utasított másodfokú fellebbezési bíróság ismét meghallgatta az érveket, és 2010. júliusi döntésében kimondta, hogy a szabályozás alkotmányellenesen homályos volt és visszatartó hatást gyakorolt a védelmet élvező megnyilvánulásokra.³⁹ A bíróság felvette a kesztyűt az FCC illetlenségre vonatkozó elemzésének bizonytalanságával szemben, és rámutatott, hogy ugyanazok a szavak, amelyek bizonyos szövegösszefüggésben illetlennek minősülnek, más szövegösszefüggésben elfogadhatók a Bizottság számára. Emellett eltérő megítélés alá estek más, hasonló szavak kifejezések, amelyekkel kapcsolatban hasonló reakció lenne elvárható.⁴⁰ A bíróság megállapította, hogy a szöveggörnyezet jelentősége ellenére az illetlenséget megállapító döntések indokolása megkülönböztethetetlen az ellentétes indokolástól, amelynek értelmében ugyanaz az anyag elfogadhatónak minősült:

„A Bizottság azt állítja, hogy a nyilvánvaló megbotrántoztatás általa alkalmazott háromtényezős tesztje egyértelműen eligazítja a műsorszolgáltatókat azzal kapcsolatban, hogy mi az, amit illetlennek talál. Ám ezen esetek mindegyikében, a Bizottság indoklása egy vagy több ilyen tényező megismétléséből állt, anélkül, hogy részletezte volna, miként alkalmazta azokat. Így például a »lószar« (*bullshit*) kifejezés illetlennek bizonyult, mert »közönséges, szemléletes és világos«, míg a »pöcsfej« (*dickhead*) nem minősült illetlennek, mert »nem eléggé közönséges, világos vagy szemléletes«. Ez aligha szolgál eligazításul a műsorszolgáltatók számára arra nézvést, hogy a jövőben a Bizottság hogyan alkalmazza a kérdéses tényezőket.»⁴¹

A másodfokú bíróság megállapítása szerint a szabályozás bizonytalan volta „dermesztő hatást” (*chilling effect*) gyakorol a védett megnyilvánulásokra. Elismerve az ilyen természetű megnyilvánulások szabályozásának nehézségeit, a bíróság kijelentette:

„A nemiség és a szexuális vonzalom mágneses ereje már a trójai háború óta bizonyosan az emberi érdeklődés egyik legközkedveltebb témája. Az emésztőrendszer és ürítés is előkelő helyet foglal el az emberi gondolkodásban. Azzal, hogy megtilt minden »nyilvánvalóan megbotrántoztató« utalást a nemiségre, a nemi szervekre és az ürítésre anélkül, hogy eligazítással szolgálna a »nyilvánvalóan megbotrántoztató« kifejezés értelméről, az FCC valójában megdermeszti a szólásszabadságot, mert a műsorszolgáltatók nem tudhatják, hogy az FCC a jövőben mely megnyilvánulást talál majd megbotrántoztatónak. Azzal, hogy a döntés kockázatát e bonyolult és összetett kérdéskörben a műsorszolgáltatókra hárítja, az FCC olyan értékes anyagok tekintetében készlet öncenzúrára, amely anyagoknak az Első Alkotmánykiegészítés teljes körű védelmét kellene élvezniük.»⁴²

³⁸ A közigazgatási jogi vonatkozások elemzéséért l. Dave E. HUTCHINSON: „Fleeting Expletives” Are the tip of the Iceberg: Fallout from Exposing the Arbitrary and Capricious Nature of Indecency Regulation. 61 *Federal Communications Law Journal* 229. (2009).

³⁹ *Fox Television Stations, Inc. et al. v. FCC*, 613 F.3d 317 (2d Cir. 2010).

⁴⁰ Uo., 330.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo., 334.

A Bíróság – álláspontja alátámasztása céljából – a szabályozás szólásszabadságot megdermesztő voltára három példát hozott fel, ahol a műsorszolgáltatók az FCC illetlenség miatt alkalmazható szankcióitól tartva úgy döntöttek, nem adnak le bizonyos, a közéleti vita szempontjából fontosnak tekinthető anyagokat.⁴³

E döntésével a másodfokú bíróság lényegében provokálta a Legfelső Bíróságot, hogy vizsgálja felül a *Pacifica*-ügyben kidolgozott jogelvek megfelelőségét.⁴⁴ Az FCC 2010 augusztusában bejelentette, hogy közvetlenül a Legfelső Bírósághoz történő fellebbezés helyett az ügy másodfokú újratárgyalását kezdeményezi,⁴⁵ azt azonban 2010 novemberében elutasították.⁴⁶ A kormány az FCC oldalán az ügy felülvizsgálatára irányuló indítványt nyújtott be, amelynek a Legfelső Bíróság 2011 júniusában helyt adott (l. lentebb).

2.2.2. A váratlan meztelenség

A váratlan káromkodásokkal kapcsolatos legutóbbi vitákkal csaknem egy időben robbant ki a „váratlan meztelenségről”⁴⁷ szóló vita. Jóllehet az ítélezési gyakorlat viszonylag szűkös a sugárzott televíziós műsorokban megjelenő meztelenség elfogadható mértékével és körülményeivel kapcsolatban,⁴⁸ a mára hírhedtté vált „ruhabíró”-ügy kiemelt figyelmet biztosított a kérdésnek.

A 2004-es dallasi Super Bowl mérkőzés félidei szünetében Janet Jackson és Justin Timberlake énekesek előadták a *Rock Your Body* c. duettet. Amikor a szám vége felé Timberlake azt a részt énekelte a szövegből, hogy, „a dal végére meztelenre vertkőztek”, Timberlake részben leszakította Jackson ruházata felső részének egy darabját, így Jackson bal melle 9/16-od másodpercre fedetlen maradt.⁴⁹ A szülői és családi érdek-képviselői szervezetek felháborodtak, az FCC-t pedig elárastották a panaszok.⁵⁰ A szervezet illetlen tartalom bemutatása miatt haladéktalanul közigazgatási eljárást indított a CBS-szel szemben, és a műsort bemutató hálózatot 550 000 dollárra büntette. A bírság összege a Super Bowl mérkőzést közvetítő CBS-csatornák

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo., 334. és 327.

⁴⁵ A Szövetségi Polgári Eljárásrend értelmében ténybeli vagy jogi hiba esetén az ügyfél kérheti az ügy újratárgyalását az eredeti bíróság előtt.

⁴⁶ *Fox Television Stations, Inc. et al. v. FCC*, 2010. november 22-ei döntés (jegyzékszám: 06-5358-ag), megtalálható pl. a Legfelső Bírósághoz benyújtott fellebbezési végzés iránti kérelem 116a. pontjában (elérhető innen: <http://www.justice.gov/osg/briefs/2010/2pet/7pet/2010-1293.pet.aa.pdf>).

⁴⁷ Váratlan meztelenkedésre akkor kerül sor, ha az adásban rövid ideig látható olyan testrész, amelynek megjelenítése sérti az FCC illetlenségre vonatkozó szabályait.

⁴⁸ Minthogy a káromkodásra vonatkozó *Pacifica*-ügyhöz nem volt hasonló ügy a meztelenséggel kapcsolatban, ezért a Bíróság a váratlan meztelenkedésre vonatkozó szabályokat a *Pacifica*-ügyben alkalmazott gondolatmenet alapján elemezte.

⁴⁹ Érdemes figyelembe venni, hogy a mellbimbó valójában soha nem volt fedetlen. Jackson mellbimbóját fémes anyag takarta; ez kétségbe vonhatja azt az állítását, hogy előzetesen nem tervezte az esetet.

⁵⁰ In re Complaints Against Various Television Licensees Concerning Their February 1, 2004, Broadcast of the Super Bowl XXXVIII Halftime Show, FCC 04-209, 2. bek.; az FCC egyedi panaszokkal kapcsolatos eljárásáról és válaszárol általában l. Genelle I. BELMAS – Gail D. LOVE – Brian C. FOY: In the Dark: A Consumer Perspective on FCC Broadcast Indecency Denials. 60 *Federal Communications Law Journal* 67 (2008).

számán alapult, ezeket egyenként a törvény által megengedett maximális – 27 500 dollár – összegű bírsággal sújtották.⁵¹ A CBS fellebbezett, a másodfokú fellebbviteli bíróság (Third Circuit Court of Appeals) pedig – a fenti ügyben eljáró bírósághoz hasonlóan – megállapította, hogy az FCC váratlan szemérmertlenségre vonatkozó új szabályozása önkényes és kiszámíthatatlan volt, továbbá megsértette a szövetségi közigazgatási törvényt.⁵²

Az FCC közigazgatási döntésének felülvizsgálata során a másodfokú bíróság a következőképp foglalta össze a Bizottság elemzését:

„[A] Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a *Halftime Show* c. műsor illetlen volt, mivel nemi szervet jelenített meg és sértette a »sugárzó médiumra vonatkozó aktuális közösségi kritériumokat.« E döntés meghozatala során az FCC kontextuális elemzés alapján jutott arra, hogy Jackson mellének közszemlére tétele: (1) természetes és egyértelmű, (2) sokkoló és provokatív, valamint (3) futólag megjelenő volt. Az FCC továbbá úgy vélte, hogy a kép megjelenésének futólagos voltát ellensúlyozta a másik két tényező. A Bizottság által alkalmazott mérce a testület 2001-es elvi állásfoglalásából származik, amely kettős kritériumot állított fel az illetlenség vizsgálatára: (1) »az anyagnak a nemi aktust vagy kiválasztást, illetve az ezeket szolgáló szerveket kell leírnia vagy megjelenítenie«, és (2) »nyilvánvalóan megbotránkoztatónak kell lennie a közösség mindenkori, az adott médiumra vonatkozó mércéje szerint.«⁵³

A másodfokú bíróság kiemelte, hogy 2001-ben az FCC új kritériumokat határozott meg a vizsgált anyagok megbotránkoztató voltának vizsgálatához:

„(1) a nemi aktus vagy kiválasztás, illetve az ezeket szolgáló szervek ábrázolásának kifejezett vagy szemléletes volta; (2) az, hogy az anyag hosszasan foglalkozik, vagy ismételve, részletesen ismerteti nemi vagy kiválasztási aktust, illetve az ezeket szolgáló szerveket; (3) hogy az anyag vágykeltésre, izgatásra vagy öncélú megbotránkoztatásra irányul-e.”⁵⁴

A CBS-szel szembeni intézkedés során a Szövetségi Kommunikációs Bizottság úgy találta, hogy a műsorszolgáltató az FCC-szabályozás alkalmazásában „szándékosan” járt el, mert nem tette meg a megfelelő intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy az illetlen tartalom ne kerüljön adásba. A Bizottság a *respondeat superior* – azaz a munkáltatói felelősség – elvével érvelt, amelynek alapján a műsorszolgáltató felelősséggel tartozik a munkavállalói, azaz jelen esetben az énekesek, Timberlake és Jackson cselekedeteiért.⁵⁵

⁵¹ In re Complaints Against Various Television Licensees Concerning Their February 1, 2004, Broadcast of the Super Bowl XXXVIII Halftime Show, FCC 04-209., 1. bek.

⁵² *CBS Corp. et al. v. FCC*, 535 F.3d 167, 209 (3d Cir. 2008).

⁵³ Uo., 173.

⁵⁴ Vö. In re Industry Guidance on the Commission's Case Law Interpreting 18 U.S.C. § 1464 and Enforcement Policies Regarding Broadcast Indecency. 16 F.C.C.R. 7999, 8002 (2001).

⁵⁵ Az FCC eredetileg úgy találta, hogy a CBS cselekménye „szándékos” volt, minthogy szándékosan közvetítették a *Half Time Show*-t, függetlenül attól, hogy a meztelenkedést szándékukban állt-e közvetíteni. A Bizottság a későbbiekben visszavonta ezt az álláspontját.

Fellebbezésében a CBS azzal érvelt, hogy az FCC új szabályozása eltér a 2004-es Super Bowl idején hatályos szabályozástól. A bekövetkezett eseményeket megelőzően soha nem került sor szankciók alkalmazására véletlen vagy *váratlan meztelenség* miatt. A műsorszolgáltató azzal érvelt, hogy – a *váratlan káromkodásokhoz* hasonlóan – a „ruhahiba” szankcionálása is új szabályozást jelentett, amelyet a műsorszolgáltatók nem láthattak előre, és amit a Bizottság nem jelentett be előzetesen. Ezzel szemben az FCC álláspontja szerint a szankciók megfeleltek a szervezet korábbi gyakorlatának, amely szerint a váratlan meztelenség mindig is ellentétes volt az FCC szabályozásával, és a váratlan káromkodásokra vonatkozó új szabályok nem alkalmazhatók a váratlan meztelenség eseteire. A Bizottság tehát lényegében azzal érvelt, hogy a meztelenségre vonatkozó szabályozás független a káromkodásra vonatkozó szabályozástól.⁵⁶

Az eljáró másodfokú bíróság elfogadta a CBS érvelését és elutasította a Bizottság megállapításait⁵⁷ azon az alapon, hogy a két szabályozás között nincs különbség, és különösen nem volt a 2004-es *Half Time Show* idején. A bíróság, mint említettük, így arra a következtetésre jutott, hogy az FCC új szabályozása önkényes és kiszámíthatatlan, és a közigazgatási eljárás szabályai alapján semmis. Az FCC – a váratlan káromkodások ügyéhez hasonlóan – fellebbezést nyújtott be a másodfokú bíróság döntése ellen.

Röviddel azután, hogy a Legfelső Bíróság semmitette az *FCC v. Fox* ügyben hozott ítéletet, és visszaküldte azt, a Legfelső Bíróság a *Fox*-ügyben hozott döntés indokolása alapján az *FCC v. CBS* ügyben hozott ítéletet is döntés nélkül megsemmisítette, és az eljárás megismétlésére utasította az eljáró bíróságot.⁵⁸ Bár a másodfokon eljáró bíróság (*Third Circuit Court of Appeals*) 2010-ben újratárgyalta az ügyet, egyelőre nem hozott ítéletet, s mivel nincs kiszabott határidő, ezért valószínű, hogy előbb kerül sor a Legfelső Bíróságnak a fentebbi esettel kapcsolatos ítéletének kihirdetésére a másodfokú bíróság döntésével kapcsolatban, amely ebben az ügyben is alkalmazandó új, általános iránymutatást szabhat. Ez azért is tűnik valószínűnek, mert a Legfelső Bíróság az FCC fellebbezési végzésével iktatta a váratlan káromkodás ügyét (*Fox*) együtt tárgyalta a fellebbezési bíróság (ezúttal a *Second Circuit Court of Appeals*) egy döntésével, amely egy foratókönyv alapján a műsorba előre betervezett meztelenkedéssel kapcsolatos FCC határozatra vonatkozik.⁵⁹

Abban az ügyben az FCC az ABC-hálózatot és annak társult vállalkozásait bírságolta meg 2008-ban az *NYPD Blue (New York rendőrei)* c. sorozat egyik 2003-ban sugárzott részéért, amelyben mintegy hét másodpercen keresztül látható volt egy zuhanyozó felnőtt nő hátsó része

⁵⁶ Ez a bírságok mértéke miatt lényeges. Az FCC a *Fox*-ügyben a szabályozás változása miatt nem szabott ki bírságot a műsorszolgáltatókra; az Ügynökség most azzal érvelt, hogy a meztelenkedésre vonatkozó szabályozás nem módosult a Golden Globe díjkiosztóval kapcsolatos szabálmódosítások bejelentése nyomán.

⁵⁷ Vö. *CBS Corp. et al. v. FCC*, 535 F.3d 167 (3d Cir. 2008): „Az a tény, hogy a Bizottság döntése szerint a meztelen női mell egytizenhatod másodpercig történő megjelenítése miatt eljárás indítható, tanúsítja, hogy az ügynökség eltért a korábbi szabályozástól. A rendelkezések maguk alkották a szabályozás változásának bejelentését, ti. azt, hogy a futólag megjelenő képek a jövőben már nem képeznek kivételt az esetlegesen eljárás alapját képező illetlenség alól.”

⁵⁸ A Bíróság egy egymondatos feljegyzésben így is tett. *FCC v. CBS*, 129 S.Ct. 2176 (2009). Mivel az eljáró másodfokú bíróság utalt rá, hogy a szabályozás megváltozott, a Legfelső Bíróság nem vizsgálta, hogy a szabályozás sérti-e a tisztességes eljáráshoz való jogot.

⁵⁹ Legfelső Bíróság, jegyzékszám: 10-1293., a fellebbezésre vonatkozó végzést 2011. június 27-én hozták, döntés a jelenlegi ülészakban várható.

(pontosabban: feneké).⁶⁰ Valamennyi csatornára 27 500 dollár bírságot szabtak ki, vagyis a bíróság teljes összege meghaladta az 1 200 000 dollárt. Jóllehet első látásra úgy tűnik, hogy vannak különbségek a másodfokú bíróság váratlan meztelenséggel kapcsolatban hozott ítéletéhez képest, marasztaló ítéletében a bíróság ezeket nem vette figyelembe, mivel az FCC „az illetlenség megítélésének ugyanazokat a környezetfüggő kritériumait alkalmazta a meztelenedést tartalmazó jelenetre, amelyek a *Fox*-ügyben »megengedhetetlenül pontatlannak« bizonyultak.”⁶¹ Éppen ezért a bíróság úgy vélte, igazodnia kell a *Fox*-ügyben hozott korábbi döntéshez. Ez jól mutatja, mennyire tágan értelmezhető az FCC illetlenségre vonatkozó szabályozásának elutasítása a másodfokú bíróság által, így helyes volt a két ügyet egyesítve a Legfelső Bíróság elé terjeszteni.

2.3. A *Pacifica*-ügy illetlenség-értelmezése az idő próbáján

Küszöbönálló ítéletében a Legfelső Bíróság lényegében sokkal több mindenre ad majd választ, mint csupán a váratlan káromkodásokkal és forgatókönyv szerinti meztelenedéssel kapcsolatos FCC-döntések érvényességének (pontosabban azoknak a másodfokú bíróság általi megsemmisítésének) kérdésére. A bíróság azt is el fogja dönteni, hogy a *Pacifica*-ügyben alkalmazott illetlenség-teszt kiállja-e az idő próbáját. Érdekes módon, a *Pacifica*-ügyben a véleményt megfogalmazó bíró, aki a döntést hozó tanács utolsó olyan tagja, aki ma is a Legfelső Bíróság bírója, a Legfelső Bíróság első *Fox*-döntésével kapcsolatban különvéleményt fogalmazott meg.⁶² Különösen a Bíróság összetételében történt változások miatt érdekes kérdés, hogy vajon a *Fox*-ügyben nagyon kis többséggel hozott és az Első Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos ügyekre nem vonatkozó döntéshez képest most vajon eltérő eredmény születik-e. Nem véletlen, hogy a bírósági megfigyelők jó ideje azt találgatják, melyik bíró hogyan szavaz majd.⁶³ A fő kérdés nem csupán az, hogy az illetlenségre vonatkozó szabályozás kiszámítható-e a műsorszolgáltatók számára, hanem az is, hogy értelmes-e még a műsorszórást más terjesztési módoktól, így a kábeltelevíziós és műholdas terjesztéstől eltérő módon kezelni, nem is beszélve arról a még inkább alapvető kérdéstől, hogy az internetes tartalmak általános elterjedtsége nem kíván-e egy egészen más megközelítési módot.

⁶⁰ A műsor előtt a nézők figyelmét felhívták arra, hogy az adás „felnőtt nyelvhasználatot és részleges meztelenséget tartalmaz”.

⁶¹ *ABC et al v. FCC*, Second Circuit Court of Appeals, 2011. január 4., még nem jelent meg a *Federal Reporter*-ben, de elérhető itt: 2011 WL 9307, és megtalálható pl. a Legfelső Bírósághoz benyújtott fellebbezési végzés iránti kérelem 118a. bekezdésében (l. 46. lj.).

⁶² Vö. ezzel kapcsolatban részletesen: Jerome A. BARRON: *FCC v. Fox Television Stations and the FCC's New Fleeting Expletive Policy*. 62 *Federal Communications Law Journal* 567 (2010) 579.

⁶³ Vegyük pl. a CBS-t az *FCC v. CBS* ügyben képviselő ügyvéd, Robert Corn-Revere, az *FCC v. Fox Television Stations, Inc.: Awaiting the Next Act* c. írás (*Cato Supreme Court Review 2008-2009*, 295–319, elérhető innen: www.cato.org/piibs/scr/2009/FCCvFox-CornRcvere.pdf) szerzőjének álláspontját: „[A] *Fox*-döntés még távolról sem az utolsó felvonás, sokkal inkább felvonásközi szünet csupán. Az ügyet nem csupán szoros szavazással, hanem igen szűkös alapon döntötték el”; BARRON i. m. (62. lj.) 584.; Angela J. CAMPBELL: *Pacifica* Reconsidered: Implications for the Current Controversy over Broadcast Indecency. 63 *Federal Communications Law Journal* 195 (2011): a szerző terjedelmes elemzésben mutat rá, hogy már az eredeti *Pacifica*-döntés is szoros volt.

A televíziós hálózatok első és egyúttal egyik legfőbb érve az volt, hogy a műsorszolgáltatók számára milyen nehézséget jelent annak megállapítása, hogy bizonyos tartalmak közzétételével vajon veszélyes terepre tévednek-e. Az eljáró másodfokú bíróság is ez alapján hozta meg döntését. E nehézséggel kapcsolatos jeles példa az FCC döntése azzal kapcsolatban, hogy az ABC csatorna bemutatta Steven Spielberg Tom Hanks főszereplésével készített díjnyertes filmjét, a *Ryan közlegény megmentését*. Jóllehet egy korábbi bemutatás kapcsán az FCC már kimondta, hogy a film nem minősül illetlennek, a CBS-szel szemben a *Half Time Show* kapcsán lefolytatott eljárás miatt az ABC hálózathoz tartozó néhány társult vállalkozás nem adta le a filmet az ABC által tervezett időpontban, a 2004-es Veteránok Napján. A film szemléletesen ábrázolja a háborút, különösen az elején igen szemléletes és erőszakos az 1944-es normandiai partraszállás kezdetének ábrázolása. A panaszos szemszögéből még lényegesebb, hogy a film nyelvezete is igen durva, beleértve az olyan szavakat, mint a „basszus” és változatai, a „szar” és a „köcsög” (*bastard*). Az ABC a műsor előtt veterán katonákat szólaltatott meg, akik figyelmeztettek a film szemléletességére, ám hangsúlyozták, hogy arra szükség van a háború pusztításának realiztikus ábrázolásához. Ezen túlmenően az ABC figyelmeztetett arra, hogy a film nem megfelelő gyermekek számára, és kizárólag felnőtt nézőknek szánták, valamint rámutatott a filmben használt „durva, trágár nyelvezetre”, és feltüntette az iparágban használatos önkéntes tartalomjelölést.

Az FCC-t elárasztották a szülői és családi szervezetek panaszai, amelyek elsősorban a filmben használt nyelvezetre irányultak. A Bizottság úgy találta, hogy a *Pacifica*-ügyben hozott döntés és az azon alapuló szabályozás értelmében a film nem minősül illetlennek, annak ellenére sem, hogy igen gyakran hangzik el benne a „b-betűs szó”. Ahhoz, hogy a film hitelesen tudja ábrázolni a háborút, szükség volt a durva és szalonképtelen nyelvezetre, és az FCC álláspontja szerint e nyelvezetet nem *nyilvánvalóan megbotránkoztató* módon használták. Jóllehet az FCC azzal magyarázta a szó díjátadó ünnepségen történő használatának kontextusbeli különbözőségét, hogy ott „az nem rendelkezett semmiféle független politikai, tudományos vagy egyéb saját értékkel”,⁶⁴ továbbá hivatkozott arra, hogy a díjátadóról készített műsort családi műsorként adták le (szemben az előbb említett filmmel, amelynek esetében a csatorna többszörösen figyelmeztette a nézőket), a *Fox*-ügyben hozott döntésben a másodfokú bíróság az FCC-nek ezt a magyarázatát pontosan annak alátámasztására használta fel, hogy a testület szabályozása kiszámíthatatlan a káromkodások, különösen a „váratlan káromkodások” tekintetében. A bíróság, úgy tűnik, arra mutatott rá, hogy amennyiben a káromkodás szándékos, előre eltervezett és átgondolt, úgy az FCC elfogadhatónak találhatja, ha beleillik a történet összefüggésébe.⁶⁵ Ha ugyanakkor a káromkodás nem szándékos, hanem hirtelen vagy véletlenszerű, úgy valamilyen sértőbbnek, a szemérem elleni nagyobb vétségnek minősül, és jelentős bírsághoz vezethet a

⁶⁴ Ezáltal a szóhasználatot csupán „közönséges”-ként kategorizálta.

⁶⁵ Az eljáró másodfokú bíróság bírálta, hogy az FCC a szövegösszefüggésre hivatkozva a *Pacifica*-ügynek e részére hagyatkozott, mert a „szövegösszefüggésen” alapuló érvelés valójában az Első Alkotmánykiegészítés korlátozása kivételes voltának és szűk alkalmazási körének kiemelését szolgálta, *Fox TV Stations, Inc. v. FCC*, 613 F.3d 317 (2d Cir. 2010), 333.

műsorszolgáltatók oldalán. A bíróság úgy találta, hogy e kettősség lehetetlen helyzetet teremt a műsorszolgáltatók számára.

A „kockázatos” tartalmak bemutatathóságával kapcsolatos döntés jelentőségét még jobban bizonyítja az FCC szabályozásának változását és a hatósági eljárások számának növekedését kísérő jogszabályváltozás. A 2005-ös, az illemszabályoknak a műsorszolgáltatásban történő érvényesítéséről szóló törvény (*Broadcast Decency Enforcement Act*) a tízszerezésre, vagyis 325 000 dollárra emelte az obscén vagy illetlen tartalmak bemutatása miatt egyes törvénysértések után, illetve – folytatólagos törvénysértés esetén – naponta kiszabható bírság összegét.⁶⁶ E jelentős emelés megfelelő visszatartó erőt jelent a vitás tartalmak bemutatásával szemben.

A második érv, amelyet az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának tisztázni kellene, a földfelszíni sugárzású és a kábelen vagy műholdas terjesztésben végzett műsorszolgáltatás megkülönböztetésével kapcsolatos. Jóllehet ez a kérdés már korábban is felmerült, és a Legfelső Bíróság elutasította az arra irányuló törekvéseket, hogy a kábelcsatornákra a földi sugárzáshoz hasonló szabályozás vonatkozzék az illetlen tartalmak tekintetében,⁶⁷ a probléma továbbra is releváns. Nem csupán azért, mert a Legfelső Bíróság álláspontjától függetlenül a Kongresszusban gyakoriak – bár rendre sikertelenek – az olyan jogalkotási indítványok,⁶⁸ mint például néhány évvel ezelőtti kötelező „à la carte” rendszer bevezetése, amelynek értelmében a kábelcsatornáknak lehetővé kellett volna tenniük, hogy a fogyasztó maga választhassa ki a nézni kívánt csatornákat ahelyett, hogy egy előre összeállított csomagra fizet elő,⁶⁹ hanem azért is, mert az Egyesült Államok háztartásainak több mint 80%-a kábelen vagy közvetlen műholdas sugárzáson keresztül kapja a tévéműsort a hagyományos antennarendszer helyett.⁷⁰ Továbbra is érvényes az az általános alapfeltevés, hogy a műholdas- és kábelcsatornák esetén az előfizető egy korábbi, aktív döntésén van a hangsúly, ez ugyanakkor korlátozza annak az érvnek a súlyát, amely a szolgáltatott műsortartalom elterjedtségére és hozzáférhetőségére hivatkozik a gyermekek tekintetében, hiszen ők jellemzően – de legalábbis gyakran – korlátozás nélkül hozzáférhetnek a kábelcsatornákhöz, ha az adott háztartás előfizetett azokra. Figyelembe kell venni, hogy például az előre meghatározott tartalmakhoz való hozzáférést korlátozó ún. V-Chip alkalmazásán kívül egyszerűbb megoldások is a szülők rendelkezésére állnak a tartalom korlátozására ebben a modellben.⁷¹ Mindazonáltal továbbra is felvethető a kérdés, hogy az adott körülmények

⁶⁶ 109–135. sz. tv., amely módosította az U.S.C. 503(b)(2) kongresszusi határozatot.

⁶⁷ *United States v. Playboy Entertainment Group, Inc.*, 529 U.S. 803 (2000). Ebben az ügyben megemmisítették a megfelelő időpontban való közvetítésre vagy a kódolásra vonatkozó előírásokat az elsősorban szexuális tárgyú anyagokat közvetítő kábeltelevíziók vonatkozásában, mert a kábeltechnológia lehetővé teszi a nemkívánatos csatornák háztartásonkénti önálló letiltását.

⁶⁸ Vö. O'NEIL i. m. (33. lj.) 15. skk., az FCC hatáskörének bővítésére irányuló kísérletekről.

⁶⁹ Vö. LEVI i. m. (26. lj.).

⁷⁰ Vö. John C. QUALE – Malcolm J. TUESLEY: Space, the Final Frontier – Expanding FCC Regulation of Indecent Content onto Direct Broadcast Satellite. 60 *Federal Communications Law Journal* 37 (2008), aki ugyancsak alaposan tárgyalja a szabályok esetleges kiterjesztését a kábeltelevíziózásra (39. skk.), de elutasítja ezt a lehetőséget; Adam THIERER: Why Regulate Broadcasting? Toward a Consistent First Amendment Standard for the Information Age. 15 *CommLaw Conspectus* 431 (2007) 438. (33. lj.)

⁷¹ Vö. THIERER i. m. (70. lj.) 471. skk. a V-Chipről és általában kritikusan a megkülönböztetésről, tekintettel a technológiák konvergenciájára.

között szükség van-e a gyermekekre káros tartalom nem-médiaspecifikus kategorizálására, majd azonos tartalomkorlátozások alkalmazására az olyan összehasonlítható médiumok esetében, mint a televízió különböző formái (függetlenül attól, hogy földi sugárzásról, vagy kábeltől van szó).⁷² Az Első Alkotmánykiegészítés fényében ez komoly nehézségekhez vezetne, éppen ezért nem valószínű, hogy a meglévő, a *Pacifica*-ügyben hozott döntésen alapuló szabályozást valaha is alkalmazni fogják a kábel- vagy műholdas televízió- és rádióadásokra. Azonban, ha valóban a kiskorúak védelme a központi probléma, akkor megnyílhatna az út a kérdés egységesebb kezelése felé. Ebben az összefüggésben a Legfelső Bíróság a szigorú vizsgálati kritériumok alkalmazásával azt az alapvető kérdést is megválaszolhatná, hogy egyáltalán szükség van-e az efféle „illetlen” tartalmak szabályozására és, ha igen, milyen mértékben. Másképpen megfogalmazva, hogy a *Pacifica*-ügy óta végbement társadalmi és technológiai változások szükségessé vagy lehetőséggé teszik-e a kérdés újraértékelését.⁷³

Éppen ezért az *FCC v. Fox* és az *FCC v. ABC* egyesített ügyekben hozott döntés átalakíthatja az Egyesült Államok szólásszabadsággal kapcsolatos érvrendszerének egyik legfontosabb sarokkövét. Az elkövetkező évek során ez önmagában elegendő anyagot biztosíthatna az új összehasonlító elemzések számára; mi azonban, a jelen tanulmányban a már fennálló különbségek megvilágítása érdekében, a *Pacifica*-ügy jelenlegi érvrendszerének néhány következményét fogjuk röviden megvizsgálni európai összehasonlításban.

⁷² Rendkívül élesen bírálja a jelenlegi megkülönböztetést pl. Clay CALVERT: The Two-Step Evidentiary and Causation Quandary for Medium-Specific Laws Targeting Sexual and Violent Content: First Proving Harm and Injury to Silence Speech, then Proving Redress and Rehabilitation Through Censorship. 60 *Federal Communications Law Journal* 167 (2008); válaszol erre, a médiumokon átívelő kínálat (azonos tartalom / különböző médiumok és szabályok) problémáját is tárgyalva: Matthew C. HOLOHAN: The Decline of Medium-Specific Content and the End of Medium-Specific Content Regulation: A Response to Professor Calvert. 60 *Federal Communications Law Journal* F. 48 (2008). A digitális videórögzítők hatását tárgyalja Elizabeth H. STEELE: Examining the FCC's Indecency Regulations in Light of Today's Technology. 63 *Federal Communications Law Journal* 289 (2011), 304. skk.; Roger PILON: Expansion of Indecency Regulation: Presented by the Federalist Society's Telecommunications Practice Group. 60 *Federal Communications Law Journal* 1 (2008), 13., rámutat a műsorsugárzás és a kábeles/műholdas terjesztés gyakorlati összehasonlíthatóságára, hasonlóan Matthew BLOOM: Pervasive New Media: Indecency Regulation and the End of the Distinction between Broadcast Technology and Subscription-Based Media. *Yale Journal of Law & Technology*, 2006–2007. 109., és különösen 116. skk.

⁷³ David C. KOHLER: Sex and Violence in the Media: Some Thoughts on the Importance of Underinclusion as a Barrier to Medium Specific Regulation. 60 *Federal Communications Law Journal* F. 38. (2008), 46. skk., ahol az önszegélyezésen alapuló megközelítésmódok iránti nagyobb figyelem mellett érvel, amelyek megerősítik a szülők ellenőrzési lehetőségeit anélkül, hogy jogszabályi korlátozásokhoz kellene folyamodni. Az új FCC-döntések nyomán kialakult érdeklődésítő eszmecsere található itt: Kevin J. MARTIN – Adam G. CIONGOLI – Robert W. PETERS – Roger PILON – David B. SENTELLE: Expansion of Indecency Regulation: Presented by the Federalist Society's Telecommunications Practice Group. 60 *Federal Communications Law Journal* 1 (2008).

3. Néhány európai szempont az összehasonlításához

3.1. Az Európai Unió néhány alapvető szabálya

A televízióban megjelenő „illetlenség” szabályozása nem az Egyesült Államok sajátossága, az efféle illetlenség szabályozása Európában sem ismeretlen. Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy jóllehet az Európai Unió 27 tagállama szuverén állam, ezek az országok úgy döntöttek, hogy szuverenitásuk egy részét átruházzák a nemzetek feletti EU szervezetre annak érdekében, hogy olyan szinten egységesítsék jogrendszereiket, amely lehetővé teszi a (kereskedelmi és egyéb) korlátoktól mentes közös piac jelentette előnyök teljes kihasználását.⁷⁴ Ennek megfelelően a tagállamok a televíziózásra vonatkozó alapvető szabályok egységesítése érdekében 1989-ben megalkották a „Televízió határok nélkül” irányelvet, amely azon az elgondoláson alapul, hogy a televíziózás lényegében a közös piac egyik alapvető szabadságát (határokon átívelő szolgáltatások nyújtásának és igénybevételének szabadságát) kihasználó szolgáltatás.⁷⁵ Egy 1997-es, majd egy 2007-es módosítás nyomán – amely az új technológiai fejleményekre alkalmazta a szabályozást – a jelenleg az „Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv” (AVMS-irányelv)⁷⁶ néven ismert szabályozás hatálya alá tartozik a bármilyen módon terjesztett hagyományos televízió mellett a lekérhető szolgáltatások (*video-on-demand*), így az interneten terjesztett videók és potenciálisan az olyan audiovizuális tartalmú szolgáltatások is, mint a YouTube, amennyiben azokkal kapcsolatban megállapítható a szerkesztői felelősség.⁷⁷

Az irányelv alapvető rendelkezéseinek egy része a kiskorúak védelmével mint közérdekké célkitűzéssel foglalkozik.⁷⁸ E célt középpontba állítva, az irányelv megkülönbözteti a tartalom terjesztésének módozatait. Az irányelv [27. cikk (1) bek.] értelmében tilos közvetíteni olyan tartalmakat, „amelyek súlyosan károsíthatják a kiskorúak fizikai, értelmi vagy erkölcsi fejlődését, és különösen a „pornográf vagy indokolatlan erőszakot tartalmazó műsorokat” hozza fel példaként az efféle tartalomra. A lekérhető médiaszolgáltatások esetében, ahol a fogyasztó maga dönti el, mihez és mikor kíván hozzáférni, nincs ilyen általános tilalom, azonban előírás,

⁷⁴ Mark D. COLE: Überblick zum Europarecht und zu den Medien. In: Udo FINK – Mark D. COLE – Tobias O. KEBER (szerk.): *Europäisches und Internationales Medienrecht*. Heidelberg, Müller, 2008, 1. bek. sk., és Medien im Primärrecht der EG, 10. és köv. bek.

⁷⁵ Uo., Medienrechtliches Sekundärrecht der EG, Fernsehen als zentrale Regelungsmaterie, 60–81.

⁷⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2007/65/EK irányelve (2007. december 11.) a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási intézkedésekben megállapított, televíziós műsorszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 89/552/EGK tanácsi irányelv módosításáról, HL L 332., 2007.12.18., 27., kodifikálta az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.), HL L 95., 2010.4.15., 1.

⁷⁷ Ennek alkalmazási körével kapcsolatban l. Marc D. COLE: The European Legal Framework for On-demand Services. What Directive for Which Services? In: *Whose boots are made for walking? On-demand services – a case for passing regulation, entrusting self/co-regulation or leaving it to general legislation?* IRIS Special 2011.

⁷⁸ Mark D. COLE: Medienrechtliches Sekundärrecht der EG, Fernsehen als zentrale Regelungsmaterie. In: Udo FINK – Mark D. COLE – Tobias O. KEBER (szerk.): *Europäisches und Internationales Medienrecht*. Heidelberg, Müller, 2008. 77. skk.; Oliver C. FÜG: Save the Children: The Protection of Minors in the Information Society and the Audiovisual Media Services Directive. *Journal of Consumer Policy* (2008) 31. 1., 45. skk.; Evelyne LENTZEN: Protection des mineurs et de la dignité humaine. In: *Regulating the new media landscape. A Directive for Audiovisual Media Services without frontiers*. Baden-Baden, EMR Schriftenreihe, 2008. 36, 39. skk.

hogyan e tartalmak csak oly módon legyenek elérhetőek, amely biztosítja, hogy a kiskorúak rendes körülmények között nem láthatják vagy hallhatják az ilyen szolgáltatásokat (12. cikk). Ezeket a korlátozásokat jellegzetesen az olyan technikai megoldások alkotják, mint pl. az, hogy a műsor csak egy meghatározott azonosítószám vagy hasonló kód megadásával dekódolható. A televízióval szemben további követelmény, hogy az olyan műsorok, amelyek „valószínűleg károsíthatják” (vagyis nem „súlyosan károsíthatják”) a kiskorúak fejlődését, olyan időpontokban kerüljenek adásba, amikor általában a kiskorúak nem látják vagy hallják azokat, vagy pedig technikai megoldásokkal (l. az előbb említett kódolást) korlátozzák a hozzáférést. A felnőtteknek szóló időszávban (*watershed times*) bemutatott műsorok esetén – amely időszávot a tagállamok maguk határozzák meg, de rendszerint este 9, 10 vagy 11 órától reggel 5, 6, vagy kivételesen 7 óráig tart – a műsorszolgáltatónak a műsor előtt elhangzó figyelmeztetést vagy a műsor egésze során látható vizuális jelölést kell közzétenniük.

Akárcsak minden más európai uniós irányelv esetében, a tagállamok kötelesek e rendelkezéseket saját jogrendszerükbe átültetni, vagyis az irányelv célja kötelező erővel bír, ám az irányelv nemzeti jogba történő átültetésének módja és megfogalmazása tekintetében a tagállamok szabadon dönthetnek mindaddig, amíg biztosítják az uniós jog hatékony végrehajtását. Éppen ezért eltérések figyelhetők meg a különböző tagállamok között az irányelv alkalmazásában, jóllehet annak legfontosabb rendelkezései általában mindenütt igen hasonló módon kerültek átültetésre.⁷⁹

3.2. A német példa: pornográfia és meztelenség

Az AVMS-irányelv nemzeti alkalmazásának bemutatása és a műsorszolgáltatás gyakorlatának az Egyesült Államokkal való összehasonlítása céljából (természetesen a jelen gyűjtemény tárgyának kontextusában) ehelyütt a német példát használjuk fel.

Mindenekelőtt a büntetőjog tiltja a pornográfia terjesztését, ha az kiskorúak számára is hozzáférhető. A vonatkozó rendelkezés ugyanakkor elismeri a lehetőséget, hogy a terjesztő a hozzáférés megakadályozását célzó technikai és egyéb megoldások alkalmazása esetén mentesülhet a felelősség alól (l. a büntető törvénykönyv [*Strafgesetzbuch* – StGB] 184. és 184d. §-át).⁸⁰ A „kiskorúak védelme a médiában” elnevezésű tartományközi szerződésben (*Jugendmedienschutzstaatsvertrag*, JMSStV)⁸¹ is szerepel ez a tiltás, ám egyik nemzeti jogszabály sem (ahogyan az AVMS-irányelv sem) tartalmazza a pornográfia tényleges definícióját. Az obszcenitásra vonatkozó amerikai ítélkezési gyakorlathoz hasonlóan, a német bíróságok gyakorlata szerint is akkor minősül a tartalom jogellenesnek, ha a közönség bemutatása elsősorban a nemi vágy felkelését szolgálja, és kizárólag a vágyra és a szexualitásra összpontosít, és ezáltal a kéjvágy kielégítésének pusztá eszközévé alacsonyítja le az embert.⁸² Az egyik figyelembe veendő (de

⁷⁹ Az AVMS-irányelvnek az egyes nemzeti jogrendszerekbe történő átültetéséről rendelkező törvények angol szövegét l. itt: www.medialaw.lu.

⁸⁰ Angolul elérhető itt: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html.

⁸¹ Angolul elérhető itt: http://www.kjm-online.de/files/pdf1/_JMStV_Stand_13_RStV-mit_Titel_english.pdf.

⁸² Vö. további forrásokkal: Mark D. COLE: Medienstrafrecht. In: Dieter DÖRR – Johannes KREILE – Mark D. COLE (szerk.): *Handbuch Medienrecht*. Heidelberg, Müller, 2011. G 21 és köv. bek.

nem döntő) kritérium e tekintetben a nemi szervek részletes megjelenítése és azok központi szerepe. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a meztelen testek bármiféle megjelenítése sértene az illetlenségre vonatkozó szabályokat, ellenkezőleg: teljesen elfogadott, hogy az ingyenesen elérhető műsorokban félmeztelen női testeket mutatnak napközben, és természetesen a felnőtteknek szóló, 22 órákor kezdődő műsorsávot megelőzően.

A meztelenség nem csupán a dokumentumsorozatokban vagy a terhességet és szülést nyomon követő valóság show-kban fordul elő, hanem az esti filmsorozatokban, és még a reklámokban is. Az utóbbira híres példa egy margarinreklám. A német kritériumok alapján egy meztelen női hátsó rövid ideig tartó megjelenítése, mint a fent említett *New York rendőrei* sorozat esetében, nem minősülne sértő tartalomnak. Egészen bizonyos továbbá, hogy a váratlan, előre be nem tervezett meztelenkedés sem jelentene problémát. Sőt a német tévében is előfordultak már ilyen „cici balesetek”, legutóbb például 2011 júniusában, amikor az egyik kódolatlan adón sugárzott népszerű családi showműsor élő adása alatt a szél megemelte Jennifer Lopez énekesnő laza szabású ruháját, feltárva ezáltal minden alsónemű vagy más ruházat nélküli, teljesen fedetlen mellét.⁸³ Sem ez, sem azok a korábbi esetek, amikor hasonló műsorokban átlátszó öltözékekben jelentek meg a női vendégek, nem vezetett semmiféle médiahatósági intézkedéshez, és az ilyenek nem is lenne jogalapja.

Visszatérve a tiltott pornográfia kérdéséhez: ez a tilalom kizárólag a televízióra vonatkozik, ám független a műsorterjesztés módjától. Mivel az úgynevezett telemédiában – vagyis az internetes és hasonló, nem televíziós tartalmak esetében – megbízható technikai megoldások állnak rendelkezésre a tartalomhoz való hozzáférés blokkolására, a pornográfia tilalma alól vannak bizonyos kivételek. Hozzáférhetővé lehet tenni pornográf tartalmakat például olyan zárt felhasználói csoportok számára, amelyek esetén a hozzáférés engedélyezése előzetes ellenőrzésen alapul (a hozzáférést kérő személy életkorát személyes kapcsolatfelvétellel, pl. postai úton ellenőrzik), és minden egyes újabb hozzáférés esetén azonosítania kell magát a hozzáférést kérő személynek. Így ez a kivétel nem csupán a lekérhető videoszolgáltatások számára jelent könnyebbséget. Az olyan digitálisan közvetített televízió, amelyhez dekóder és személyazonosító kód szükséges, szintén a telemédia kategóriájába tartozik, feltéve, hogy bizonyos csatornák blokkoltak és a fent említett, kétlépéses eljárással hozzáférhetőek csak.⁸⁴ Ily módon az ehhez hasonló tartalom, ahogyan elvileg elérhető az amerikai kábelcsatornákon, a német „tévékészülékeken” is fogható, jóllehet jogilag ebben az esetben nem televíziós tartalomnak minősül, és csak akkor fogható, ha a véletlen hozzáférés elkerülése érdekében kódolva van és dekódert igényel.

A fenti tilalom oka, hogy az ilyen – és az ehhez hasonló – tartalmak egyértelműen súlyosan károsak lehetnek a kiskorúak fejlődésére nézve. Emellett az abszolút tilalom mellett (a telemédia említett kivételével) általános kötelezettség, hogy nem közvetíthető és nem tehető elérhetővé olyan tartalom, amely (ha úgy tetszik: akár elvileg, és nem nyilvánvalóan) károsíthatja (és nem „súlyosan károsíthatja”) a fiatalok fejlődését, kivéve, ha a közzététel vagy elérhetővé tétel számukra rendes esetben nem hozzáférhető módon történik. A hozzáférés – valameny-

⁸³ A művész nevének és a műsor címének (*Wetten Dass*) tetszőleges kombinációja alapján megtalálható az interneten, ezért itt nem szükséges hivatalos forrást említeni.

⁸⁴ További részletekért l. Mark D. COLE: Jugendmedienschutz. In: DÖRR–KREILE–COLE i. m. (82. l.) H 16 és köv. bek.

nyi televízióműsor és telemédia esetén – korlátozható technikai megoldásokkal vagy a közzététel megfelelő időzítésével. A második esetben a vízválasztó az éjjel 10 és a reggel 6 óra, ha a tartalom 16 éven aluliak számára nem megfelelő, illetve az éjjel 11 óra olyan tartalmak esetében, amelyek egyetlen fiatalok számára sem megfelelők (emellett vannak további előírások is, pl. a csak 12 éven felüliek számára megfelelő tartalmak esetében).⁸⁵

Az itt elemzett második kategória tekintetében is meghatározó az a főszabály, hogy szabadon elérhető műsorban tilos potenciálisan nem megfelelő tartalmakat bemutatni, jóllehet az Egyesült Államokkal ellentétben ez általában inkább az erőszak bemutatására, mintsem a különleges nyelvhasználatra vonatkozik.

3.3. A német példa: a nem megfelelő tartalom és a káromkodások

Azon előírás, miszerint a nem megfelelő tartalmakhoz való hozzáférést vagy technikai megoldásokkal kell megakadályozni, vagy az ilyenek közzétételét az éjszakai órákra kell korlátozni, megkívánja, hogy a tartalomszolgáltató képes legyen előre látni az adott tartalmak potenciális veszélyességét. A műsorszolgáltatókat támogatandó, legyenek akár televíziócsatornák, vagy internetes tartalomszolgáltatók, a német törvényhozás létrehozott egy összetett rendszert, az úgynevezett társszabályozás vagy szabályozott önszabályozás rendszerét. Eszerint a szolgáltatók alkalmazhatják a meglévő korhatári besorolásokat a (mozi- és egyéb) filmekre, hogy meghatározzák a megfelelő időzítést, továbbá kérhetik a filmek értékelését az önszabályozó testületektől, mely esetben az adott filmet a tartományok által létrehozott és a kiskorúak védelméért a média területén felelős felügyelőség⁸⁶ (*Kommission für Jugendmedienschutz*, KJM) hitelesíti. A hitelesítés esetén – ami lényegében mind eljárási, mind tartalmi tekintetben megerősíti az önszabályozó szervezet képességét, hogy hatékony iránymutatással szolgáljon a médiumok számára a kiskorúak védelméről szóló szabályok alkalmazásáról – a szolgáltatók mentesülnek a közvetlen hatósági végrehajtási intézkedések alól, még abban az esetben is, ha bármely konkrét esetben helytelen feltételezéssel éltek. Ez a kiváltság nem vonatkozik azokra a szolgáltatókra, amelyek nem veszik igénybe az ilyen szervezetek szolgáltatásait – a káros tartalmakra vonatkozó szabályok megsértése esetén rájuk a KJM közigazgatási/szabálysértési eljárása vár.

Nem meglepő módon az önszabályozó testületek elé terjesztett anyagok értékelése időről időre eltér a KJM álláspontjától, jóllehet az időközben kialakított kritériumjegyzékek jóvoltából az esetek elbírálása többségében már egységes.⁸⁷ Az eltérő értékeléssel illetett kiugró esetek

⁸⁵ Az ilyen tartalom nem adható le napközben, de a vízválasztó időponthoz közel már igen, azaz nem kell megvárni magát a pontos időpontot, pl. az este 8 óra már megfelelő.

⁸⁶ A tevékenysége angol nyelvű áttekintését l. itt: http://www.kjm-online.de/en/pub/the_kjm/remit.cfm.

⁸⁷ Az önszabályozó testületek hatáskörével kapcsolatban l. Mark D. COLE: Der Dualismus von Selbstkontrolle und Aufsicht im Jugendmedienschutz – Zum Verhältnis von FSF und KJM im System der „regulierten Selbstregulierung“ – Eine Untersuchung aus Anlass des Konflikts und Schönheitsoperationen im Fernsehprogramm. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*, 2005. 462. skk. (az *I want a famous face* c. valóság show-val kapcsolatos vitákról); vö. Mark D. COLE: Zum Beurteilungsspielraum der KJM bei der Bewertung von Jugendmedienschutzfragen. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*, 2010. 929. skk.

általában azok, amelyek a legnagyobb figyelmet kapták vagy a legtöbb nyilvános vitára adtak okot. Számos olyan eset fordult elő, amely párhuzamos az Egyesült Államokkal kapcsolatban idézett példákkal, jóllehet ezek kimenetele gyakran eltérő volt.

A *Ryan közlegény megmentése* c. film vetítése egy ingyenes kereskedelmi csatornán 2003-ban már a tényleges adás előtt vitát kavart. A film filmszínházi besorolása alapján este 10 óra előtt nem lett volna televízióban bemutatható, ám a Pro7 csatorna kivételes engedélyért folyamodott, ugyanis este 8-kor kívánta sugározni a filmet. A vonatkozó bírósági ügy elsősorban az önszabályozó testületek és a felügyelő hatóság közötti (akkor még másfajta) viszony kérdésével foglalkozott,⁸⁸ ugyanakkor az alapvető kérdés az volt, hogy a film nyitójelenetei (amelyek, mint fentebb említettük, nagyon realiztikusan ábrázolták a partraszállás áldozatait és sebesültjeit) eléggé erőszakosak-e ahhoz, hogy bizonyos életkorú fiatalokban félelmet vagy zavart keltsenek.⁸⁹ Az Egyesült Államoktól eltérően, a durva nyelvezet folyamatos használata önmagában egyáltalán nem merült fel kérdésként, és nem képezhetette volna alapját késői vetítés kötelezettségének. Németországban gyakran hallhatók közönséges kifejezések vagy káromkodások, legalábbis az angol „shit” (szar) megfelelői a beszélgető műsorokban, a valóságshow-kban és a sorozatokban (akár délutánonként is, bár a durvább káromkodásokat és az erősen szalonképtelen kifejezéseket ilyenkor rendszerint kisípolják).⁹⁰ Az ilyen szavak jogi szempontból még kevésbé problematikusak, ha „váratlan” káromkodások formájában jelennek meg: szinte egyáltalán nem kelt megütközést, és semmi esetre sem eredményez hatósági szankciókat, ha egy veszített meccs után valamelyik futballista azt mondja, „szarul játszottunk”, vagy – a még egyértelműbb összehasonlítás kedvéért –, ha egy díjátadó közepette hangzik el ez a szó, jóllehet számos néző helytelenítené az illető szóhasználatát.

Ugyanakkor a tartalom minősülhet nem megfelelőnek akkor is, ha nincsen szó durva nyelvhasználatról, ám antiszociálisnak és sértőnek tekinthető magatartást ábrázol. Az ilyen tartalmak megjelenítése különösen gyermekekre lehet zavaró hatással. Éppen ezért bírságotlaltk 100 000 euróra 2008-ban az utóbbi idők legnépszerűbb tehetségkutató műsorát, az Amerikában *American Idol* néven ismert brit *Pop Idol* formátum német változatát, a *Deutschland sucht den Superstar*, mert a műsorvezető is kigúnyolta versenyzőket, és bemutatásuk módja is nevetésgéssé tette őket, még a napközbeni adásokban is. A legutóbbi évaddal kapcsolatban hasonló következtetésre jutott a KJM, mivel azonban ebben az esetben az RTL a műsorokat előzetesen

⁸⁸ VG Berlin. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*, 2002. 758.; vö. ezzel a döntéssel kapcsolatban: Karl-Heinz LADEUR: „Regulierte Selbstregulierung” im Jugendmedienschulz. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*, 2002. 859. skk.; Roland BORNEMANN: Der Soldat James Ryan und der Jugendschutz. *Kommunikation & Recht*, 2002. 474. skk.

⁸⁹ A bíróságok nem döntöttek ebben a kérdésben, hanem visszautalták a felügyeleti hatósághoz azt feltételezve, hogy az önszabályozó testület (korábbi vetítést támogató) értékelését nem vették kellő mértékben figyelembe. Ugyanakkor a csatorna az új döntés hiányában is leadta a filmet egy korábbi időpontban, megkockáztatva ezzel a bírságot. L. <http://www.tagesspiegel.de/medien/jugendschulz-ausgehebelt-pro-7-sendet-soldat-james-ryan-zu-fruch-medianenanstalt-reagiert/378490.html>. A filmet kódolatlan televíziók azóta nem adták le este 10 óra előtt.

⁹⁰ Meg kell említeni ugyanakkor, hogy a médiahatóságok határozottan felléptek az ellen, ahogy a '90-es évek végén változott a délutáni beszélgetős műsorok szerkezete. Vö. Dieter DÖRR – Mark D. COLE: „Big Brother” – oder: Menschenwürde als Grenze der Programmfreiheit. *Kommunikation & Recht*, 2000. 369. skk.; Udo DI FABIO: *Der Schutz der Menschenwürde durch Allgemeine Programmgrundsätze*. München, Fischer, 2000. 54. skk.

bemutatta egy önszabályozó testületnek, amely jóváhagyta a korábbi időpontokban való sugárzást, a csatorna mentesült a szankciók alól.⁹¹ Egyes műsorok azonban az emberi méltóság megsértésének határán egyensúlyoznak.

Az emberi méltóság nem csupán a német alkotmány 1. cikke⁹² által abszolút védelemben részesített érték, hanem része a JMStV-nek és a KJM által figyelemmel kísérendő rendelkezéseknek is. Az emberi méltóság bármilyen sérelme automatikusan jogsértésnek minősül, éppen ezért – bár gyakran szorosan kapcsolódik a fiatalok védelméhez – szinte soha nem használják érvként a szabálysértési eljárásokban, ugyanis célja szerint ez a végső eszköz a lehető „legrosszabb” fajta tartalom kiküszöbölésére, ahol az embereket tárgyakká alacsonyítják le.⁹³ Ilyen esetekre példák azok a többször bemutatott rejtett kamerás felvételek, amelyeken az látható, hogy egy idősek otthonában a személyzet bántalmazza az egyik bentlakót, vagy a *Szuperdada* c. műsor, amely bemutatta, hogy egy anya valóban megüti a gyermekét.⁹⁴ Az előbbi esetben a televíziócsatorna azzal próbált érvelni, hogy az volt a célja, hogy bemutassa az idősgondozás súlyos hiányosságait. A bíróságok ezt az érvet elégtelennek találták, és úgy döntöttek, az, hogy a műsor dramaturgiai célból egymás után többször is bemutatta ugyanazokat a képsorokat, a bántalmazott személy emberi méltósága ismételt megsértésének minősült.⁹⁵

Jóllehet nem kimondottan az emberi méltóság sérelméről alapult, de szoros összefüggés fedezhető fel az MTV *Freak Show* c. sorozata esetén, amely az amerikai *Jackass* c. műsor egy változata. Az akkori médiahatóság megtiltotta a sorozat bizonyos epizódjainak jövőbeni bemutatását, különösen azét, amelyben egy emberi lényt „megbillogoztak”, minthogy ez nem csupán nem megfelelő a kiskorú közönség számára, hanem súlyosan veszélyeztető is. Anélkül, hogy külön kitért volna az emberi méltóság követelményére, a bíróság magáévá tette az ezen alapuló megfontolást, mivel kiemelte, hogy a „billogozás” az emberi lényt egy „szarvasmarha” szintjére alacsonyítja le.⁹⁶

⁹¹ Vö. a két sajtóközleményt http://www.kjm-online.de/dc/pub/aktuelles/-pressemitteilungen/pressemitteilungen_2010/pm_32010.cfm és http://www.kjm-online.de/dc/pub/aktuelles/pressemitteilungen/pressemitteilungen_2008/pm_132008.cfm.

⁹² Ennek jelentőségével kapcsolatban l. még Dieter DÖRR: *The Tension between Ensuring and Protecting Personal Reputation and Cherishing Free Speech: Comparative Perspectives – An Overview of the Constitutional Court's Position under Consideration of Art. 10 ECHR*. In: Dieter DÖRR – Tobias O. KEBER – Russell L. WEAVER – Udo FINK (szerk.): *Brandeis Meets Gutenberg: German-American Conversations on Law, 1991–2011*. Frankfurt, Lang, 2012. 35–44., illetve Stenger amerikai szemszögből tett hozzászólását: Robert L. Stenger: *Learning on International Faculty Exchange*. Uo., 11–18.

⁹³ Vö. részletesen: Dieter DÖRR: *„Big Brother” und die Menschenwürde, Die Menschenwürde und die Programmfreiheit am Beispiel eines neuen Sendeformats*. Frankfurt, Lang, 2000.; DÖRR–COLE i. m. (90. lj.) 369. skk.

⁹⁴ Egy nemrégiben megjelent tanulmány részletes áttekintéssel szolgál a releváns ügyekről és helyzetekről: Nadine KLASS: *Unteerehaltung ohne Grenzen?* Berlin, Vistas, 2011., különösen 52. skk.; vö. ugyancsak: Reinhard HARTSTEIN – Wolf-Dieter RING – Johannes KREILE – Dieter DÖRR – Rupert STETTNER: *Rundfunkstaatsvertrag – Kommentar*. Heidelberg, 2011. Looseleaf-kommentár. 48. Mell. 3. §, 10. skk.

⁹⁵ OVG Lüneburg: *Multimedia & Recht* (2009), 203. skk., Birgit Hopf és Kristina Braml megjegyzésével, 209. skk.; VG Hannover: *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht Rechtsprechungsdienst*, 2007. 332. skk.

⁹⁶ VG München: *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*, 2005. 252. skk., Liesching megjegyzésével, 224. skk.

E példák alapján látható, hogy a médiahatóságokat és – jogviták esetén – a bíróságokat (jóllehet a rendelkezésre álló jogesetek száma csekély), sokkal inkább aggasztja az erőszakos tartalom, mint a durva nyelvhasználat.

4. Rövid záró megjegyzés

A jelen írásban nagyon röviden bemutatuk, hogy nemcsak az Egyesült Államokban tátong szakadék az Első Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos vitákban a *Pacifica*-ügyben hozott döntés támogatói és ellenzői között, hanem az Atlanti-óceán mindkét partján lényegi és elvi különbségek is vannak az illetlenség szabályozásának megközelítését illetően. Az itt közreadott elemzés jobbra a váratlan káromkodás és a váratlan meztelenség kérdésére, valamint az ezekkel kapcsolatos ügyekre szorítkozott. A helyzetek értékelésével és kezelésével kapcsolatos lényegi eltérések mellett természetesen további érdekes kérdések is felmerülnek. Ilyen például a szabályozás érvényesítésének és a felügyelő hatóságoknak a kérdése – az egyik oldalon az FCC kizárólag fogyasztói panaszok esetében jár el, míg a másik oldalon ott vannak a szabályozott önszabályozás modelljei, amelyekben részt vesznek a hatóságok is, és amelynek részét képezi az önkéntesen elfogadott szabványokon túlmutató iparági önszabályzás is. Ilyen továbbá az obszcenitás kategóriája és az a kérdés, hogy hogyan blokkolható hatékonyan a nemkívánatos tartalom a cenzúra tilalmának sérelme nélkül, de említhetnénk még számtalan más, a jogalkalmazás konkrét esetével – így például a hírek és a szórakoztató műsorok közötti különbséggel – kapcsolatban felmerülő kérdést is.

Mindezek alapján magától értetődő, mennyire hasznos a különböző nézőpontok közötti párbeszéd, éppen ezért hasznos a – jelen esetben – az Atlanti-óceán túlszpartján élő szakemberekkel folytatott eszmecsere. Ahelyett, hogy csupán a saját rendszerünket vizsgálánánk, a fontos jogi ügyek összehasonlító módszerrel történő megközelítése értékes és hasznos erőfeszítés még akkor is, ha ehhez át kell lépni a szakadékokat. Az összehasonlító munka értéke az egyik dolog, amiért olyan lenyűgöző a Luxemburgi Egyetemen tanítanom és kutatóm, ahol az oktatók jogi hátterének sokfélesége miatt a jogi kar mintegy megtestesíti ezt a kutatási módszert. Jómagam először a Mainz és Louisville közötti csereprogram során folytatott személyes beszélgetések keretében ismertem fel az ilyen párbeszéd értékét, amelyek ihletőnek bizonyultak a jelen gyűjteményben ismertetett Brandeis–Gutenberg-féle megközelítésmód számára, és amelyek az elmúlt évek során is végigkísértek. Éppen ezért különleges hálával tartozom Russ Weavernek, aki az amerikai oldalon a csereprogram mozgatóereje volt az én részvételem idején.

FORDÍTOTTA: NAGY SZABOLCS ÉS REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ

A digitális kor kór

MOLNÁR ATTILA KÁROLY*

„Az internet mítoszának a valóságtól mért távolsága megkétszereződik 18 havonta”.¹

Az internetről szóló irodalom hangja ma realistább. A korábban jellemző eufória, a kilencvenes évek utópista–millenarista mámore után ma kijózanodó, másnapos fejfájás vagy tárgyyszerűség jellemzi inkább. Elérkezett a minden evilági megváltást, utópiát fenyegető *reality check*, ami után azonban az utópikus remények nem szűntek meg, hanem módosult formában a társas média felé fordultak.

1. Problémafelvetés

1.1. Internet és demokrácia

Fukuyamának a történelem végét és a liberális demokrácia végső győzelmét meghirdető bejelentése előtt évtizedekkel írtak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a demokrácia hiányáról (elsősorban a baloldal) és a válságról (elsősorban a jobboldal). Az ezredforduló után pedig Európában lett eminens téma a demokráciadeficit, elsősorban az EC, majd az EU kapcsán.² Egy mostanában elvégzett kutatás azt mutatta, hogy az Egyesült Királyság felnőtt lakosságának csak 27%-a mondta azt, hogy „Beleszólásom van az ország ügyeibe”.³ A globalizáció csak növelte a demokráciadeficit élményét, mivel gyengítette a nemzetállamokat, így az emberek életét befolyásoló jelenségek vagy nem voltak egy-egy, egyébként benevolens és felelős kormányhoz köthetőek, vagy egészen távoli és nyilvánvalóan befolyásolhatatlan gazdasági és politikai szereplő döntéseiből eredtek. Ez nyilvánvalóan gyengítette az öngazgatás demokratikus reményét. A társadalomtudományos irodalom egyik fontos témája lett, hogy lehetséges-e a modern és globalizált világban a demokrácia. A demokratikus deficittel magyarázták, hogy az elmúlt évtizedekben a nyugati világban csökkent a választási részvétel, csökkent a párthűség – főleg a fiatalok között –, számtalan megoldhatatlan probléma halmozódott föl, amiket a jószándékú és demokratikus szakértők nem tudnak kezelni – környezeti és jóléti problémák, szegénység, stb. –, a polgárok között megerősödött a gyengeség és tehetetlenség érzése, megnőtt az egy ügyű politizálás – pártok és NGO-k szerveződnek bevallottan csak egy-egy ügyre – és kialakult az életforma politizálás.

* Habilitált egyetemi docens, ELTE, NKE. E-mail: alitta@elte.ludens.hu

¹ V. MOSCO: *The Digital Sublime*. Cambridge, Mass., The MIT Press, 2004.

² P. NORRIS: Representation and the democratic deficit. *European Journal of Political Research*, 1997, 32. 273–282.

³ Nick COULDRY: Media and Democracy Some Missing Links. In: Sue CURRY JANSEN – Jefferson POOLEY – Lora TAUB-PERVIPOUR (szerk.): *Media and Social Justice*. Basingstoke, MacMillan, 2011. 46.

A demokratikus deficitre adott válasz egy időre a civil társadalom lett: a nem-politikai és nem-gazdasági önkéntes társulások és a hozzájuk kapcsolt részvételi és/vagy tanácskozó (deliberatív) demokrácia, a kommun és szovjetek egy újabb változata. A hatvanas-hetvenes évek emberi jogi forradalma az érdekvédő, egy ügyű csoportok burjánzását hozta,⁴ amiket ma civil társadalomnak neveznek. Ezek az önképük szerint nem politikai szerveződések politikai cselekvők, azaz mégiscsak politikai jelentőségűek.

Hívei⁵ szerint a civil társadalom sokféle módon tudja elősegíteni a globális demokráciát: a közéletre neveléssel, az önálló hang megfogalmazásával, viták kezdeményezésével, az átláthatóság megerteremtésével és a politikai felelősséglegitimáció elvárásával. A globális civil társadalom elsősorban a baloldali politika jelszava lett. Az állam és a piac mellett a harmadik erőnek tekintik, vagy az ezeket felváltó szerveződési formának, a harmadik hullámnak.

Az internet, a CMC (Computer Mediated Communication, tömeges ön-kommunikáció⁶) és a globális civil társadalom kapcsolata az, hogy nincsenek politikai–földrajzi határok az interneten. Azonban az internet és CMC sem képes felszámolni a nyelvi, kulturális, vallási korlátokat. Az egy ügyű lobbicsoportok és a NGO-k pedig nyilvánvalóan nem véleménycserére, hanem ügyük győzelmére törekszenek. Pluralizmust és civilizizmust terjesztenek állítólag, de egy olyan szervezet, amely egy ügyből él, hogyan terjeszthetne civilizáltságot? Hiszen saját ügyéért harcol. A civil társadalom harcmézőként működik, még ha időnként az együttműködés civilizált nyelvét használja is a harcias, mozgósító retorika mellett.

A (részben nemzetközi) NGO-kba vetett bizalom mellett a hetvenes évektől erős volt a közösségek megerősítésébe vetett neo-tocquevillianus közösségelvű törekvés.⁷ Ez a Tocqueville-ra⁸ támaszkodó érvelés azt mondja, hogy a szabadság feltétele a közvetítő struktúrák (család, egyház, céhek, stb.) léte, amelyek az egyén és a központi kormányzat között elhelyezkedve védik az egyént a kormányzat túlhatalmától, ugyanakkor bizonyos közéleti erények kialakulásának a színterei. Tocqueville pedig úgy látta, hogy az Egyesült Államokban az önkéntes társulások működnek közvetítő struktúráként. A közvetítő struktúra konzervatív jelentésű volt Nisbetnél, de a közvetítő struktúrák haladár elnevezése a civil társadalom, a Harmadik Erő vagy Harmadik Út. A kormányzat, pártok mellett új szereplők jelentek meg a politikában: az NGO-k és az Új Társadalmi Mozgalmak. A neo-tocquevillianus irodalom szerint a demokrácia alapja az önkéntes társulások világa, amit civil társadalomnak kezdtek nevezni.⁹ Ezért a nem-politikai civil társadalomnak alapvető politikai funkciója és jelentősége van. Hogyan lehet elvárni, hogy ez esetben a

⁴ Theda SKOCPOL: *Diminished Democracy*. Norman, Oklahoma University Press, 2003.

⁵ Jan Aart SCHOLTE: *Civil Society and Democracy in Global Governance*. CSGR Working Paper, No. 65/01. 2001.

⁶ M. CASTELLS: *Communication Power*. Oxford, Oxford University Press, 2009.

⁷ P. L. BERGER – R. NEUHAUS: *To empower people: from state to civil society*. Washington, American Enterprise Institute, 1996., R. NISBET: *The Quest for Community*. Wilmington, Intercollegiate Studies, I. 2010., MOLNÁR A. K.: *Közösség és piac. Valóság*, 1994. XXXVII. 6., MOLNÁR A. K.: *A közösségelvűség és kritikája. Valóság*, 1994. XXXVII. 9.

⁸ A közvetítő struktúrák gondolatának Montesquieu-re vagy tovább, a középkorba nyúló eredete nem szokott előkerülni.

⁹ Sidney VERBA – Kay LEHMAN SCHLOZMAN – Henry E. BRADY: *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1995.

politikai szereplők ne akarják alakítani, befolyásolni a civil társadalmat? Ez az irodalom azonban nem az önkéntes társaságok republikánus erényeket létrehozó hatását hangsúlyozta, szemben Tocqueville-al, hanem azt, hogy e társulások közvetítik (kommunikálják) az emberek vágyaira, céljaira vonatkozó információkat a politikai döntéshozók felé. A kiberdemokrácia kezdeti és sokáig domináns képe ezt az információközvetítést hangsúlyozta. A demokratikus elméletekben a civil társadalom az állam és a piac ellensúlyozója inkább, mint segítője.

Bár a közösségi Amerika szétmállásáról¹⁰ korábban is írtak, Putnam *Bowling Alone* című könyve határozta meg a témát jó időre.¹¹ Az internet-rajongás csúcán jelent meg ez a könyv, amely szintén a demokrácia gondjairól szólt, amit az önkéntes társulások, állampolgári aktivizmus, részvétel és a társadalmi tőke (bizalom) hiányával magyarázott. Putnam szerint a közösségek, közvetítő struktúrák szétestek, s ezzel elveszett a bizalom, a normák és a társadalmi tőke. Míg Nisbet közösségei nem önkéntesek, így nem homogének, a Putnam-féle civil társadalom önkéntes szervezetekből áll, melyeket a homogén vélemények, közös cél és érdek jellemeznek. Inkább harcos szekták, és nem egyházközségek.

Putnam a modern Amerika fő gondjának a társadalmi tőke eltűnését tekintette, ami a társas kapcsolatok eltűnéséből fakad. Azonban nem akármilyen kapcsolatok eltűnéséről van szó, a *társas* jelentése Putnam esetében a *kölcsönös*. Lényegében az Adam Smith-i és Hume-i, majd Mead-i kölcsönösségen alapuló kapcsolatokat tekinti *társasnak*.¹² Tehát nem a hierarchikus és nem is a személytelen kapcsolatok léte a kérdés – ezek láthatóan továbbra is léteznek.

A kölcsönösség révén alakul ki a bizalom és ezt tekinti társadalmi tőkének, ami eltűnt. Bizalom hiányában pedig a kapcsolatok tranzakciós költsége nagyobb, így ritkábbak és nehezebbek lesznek. (Bizalmatlanság esetén nehezen teremt az ember kapcsolatot.) Ugyanakkor, ha van bizalom, akkor a polgárok bíznak kormányukban, a helyi hivatalokban, hajlandóak velük az őszinte párbeszédre. Az önkéntes közösségek jelentősége a demokrácia szempontjából evidens volt az amerikaiak számára. Putnam pedig meghirdette a demokrácia alapjának tekintett erény megszűnését (hiszen a kialakulásának helyszínei megszűntek). Erre látták sokan megoldásnak a társas médiában kialakuló kapcsolatokat, amiket elneveztek virtuális közösségeknek. Az egyik fő érv az internet mellett a kapcsolatépítés és ezzel a bizalom visszaépítése lett: „Társadalmi tőkét felépíteni nem lesz könnyű, de ez a kulcsa, hogy működjön a demokrácia”.¹³

A múlt évezred végén „növekvő mennyiségű gondolat volt, amely azt fogalmazta meg, hogy az információs és kommunikációs technológiák mostani fejleménye magában hordja annak lehetőségét, hogy könnyebb belépni a demokratikus politika mezejére (...) Ez nem kevesebb, mint paradigmátikus változás a demokratikus kormányzás értelmezésének folyamatá-

¹⁰ Ray OLDENBURG: *The Great Good Place*. New York, Paragon Books, 1989., R. N. BELLAH: *Habits of Heart*. Berkeley, University of California Press, 1985., Francis FUKUYAMA: *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa, 2000. 333.

¹¹ R. PUTNAM: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster, 2000.

¹² Bővebben MOLNÁR A. K.: Megértés és konfliktus: a szimpátia. In: ACZÉL Ágnes és mások (szerk.): *A társas szociológus* Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar, 2011.

¹³ R. D. PUTNAM: *Making Democracy Work*. Princeton, Princeton University Press, 1993. 184., Richard A. COUTO: *Making Democracy Work Better*. Chapel Hill–London, UNC Press Books, 1999.

ban.”¹⁴ Rengeteget beszéltek és írtak az elektronikus/tele/kiberdemokráciáról, amely kifejezések mind arra a reményre utaltak, hogy az új technika megoldja a demokraták gondjait. A hívei szerint nem csak hatalmat ad a népnek, de át is alakítja őket a CMC.

A civil társadalom rendszerváltó (demokratizáló vagy demokráciadeficitet megszüntető) szerepéről szóló vita összekapcsolódott az internetről szóló vitával. Kezdetből erős az a feltevés, sőt állítás, hogy az internet erősíti a liberális demokráciát. De gyorsan kiderült, hogy erősítheti a vallási, etnikai fundamentalizmust is, a különféle radikalizmusoknak talán még inkább kedvez.

1.2. Az internet mítosza

A demokratikus deficit témával együtt virágzott a politika mediatisálódásáról és a tömegmédiára vonatkozó kritikai irodalom. A demokráciadeficit mellett az elmúlt 20–30 év nagy témája a média és politika kapcsolata: a vita arról, hogy a politika használja-e a médiát (mediatisált politika, *spin*) vagy a média gyarmatosította a politikát:¹⁵ „ahogyan a politika mediatisálódott, a fontos kérdés már nem a médiának a politikától és társadalomtól való függetlenségére vonatkozik. A fontos kérdés a politika és társadalom függetlensége a médiától”.¹⁶

E kritika a politikát és a médiát egyaránt nem demokratikusnak észleli: ezek a *gazdasági és szimbolikus egyenlőtlenségek* miatt igazságtalanok. De a médiakritikában úgy tűnik a szimbolikus igazságtalanság lett uralkodó téma a gazdasági helyett (a rasszizmus, homofóbia, szexizmus az osztályharc helyett), az elismerés hiánya a médiareprezentációban. Mivel mediált, közvetített társadalomban élünk, ezért a személyközi kapcsolatokban tapasztalható szimbolikus igazságtalanság (elismeréshiány) megjelenik a médiában is. A médiareprezentáció lett a nagy téma: kit hogyan mutat be. Ez egyezik-e a bemutatott önképpel? Hátrányos-e az rá nézve? (Szabad-e valakire azt mondani, hogy nem szép?) De emiatt csak a szerencsés kisebbségek sértődhetnek meg és igényelhetik a számukra elfogadható, pozitív önképet adó bemutatást – és tiltakozhatnak az olyasmik ellen, ami sérti őket. Amartya Sen szerint az emberhez méltó élet része az, hogy részt vehet azokban a döntésekben, amelyek befolyásolják az életét. Ez jelenti a demokráciát, és a demokrácia hozzájárul a fejlődéshez és szabadsághoz.¹⁷ Nincs éles határ a gazdaság kemény és a szimbólumok, valamint az elismerés puha problémái, elnyomásai közt, és nem tudja e kritika eldönteni, melyik a súlyosabb. Rawls szerint az igazságosság a mindenki számára a maga megkívánta megbecsülést jelenti, és ha az önmegbecsülés csorbát szenved, azaz nem kap akkora meg-

¹⁴ Barry N. HAGUE – Brian D. LOADER: Digital democracy. An Introduction. In: Barry N. HAGUE – Brian D. LOADER (szerk.): *Digital Democracy*. London, Routledge, 1999. 3.

¹⁵ John STREET: Politics Lost, Politics Transformed, Politics Colonised? Theories of the Impact of Mass Media. *Political Studies Review*, 2005. Vol. 3. 17–33.

¹⁶ Jesper STRÖMBÄCK: *Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics*. http://www.socsc.hku.hk/sigc/gc2012/pdf/Reading%20Materials_Taiwan/Lecture%207_Four%20Phases%20of%20Mediatization.pdf

¹⁷ Amartya SEN: *Development as Freedom*. New York, Knopf, 1999.

becsülést a többiektől, mint szeretné, akkor az az igazságtalanság.¹⁸ Nancy Frazer ezt folytatva írta, hogy a „források” igazságtalan eloszlása és az igazságtalan elismerés ugyanazon érme két oldala.¹⁹

A konstruktivista megközelítés szerint a média világképet, értelmezési keretet alkot, és ezzel befolyásolja, sőt uralja a politikát. A pártok és politikusok kénytelenek alkalmazkodni a média alkotta világhoz. Főleg a posztmodern gondolkodás összpontosított a kommunikációra, de a szociológia nyelvi fordulata és benne a nyolcvanas években uralkodóvá váló konstruktivizmus is ezt támogatta. A konstruktivista megközelítés szerint a döntéshozás függ a környezettől, az észlelt valóságtól, a problémáktól, és a lehetségesként elképzelt alternatíváktól, ezért van a médiának közvetve jelentősége. Kritikusai szerint a média nem győz meg, hanem befolyásol, tehát a tömegmédia a felelős, és azok oligarchikus urai.

A tömegmédia már régóta a társadalomkritika egyik kedvenc tárgya, a modernitás bajainak okozója. Putnam *Bowling Alone*-jának is a fő vádlottja a szórakoztatóipar, amely aláassa a civil társadalmat, társadalmi tőkét, eltántorít a részvételtől, időt lop és ezzel a demokráciát. A média a kakofónia mellett cinikussá és értéktelenné teszi a nézőt, privatizálja és elszigeteli őket egymástól. A visszatérő vád az, hogy a tömegmédia lebutítja, dezinformálja az embereket.²⁰ A kritikus médiairódalom a médiakommunikációt egyirányúságáért bírálja. A közönség szerencsétlen kiszolgáltatottak tömege, akiket szabadon manipulálnak a médiabirodalmak a konzumidiotizmussal.

Trippi a Gil Scott Heron dala nyomán elnevezett *Revolution will not be televised*²¹ című könyvében állította szembe az internetet a tömegmédia kritikus képével: míg a tv passzívvá tesz és pacifikál, lebutít, szétválaszt, addig az internet összeköt, informál és érdekeltté tesz. Trippi könyvének alcíme – *Democracy, the Internet, and the Overthrow of Everything* – jól kifejezi az internet forradalmi hatásába vetett reményt: az internet hatalmat ad a népnek, ezért hierarchiaellenes.

Az internet mítoszának lényege a politika vége (a szakértők helyett), mivel az internet átalakítja a társadalmat, ami hierarchikus, hatalmi viszonyokat tartalmaz és igényel. Az új, kialakuló világot nevezte L. Friedman horizontális társadalomnak, ami az egyéni identitás választásokon alapul.²² A korábbi kötelékek (család, vallás) hierarchikus viszonyok voltak. A horizontális társadalom az információs technológia új kommunikációjában jön létre és az embereket horizontálisan kapcsolja össze.

„A horizontális társadalom hajtóereje ma erősebb, mint a kor bármely ideológiája – vagy inkább, a horizontális viszonyok felé mutató tendencia az uralkodó ideológia a versengő változatok felett (...) Mivel a technológia könnyörtelenül horizontális, a mozgás visszafordíthatatlan. A vertikális nem tartható. A restaurációs mozgalomnak csak az sikerül, hogy újabb horizontális lökést adjanak az általános iránynak.”²³

¹⁸ J. RAWLS: *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1971.

¹⁹ Nancy FRASER: Rethinking Recognition. *New Left Review* 3 (new series), 107–120.

²⁰ Neil POSTMAN: *Amusing Ourselves to Death*. London, Penguin Books, 1985.

²¹ J. TRIPPI: *Revolution will not be televised*. New York, Harper Collins, 2005.

²² Lawrence MEIR FRIEDMAN: *The Horizontal Society*. New Haven, Yale University Press, 1999.

²³ Todd Gitlint idézi MOSCO i. m. (1. lj.) 99.

Louis Rossetto, a *Wired* alapító szerkesztője mondta: Az internet „új világát egy új globális gazdaság jellemzi, amely lényegénél fogva hierarchiaellenes, és decentralizáló, és nem tiszteli az országhatárokat, sem a politikusok vagy hivatalnokok ellenőrzését”, és ez a globális, hálózatos tudatosság a becsődölt választásokon alapuló politikának vet véget.²⁴ Az új technológiában megvalósul az az ígéret, hogy a kollektív cselekvés lehetséges hierarchikus intézmények nélkül is.

Az internet hierarchiaellenes voltának képzete kapcsolódott a hálózat hierarchiaellenességének hitével, noha a létező hálózatok távol állnak az idealizációjuktól:

„A hálózat szelleme az önszabályozó és önkormányzó piac lehetőségeit dicsőíti. A hálózatot azzal jellemzik, hogy képes elősegíteni a spontán rendet, olyan (benevolens és racionális) rendet, amely alulról ered központi tervezés, külső kormányzat vagy felügyelet nélkül. A hatalom a hálózatban nem valamelyik csoportban vagy struktúrában van, sokkal inkább az elosztott hatalom jellemzi.”²⁵

A hálózatosság megerősíti, hatalommal ruházza fel az egyént e remény szerint.

„A hálózat folytonosan a káosz állapotában van. A központi tervezés és felügyelet hiánya olyan rendszert hoz létre, amely folyamatos változásban van, valójában akkor virágzik. A dinamikája lényegénél fogva instabil, megjósolhatatlan és a mozgása nem lineáris. Ez a fluktuáló mozgás a hálózatot dinamikusabbá teszi, több nyitást és lehetőséget tesz lehetővé (...) a spontán rend, az önszabályozás rejtett rendjét és a láthatatlan kezét a hálózati technológia működése garantálja. A hálózatok ezért szabadabbak a központosított intézmények politikai megfontolásaitól és elnyomó hatalmától.”²⁶

A hálózat szellemének a rugalmasságot, az együttműködést, a decentralizációt, a megosztást, a hierarchia mentességet, a kreatív és a játékos tevékenységek spontán rendjét és a fejlődést kiváltó hatását, valamint az ad hoc közösségeket tekintik, amelyekbe könnyű be- és onnan kilépni elköteleződés, következmény és felelősség nélkül.

A rajongók reménye szerint a társas média véget vet a *spin doctorok* tevékenységének, véget vet a retorikának és a politikai marketingnek, és a média bőségéből, a sok szereplő és közvetítő létéből fakadó kakofóniának, értelmetlenségnek. A kollektív intelligenciát a médiahatalom ellenszerének, ellensúlyának tekintik,²⁷ az internet a felszabadító anti-tv.

A demokráciák politikai gyakorlatával és a médiával szembeni elégedetlenség összekapcsolódott. A megoldást vagy megváltást keresők reménye lett az internet és később a társas média. Kezdetben azt hangsúlyozták, hogy az internet a gyors, olcsó mozgósítás és információmegosztás miatt fontos az új társadalmi mozgalmak számára, majd később a tanácskozó demokrácia megvalósulását látták benne.

²⁴ Louis ROSSETTO: There's No Government Like No Government (interview with Louis Rossetto). *San Francisco Bay Guardian*, 1996 November 6. 30–34.

²⁵ Eran FISHER: *Media and New Capitalism in the Digital Age. The Spirit of Networks*. New York, Palgrave MacMillan, 2002. 212.

²⁶ Uo.

²⁷ P. LEVY: *Cyberculture*. Minneapolis–London, University of Minnesota Press, 2001., Henry JENKINS: *Convergence Culture*. New York–London, New York University Press, 2006.

2. Az információ mítosza

2.1. Forradalom

A kilencvenes években az internetről szóló irodalom robbanásszerűen megnőtt. A számítógép régóta nagy remények középpontja volt, de ez sokáig a tervezéshez, adatfeldolgozáshoz, irányításhoz, ellenőrzéshez, azaz a technokrata utópiához kapcsolódott. A számítógép inkább az emberellenes, technokrata-bürokrata antiutópiák, hatalommániás tudósok díszletének számított. Theodore Roszak az információ politikai és morális felértékelése korszakában figyelmeztetett, hogy „az információs technológia nyilvánvalóan alkalmas a hatalom központosítására, a társadalmi kábítás és uralom új formáinak megalkotására”.²⁸ Az utóbbi évtizedek irodalmát viszont erős forradalmi és utópikus hangulat jellemezte. A „digitális nemzedék” és az új világ, valamint annak szükségzerű eljövetele uralta az internetről szóló beszédet. A „hullám könyörtelenül megérkezik”, „ahogyan fokozatosan kibontakozik, új viselkedési mintákat hoz létre, melyek kérelhetetlenül átalakítanak mindenfajta szervezetet és intézményt (családot, lakókörnyezetet, vallási csoportokat, vállalatot, kormányzatot, nemzetet)”.²⁹ Az elkerülhetetlenség, szükségzerűség mítosza³⁰ technológiai determinizmus néven lett ismert: az eléggé marxi gondolat szerint szükségzerűen más lesz a kultúra, más a politika a technikai újítások miatt. „A szabadságot elősegíti, ha a kommunikációs eszközök eloszlanak, decentralizáltak az emberek között és könnyen hozzáférhetőek, mint a nyomtatás vagy a mikrocomputer. A központi ellenőrzés valószínűbb, ha a kommunikációs eszközök koncentráltak, monopolizáltak és ritkák, mint a nagy hálózatok.”³¹

A forradalomretorikában van folyamatosság: a digitális utópia mindegyik változata a haladáson alapuló világképhez kapcsolódott, ami a javulást az újításhoz köti, az újítás jó hatásait hangsúlyozza, a károsakat nem, és ezzel adja el a változásokat az embereknek. A közös elem, hogy a technológia megoldja az emberiség gondjait. A technológiai haladás mítosza, az ész kora vagy a demokrácia mítosza változó mértékben kapcsolódtak össze az elmúlt két évszázadban. Majd a technokrata, tervező ész utópiáját felváltotta a digitális utópia. Úgy tűnik, nehéz az egyik, a felvilágosodásból eredő mítoszt feladni egy másikba való belészerelmesedés nélkül.

A számítógéppel, majd az internettel kapcsolatos lelkesedés a jól ismert sémát követte: a Nagy Átalakulás küszöbén áll az emberiség, vagy már benne is van, ami egy új és egészen más, de boldogabb és jobb korba vezet, „mi egy régi civilizáció utolsó és egyben egy új civilizáció első

²⁸ T. ROSZAK: *The Cult of Information: The Folklore of Computers and the True Art of Thinking*. New York, Pantheon Book, 1986. XII.

²⁹ Esther DYSON – George GILDER – George KEYWORTH – Alvin TOFFLER: A „kibertér” és az „amerikai álom”: Magna Charta a Tudás Korához (1994). *Replika*, 1997. 26. 162. 151.

³⁰ Annak ellenére, hogy pontosan a tömegmédiá kapcsán ezt cáfolta Raymond WILLIAMS 1975-ben a *TELEVISION, Technology and cultural form* című könyvében. (London, Routledge, 2005.)

³¹ Ithiel DE SOLA POOL: *Technologies of Freedom*. Cambridge–London, Harvard University Press, 1983.

nemzedéke vagyunk”.³² Nem túlzás a megfogalmazások alapján evilági megváltásnak, messianisztikus vagy kiliasztikus reménynek nevezni. Az új kor neve a Vízöntő Kora vagy az Információs/Digitális/Kommunikációs Kor, aminek radikálisan jobb politikai, erkölcsi és kulturális állapotait a technológiai újításoktól remélik. A mai média és az internet közös üzenete: Mi nagyszerűek vagyunk, ne figyelj a Régiekre, a jövő egészen más lesz, a Régiek irrelevánssá váltak a változások miatt. E forradalom prófétái igazi modernnek, mivel szerintük (mint annyi más próféta szerint az elmúlt 300 évben) különleges korban élünk, mert alapvető átalakulás zajlik a szemünk előtt. A modernnek fő toposzát olvashatjuk: „Hatalmas és megállíthatatlan változások mennek végbe.”

Például, Nicholas Negroponte, az MIT Media Lab alapítója szerint radikális az áttérés a posztindusztriálisból az információs korba.³³ Az erősen technospirituális hangulatú, *Being Digital* szerint a digit, amit a számítógépes kommunikáció termel és oszt el, fejlettebb az atomoknál, az anyagi világnál. „A változás az atomoktól a bitekhez visszafordíthatatlan és megállíthatatlan.”³⁴ Az atomok világának vége, meg kell tanulnunk digitálisnak lenni. Mint egy természeti erőt, a digitális kort nem lehet letagadni, sem megállítani. Bill Gates meg volt győződve, hogy „egy másik forradalom küszöbén állunk. Ez tartalmazza a példátlanul olcsó kommunikációt, minden számítógép össze lesz kapcsolva, hogy velünk és értünk kommunikáljon (...) tanúi lehetünk annak, hogy Adam Smith ideális piaca végre megvalósul.”³⁵

A közvéleményt, a médiát és egyetemi világot, kormányzatot és szórakoztatóipart a mai napig a haladás megkérdőjelezhetetlen és szükségszerű voltának feltételezése uralja. A probléma az e gondolkodásban, ha nem tapasztalható vagy nem elég gyors a haladás. E körben ugyanilyen megkérdőjelezhetetlen lett és maradt, hogy a számítógép és a kommunikációs technológia fejlődése, főleg a kettő házassága (CMC) alapvető gazdasági, kulturális, társadalmi és politikai átalakulásokat von maga után. Hiszen „a számítógép megalkotása a civilizáció történetének egyik legdöntőbb eseménye”.³⁶ A számítógép és/vagy CMC okozta forradalmi változások jelentőségét a földművelés megjelenésének vagy a gőzgép megalkotásának jelentőségéhez mérték. Forradalom zajlik a szemünk előtt a lelkes kommentátorok szerint. Történelmi korban élünk (már csak azért is, mert a történelem véget is ért). Az aktuális Nagy Átalakulás neve Információs/Digitális/Kommunikációs Forradalom,³⁷ és ami állítólag létrejött, az az információs társadalom, mert a kommunikáció a gazdasági és politikai életének központi elemévé lett. „Az emberi kommunikáció új közvetítője jön létre, egy olyan, amelynek hatása a gazdasági és társadalmi életünkben meghaladja az összes korábbi forradalmat – a nyomtatását, telefonét, televízióét és számítógépét.”³⁸

³² DYSON–GILDER–KEYWORTH–TOFFLER i. m. (29. l.) 156.

³³ Nicholas NEGROPONTE: *Being Digital*. Chatham, Hodder & Stoughton, 1995.

³⁴ NEGROPONTE i. m. (33. l.) 4.

³⁵ Bill GATES: *The Road Ahead*. London, Penguin Books, 1996. 180.

³⁶ Robertson idézi MOSCO i. m. (1. l.) 18.

³⁷ A tv jól van. A csatornák száma, a tv előtt eltöltött idő egyaránt nő. CASTELLS i. m. (6. l.) 59.

³⁸ Don TAPSCOTT: *The Digital Economy*. New York, McGraw-Hill, 1996. XIII.

Láthatóan volt némi ingadozás, hogy a számítástechnika vagy a kommunikáció-e a forradalom motorja, de lassan kiforrt az elképzelés, hogy a számítógép által közvetített kommunikáció (CMC) az. Emiatt „a forradalom most kezdődik. Az új kommunikációs rendszerek és digitális technológiák drámai változásokat hoztak az életmódunkban.”³⁹

„[a] kifejező képességnek az emberiség történetében valaha lezajlott legnagyobb növekedése közepén élünk. Több ember tud kommunikálni, több dolgot több embernek, mint bármikor lehetséges lett volna ez a történelemben, és e növekedés mértéke és sebessége – egy millió alatti résztvevőtől egy milliárd felettig egy nemzedék alatt – előzmények nélkülűvé teszi e változást (...) Ahogyan a mobiltelefon és az internet elterjedt és összefonódott, most rendelkezésünkre áll egy eszköz, ami kifejezőképességet és a közönség méretét egyaránt megnöveli.”⁴⁰

A digitális forradalom ígérete az, hogy mindenki tudomást szerezhet mindenről. Castells azt állította, hogy a széleskörűen megalkotott tudás központi jelentőségű lett az új javak előállításában és új szolgáltatások nyújtásában, és ez lerombolta a szakértő hivatalnokok, a manager kapitalizmus és a jóléti állam, valamint a katonai–ipari–egyetemi világ hatalmát. A szociológusok hada erősítette meg Bell állítását arról, hogy a tudás és információ a termelés kulcselemévé vált és mindez antinomianus, intézményellenes és erősen burzsuoáziaellenes változásokat hoz. Esther Dyson azt jósolta, hogy a számítógépes kommunikáció „mindent megváltoztat: a hatalom a központtól az egyénekhez és a kis szervezetekhez kerül, mozgékonyabb lesz és folyton változik, a nemzeti határok egyre közömbösebbekké válnak”.⁴¹ Az információs utópia – vagy híve elnevezésével informacionalizmus, információs fejlődési mód – egyik legismertebb képviselője, Castells a *Kommunista Kiáltvány* stílusában jelentette be, hogy

„[e]gy új világ ölt formát az évezred végére. Ennek eredete a hatvanas és hetvenes évek három független folyamatának együttes zajlása: az információs technológiai forradalom, a kapitalizmus és az etatizmus gazdasági válsága és az ebből fakadó szerkezeti átalakulás, és a kulturális társadalmi mozgalmak virágzása, mint a libertariánizmus, emberi jogok, feminizmus és környezetvédelem. Az e folyamatok közötti kölcsönhatás, valamint az általuk kiváltott reakciók egy új uralkodó társadalmi szerkezetet hoztak létre, a hálózati társadalmat, új gazdaságot, az információs globális gazdaságot és új kultúrát, a valós virtualitás kultúráját”.⁴² „A digitális forradalom végül radikális és ígéretes megoldást nyújt a szegénységre, tudatlanságra és a háborúra.”⁴³

³⁹ Adam GAFFIN – Mitchell KAPOR: *Everybody's Guide to the Internet*. Cambridge, Mass., The MIT Press, 1994. 185.

⁴⁰ Clay SHIRKY: *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. London, Penguin Books, 2008. 106.

⁴¹ Esther DYSON: *Release 2.0*. New York, Broadway Books, 1997. 338.

⁴² M. CASTELLS: *The Information Age*. vol. III. Oxford, Wiley–Blackwell, 2010. 372.

⁴³ KATZ: Birth of a Digital Nation. *Wired*. 1997. April, <http://www.wired.com/wired/archive/5.04/netizen.html>

Ennek a számítógépes és internetes millenarizmusnak, a technoutópiának fő terjesztője a *Wired* magazin volt. A 60–70-es évek ellenkultúrája sok szimpatizálásának fontos szerepe volt a személyi számítógép kifejlesztésében.⁴⁴ A kaliforniai ideológiának is nevezett gondolkodás az internetes fejlesztők-vállalkozók és az ellenkultúra szövetsége, a hippy, tekintélyellenes és a libertárius világ⁴⁵ keveredése volt a technoutópizmussal. A *Wired* magazin lett a Bibliája, George Gilder és Kevin Kelly a prófétái. A közös hős a rousseau-ista Thoreau: „Az a legjobb kormányzat, amelyik a legkevésbé kormányoz (...) És az a legjobb kormányzat, amelyik egyáltalán nem kormányoz.”⁴⁶

2.2. Technoutópia⁴⁷

Ha vannak a modern kornak megkülönböztető sajátosságai, akkor az egyik bizonyosan a technofília, azaz a technikai újításokhoz kapcsolódó remények. Az a remény, hogy valamely technikai újítás – gőzgép, távíró, rádió, tv stb. – nem pusztán megold valamilyen gyakorlati problémát – kapcsolattartás, szállítás és hasonlók –, hanem alapvetően megváltoztatja a *conditio humanát*, az emberi kapcsolatok valamelyik alapvető problémáját is megoldja. Ha másért nem, akkor a technikai újításból fakadó anyagi bőség (élelem, energia) miatt. A szűkösség megszűntével pedig megszűnnek a társadalom fő bajai (szegénység, háborúk, konfliktusok). Az „új technológia egyetemes jólétet, nagyobb szabadságot, étellel megtöltött politikát, kielégítő közösséget és személyes kiteljesedést hoz el”.⁴⁸ A technohaladárok szerint a technika áldásait mindenkire el kell juttatni: a jólét, a hosszú boldog élet, az egészség mellett a demokráciát, esetleg a pártok (pártoskodás) és a kényszer végét, konszenzust és kölcsönös felelősséget, ami az ökológiai problémákra is megoldás. A technikai haladás teszi lehetővé az alanyi jogon járó alapjövédelmet, ingyenes oktatást és egészségügyet. Ennek révén mindenki részesülhet a technológia áldásaiból, és képessé válik, hogy kreatívan hozzájáruljon a technika fejlődéséhez és a tanácskozó demokráciához. Az alapjövédlem lehetővé tenné, hogy a munka önkéntes legyen: mindenki azt csinálja, amihez kedve van és kielégülhet a munkában, megszűnik ezzel az elidegenedés és a motiváció problémája. Ugyanakkor az általa nyújtott szociális biztonság véd a kor-

⁴⁴ John MARKOFF: *What the dormouse said... How the 60s counterculture shaped the personal computer industry*. New York, Viking Penguin, 2005.

⁴⁵ Alvin TOFFLER könyvei [*Future Shock*. Bantam Books, 1970.; *The Third Wave*. Morrow, 1980.; *Powershift*. Plaza & Janés, 1990.; *Creating a New Civilization*. Turner Publishing, 1995.] mind a számítógép és kommunikációs technológia és a kettő kapcsolatának forradalmi hatásairól szólnak libertárius nyelven: nő a választási szabadság, individualizmus a médiában és a köznapi életben.

⁴⁶ Henry David THOREAU: *Civil Disobedience*. mozambook.net, 2001. 5. „That government is best which governs not at all.”

⁴⁷ Bernard GENDRON: *Technology and the Human Condition*. New York, St. Martin's Press, 1977., Philip E. AGRE: Yesterday's tomorrow. *Times Literary Supplement*, July 3., 1998. 3–4., Dave HEALY: Cyberspace and place: the Internet as middle landscape on the electronic frontier. In: David PORTER (szerk.): *Internet culture*. New York, Routledge, 1997., Ziauddin SARDAR – Jerome R. RAVETZ: *Cyberfutures: culture and politics on the information superhighway*. New York, New York University Press, 1996.

⁴⁸ Langdon WINNER: Technology today: utopia or dystopia? *Social Research* 1997, vol. 64. no. 3. 989–1017.

mányzati–vállalkozói elnyomás veszélyétől. A technika az alapjövedelem révén felszabadító, szemben a jólét koncentrációjának antidemokratikus voltával.

A távközlési újítások azonban a bőség előtt vagy mellett a megváltó kommunikációban reménykedtek, mintha a hadüzenet vagy a sortűz vezénylése nem lenne szintén kommunikáció. „A távíró-kommunikáció korának eljövetele a háborút lehetetlenné teszi, mivel az nevetéses lesz” – írta Marconi. Most a számítógép kora van, és tőle várják a megváltást. A korábbiak nem hozták el és már nem is várják tőlük. A számítógép, majd a CMC, internet lett a szent, a kultusz tárgya. A *mysterium tremendum et fascinans*. Lenin egykor a kommunizmus feltételének a villamosítás mellett a szovjet hatalmat tekintette, a technoutópia mai hívei ennél radikálisabban. A megváltásnak nincsenek politikai feltételei, a technika azokat is megteremti. A technika lehetővé teszi a félelem nélküli életet és a demokráciát: a világpolgárok képesek kölcsönös viszonyokra lépni egymással és így *az igazságot, helyi békét, globális biztonságot és általános jólétet megalapozni*, szabad és kreatív tartalmakat megalkotni és így megoldásokat találni a mai körülményeink közt megoldhatatlannak tűnő gondjainkra.

Természetesen, technikai újítások mindig is voltak az emberi történelemben mióta Ádám evett a tiltott fa gyümölcséből, de az a modern gondolkodás sajátja, hogy ezekhez utópikus reményeket kapcsolt. Némely technikai újítás hasonló reakciókat váltott ki, mint mikor egy új próféta tűnt fel vagy új prédikátor érkezett a városba. Az internethez és a Web 2.0-höz kapcsolt remények ezekhez a messianisztikus várakozásokhoz hasonlatosak. A technohaladárak eltekintettek a technika korábbi fejlődésétől, ami nem hozott igazságosságot, hierarchiákat hozott létre, jól együtt tudott élni a létező hierarchiákkal, és csökkentette a szabadságot, és a tanácskozó demokrácia helyett a szakértők szakértelmében bízott (a fordizmusban vagy ipusztériális társadalomban).

A digitális vagy kiberutópia a kormányzatot a fizikai kényszerrel azonosnak tekinti, míg a kibervilágot egy *sui generis* valóságnak, ami önmagát alkotja meg és tartja fenn hierarchikus intézmények kényszerei, ellenőrzései nélkül. A kiberteret a nép uralja az utópia szerint. Természetesen az internet és a számítógépek fejlesztésében, kiépítésében alapvető szerepe volt az államnak, egyetemeknek, hadseregnek, később az üzleti vállalkozásoknak, de a digitális utópia hívei ettől rendre eltekintettek, amit nevezhet valaki ideológiának (érdekek eltakarásának) vagy hamis tudatnak (valóságvesztésnek).

A szcientizmusnak ez a legutóbbi, a pozitívizmustól sokban eltérő formája továbbra is evidensnek tekinti, hogy a társadalmi és tudományos haladás kölcsönösen egymásra utalt. Egyik kiváltja a másikat. „A technológizmus alapköve az a tétel, hogy a technológia a társadalmi változások elsődleges motorja.”⁴⁹ A technológia jó és kikerülhetetlen, természetes.

2.3. Információ–Tudás

Az internet utópiái mind a modern korra jellemző gnoszticizmus folyamányai, mégha ebben ebben szembefordulnak is a modernitással. Az információ mítosza szerint az információ egyen-

⁴⁹ Eran FISHER i. m. (25. lj.) 186.

ló a tudással, az pedig a hatalommal.⁵⁰ Ebből fakadóan a számítógép egyenlősíti majd a társadalmat az információ bőséges és ingyenes szétosztásával. Ha számítógéppel fegyverzik fel az embereket, hasonló lesz a hatása, mint az általános hadkötelezettségnek 1789 után. „A számítógép fegyver, az is volt és az is lesz.”⁵¹

A kibertértől várt politikai változások elsősorban annak eredményei, hogy az információ elosztását és termelését átalakítja, az erősen központosított választói diktatúra (többségi demokrácia) kezéből az ellenőrzés az érintett polgárok kezébe került.⁵² A „kibertér az információ korábban vázolt átalakításával járul hozzá alapvetően a politika átalakításához.”⁵³ Az „információs kifejezés a társadalmi szervezet egy sajátos módjára utal, amelyben az információelőállítás, -feldolgozás és -átadás a termelékenység és hatalom alapvető forrásai, mivel új technológiai feltételek jönnek létre e történelmi korszakban.”⁵⁴ Az új információtechnológia ugyanis olcsón pontos információkhoz tudja juttatni az emberek eddigieknél sokkal szélesebb körét, képes a helyzetekre vonatkozó releváns információ mellett azok sokféle értelmezését és értékelését is olcsón és gyorsan teríteni, képes a viták és egyezkedések helyszínéül szolgálni, és mindezzel képes az off-line tevékenységeket, emberi viszonyokat alakítani. Az internettechnológia szűkségszerű hatásaival kapcsolatosan rendre előkerülő szempont szerint az információtermelés és -elosztás olcsóvá vált és az olcsósága miatt a szűkösségből eredő gondok (pénz, idő, tér) megoldódnak. Ez azt feltételezi, hogy a demokrácia bőségben (a szűkösség döntést, rangsorolást, végül is – a minden baj forrásának tekintett – egyenlőtlenséget szül) lehetséges, és hogy a több elérhető információ informáltabb választót és a közjót szolgáló döntéseket eredményez. „A digitális polgár a jeffersoni eszményhez közelebb tűnik: informált, őszinte, részt vesz a közügyekben, szenvedélyes a szabadság dolgában, büszke a kultúrájára és elkötelezett a szabad nemzet iránt, ahol mindez kialakult.”⁵⁵ Ha minden polgár számítógéphez jut (pl. okostelefon), akkor ez megvédi őket az elnyomó rezsimektől. Bár a könyvnyomtatással terjedtek el az abszolutista monarchiák Európában.

A netizen változásbarát, bár a technológiaváltozás és a belőle következő politikai-kulturális változások amúgy is bekövetkeznének. A „kikerülhetetlen változást” uralják és ellenőrzik, mint annyi szcientista, pozitivist, marxista a modern korban. Sőt a „digitális nemzet” élcsapat: fiatal, jól képzett, jómódú, kommunikatív, politikailag aktív, humanista, toleráns, libertárius, racionalista és reformer.⁵⁶

⁵⁰ Langdon WINNER: *The Whale and the Reactor: A Search for Limits in an Age of High Technology*. Chicago, University of Chicago Press, 1986.

⁵¹ H. RHEINGOLD: *The Virtual Community*, <http://www.rheingold.com/vc/book/>

⁵² Tim JORDAN: *Cyberpower. The culture and politics of cyberspace and the Internet*. New York, Routledge, 1999. 163.

⁵³ Uo., 162.

⁵⁴ M. CASTELLS: *The Information Age*. vol. I., Oxford, Blackwell, 1996. 21.

⁵⁵ Henry JENKINS – David THORBURN: Introduction: The Digital Revolution, the Informed Citizen, and the Culture of Democracy. In: Uők: *Democracy and New Media*. Cambridge, Mass. MIT Press, 2002., Jon KATZ: The Digital Citizen. *Wired*, 1997., http://www.wired.com/wired/archive/5.12/netizen_pr.html

⁵⁶ KATZ i. m. (43. lj.) 199., <http://www.wired.com/wired/archive/5.04/netizen.html>

A CMC/internet/kibertér⁵⁷ szükségszerűen és nyilvánvalóan felszabadító hatásáról írtak részben az információmítoszra épülnek. „A technológia egyre nehezebbé teszi, hogy az állam ellenőrizze, milyen információkhoz jutnak az emberek (...) A totalitarizmus Góliátját a microchip Dávidja fogja lerombolni” – fogalmazta meg e reményt Ronald Reagan.⁵⁸ A tudást Bacon és Hobbes óta a környezet feletti hatalomhoz és a nemkívánatos jelenségek alóli felszabadításhoz kapcsolta az európai gondolkodás. E felszabadulás annak következménye, hogy ha az ember ismeri az okokat és következményeket, akkor képes ellenőrizni a környezetét; képes megelőzni a nemkívánatos jelenségeket és előidézni a kívánatosakat. Azonban látható, a tudás ilyen felszabadító hatása problematikussá válik, amint a természeti ügyekről áttérjed – mint Hobbes morális tudománya esetében – az emberi világra. Az emberi világ oksági megismerése és uralása a többi ember uralását is jelenti. Azaz, a tudás hatalmat ad és szabadságot a főhatalom tulajdonosának Hobbes szerint, de mindenki mástól elveszi a szabadságot és ellenőrzi őket. Ha pedig mindenki tudáshoz jut, akkor ebből következik-e, hogy képes lesz a környezetét – a hasonlóan jól informált embereket – ellenőrizni és eközben szabadnak maradni azok ellenőrző hatalmától?

A naiv technofiliának ellentmond a technofóbia története a ludditáktól és a romantikától Chaplin *Modern idők* című filmjéig, a Hiroshima után elterjedt „örült és hatalommániás tudós” képéig. Ezek a technika embertelen voltára, veszélyeire és velejárá ellenőrzésre, szabadságvesztésre utaltak. Ezzel az ambivalenciával szemben a II. világháború utáni optimizmust a tudás, majd az információ felszabadító jellegének hite jellemezte, eltekintve az olyan pesszimista íróktól, mint Horheimer és Adorno *A felvilágosodás dialektikája* vagy Okaeshott antiracionalizmusa, Voegelin gnoszticizmuskritikája. Ez az optimizmus került át a technoutópiába, a CMC-be vetett hitbe, mivel az nyitottan terít egalitárius és majd’ ingyenes információt.

„Minden résztvevő beírja a hozzászólását és elhelyezi egy központi helyen, ami minden más résztvevő számára hozzáférhető. Ily módon az összes hozzászólás mindig elérhető, senkit sem lehet elhallgattatni, mivel az ő hangja a legcsendesebb, és senkit nem hallgatnak meg csak azért, mert agresszívvabb. A számítógép által közvetített kommunikáció e sajátossága miatt él a remény, hogy talán a virtuális technológia politikailag egalitáriusabb vitát teremt. A virtuális vita technológiája, kultúrája és politikája szétválaszthatatlan. A virtuális társaságok egyre fontosabbakká válnak, átveszik a létező társadalom központi feladatait és újakat találnak ki a maguk számára.”⁵⁹

A tudomány demokratikus, és amihez hozzányúl, azt demokratizálja, mivel a tudás, az információ tekintélyellenes. *A nagy szétbomlásban* írta Fukuyama, hogy az információ köré épülő társadalom inkább hajlamos azt a két dolgot előállítani, amit az emberek a legtöbbször értékelnek a modern demokráciában: a szabadságot és az egyenlőséget. A szabad választás robbanásszerűen kiterjedt a kábel tv-től az olcsó áruházakig és az internetes ismerkedésig. Mindenféle hierarchia – politikai és nagyvállalati – nyomás alá került és romlásnak indult.⁶⁰ De Fukuyama bízik ab-

⁵⁷ William GIBSON: *Neurománc*. Budapest, Valhalla Páholy, 1984.

⁵⁸ Ronald REAGAN, London's Guildhall, 1989. június 14.

⁵⁹ JORDAN i. m. (52. lj.) 3.

⁶⁰ FUKUYAMA i. m. (10. lj.).

ban, hogy az ember képes újraalkotni a rendet. A technológia és információ alapú társadalom, *sui generis*, megalkotja magát. Az információ tehát felszabadít, egyenlősít, demokratizál (a hatalmat decentralizálja), és az ezáltal lerombolt társadalom helyett egy újat alkot, ami ezen új és vágyott tulajdonságokkal rendelkezik.

Az információval bírók és nem bírók közti különbséget legyőzi a *digitális isteni*, a digitális szakadék. A magánélet fenyegetettsége nem érinti az internet morális és igazságossággal kapcsolatos hatásait.

A kommunikációba vetett remény egyik kortárs érve a divatos foglydilemma, amit viszonylag könnyű megérteni. A foglydilemma szerint a társadalmi bajok forrása az, hogy a felek nem társalognak, nincs információcsere, nem ismerik egymás szándékait, amikhez igazodhatnának és ezért születnek rossz döntések. A kommunikáció általánossá, gyorsá és könnyűvé válása azonban megoldja majd a foglydilemmát: azaz, ha mindenki kommunikál mindenkivel, akkor nem vagy kevesebb rossz döntés születik az információhiányból.⁶¹ A foglydilemma lényegében a tömegtársadalomra jellemző, idegenek közti bizalomhiány racionalizálása. A foglydilemmával írják le ma a bizalomhiányból fakadó kooperációhiányt. Azt sugallja a foglydilemma-magyarázat, hogy megoldódik a bizalomhiányból fakadó kooperációs nehézség, ha a cselekvők teljeskörűen kommunikálhatnak egymással. A közjó tehát elérhető a tagok kommunikációjával, információcseréjével. A CMC megoldás a Putnam által leírt problémára, a bizalomvesztésre. Eszerint a kommunikáció nem csak információcsere, hanem bizalomteremtés is.⁶²

E technohaladár nézet szerint a technikai fejlődés demokratizáló és felszabadító. A szabad internet, *ex hypothesi*, elősegíti a szabad információáramlást, a vélemények szabad kifejezését és megvitatását, így a politikai rendszerek legitimitásának egyik mércéje lehet, s ezzel elősegíti a demokratizálódást. Az internethasználók önképének ez az eleme – „az információ szabad akar lenni”⁶³ – külpolitikai doktrína is lett: a szabad internet terjesztésével lehet a világot demokratizálni. Feltételezik, hogy az információ és a vélemény önmagában felszabadító hatású: csak ki kell mondani, hogy a király meztelen/zsarnok/diktátor, és az emberek rögvést elkergetik. Az internet hálózatosága és közel ingyenes hozzáférése miatt szemben áll a személyes és intézményes tekintélyekkel, mivel lehetővé teszi, hogy valamennyi felhasználó összekapcsolódjon, egymást bátorítsák és informálják, együtt tiltakozzanak és *együttesen legyenek episztemológiaiilag autonómok*.

Az internet hívei szeretik egy ellen vagy alternatív nyilvánosságnak látni, a mai szamizdatnak, ami a polgároknak erőt és az erő érzetét, állampolgári öntudatot ad. Ezért kapcsolódik az internet az új társadalmi mozgalmakhoz.⁶⁴ Az internet segíti a mozgalmakon belüli, a mozgalmak és világ közti kommunikációt, ami egyben mintául is szolgál a környezet számára. Az internet révén az új társadalmi mozgalmak ellen-szakértőként ellen-szaktudást és ellen-értelmezéseket mutathatnak be a világnak, így a tiltakozók alááshatják az elit hatalmát. Az internet

⁶¹ FUKUYAMA i. m. (10. lj.), SHIRKY i. m. (40. lj.) 191.

⁶² Alexander LJUNG – Eric WAHLFORSS: *People, Profiles & Trust, On interpersonal trust in web-mediated social Spaces*. Lulu.com, 2008.

⁶³ A jelszót Stewart Brandnak tulajdonítják 1985-ből.

⁶⁴ Peter DAHLGREN: Foreword. In: Wim VAN DE DONK – Brian D. LOADER – Paul G. NIXON – Dieter RUCH (szerk.): *Cyberprotest. New media, citizens and social movements*. London–New York, Routledge, 2005. XI.

elitellenes, egy új, demokratikus kultúra és kultúrpolitika kialakulásának is a helyszíne, és e kultúra színtere.⁶⁵ Az internet képes kialakítani ellentudást a létező állami és burzsoá tudással szemben. Ezt az episztemológiai, kognitív autonómiát tekinti a kortárs haladár gondolkodás a szabadság és demokrácia kulcsának. Az elnyomás a ma uralkodó gondolkodás szerint elsősorban kulturális, világnézeti és nyelvi. A politikai és morális haladás mércéi a szabadság és demokrácia, az igazságosság, szociális biztonság, kevesebb erőszak, több és szélesebb jogok, kölcsönös megerősítés és elfogadás, és konszenzus.

2.4. Szabadság

A Saint-Simon-féle ipari utópia megőrizte a termelési hierarchiát és vele az ellenőrzést és fegyelmet, a mai technoutópia azonban az utópia egalitárius és a kreativitást, szabadságot elősegítő voltát hangsúlyozza. Az internetet a nomádok elektromos áramlásának tekinti: nincs kötöttség, sem szervezetség, és emiatt forradalmi. Az internet ezért lesz az erőszakmentes forradalom helyszíne és eszköze.

Az internetet a választás világának tekintik: tartalmat, helyeket, vásárlást, csevegőtársakat és témákat lehet választani. Állítólag minden netpolgár ellenőrizheti/megalkothatja az életét az interneten. A netpolgárok talán legerősebb közös előfeltevése a szabályozatlanság. Az internet ezért főképpen az élvezetek, örömök megválasztásának gazdag világa. Azt sugallja, arra bátorít, abban erősít meg, amit a mai ember hallani akar: hozz ítéletet és igényeld a jogaidat, vegyél részt a kommunikációban, kísérletezz bátran és kövess el újabb és újabb hibákat (hiszen nincsenek következményei).

Az internet a végtelen választási szabadsággal, kötetlenség érzetével szabadít fel. Az Apple Orwell 1984-ére⁶⁶ utaló reklámja jó példája annak a képnek, miszerint az internet „teljesen nyitott” és egy kattintással be lehet lépni egy könyvtárba vagy bármilyen fura társaságba. És ugyanilyen könnyen ki is lehet lépni onnan. Azaz, nincsenek költségei: sem pénzügyiek, sem társadalmiak. „Kevesebb költségkorlát lesz az üzleti életben, konzultációban, vitában és a társadalmi életben. Szabadabb lesz mindez bárkivel bárhol, aki szimpatikus.”⁶⁷ Az internet a nyitott társadalom, a felszabadulás a tekintélyek és előítéletek alól. A kiberforradalom hívei is Popper retorikáját használták: a technológia miatt nyitottság lesz. „A telefonía szabad lesz. Csak idő kérdése (...) Ez nem pusztán háború a nyitott internet ellen, ez harc a gazdasági fejlődés, versenyképesség és az újítás ellen. Röviden, ez háború a jövő ellen.”⁶⁸

A kibertér, e-tópia leírásában gyakori a hivatkozás az amerikai vadnyugatra, határvidékre, ami a kaland és misztérium helye. „Új ország a horizonton túl, amely csalogatja a XXI. század telepeseit, cowboyait, szélhámosait és hódítani vágyóit.”⁶⁹ A lakója a netizen (netpolgár)

⁶⁵ Uo., XII.

⁶⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=R706isyDrqI>

⁶⁷ DE SOLA POOL i. m. (31. l.) 229.

⁶⁸ D. TAPSCOTT – A. D. WILLIAMS: *Wikinomics. How Mass Collaboration Changes Everything*. New York, Portfólio, 2006. 273.

⁶⁹ W. J. Mitchellt idézi MOSCO i. m. (1. l.).

libertárius, morális és gazdasági ügyekben. Ennél enyhébb megfogalmazások az internetet nem a vadnyugat szabadságához, hanem a piachoz vagy társadalomhoz hasonlítják. A piac és a társadalom egyaránt a spontán, önmegalkotó és önfenntartó rend képzetét jelenti, amit kiegészített a kollektív kreativitás: a hierarchikus ellenőrzésre (államra) nem csak nincs szükség, de az káros is. Bár a kormányzat és hadsereg fejlesztette ki az internetet, az üzleti élet terjesztette, mégis az internet egy külön valóságot hozott létre, a kiberteret, ahol spontán rend van. A digitális nyelv az evolúciós biológiából vette át a komplexitás, a decentralizáció, a reprodukció, az önszerveződés, a spontán rend és ko-evolúció nyelvét. Ahogyan az evolucionisták igyekeztek megszabadulni a (rend)teremtő Istentől, hasonlóképpen a digitális utópisták a rendteremtő kormányzattól, hadseregtől és nagyvállalatoktól, és minden autoritástól.

A kibertér egalitárius, mivel „az interneten senki sem ismer, senki sem tudja milyen fajú vagy nemű vagy. Ez a teljes nemi és színvakság pozitív erő egy csomó ember számára. Úgy érzik, szívesen látják őket”.⁷⁰ A technológiából fakadó, szükségszerű szabadsága és egalitarizmusa miatt inherensen hierarchiaellenesnek tekintik. Tim Jordan szerint a hierarchiakra háromféleképpen hat: az identitás, a sok-a-soknak, kommunikáció és a cenzúraellenesség révén. Főképpen az utóbbi kettő: a sok-a-soknak kommunikáció és a cenzúraellenesség keresztülmetszi az off-line hierarchiakat és csak az off-line világ on-line beavatkozása foghatja vissza e kettő romboló hatásait.⁷¹

„A számítógép közvetítette kommunikáció politikai jelentősége abban áll, hogy kikezdi a létező politikai hierarchia monopóliumát a hatalmas kommunikációs média felett, és talán ezzel új életre kelti az állampolgárokon alapuló demokráciát (...) Melyik helyzet ösztönzőbb a demokráciára és melyik a totalitárius uralomra: az a világ, ahol kevés ember ellenőrzi a kommunikációs technológiát, ami felhasználható milliárdok nézeteinek manipulálására, vagy az a világ, ahol minden egyes polgár szólhat mindenki máshoz?”⁷²

A kiberutópia szerint az internet az elnyomottaknak kedvez inkább, mint az elnyomóknak.

„Azokat a próbálkozásokat, hogy a kibertér egyes részeihez történő hozzáférést korlátozzák, meg lehet könnyen kerülni, és meg kell engedni a korlátlan hozzáférést az on-line információhoz. Továbbá, a sok embertől sok ember felé tartó kommunikáció majdnem norma a kibertérben. Ez megnyitja a részvételt a döntéshozásban, és lehetővé teszi, hogy a következtetésekre egalitáriusabb módon jussanak, mint az off-line világban.”⁷³

A társadalmi méretű koordinációt végző nagy intézmények (az állam) tekintélyét kérdőjelezi meg, azzal, hogy az intézmény nélkül is kialakít koordinációt. Sőt, a kormányzati szabályozás kontraproduktív, mert a szabadságot korlátozva, magát a kreativitást, a kibertér lényegét korlá-

⁷⁰ Gilmore-t idézi JORDAN i. m. (52. l.) 66.

⁷¹ Uo., 80.

⁷² RHEINGOLD i. m. (51. l.).

⁷³ JORDAN i. m. (52. l.) 79.

tozza, a gyakorlatát rombolja. Ezzel pedig az Egyesült Államok elveszítheti technológiai vezető és a nagyhatalmi helyzetét megalapozó információs technológiai helyzetét. A spontaneitás értelmében használt szabadság kellemes és hasznos (kreatív), és ellentétes minden látható, megszemélyesíthető tekintéllyel. A vadnyugat vagy a piac/társadalom/közösség képei közös eleme az állami szabályozás, kényszer hiánya, de eltérnek abban, hogy az utóbbiban azért kialakulnak szabályok, a spontán rend. Ez utóbbiak önszabályozók, a szabályozottság együtt létezik a kormánytól való szabadsággal. A baloldali anarchikus és a nyolcvanas éveket uraló jobboldali libertárius eszmények az állami szabályozásellenességben olvadtak össze. Azok, akik a társadalomként vagy piacként írták le a kiberteret, a személytelen mechanizmusokban bíztak, melyek szabadságkorlátozók, de elfogadhatóak.⁷⁴ Azok, akik inkább közösségként, úgy gondolták, hogy a kibertérben szereplők kölcsönösen ítélik meg, mérik meg egymást, ezért együtt és demokratikusan alakítanak ki normákat. E reményről bővebben a társas média kapcsán lesz szó az alábbiakban.

Az internet szabályozásának tagadása a kiberutópia sarokeleme. „A kibertér kikerülhetetlen és szabályozhatatlan. Egy ország sem élhet nélküle, mégis egy sem képes ellenőrizni a viselkedést benne. A kibertér az a hely, ahol az egyének lényegénél fogva mentesek a való világ főhatalmának ellenőrzésétől.”⁷⁵ Ennek a legismertebb megfogalmazása Barlow a Függetlenségben szereplő *Függetlenségi Nyilatkozata*.

2.5. Politika

Az internet szelleme jellemzően az antipolitikai állapot valamelyik változata, amit nem csak az internet leírásának tekintettek, hanem programnak is: azt remélték, hogy onnan elterjed és megváltoztatja az IRL politikát is. Az internet szelleme a vadnyugat, a szabad piac, a közösség és a kommunizmus. A lenini–sztálini kommunizmus bukásakor, amikor Fukuyama bejelentette a liberális demokrácia győzelmét és a történelem végét, akkor készen állt a kiberkommunizmus képzete. Ráadásul nem underground ellenálló csoportokban, hanem a győztes hatalom, az Egyesült Államok jól fizetett felső-középosztályában: egyetemi emberek és programfejlesztők, vállalkozók között. Az Újabb Baloldal nem a kizsákmányolt vendégmunkások közt indult és terjedt el, nem ők lettek a kiberfeministák, a kommunikációs gerillák, a techno-nomádok és a digitális anarchisták. Ismét létrejött egy benevolens avantgard – a digerati, a kibernetikus totalista törzs⁷⁶ –, ami az emberiség felszabadítását célozza és aminek gyakorlata a szabad élet megvalósulása a jelenben.

A technoutópia internetes változata elérte az amerikai politikát. Reagan után Al Gore,⁷⁷ majd H. Clinton kezdte használni. Külpolitikai doktrína lett az „információs kor” önképe: A „szabadság vírusát (...) az elektronikus hálózatok terjesztik a Föld négy sarkában.”⁷⁸ „Minden

⁷⁴ G. SIMMEL: *A pénz filozófiája*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

⁷⁵ L. Lessiget idézi JENKINS–THORBURN i. m. (55. lj.) 5.

⁷⁶ Jaron LANIER: *You Are Not a Gadget*. New York, Alfred A. Knopf, 2010. 14.

⁷⁷ AL GORE: Information Superhighways: The Next Information Revolution. *The Futurist*, 1991. January – February, 21–3.

⁷⁸ Walter B. WRISTON: *Bits, bytes, and balance sheets: the new economic rules of engagement in a wireless world*. Hoover Institution Press, Stanford, 2007. 31.

valószínűség szerint nyilvánvalóan értelmetlen ellenállni az internet politikai logikájának a következő egy vagy két évtizedben.”⁷⁹

Az internet demokratizáló hatásába vetett hitet a Barlow-féle libertariánizmus mellett a Szovjetunió összeomlása is erősítette. E dolgozatnak nem lehet témája a Szovjetunió bukásával kapcsolatos vita. Némelyek szerint az információ szabad terjedésének akadályozása, ennek megtörései (szamizdatok, Szabad Európa rádió) és az emiatt előálló legitimitációhiány e csőd magyarázata, míg mások a strukturális-gazdasági magyarázatot támogatták. Akárhogyan is, az információs üzlet erős politikai szövetségeket szerzett.

Az internet és a demokrácia kapcsolata közhely lett a kilencvenes években, és külpolitikai doktrína is lett. Az internetet tekintették a globális demokrácia modelljének, és ahogyan a globális civil társadalom, úgy a szabad internet is a politika és a nemzetközi NGO-k projektjévé vált. Az elképzelés szerint új politikai teret, új nyilvánosságot alkot, amit a nemzetállamok nem, vagy alig tudnak ellenőrizni: ezzel lehetőséget ad a behatolásra, kedvez a gerilla hadviselésnek a területi alapon szervezett államokkal szemben. Ahogyan a samizdatok ledöntötték a Vasfüggönyt, a berlini falat, úgy fogja az internet a még létező diktatúrákat is ledönteni (Kínában, Iránban, Libanonban vagy Moldovában).⁸⁰ Ebben az érvelésben gyakran hivatkoztak a „diktátor dilemmájára”. Eszerint a gazdasági növekedés – amire állítólag a diktátornak is szüksége van – igényli az informatikai-technológiai nyitottságot, ami viszont információs szabadsággal és a demokratizálódással jár szükségszerűen. Így a magát gazdaságilag erősíteni igyekvő diktátor akarva-akaratlanul is saját uralmát gyengíti. Saját maga sírásója, mint egykor a burzsoázia. Irak és Afganisztán után a mai nap „az egyetlen hely, ahol a Nyugat, főleg az Egyesült Államok, hajlamos még a demokráciát terjeszteni, a kibertér. A Szabadság Ügye passzé, a Twitter Ügye játszik most”, vagy a Google doktrína.⁸¹ A rajongói még ma is hisznek a technológia felszabadító és demokratizáló hatalmában.

Bár a politikusok nem, csak a digerati használta az internetes utópiát belpolitikai felszabadító és demokratizáló érvelésre, azért elterjedt az a meggyőződés, miszerint az Egyesült Államok hegemoniája az információs technológián alapul, aminek a forrása az innováció és az azt elősegítő társadalmi és gazdasági környezet. Azaz, a kibertér szabadsága otthon és a terjesztése külföldön egyaránt az Egyesült Államok érdeke.

⁷⁹ Robert Wrightot idézi Shanthi KALATHIL – Taylor C. BOAS: *Open Networks, Closed Regimes: The Impact of the Internet on Authoritarian Rule*. Washington, Carnegie Endowment, 2003. 1.

⁸⁰ Center for democracy and Governance: *The Role of Media in democracy – A Strategic Approach*. Washington, 1999., Hillary CLINTON: *Remarks on Internet Freedom*. 2010. Január 21. Washington. Az „információ sosem volt ilyen olcsó. Többféle módon terjeszthető többféle gondolat több embernek, mint bármikor a történelemben. És még az autoriter országokban is az információs hálózatok segítenek az embereknek, hogy új tényeket fedezzenek fel és a kormányt felelősebbé tegyék (...) [M]inél szabadabban áramlik az információ, annál erősebb lesz a társadalom. [Obama] arról beszélt, hogy az információhoz való hozzáférés miként segíti a polgárokat abban, hogy elszámoltassák a kormányukat, új eszméket alkossanak, ösztönözzék a kreativitást és a vállalkozást. (...) Önmagában az új technológiák nem foglalnak állást a szabadságért és haladásért vívott harcban, de az Egyesült Államok igen. Kiállunk az egyetemes internet mellett, ahol minden embernek egyenlő hozzáférése van a tudáshoz és eszmékhez (...) Ma nagyon fontosnak érezzük a szabadság megvédését a XXI. század digitális frontján.”

⁸¹ E. MOROZOV: *The Net Delusion*. New York, PublicAffairs Books, 2011. XII.

2.6. Demokrácia

Hívei szerint az internet inherensen demokratikus, új politikai ethoszt, érzékenységet hoz létre.⁸² A technológiai változás a prófétái szerint elkerülhetetlenül új viszonyokat hoz létre (a kibernetet) és új embert (homo cyber), ami szükségszerűen átalakítja a gazdaságot, társadalmat és a politikát is: mindezeket demokratizálja. Ezért a demokrata technofil, és a technofil akaratlanul is demokrata. Sokan rámutattak már – akár kritikusan, akár támogatólag – az érvelés marxista eredetére, bár nem feltétlenül az:⁸³ a technikai fejlődés szükségszerűen átalakítja a gazdasági és társas viszonyokat, magát az embert is, és a technikát fejlesztő (vállalkozó) akaratlanul a saját (osztálya) sírját ássa meg. Bár, szemben a marxista érveléssel, itt hiányzik az eszkatológikus, erőszakos forradalom várása, a *violentiának*, határátlépésnek fontos szerepe van a kibertér rajongóinak önképében.

A megváltó kommunikációba vetett hit egy alelete az internetbe vetett megváltó remény, a kiberdemokrácia, a kibertér áldásainak különféle leírásai.⁸⁴ A kibertutópizmus naív hit az online kommunikáció felszabadító hatásában. Eszerint az internet befejezné a hatvannyolcasok művét, beteljesíti álmaikat: kialakítja a demokratikus részvételt a politikában, újraéleszti a(z önkéntes) közösségeket és erőt ad nekik az állammal szemben, az embereket elvezeti az „egyedül tekézésről” az „együtt blogolásig”. Az internet anti-tv, a tv és általában a tömegmédiá bírálata az internetmítosz egyik forrása és állandó eleme. A társas média, Web 2.0 a tömegmédiával szemben jön létre, önképe szerint kiküszöböli annak antidemokratikus, elidegenítő és más hiányosságait.⁸⁵ „Az elektronikus demokrácia eszméjének nagy ereje az, hogy a kommunikációs technológiák technikai trendjei segítik a polgárokat abban, hogy megtörjék a figyelmük felett gyakorolt, a broadcast paradigma mögött álló erők monopóliumát.”⁸⁶ Az „internet ragyogó új verziója, a teljesen behálózott, mindig összekapcsolt társadalom álma végül is meg fog valósulni. Az internet demokratizálni fogja a Nagy Médiát, a Nagy Üzletet és a Nagy Kormányzatot.”⁸⁷ Nicole Stenger arról írt, hogy „angyalokká fogunk válni”,⁸⁸ az angyalokból pedig könnyen lehet demokrácia, hiszen az Rousseau szerint az isteneknek való: a „kibertérben élő emberek polgárok és nem bűnözők, és a polgárok nem tűrik maguk közt a bűnözőket”.⁸⁹

⁸² KATZ i. m. (55. lj.), http://www.wired.com/wired/archive/5.12/netizen_pr.html

⁸³ Lewis H. MORGAN: *Ancient Society, Or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*. New York, Henry Holt and Company, 1877.

⁸⁴ DYSON i. m. (41. lj.), Alternative Futures Associates: *Cyber Democracy 2001: A Global Scan*, August 2001.

⁸⁵ Yochai BENKLER: *The Wealth of Networks*. New Haven, Yale University Press, 2006.

⁸⁶ RHEINGOLD i. m. (51. lj.)

⁸⁷ Andrew KEEN: „Web 2.0.” *Weekly Standard*, 14. February 2006. <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/006/714fjczq.asp>

⁸⁸ N. STENGER: Mind is a Leaking Rainbow. In: M. BENEDIKT (szerk.): *Cyberspace: First Steps*. Cambridge, MIT Press, 1991. 52. „Minek foglalkozz a földi igazságért vívott harccal, ha a kibertérben mindannyian istenek lehetünk?” Wertheimer idézi MOSCO i. m. (1. lj.) 48.

⁸⁹ RHEINGOLD i. m. (51. lj.)

Gyors és könnyű a kibertérben a csoportalkotás, a kollektív cselekvés akadályai eltűnnek. A CMC globális falu, az ismerősségével, bizalmi viszonyaival, közvetlenségével, de ugyanakkor nincs benne konformitáskényszer, hanem szabad, nyitott és transzparens. A „kibertérben zajló élet, úgy tűnik, pontosan olyan alakot ölt, mint amit Thomas Jefferson akart volna: az inividuum szabadságának elsőbbségén, a pluralizmus és a közösség iránti elkötelezettségén alapul”.⁹⁰

A szabadság, egyenlőség, részvétel mellett az átláthatóság (transzparencia) kapott különös jelentőséget, hiszen a demokráciadeficit egyik forrása a világ bonyolultságának, a *conditio humana* átláthatatlanságának, kiismerhetetlenségének tapasztalata. A Rousseau-i hagyománynak megfelelően az internet demokratikussága részben e kiismerhetőségből ered – ez teszi lehetővé, hogy az egyének külön-külön és együttesen önigazgatók lehessenek.

Az internet korában mozdult el a gondolkodás a képviselői demokráciától a részvételi, majd a tanácskozó demokrácia felé. A rajongók önképe szerint az internet a vágyott és szükségyszerűen bekövetkező jövő példája, megvalósulása (nyitott, átlátható, szabad, egalitárius, rugalmas, mobil stb.), mint ahogyan egykor a keresztények gondoltak az Egyházra.⁹¹ Ahogyan egykor az ellenkultúra kommunáit szánták az új társadalom laboratóriumainak, úgy az internetről és a virtuális közösségekről kezdtek így beszélni. A digitális utópia és az új társadalmi mozgalmak önképe összekeveredett és összekapcsolódott, választó vonzódás van a kettő között. Mindkettő a pártokkal szemben írta le magát: nincs tagságuk, informálisak, könnyű be- és kilépni, önszabályozók, nincs vezető, sem hierarchia, hanem szimmetrikus viszonyokon alapul, alulról szerveződik, gyorsan tud terjeszkedni, gyorsan tud alkalmazkodni, taktikát és stratégiát változtatni. Mindkettő szent városi gerilláknak látja magát, akiknél a kommunikáció központi.⁹²

A kiberutópia máig tartó eleme, hogy az új állapot nem csak állammentes, de poszt-politikai is. A nagy pártok, ideológiák, és a konfliktusok elmúlnak benne.⁹³ Ennek elnevezése lett a kilencvenes években a civil társadalom, majd 2002 után inkább a virtuális közösség.

Az állam elhalása, de legalább elgyengülése lesz a demokrácia végső győzelme. Amikor Fukuyama bejelentette a történelem végét, akkor azt is kijelentette, hogy csak „egy játék maradt a városban”, a liberális demokrácia, ami nem csak kellemes – szabadságot és egyenlőséget ad –, de hasznos is, mivel a gazdasági virágzást és világbékét is elhossa az emberiség számára. A kibertér hívei ennek megfelelően írták le a világukat: olyasminek, ami a demokratikus elvek szerint működik és egyre több tevékenységre, területre viszi el a demokráciát megállíthatatlanul. Ez az internet állítólagos *grassroot* jellegéből és szabadságából ered, ezért kell harcolni az internet szabadságáért. Ez a megoldás a világ bajaira és nem a magántulajon eltörlése, amivel a történelmet

⁹⁰ Kaport idézi MOROZOV i. m. (81. l.) 254.

⁹¹ Fred TURNER – Stewart BRAND: *From the Counterculture to the Cyberculture*. Chicago, University of Chicago Press, 2006. 14.

⁹² Wim VAN DE DONK – Brian D. LOADER – Paul G. NIXON – Dieter RUCH: Introduction: social movements and ICTs. In: Wim VAN DE DONK – Brian D. LOADER – Paul G. NIXON – Dieter RUCH (szerk.): *Cyberprotest. New media, citizens and social movements*. London–New York, Routledge, 2005. 2., H. RHEINGOLD: *Smart Mobs: The Power of the Mobile Many*. Cambridge, Mass., Perseus Publishing, 2002.

⁹³ KATZ i. m. (82. l.), http://www.wired.com/wired/archive/5.12/netizen_pr.html

szintén befejezni akaró és éppen megbukott szocializmus próbálkozott. „Az on-line jogokért, az egyén kiber hatalmáért vívott küzdelme a kibertér összes használójáért vívott küzdelem, és nem csak az egymást ismerőkért (...) az egymást soha nem ismerő emberek ugyanazon képzeletközösség iránt köteleződnek el.”⁹⁴ Az internet vagy kibertér próféciaiak teljes áttekintése szinte reménytelen, de talán a legjelentősebbek Shirky *Here Comes everybody*, Benkler *The Wealth of Networks*, Sunstein *Infotopia – How May Minds Produce Knowledge*, Tapscott és Williams *Wikinomics – How Mass Collaboration Changes Everything*,⁹⁵ és Trippi *The Revolution Will Not Be Televised – Democracy, the Internet and the Overthrow of Everything* című írásai.

A demokrácia megmentését vagy győzelmét az internettől várók egyik legmeghökkenőbb állítása az volt, hogy az internet az elnyomottak terepe,⁹⁶ mivel az internet

- objektív híreket és információkat szolgáltat, így a polgárok tájékozottan dönthetnek és szembefordulhatnak az államilag ellenőrzött médiával,
- alternatív média, alternatív nyilvánosság, amely megsokszorozza a hangok és vélemények számát,
- mobilizál és részvétellel ösztönöz a demokratikus átalakulási folyamatban,
- terjeszti a helyi aktivitásra vonatkozó információkat.

2.7. Testetlen valóság

Sok kiberrajongónak volt technovallásos vágya, és meg voltak győződve egy új fajta spirituális tér létrejöttéről. Az anyagi utópiák és a szocializmus bukása után ez technológiai alapú spirituális utópia, bár a spirituális változás az anyagi változás (technikai forradalom) folyamánya ez esetben is.⁹⁷ „Három évszázad fizikalizmusa után a kibertér segít ismét világosan megfogalmazni az emberi létezés nem-fizikai kiterjedését, a valóság szigorúan redukcionista, materialista fogalmának lényegi korlátozottságára utalva.”⁹⁸ Az internetes utópia *Brave New Age*, a netizenek elvágódásának spirituális kifejezője.⁹⁹

A *Brave New Age* leírása a Jelenések Könyvének (21.4) az Égi Városra vonatkozó leírására hasonlít: tudás és bölcsesség hatja át és testetlen.¹⁰⁰ A kibertér az „Égi Város” digitális változata.¹⁰¹

⁹⁴ JORDAN i. m. (52. l.) 6.

⁹⁵ TAPSCOTT–WILLIAMS i. m. (68. l.).

⁹⁶ Diana SACO: *Cybering Democracy. Public Space and the Internet*. Minneapolis–London, University of Minnesota Press, 2002.

⁹⁷ Mark DERY: Technology Makes Us Escapist; The Cult Of the Mind. *The New York Times*, September 28. 1997.

⁹⁸ M. WERTHEIM: *The Pearly Gates of Cyberspace. A History of Space from Dante to the Internet*. London, Norton, 2000. 252.

⁹⁹ Jeffrey P. ZALESKI: *The Soul of Cyberspace: how new technology is changing our spiritual lives*. San Francisco, Harper Edge, 1997.

¹⁰⁰ M. BENEDIKT: *Cyberspace: First Steps*. Cambridge, Mass., MIT Press, 1991. 14., John STROUP – Glenn W. SHUCK: *Escape into the Future*. Waco, Baylor University Press, 2007.

¹⁰¹ Uo.

„Valójában az Égi Városnak keleten és nyugaton vannak közös jellemzői: súlytalanság, fényesség, numerológiai bonyolultság, paloták sora, béke és harmónia a bölcsék és jók uralma révén, teljes tisztaság, a természet meghaladása (...) Olyan hely megteremtése, ahol visszakerülhetünk Isten kegyelmébe. Míg az Éden az ártatlanság, valójában a tudatlanság állapota (a Bukás előtt), az Égi Város a bölcsesség és tudás állapota, míg az Éden intim kapcsolat a természettel, az Égi Város az anyag és természet meghaladása, míg az Éden szimbólummentes és aszociális valóság, az Égi Város az emberi kölcsönhatás, forma és információ által felvilágosított világ.”¹⁰²

N. Katherine Hayles szerint „talán a középkor óta nem volt olyan szélesen elterjedt az emberek közt a test elhagyásának fantáziája és sosem kapcsolódott oly szorosan a létező technológiához”.¹⁰³ J. Fisher a *The Postmodern Paradisoban*¹⁰⁴ írta le a hasonlóságot a keresztény gondolkodás és a mai számítógépes rajongók között, akik szintén a testi korlátoktól való megszabadulást várják a kibertérről.¹⁰⁵ A kibertér hívei szerint ez a tér figyelmen kívül hagyja vagy elutasítja a fizikai világot. Jaron Lanier, az egyik neves internetguru azt írta, hogy „az internet a keresztény rítus szinkretikus változata”, amivel toposz lett a műfajban.¹⁰⁶ „A számítógép lehet olyan szent, mint mi magunk, mivel az egymással és az e térben általunk megidézett létezőkkel – isteni alkotóelemekkel – zajló kommunikáció megtestesülései.”¹⁰⁷

A kibertér „ott van mindenütt és sehol sincs, egy olyan hely, ahol semmit sem felejtenek el és mégis minden változik”.¹⁰⁸ A kibertér mentes az anyagi világ nyavajaitól, környezetszennyezéstől, mindattól a kártól, ami az anyaghoz kötött információ továbbításával jár. „Ha tehetnénk csavarognánk a Földön, de sosem hagynánk el az otthonunkat, élveznénk a kockázatmentes győzelmet, ennél inkább a Fa gyümölcséből büntetés nélkül, naponta angyalokkal társalognánk, belépnénk most a Mennybe, de nem halnánk meg.”¹⁰⁹ Emiatt az anyagtalanság miatt válhatnak a netizenek angyalokká.

¹⁰² Uo., 15.

¹⁰³ N. Katherine HAYLES: *The Seduction of Cyberspace in Rethinking Technologies*. In: Verena Andermatt CONLEY (szerk.): *Rethinking Technologies*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1993. 173–190.

¹⁰⁴ J. FISHER: *The Postmodern Paradiso*. In: David PORTER (szerk.): *Internet Culture*. New York, Routledge, 1997. 111–128.

¹⁰⁵ MOSCO i. m. (1. lj.) 97.

¹⁰⁶ Lanier idézi MOSCO i. m. (1. lj.) 97. Az internet szinkretista keresztény rítushoz hasonlítása nagy népszerűséget kapott. A forrást talán Kevin Kelly használta a *Wired*-ben. (God is the machine. *Wired*, 2002. december) http://www.wired.com/wired/archive/10.12/holytech_pr.html. Az „internetet a keresztény rítus szinkretikus változatának látom, és gyakorlom. Ez az érzékenység és transzcendencia rendre vonatkozik a számítógépekre is. Honnan jön? Ez keresztény gondolat.” M. WERTHEIM: *The Pearly Gates of Cyberspace*. London, Norton, 2000. 253.

¹⁰⁷ Pescet idézi E. DAVIS: *Technopagans*. *Wired*, 1995. http://www.wired.com/wired/archive/3.07/technopagans_pr.html

¹⁰⁸ BENEDIKT i. m. (100. lj.) 1.

¹⁰⁹ Uo., 14.

„Mindegyikünk leülhet egy számítógép képernyője elé és on-line társaloghat másokkal, és a cselekedeteink »ott kint« a virtuális térben mennek végbe, miközben a testünk a terminál előtt marad ülve (...) Nem mehetünk oda fizikailag, bizonyosan vannak testi vágyaink is. Sok ilyen átalakulás van a kibertérben, a szex és a test a leggyakrabban és legcsiklandósabban tárgyalt. A virtuális tér a nem-fizikai tér paradoxona.”¹¹⁰

A „kibertér megnöveli az információt azzal, hogy megszabadítja az anyagi megjelenésétől, ami korlátozza a terjedését és növeli az árát”.¹¹¹ Vagy pont ellenkezőleg, az anyagi valóság is digitális.

„Egy biteken alapuló univerzumban minden szimuláció (...) A biteket lehet a klasszikus görögök »atomja« digitális változatának tekintni: a létezés legkisebb alkotóelemei. De ezek az új digitális atomok, nem pusztán anyagiak, ahogyan a görögök gondolták, hanem az energia, mozgás, tudat és élet elemei.”¹¹²

A számítástechnika isteni: e bitekkel zajló számítási műveletek pontosak, meghatározhatóak, láthatatlan és anyagtalan folyamat, amelynek anyagi következményei vannak. Az univerzum nem pusztán olyan, mint egy számítógép, hanem az.

Az internetre való belépés vallásos élmény. Azok, akik „elhatározták, hogy követik a fényt (...) meg fogják találni a közös utat a kibertéren, álmon, hallucináción és miszticizmuson keresztül”.¹¹³

2.8. Fiatalok

A kibertér újfajta valóság, újfajta megismerés és újfajta viszony. A többségünk erre nem képes, többségünk nem képes anygallá válni. A filozófusok helyett a digerati és a fiatalok – Platón és a romantika óta sokadszor – vezetik a társadalmat a szebb jövő felé. A mítosz része, hogy a kibertér a fiataloké (és nem a katonáké vagy üzletembereké, vállalatvezetőké). A kibertér azért laza, mivel a fiatalok is azok, nyitottak, konvenciómentesek.

„A Net Nemzedék megérkezett! A baby boom visszhangra talált és hangosabb, mint az eredeti. Nyolcvanmillió. A legkisebbek még pelenkában vannak, az öregebbek húsz év körüliek. Mi teszi ezt a nemzedéket a korábbiaktól eltérővé? Ez az első, ami a digitális média környezetében nőtt fel

¹¹⁰ JORDAN i. m. (52. l.) 2.

¹¹¹ Uo., 116.

¹¹² Kevin KELLY: God is the Machine, *Wired*, 2002. December. <http://www.wired.com/wired/archive/10.12/holytech.html>

¹¹³ STENGER i. m. (88. l.) 50.

(...) Először a történelemben, a gyerekek jobban ismerik, otthonosabban mozognak és jobban tudják használni a szüleiknél a társadalom számára központi jelentőségű újítást.”¹¹⁴

Egy újfajta nemzet, a digitális nemzet és egy új, posztpolitikai filozófia alakult ki *Whole Earth Review* és a *Wired* magazin körül.¹¹⁵ „Ez a születő ideológia homályos és nehéz meghatározni”, de mentes a kifáradt régi dogmáktól.¹¹⁶ Ennek a legismertebb megfogalmazása volt Barlow függetlenségi kiáltványa.¹¹⁷ Bár a digitális utópiák tele vannak a politika és állam meghaladásával, amíg az bekövetkezik, mégiscsak lesz egy uralkodó csoport, egy új elit, ezek a digitális fiatalok. Katz szerint: „A technológia hatalom. Az oktatás hatalom. A kommunikáció hatalom. A digitális fiatalok mindhárommal bírnak. Semmilyen más társadalmi csoport nem képes a kultúra és politika birtoklására a 21. században.” Ők képesek és állítólag akarnak „egy civilebb társadalmat, a racionalizmuson, megosztott információn az igazság keresésén és újfajta közösségeken alapuló politikát megalkotni”.¹¹⁸

2.9. A nép ópiuma

Az internet önképét máig jellemzi egyfajta romantikus hedonizmus, aminek a talán legjellemzőbb forrása Ted Nelson *Dream Machines* című szövege.¹¹⁹ Az internet az örömök, élvezetek palotája, amely örömök együtt léteznek a szabadsággal, kreativitással, emlékezettel, közvetlenséggel – ami különösen pikáns egy *médium* esetében:

Kéjpalotát emelt a kán
Egy xanadui hegy fokán.

A választás, ellenőrzés élménye, a letöltés addiktív (down kóros) öröme a zene, filmek, képek ingyenes és gyors megszerzése. Miközben kényelmesen ücsörög és nézelődik, különösebb erőfeszítés nélkül, sőt szórakozva tudást és kultúrát termel, tanul, demokratikusan politizál a netizen. Ez a kiberhízélgés: a képernyő nézegetése és a billentyűzet nyomkodása nem pusztán kellemes, de felettébb haladó és hasznos tevékenység.

¹¹⁴ Don TAPSCOTT: *Growing Up Digital: The Rise of the Net Generation*. New York, McGraw Hill, 1998. „Miközben a politikusok a történelem terhével küzdenek, a sok régi előítéllettől mentes digitális világból egy új nemzedék emelkedik fel. Ezek a kölykök a földrajzi közelségtől mentesen barátkoznak, működnek együtt. A digitális technológia lehet az embereket egy nagyobb világharmóniába összehozó technológia.” NEGROPONTE: i. m. (33. lj.) 230.

¹¹⁵ Bővebben Fred TURNER: *From Counterculture to Cyberculture* című művében. (Chicago, University of Chicago Press, 2006.)

¹¹⁶ Richard BARBROOK: *Cyber-Communist Manifesto*.

<http://www.imaginaryfutures.net/2007/04/18/by-richard-barbrook/>

¹¹⁷ John PERRY BARLOW: *Kibertér függetlenségi nyilatkozat*. Replika, 1996. (A magyar fordítás meglehetősen „kreatív”, ezért sok ponton módosítottam.)

¹¹⁸ KATZ i. m. (43. lj.).

<http://www.wired.com/wired/archive/5.04/netizen.html>

¹¹⁹ Ted NELSON: *Dream Machines*. 1975.

„Mindannyiunk több százszor vagy ezerszer kattint naponta, némelyet tudatosan, némelyet izgatottan, és mindegyikkel az identitásunkat alkotjuk meg, alakítjuk a befolyásunkat, és közösséget teremtünk. Ahogyan több időt töltünk on-line és több dolgot csinálunk on-line, az összekapcsolódó kattintásaink alakítani fogják a gazdaságunkat, kultúránkat és társadalmunkat.”¹²⁰

3. Megváltó kommunikáció?

A megváltó kommunikációba vetett hit egy alesete az internetbe vetett megváltó remény. A kultúra- és médiakritika eddig alig-alig találta meg az internetet és a társas médiát. Olyannyira élesen szembeálltak a tömegmédiával, hogy az új médiában valamiféle ellen-tv-t láttak, ami mentes a tömegmédiá hiányosságaitól, sőt megvalósítja a kritikai gondolkodás elvárásait. A nyilvánosságot átalakítják, kiküszöbölik a polgári nyilvánosság Habermas óta sokat tárgyalt hibáit.¹²¹ Bár a kultúraelmélet sokáig átvette az internetkiáltványok és ön-idealizációk marketingnek sem utolsó nézeteit az internet leírására, de ez már nem egyöntetű. Az internet és a társas média a közösség és ellenőrzés, és választás illúziója. E hamis tudat miatt hasonlítják kritikussai a *Matrix*hoz. Az internetkritikák megoszlanak a tekintetben, hogy a *Szép új világ* vagy az *1984* képéhez áll közelebb az internet. A gondtalan szórakozás¹²² vagy Big Brother figyelme a jellemzőbb? Bár „az on-line kultúra csurig tele van azzal, hogy a jobb világ felé vezető igaz útnak milyennek kellene lennie, ma emberellenes gondolkodású”¹²³

A kiberutópia hívei nem látták, hogy az internet sokféleképpen felhasználható: propaganda, felügyeletre. Ehelyett azt hangsúlyozták, hogy az új technológia hatalmat ad az embereknek. És az emberek szívesen hallották, hogy a Facebook, okostelefon erkölcsileg nagyon jó, nemcsak haladó és divatos. Szemben azzal, hogy a „számítógép, a telefon, a rádió és a műholdak a szabadság technológiái, ahogyan a könyvnyomtatás is az volt”¹²⁴ önmagában az internet nem ír elő semmit, semmi sem következik belőle. Ahogyan a könyvnyomtatás elterjedése az abszolutizmus korára esett és évszázadokig együtt létezett vele, e technológia is sokféle rezsimmel létezhet együtt.

Az érdekes az, hogy ezt a hamis tudatot alig érte és éri el a mai média- vagy ideológiakritika. Első 30 évében a naiv és kritikátlan, technofil lelkesedés jellemezte az internettel kapcsolatos nézeteket. Két évszázadnyi masszív ideológiakritika és 20–30 évnyi dekonstrukciós divat után az internet nem vagy alig kapott a kritikából.

A digitális utópizmus annak az egyre halványodó reménye, hogy a technológiai lehetőségek a vágyott módon átalakíthatják a társadalmi valóságot. Nem egy-egy törvény vagy politikus

¹²⁰ N. CARR: *The Big Switch: Rewiring the World, from Edison to Google*. New York–London, W.W. Norton, 2008. 92.

¹²¹ Anna MALINA: Perspectives on Citizen Democratisation and Alienation in the Virtual Public Sphere. In: Barry N. HAGUE – Brian D. LOADER (szerk.): *Digital Democracy*. London, Routledge, 1999.

¹²² POSTMAN i. m. (20. l.).

¹²³ LANIER i. m. (76. l.) 18.

¹²⁴ DE SOLA POOL i. m. (31. l.) 226.

megváltoztatása a célja, hanem a *társadalmi változás*. Nem csak változtatni, tiltakozni és provokálni akarnak, de haragszanak is. E mozgalmakat és az internet nyelvét és önképét egyaránt áthatja a harc, és ellenállás romantikája mellett a békeromantika. Azonban, ha társadalmi változásokat lehet elérni az internet révén, akkor más ebben érdekeltek is megjelennek az interneten. Ez így is lett: az internet és a társas média az üzleti és politikai célokat szolgáló, a figyelemfelkeltés, a képernyő előtt tartás és tudatmódosítás technikáit kidolgozó és alkalmazó marketing tere lett, aminek irodalma ma már meghaladja a digitális utópizmusét. Bár az internetet felfedezték a pártok is, de az nem váltott ki akkora lelkesedést, mint az új társadalmi mozgalmak internet használata.

Mi van, ha „az információ nem érdemli meg a szabadságot”?¹²⁵

---

¹²⁵ LANIER i. m. (76. lj.) 22.

Nagy Ferenc és Rajk László sajtórendészeti vitája 1946-ban

Adalékok Rajk László belügyminiszteri működéséhez

SZ. NAGY GÁBOR*

Jelen tanulmányomban egy, részleteiben ismeretlen, ugyanakkor a korszak sajtópolitikáját döntő módon meghatározó, több hónapon át tartó levelezést mutatok be. A levelezés az akkori miniszterelnök (Nagy Ferenc) és belügyminiszter (Rajk László) között zajlott le, több fordulóban, 1946 májusától egészen augusztus végéig.

1. Bevezetés

1946 tavaszán a koalíciós kormányzás egyik legmélyebb válságát élte meg. Az 1945. novemberi választások után a Független Kisgazdapárt akár egyedül is alakíthatott volna kormányt, azonban a Vorosilov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke akaratából egyedül ezt nem tehetette meg, így a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front többi pártjának (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt) a bevonásával volt kénytelen koalíciós kormányt alakítani. Ennek eredményeképpen a koalíció többi pártjának is miniszteri posztokat kellett adnia. A legnagyobb harc a belügyminisztériumi székért folyt, amelyet végül (nem kis részben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetőjének, Kliment Vorosilov marsallnak az aktív közreműködésével) a kommunista párti Nagy Imre foglalt meg el.¹ Hogy a paritás elve ne sérüljön, létrehozták a Tájékoztatásügyi Minisztériumot, amelynek vezetője a kisgazda Balla Antal lett. 1945. november 15-én a kisgazdapárti Tildy Zoltán vezetésével megalakult a koalíciós kormány, amelyben a kisgazdák és a többi koalíciós párt egyformán osztozott a 18 miniszteri bársonyszék között.

1946. február 1-jén Tildy Zoltánt köztársasági elnöknek nevezték ki, így a miniszterelnöki posztot a szintén kisgazdapárti Nagy Ferenc vette át, aki kinevezéséig a Nemzetgyűlés elnöke volt. A Nagy Ferenc-kormány 1946. február 4-én állt fel, azonban a miniszteri posztok elosztása változatlan maradt. Egy hónappal később, március 20-án Nagy Imrét Rajk László váltotta

* Könyvtáros-levéltáros, főosztályvezető-helyettes, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. E-mail: nagy.gabor@mnl.gov.hu. A tanulmány a *Politikai sajtó és a hatalom viszonya a koalíciós időszakban (1945–1948)* című kézirat egyik fejezete. A kézirat elkészítését a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiuma támogatta.

¹ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL-Rubicon, 2011. 65–69.

a belügyminisztérium élén, és néhány nappal később megindult a Magyar Kommunista Párt vezetésével a Független Kisgazdapárt elleni átfogó támadás.

A nyitányt Rákosi Mátyás mecsekaljai beszéde és a *Szabad Nép* „Tiszta vizet a pohárba!” című írása jelentette március 3-án. Ebben arra szólították fel a kisgazda pártot, hogy a koalíció fenntartása érdekében zárják ki a párt jobboldali szárnyát. Ha ez nem történik meg, akkor a baloldali pártok elhagyják a koalíciót. Hogy ennek a kijelentésüknek súlyt adjanak, március 5-én a kommunista párt a szociáldemokratákkal és a Nemzeti Parasztpárttal közösen létrehozta a Baloldali Blokkot.² A Független Kisgazdapárt végleg magára maradt a hatalomért folytatott harcban.

Ekkor a sajtóért zajló küzdelem is új szakaszba lépett. Ahogy láttuk, eddig a lapok betiltása (ami nem más, mint a lapengedély ideiglenes vagy végleges visszavonása) nem volt mindennapos. Egészen 1946 márciusáig a lapbetiltásokat nem használták politikai fegyverként, Erdei Ferenc és Nagy Imre belügyminisztersége alatt csak elvétve került erre sor.³ Rajk László minisztersége ebben is új helyzetet teremtett. A Belügyminisztérium Sajtórendészeti Osztályának 1946. augusztus 13-án kelt jelentése⁴ szerint 1946 első hét hónapjában 27 esetben tiltottak be hosszabb-rövidebb időre sajtóterméket, ezen betiltások legnagyobb része (18) Rajk László első félévére esik. A betiltásokat négy csoportba sorolta a Belügyminisztérium: a belső (demokratikus) rend, illetve belpolitikai érdekek megsértése; külpolitikai érdekek megsértése; bel- és külpolitikai érdekek együttes megsértése; gazdasági, közellátási érdekek megsértése. A betiltott lapok legnagyobb része a Független Kisgazdapárt lapja volt, és ezekre válaszul Nagy Ferenc is betiltatta a Magyar Kommunista Párt vicclapját, a *Ludas Matyit*.

A lapbetiltás (tulajdonképpen a lapengedélyek időszakos vagy végleges visszavonása) a cenzúra egyik válfaja. Eltérően az előzetes cenzúrától, a hatalom ezt utólagosan érvényesíti. Teszi ezt akkor, ha egy lapban olyan írás jelenik meg, amely ellentétben áll a szólásszabadsággal (felekezetek elleni izgatás, gyűlöletkeltés stb.). Ez egy egyszerű adminisztratív eljárás, nem politikai szempontok alapján mérlegel, hanem aszerint, hogy a megjelent közlemény belefér-e a szólásszabadság körébe. 1946 tavaszára ebből a Rajk László vezette Belügyminisztérium politikai kérdést csinált.

A Magyar Kommunista Párt és a Kisgazdapárt közötti versenyfutás a hatalomért a sajtó sem hagyta érintetlenül. Eddig a lapok szabadon írhattak bármilyen politikai témáról, retorziótól nem kellett tartaniuk. Ettől kezdve azonban a Belügyminisztérium a betiltással egy határt húzott meg. Ez a határ azonban teljesen önkényes volt, és elsősorban a kisgazdapárt vidéki sajtóját érintette. A kommunista párt fegyverként használta a kisgazdák ellen, így lett politikai ügy egy-egy írásból.

Amikor 1946. március 3-án a *Szabad Népb*en megjelent a már fentebb említett „Tiszta vizet a pohárba!” című írás, a Nagy Ferenc vezette kormánynak eszébe sem jutott, hogy rendészeti úton vegyen elégtételt a Magyar Kommunista Párt központi napilapján. Pedig tehette

² PALASIK Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1947*. Budapest, Napvilág, 2000. 146–158. (Politikatörténeti füzetek, 17.)

³ Gondoljunk csak az első, nagyobb sajtócsatára a *Szabad Szó* papírellátása körül. Hiába fajult már-már személyeskedésig a vita, egyik lapot sem tiltották be.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) XIX-I-10-4/1948 (34. d.)

volna, hiszen a miniszterelnöknek jogában állt lapokat betiltani. A Belügyminisztérium azonban nem volt ennyire engedékeny, és azonnal két hetes betiltást alkalmazott a *Debrecen* című lap ellen, amikor az március 6-ai számában a fentebb már említett *Szabad Népb*ben megjelent írásra válaszolva kifejtette, hogy „ha azt venné észre [a parasztság], hogy polgári meggyőződése ellen veszik elő a csákányt [a munkások], akkor kaszával, kapával szembe fog helyezkedni azzal”. Rajk a betiltást azzal indokolta, hogy a lap a magyar munkásság ellen lázította a parasztságot.⁵

Látható, hogy a belpolitikai válság nem kerülhette el a sajtópolitikát sem. Rajk László belügyminiszteri kinevezése és a Baloldali Blokk létrejötte után pár nappal koncentrált támadás indult a kisgazda sajtó ellen a Belügyminisztérium részéről is.

De nem Rajk volt az egyetlen, aki a sajtópolitika terén igyekezett a kisgazdapártot ellehetleníteni, vagy, ha másként nem megy, hát a Baloldali Blokk ultimátuma szerint eljárva, kettészakítani. Ez történt a kisgazdapárti *Kossuth Népe*vel is, amelyet a kommunisták úgy próbáltak a saját céljaikra felhasználni, hogy a lapot a kisgazdapárt baloldalához tartozó Gulácsy Györgynek és Katona Jenőnek próbálták meg átjatszeni. Első lépésben a Tájékoztatásügyi Minisztérium politikai államtitkára, a kommunista párti Kállai Gyula 1946 április elején hivatalosan felszólította a lapot, hogy a lapengedélyét „azonnal szolgáltassa vissza”. Kállai egy pártközi értekezleten született határozatra⁶ hivatkozva kérte ezt. Felkai Ferenc, a lap szerkesztője azonban ahelyett, hogy ezt megtette volna, rögtön Balla Antal kisgazda tájékoztatásügyi miniszterhez fordult, akivel közölte, hogy ilyen határozat nincs és hogy Kállai jogtalanul járt el, így a lap engedélye továbbra is érvényes. Balla igazat adott Felkainak és erről egy hivatalos levél formájában tájékoztatta is a lapot. A kommunista párt ennek ellenére nem tett le a lapról, és ezek után Kállai Kővágó Józsefet, a főváros kisgazdapárti polgármesterét kérte, hogy a lapot szüntesse be. Azonban Kővágó ezt a kérelmet nem kapta meg, mert azt a polgármesteri hivatal egyből Sólyom Lászlónak, Budapest rendőrfőkapitányának küldte tovább, aki meg is jelent a *Kossuth Népe* szerkesztőségében, és felszólította a lapot, hogy a megjelenést azonnal szüntesse be. A lap ekkor ismét Ballához fordult, aki értesítette Sólyom Lászlót, hogy a betiltás érvénytelen és a tiltást azonnal fel is oldotta. Az ügy ennek ellenére sem zárult le, mert a lap irányítására kiszemelt két baloldali kisgazda (Gulácsy és Katona) Kállain keresztül Rákosi Mátyáshoz fordult, hogy a *Kossuth Népe*t tiltassa be. Rákosi az azonnali betiltás helyet Tildyhez fordult, aki már hallott Ballától az ügyről. Tildy a lap mellett állt ki, „és állítólag kijelentette, hogy a laphoz nem szabad nyúlni”. Erről Balla értesítette Nagy Ferencet is, és követelte, hogy járjon el Kállaival szemben, valamint „informálta N. F.-et [Nagy Ferencet], hogy Katona Jenő illetve Gulácsy [!] zsebében Kállai által aláírt K.N. [*Kossuth Népe*] lapengedély van és hogy így akarták a Kisgazda-pártot kettészakítani”. Ekkor lépett be a Szociáldemokrata Párt, amely azon az állásponton volt, hogy a lapot Katonáéknak kell megkapniuk és Felkainak le kell mondania.⁷ A Magyar Kommunista Párt akciója végül eredménytelen lett, mert a *Kossuth Népe* szerkesztője Felkai maradt, míg Kállai májusban távozni kényszerült a Tájékoztatásügyi Minisztériumból.

⁵ Uo.

⁶ Az erről szóló határozatról semmi továbbit nem tudok.

⁷ Politikatörténet Intézet Levéltára (továbbiakban: PIL) 283.f. 10/373. ő.e.

2. Az első összeütközések

A *Vásárhelyi Független Újság* a március 28-ai számában Csordás Nagy Dezső „Szemben a faji gondolattal” című vezércikke „kifejti, hogy a más fajtájúak (a zsidókra gondol) ne vehessenek nagyobb részt az ország vezetésében, mint a magyar népből valók. »... deportáltak sem szöktek vissza, itt csak áldozatokról lehet szó, nem érdemekről.«” A lapot a „közlemény antiszemita és fasiszta hangulatkeltésre alkalmas volta miatt” Rajk újabb 14 napra betiltotta,⁸ mivel előzőleg már kapott egy kéthetes szilenciumot. Mikor ez Balla Antal tájékoztatásügyi miniszter tudomására jutott, levelet írt Nagy Ferencnek, hogy próbálja Rajknál kieszközölni a *Vásárhelyi Független Újság* betiltásának felfüggesztését, ugyanis Balla véleménye szerint bár a betiltás jogos volt, azonban 28 nap helyett csak 3 napra kellett volna a terjesztését felfüggeszteni, és az a levél keltének időpontjában (1946. április 5.) ez már letelt. Nagy Ferenc Balla kérésének megfelelően április 11-én arra kérte Rajkot, hogy 3 napra mérsékelje a betiltást, azonban erre válaszul április 18-án Nagy egy rövid választ kap, miszerint „a lapbetiltás időtartamát egyedül a belügyminiszter illetékes megállapítani”.⁹

Két héttel később, április 30-án, előző napi feladással, két sürgöny érkezik Miskolcra Budapestre. Az egyiket Nagy Ferencnek, míg a másikat Balogh István miniszterelnökségi államtitkárnak címezték. A távirat feladója Pártay Tivadar, a *Miskolci Hírlap* szerkesztője. A távirat szövege rövid: „A *Miskolci Hírlap*ot két heti időtartamra a belügyminiszter betiltotta. Kérek sürgős intézkedést, hogy a lap megjelenhessék. Pártai.”¹⁰ A lapot Rajk Enyedy Andor április 21-ei vezércikke („Halálom át az élet felé”) miatt tiltotta be, mert az, véleménye szerint „antiszemita és fasiszta hangulatkeltésre alkalmas”. Az inkriminált rész így szólt: „Most itt vagyunk a magyar élet sírjánál magyar kész az elvét megtagadni. A politikai önzés pártokra marcangolja a nemzet szent testét. Itt még sok embernek drágább rongy élete, egyéni érdeke, mint a haza becsülete. A csoportbaverődött és tömegbe tömörült önzés foszt ki még most is nyomorbazuhant, koldusbotra juttatott embereket. Ami átkot jelentett a múltból a felekezeteskedés, azt kezdi jelenteni most a pártszempont és pártérdekek túltengése.”¹¹ Látható, hogy április végére a helyzet olyannyira elmérgesedett, hogy Nagy Ferencnek lépnie kellett.

3. A vita első fejezete (1946. április 30. – május 10.)¹²

Május 2-án Nagy Ferenc végül egy átiratot intézett Rajk Lászlóhoz, amelyben már benne foglaltatik a két politikus közötti nézetkülönbség. Nagy szerint ugyanis a lapok betiltása politikai kérdés, amely egyedül a mindenkori miniszterelnök hatáskörébe tartozik, és a belügyminiszter

⁸ MNL OL XIX-I-10-4/1948 (34. d.)

⁹ MNL OL XIX-A-1-j-V-3870/1946 (49. d.)

¹⁰ MNL OL XIX-A-1-j-V-4843/1946 (49. d.)

¹¹ MNL OL XIX-I-10-4/1948 (34. d.)

¹² A Nagy Ferenc és Rajk László között lezajlott vita jelzete: MNL OL XIX-a-1-j-3870-V-1946 (49. d.), ezeket külön nem jelölöm.

feladata mindössze a miniszterelnök ilyen irányú döntésének a végrehajtására korlátozódik. Azonban nem tagadja a belügyminiszter jogát a lapok megjelenésének hosszabb-rövidebb ideig történő korlátozásában, ha az kizárólag rendészeti ügyekben testesül meg, mint például a terjedelem és a megjelenés időszaka.¹³ Nagy az ilyen ügyekről csak utólagos tájékoztatást vár el Rajktól.

Rajk válasza nem is késett sokat. A május 10-én keltezett levélben Rajk kifejtette abbéli álláspontját, hogy a sajtóorgánumok betiltása minden esetben rendészeti, és nem politikai kérdés, és a belügyminiszter joga eldönteni, hogy „valamely szóban, vagy írásban megtett nyilatkozat sérti-e a magyar köztársaságot és az 1946. évi VII. tc.-kel védett demokráciát. Amennyiben az írásbeli közlemény időszaki lapban jelent meg, kötelessége a belügyminiszternek, hogy a cselekményhez mért időtartamra az időszaki lap megjelenését megakadályozza.” Jól látható tehát, hogy Rajk szerint olyan, hogy politikai kérdés, nem létezik, csakis rendészeti, valamint felhívta a miniszterelnök figyelmét arra, hogy 1945 előtt is a belügyminiszter hatáskörébe tartozott a lapok betiltásának a joga, még akkor is, ha Rajk nem igazán tartja helyesnek az 1945 előtti jogszabályokra való hivatkozást. Ennek ellenére Rajk külön kiemeli az 1939. évi II. tc. 151. §-ának (3) bekezdését, miszerint „A belügyminiszter belföldi időszaki lapnak megjelenését és terjesztését megtilthatja, ha a lap közleménye a hadviselés érdekét vagy az állam más fontos érdekét hátrányosan érinti.” Nagyot azonban nem sikerült meggyőznie.

3.1. Közjáték I. – A Miniszterelnökség Sajtóosztályának észrevételei a vitához (1946 májusa)

A május 10-ei Rajk-levél után egy, „Észrevételek a belügyminiszter 229.427/1946. BM sz. átiratára”¹⁴ című, belső felhasználásra szánt írás is keletkezett, amelyben a szerző¹⁵ a Rajk által idézett törvényeket és rendeleteket vette górcső alá, és lépésről lépésre cáfolta meg Rajk állításait. A belügyminiszter legfőbb érve az 5484/1914. ME rendelet, amely a belügyminisztert bízta meg a belföldi időszaki lapok megjelenésének és terjesztésének tiltásával, és mivel azóta sem született ellentétes törvényi intézkedés, ezért ez a törvény még mindig hatályos, és így Rajk szerint a belügy vezetőjének van felhatalmazása a lapbetiltásokra. A szerző szerint azonban az erre való hivatkozás csak annyit jelent, hogy Rajk nem olvasta el figyelmesen a törvény szövegét, mert az ugyanis csak annyit mond ki, hogy a belügyminiszter azon lapok megjelenését tilthatja be, amelyek veszélyeztetik az ország hadviselésének az érdekeit.

A másik hivatkozott törvényről, az 1939. évi II. tc.-ről a szerzőnek az volt a véleménye, hogy az egy tipikusan fasiszta törvény, amely a fasiszta rendszer alapjait szolgálta, de a Népbíróságok Országos Tanácsa mindenkor azon az állásponton volt, hogy az ilyen, és hasonló népelle-

¹³ A Miniszterelnökség Sajtóosztálya a lapengedélyek kiadásakor meghatározta az adott sajtótermék terjedelmét és megjelenésének időszakát (pl. napi, heti vagy havi lap).

¹⁴ Rajk László május 10-én kelt átirata.

¹⁵ Az „Észrevételek...” szerzője nagy valószínűséggel Balogh István miniszterelnöki államtitkár volt, de erre nincs bizonyíték, mivel az írás végén nem szerepel aláírás. Mivel a szerző nem tudható, ezért mint „szerző”-re fogok hivatkozni rá.

nes és fasiszta törvényt hatályon kívül helyeztettek kell tekinteni. Azonban maga a törvény sem fogható fel úgy, ahogy azt Rajk láttatni akarja, hiszen, akárcsak az 5484/1914 ME rendelet (és az ennek az alapját képző 1912. évi LXIII. tc.¹⁶), ez a törvény is csak a hadviselés érdekeivel ellentétes sajtóközlemények esetében jogosítja fel a belügyminisztert arra, hogy rendészeti lépéseket tegyen az adott sajtótermék ellen. Tehát, mondta ki a verdiktet Nagy Ferenc, a Rajk által idézett törvények mindegyike csak háború esetén ad a belügyminiszternek külön felhatalmazást a lapbetiltásokra, így a „Belügyminiszter átírata légüres térben mozog”.

A szerző megemlítette azt a tényt is, hogy a lapok engedélyezése a miniszterelnök hatáskörébe tartozik, és mivel a miniszterelnök egy szaktárcát vezető miniszternél nagyobb hatáskörrel bír, így a miniszterelnök által kiadott engedélyt egy szakminiszter, jelen esetben a belügyminiszter, csak abban az esetben korlátozhatja, ha erre a miniszterelnöktől felhatalmazást kap. Azonban ilyen engedélyt Rajk László nem kapott a kormánytól. A koalíciós politikai elvek alapján a sajtópolitikai kérdésben döntési joga a miniszterelnöknek van. Ugyanis, ha ez nem így lenne, akkor fennállhatna egy olyan eshetőség is, hogy a miniszterelnök által kiadott lapengedélyeket a belügyminiszter akár vissza is vonhatná, mégpedig felül nem vizsgálható módon. A szerző végül azzal zárta le az „Észrevételek...”-et, hogy a belügyminiszter háború esetén valóban rendkívüli jogokat kapott felhatalmazás alapján, azonban ilyen jogok jelen pillanatban nem illetik meg, lévén, hogy Magyarország 1946-ban nem állt hadban. Végül azonban nem ezt, hanem egy ennél jóval finomabban megfogalmazott levelet küldött Nagy Ferenc Rajknak.

4. A vita második fejezete (1946. május 16. – június 3.)

A miniszterelnök május 16-án kelt levelében ugyan egyetértett Rajkkal abban, hogy valóban a belügyminiszter tiltja be a lapokat, azonban a betiltás a Miniszterelnökség Sajtóosztályának javaslatára történik. Nagy Ferenc így továbbra sem engedett abból, hogy a betiltások csak és kizárólag a miniszterelnök utasítása nyomán történhetnek meg. Most kezd kirajzolódni az a két vonal (politikai kérdés – rendészeti kérdés), amelyet Nagy az első levelében érintett és amelyet Rajk ignorált. Ahogy Nagy fogalmazott: „a miniszterelnök hatáskörének csorbításához nem járulok hozzá”.

Rajk június 3-án válaszolt Nagy levelére, amelynek a lényege tulajdonképpen az, hogy a belügyminiszter továbbra is fenntartotta azon álláspontját, hogy a lapbetiltás a belügyminiszter joga. Rajk hivatkozott az 1912. évi XLIII. tv. 11. §-ának (4) bekezdésére,¹⁷ miszerint „[a] ministerium intézkedhetik, hogy egyes belföldi időszaki lapoknak, a mennyiben közleményeik a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megjelenése és terjesztése eltiltassék”. Ezen törvény alapján a minisztérium kiadta az 5484/1914. ME rendeletet, amely a belügyminisztert bízta meg a belföldi lapok megjelenésével és betiltásával kapcsolatos ügyek ellátásával. Az 1920-ban kiadott VI. tc. (1) bekezdése továbbra is a belügyminiszter jogkörébe utalta ezen ügyeket, és ezt

¹⁶ A forrásban az 1912. évi XLIII. tv. szerepel, amely a siklós–középrigóc–barcsi helyi érdekű vasút engedélyezése tárgyában született, de nyilván csak elgépelésről lehet szó.

¹⁷ Akárcsak Nagynál, itt is hibásan (1912. évi XLIII. tc.) szerepel a törvénycikk száma, (L. a 16. lj.)

az 1939. évi II. tc. 151. §-ának (3) bekezdése („A belügyminiszter belföldi időszaki lapnak megjelenését és terjesztését megtilthatja, ha a lap közleménye a hadviselés érdekét vagy az állam más fontos érdekét hátrányosan érinti.”), és a 232. §-ának (1) bekezdése érintetlenül hagyta. Rajk tehát ezen törvények alapján véli úgy, hogy a sajtóellenőrzés, és -betiltás a belügyminiszter hatáskörébe tartozik, és ezért a politikai felelősséget is ugyancsak ő viseli. Rajk emlékeztette Nagyt arra is, hogy „A koalíciós kormányzatnak is egyik alaptétele a végrehajtási feladatok törvényszerű elosztásának megtartása és gyakorlása.” Rajk még azt is felvetette, hogy ezekkel ellentétes törvény, rendelet nem született, ezért ezek a mai napig hatályosak.

Úgy látszik, hogy Nagy Ferenc ezek után úgy látta, hogy nincs miről tárgyalni tovább, hiszen az álláspontok nem közeledtek egymáshoz. Nagy továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a lapbetiltások ügye a miniszterelnök hatáskörébe tartozik, míg Rajk nem engedett abból, hogy ez rendészeti kérdés, és így a belügyminiszter hatásköre. Azonban született két, belső használatra szánt feljegyzés is, amely alapján jól rekonstruálható mindaz, amit Nagy gondolt a Rajkkal történő levelezésről, és magáról az egész sajtórendészeti kérdésről.

4.1. Közjáték II. – feljegyzések a vitáról (1946 júniusa)

Az első feljegyzésben Nagy¹⁸ már az elején leszögezte, hogy a „belügyminiszter okfejtése a formai jog szerint helytálló”, azonban csak aszerint, hiszen a lapbetiltás olyan alapjogokba vág, amelyért egyes-egyedül a miniszterelnök vállalhat politikai felelősséget. Ezért a belügyminiszter nem hivatkozhat arra, hogy a hatályos törvények szerint erre neki van felhatalmazása, hiszen egy demokratikus berendezkedésű államban a miniszterelnöknek kell, hogy a rendelkezésére álljanak azok az eszközök, amelyekkel lehetősége van a sajtószabadságot, és így a gondolati- és véleményszabadságot is korlátozni. Nagy szerint három eszköz állhat a miniszterelnök rendelkezésére. Az első, hogy a belügyminiszter elismeri, hogy a kérdés elsősorban politikai kérdés, és ez esetben ezen jogkört a belügyminiszter a miniszterelnökkel egyetértésben gyakorolja, ahogy ez történt a múltban is. A második, hogy a belügyminiszter nem teszi magáévá a miniszterelnök gondolatát a lapbetiltásokról, ekkor azonban bizalmi válság alakulhat ki, amely az államfő kezébe helyezi a döntést. A harmadik lehetőség pedig egy új jogszabály megalkotása lehetne, és Nagy Ferenc úgy látja, hogy a jelenlegi patthelyzetben ez lenne a legmegfelelőbb megoldás, azonban érdemes lenne azon is elgondolkodni, hogy vajon továbbra is szükséges-e a sajtó ilyen kemény korlátozására. Nagy véleménye szerint ugyanis egy demokratikus államban nem lehet ilyen drasztikusan elnyomni a szólásszabadságot, és talán helyesebb lenne egy olyan törvényt alkotni, amely megengedőbb, és a büntetési tételek is enyhébbek a jelenleginél. „Ez az enyhítés abban jelentkezzék, hogy a betiltás mindig csak határozott időre szólhat és nem haladhat meg egy meghatározott időt, pl. 1 hónapot” – írja Nagy. A miniszterelnök véleménye szerint törvényben kell rögzíteni a mindenkori miniszterelnök jogát a lapbetiltásokra, mégpedig úgy,

¹⁸ A két feljegyzést, ahogy azt már az „Észrevételek...” esetében is láthattuk, nagy valószínűség szerint Balogh István miniszterelnökségi államtitkár jegyezte, azonban erre semmiféle utalás nincs, így nem is jelenthető ki biztosan. Ezért továbbra is Nagy Ferencet nevezem meg, mint szerzőt, de ezek tekinthetők úgy is, mint a Miniszterelnökség álláspontja az ügyben.

hogya a külpolitikai érdekből történik, akkor a külügyminiszter, ha állambiztonsági okokból, akkor a belügyminiszter meghallgatásával történjék. Azonban az semmi esetre sem lenne jó megoldás, ha a minisztereknek előterjesztési joguk lenne, hiszen egy esetleges előterjesztés hiányában kétségessé válna, hogy a miniszterelnök élhet-e a törvény által ráruházott jogával, valamint azt is ellenzi, hogy konszenzusra kell jutnia a miniszterelnöknek és a miniszternek ebben a kérdésben, ugyanis egy esetleges véleménykülönbség esetén „az ügyet a minisztertanács elé kellene terjeszteni, már pedig ez a konkrét esetekben jelentkező sürgősség miatt keresztülvihető nem volna”.

A második feljegyzés címe „Átirattervezet a belügyminiszterhez”, amely 1946. június 17-én kelt, és ebben inkább a politikai felelősségvállalás kérdését járta körül, és nem a szankcionálás törvényi hátterét, már csak azért is, mert, ahogy Nagy Ferenc írja, „[m]ivel szívesen magamévá teszem Miniszter Úrnak e tárgyban hozzám intézett korábbi iratában tett azt a megállapítást, hogy az elmúlt idő jogszabályaira való hivatkozást nem tartja helyesnek”, és ezért érdekesebb lenne az egész problematikát a „jelen követelményeinek megfelelően rendezni”. Nagy egyetértett Rajkkal abban, hogy a koalíciós kormányzat egyik legfontosabb eleme a végrehajtási feladatok elosztásának megtartása és gyakorlása. Ebből következik az is, hogy a lapok betiltása végrehajtási, azaz rendészeti feladat, amely a belügyminiszter hatáskörébe kell, hogy tartozzék. Azonban azzal már nem értett egyet, hogy ez azt is jelenti, hogy a politikai felelősséget is a miniszternek kell viselnie, ugyanis ebben az esetben nem valósulna meg a politikai és a végrehajtási irányítás kettéválasztása, amely egy demokratikus jogállam alapja. Ugyanis a hatályos törvények és az alkotmány¹⁹ alapján a lapbetiltás a Miniszterelnökség Sajtóosztályához tartozik, és így a betiltásokért a miniszterelnöké a politikai felelősség, hiszen a belügy nem rendelkezik azokkal az információkkal és kapcsolatokkal, amely szükséges lenne a lapbetiltások politikai felelősségének a vállalásához. Mert ha a belügyminiszteré lenne a politikai felelősség, akkor egy olyan abszurd helyzet is előállhatna, hogy egy külpolitikai ok miatt betiltott lapért is a belügyminiszter lenne a felelős, márpedig a külpolitika nem a belügy hatásköre és egy ilyen esetben a miniszter politikai felelősségét fel sem vehetnék. Tehát, kérdezte Nagy Ferenc, „hogyan viseli a belügyminiszter a külpolitikai vagy általános politikai felelősséget abban az esetben, ha például ilyen kérdésben véleménykülönbség támad közte és a miniszterelnök között?” Hiszen ezt a felelősséget csak abban az esetben vállalhatná a miniszter a miniszterelnök helyett, ha nagyobb joga lenne elbírálni a bel- és külpolitikai kérdéseket; ha inkább az ő kezében lennének a megfelelő tárgyalási és információs anyagok; ha nagyobb felelősséget érezne a bel- és külpolitikai kérdésekben; ha inkább hivatottabbnak érezné magát, hogy ezekben a kérdésekben függetlenül, vagy akár a miniszterelnökkel szemben döntsön. Nagy szerint az is abszurdum, hogy ha a belügyminiszter elismeri, hogy a fentebb említett kérdések a miniszterelnök hatáskörébe tartoznak, és hogy a miniszterelnöknek van meg az alkotmányos joga arra, hogy bel- és külpolitikai kérdésekben döntsön, ő ezzel szemben mégis a honvédelmi törvényre hivatkozik, és ez alapján vindikálja a jogot arra, hogy a lapbetiltásokról a miniszterelnök megkerülésével döntsön, holott a honvédelmi törvény hivatkozott passzusai is csak a lapbetiltások végrehajtását bízta a mindenkori belügyminiszterre. Ugyanis a politikai lapok figyelemmel kísérése mindig is a sajtóosztály feladata

¹⁹ Nagy itt az 1946. évi I. törvényre, az úgynevezett „kis alkotmányra” utal, amely Magyarország államformájáról rendelkezett.

volt, és a sajtófőnököt illette az a jog, hogy a kifogásolt sajtótermékekkel kapcsolatos politikai megállapításait a miniszterelnök elé terjessze, aki pedig felkérte a belügy vezetőjét arra, hogy a szükséges intézkedéseket a kifogásolt sajtóorgánium ellen foganatosítsa. Nagy még egyszer leszögezte, hogy a belügynek soha nem volt arra megfelelő szerve, hogy a sajtót megfigyelje és ellenőrizze, és erre nem is volt szüksége, hiszen a politikai felelősséget soha nem is ő viselte, hanem a miniszterelnök.

Ezért Nagy megkérte Rajkot, hogy a politikai lapok betiltásával kapcsolatban maradjon meg a végrehajtási szintnél, és ne próbálja meg azzal a miniszterelnök jogkörét csorbítani, hogy helyette dönt olyan kérdésekben, amelyre nincs felhatalmazása.

4.2. Közjáték III. – Sajtórendészeti kérdések a minisztertanács előtt (1946. június – július)

Június és a július is úgy telt el, hogy se Nagy Ferenc, se Rajk nem írt átiratot a témában. Azonban a minisztertanácsi üléseken a sajtórendészeti kérdések két esetben is napirendre kerültek. Először a június 25-ei minisztertanácsi ülésen,²⁰ amelyen Rajk László 7. napirendi pontként benyújtott egy rendelettervezetet a sajtóra vonatkozólag, azonban ezt végül is levetette a napirendről. A rendelet tervezete szerint a sajtótermékek terjesztéséhez hatósági engedély szükséges, amelyet a belügyminiszter ad ki. A lapengedély érintette volna a külföldön kiadott sajtótermékeket is abban az esetben, ha azokat Magyarországon is terjesztették volna. A kifogásolt lapok terjesztését a belügyminiszter megtilthatta, az engedélyt visszavonhatta volna, az előírások megsértőit pedig enyhébb esetben hat hónapig terjedő elzárással, pénzbüntetéssel és az inkriminált sajtótermékek lefoglalásával büntette volna. Bacsó Ferenc igazságügy-minisztériumi osztályfőnök javaslatára, mivel ilyen szabályozás csak törvényhozás útján lehetséges, a tervezet minisztertanácsi tárgyalását végül is elnapolták.²¹

A július 12-ei ülésen aztán egy újabb rendészeti kérdés került terítékre, most konkrét lapbetiltások okán. Tombor Jenő hadügyminiszter egy javaslatot terjesztett a minisztertanács elé, hogy egyes katonai szaklapokban megjelent, személyét ért támadások miatt a minisztertanács engedélyezze számára ezen lapok betiltását. Rajk azonban ehhez az indítványhoz nem járult hozzá, mert a véleménye szerint a lapbetiltások ügye az ő hatáskörébe tartozott, a honvédelmi miniszter csak javaslatot tehetett erre vonatkozólag, amely alapján a belügyminiszter három nap alatt köteles eljárni, ha helyt ad a kérelemnek. Tombor ezt nem fogadta el, és fenntartotta a lapbetiltásra vonatkozó javaslatát. A minisztertanács végül úgy döntött, hogy „a lapok betiltása tekintetében a honvédelmi miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben jár el”.²²

²⁰ Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A. kötet, 1946. február 5.–1946. július 9. Szerk., jegyz. és bev. tan. írta SZÜCS László. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2003. 887. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 38.)

²¹ Uo., 887. 14. lj.

²² Uo., 961.

5. A vita harmadik fejezete (1946. augusztus 10. – augusztus 30.)

1946. augusztus 10-én Nagy Ferenc egy újabb átiratot intézett Rajk Lászlóhoz, amelyben ismételt hangot nemtetszésének. A belügyminiszter ugyanis, kérése ellenére, újabb politikai lapokat tiltott be, és erről őt nem tájékoztatta. Nagy leszögezte, hogy ezért az intézkedésért már nem tudja vállalni a politikai felelősséget, és újból felhívta a miniszter figyelmét arra, hogy a betiltásokról előzetesen tájékoztassa őt. Ha Rajk ennek nem tesz eleget, akkor a miniszterelnök a lapbetiltások szabályozása tárgyában egy javaslatot fog a Minisztertanács elé terjeszteni, amelyben szabályozni kívánja a lapbetiltásokat, hogy a felmerülő vitás kérdéseket a megfelelő jogszabályokkal lehessen megoldani.

Ahogy már a Nagy Ferenc és Rajk László közötti levélváltásokból láthattuk, a miniszterelnök és a belügyminiszter is más állásponton volt a tekintetben, hogy ki jogosult a lapbetiltások foganatosítására. Nagy szerint erre joga csak a miniszterelnöknek volt, hiszen ő rendelkezett olyan szervezeti és információs háttérrel, amely lehetővé tette, hogy lapbetiltásokat foganatosítson, és ebben a szakminiszter csak végrehajtói, valamint tájékoztatási szerepkörben hivatott részt venni, ugyanis a sajtóorgánumokkal kapcsolatos döntések minden esetben politikaiak, és a belügyminiszternek nincs felhatalmazása arra, hogy akár bel-, akár külpolitikai ügyekben önállóan eljárjon és döntsön. Rajk szerint azonban, felidézvén a háború előtti, és a tanulmányban már tárgyalt jogszabályokat, azon az állásponton volt, hogy a mindenkori belügyminiszter törvényileg van felhatalmazva arra, hogy sajtóval kapcsolatos intézkedéseket foganatosítson. Nagy Ferenc véleménye szerint azonban a Rajk által idézett törvények és rendeletek azonban csak intézkedési jogot adtak a belügyminiszternek abban az esetben, ha erre a mindenkori miniszterelnök utasítja. Ezen véleménykülönbségek miatt jutott odáig Nagy, hogy az időszaki politikai lapok betiltását jogszabályilag szabályozza.

A minisztertanács elé beterjeszteni kívánt javaslat „A Magyar Köztársaság Kormányának .../1946. M.E. sz. rendelete az időszaki politikai lapok betiltásának szabályozása tárgyában”²³ címet viselte, amelynek alapja a már fentebb bemutatott 1946. június 17-én kelt „Átirattervezet a belügyminiszterhez” című írás. A rendelet értelmében a lapbetiltás a miniszterelnök hatáskörébe tartozna, és a különböző szakminiszterek mindössze javaslattételi joggal rendelkezének: a külügyminiszter a külügyi, a tájékoztatásügyi miniszter sajtórendészeti, míg a belügyminiszter közigazgatási és egyéb rendészeti kérdésekben lenne jogosult a javaslattételre. A miniszterelnök ezután, a külpolitikai kérdéseket leszámítva, a belügyminiszterrel közösen járna el. A beérkezett előterjesztéseket a miniszterelnök egy napon belül elbírálja, és az általa meghozott döntés végrehajtásáról a belügyminiszter gondoskodik. A javaslat végül nem került a minisztertanács elé, és így rendelet formájában sem jelent meg.

Rajk augusztus 12-én válaszolt is az átiratra, amely leszögezte, hogy a lapbetiltások nincsenek tervbe véve, hanem azonnal jelentkező, sürgős megoldást kívánó problémák, amelyek aktualitásukat is veszthetik azzal, ha az értesítéssel időt veszítenek.

²³ MNL OL XIX-a-1-j-3870-V-1946 (49. d.)

Egy nappal később Nagy számon kérte Rajktól, hogy válaszából nem derült ki, hogy a miniszterelnök észrevételeit megértette. Nagy szerint az nem kifogás, hogy időt veszítene a belügyminiszter, ha előzetesen tájékoztatná a miniszterelnököt, és felhívta Rajk figyelmét az érintkezés olyan közvetlen formáira, mint a távbeszélő (a telefon). Ezen eszközök segítségével el lehet kerülni, hogy a végrehajtás késedelmet szenvedjen.²⁴ Ezek után Nagy Ferenc tulajdonképpen részletesen leírta azt, amelyet már az „Észrevételek a belügyminiszter 229.427/1946. BM sz. átiratára” című feljegyzésben olvashattunk, ezért ezt e helyütt már nem részletezem. Annyi különbség volt csupán az „Észrevételek...” és ezen átirat között, hogy ebben az átiratában Nagy jelezte, hogy amennyiben Rajk hajlik arra, hogy a miniszterelnökkel együtt végezze a sajtótermékek betiltását, akkor eltekint ennek a kérdésnek a törvényi szabályozásától.²⁵

Rajk két héttel később, augusztus 24-én válaszolt. Ebben a belügyminiszter a cáfolatát adta Nagy neki címzett cáfolatának, és továbbra is fenntartotta magának arra a jogot, hogy a lapbetiltásokat saját hatáskörében hajtsa végre, azonban nem zárkózik el attól, hogy erről a miniszterelnököt egyidejűleg értesítse. Rajk először azt a kérdést járta körül, hogy kinek, milyen jogszabály alapján van lehetősége egy időszaki lap alapításának az engedélyezésére, és megjelenésének a tiltására. Rajk leszögezi, hogy sem az 1848. évi XVIII. tc., sem az 1914. évi XIV. tc. nem mondta ki, hogy egy sajtótermék elindításához, megjelentetéséhez bármilyen engedélyre szükség lenne, így nem is adhat felhatalmazást se a miniszterelnöknek, se egyéb szakminiszternek az engedély kiadására. Azonban az 1914. évi XIV. tc. 11. §-a már biztosította a belügyminiszter számára azt a jogkört, hogy azon sajtótermékek utcai terjesztését megtiltsa, amelyek sértik vagy veszélyeztetik a közrendet vagy a közérkölcset. Az 1938. évi XVIII. tc. 9. §-a pedig már engedélyhez kötötte a lapalapítást, és ezzel a jogkörrel valóban a miniszterelnököt ruházta fel, azonban Rajk szerint ez közel sem jelentette azt, hogy a miniszterelnök által engedélyezett lapot csak a miniszterelnök tilthat be, ugyanis erre, Rajk szerint, a miniszterelnöki jogkörhöz fűződő lapbetiltásra nincs jogszabály.

Ugyanakkor, érvelt Rajk, az 1912. évi LXIII. tc. alapján kiadott 5484/1914. ME rendelet szerint a belügyminisztériumtól a belügyminiszter kapott felhatalmazást arra, hogy betiltsa azon időszaki lapokat, amelyek cikkei a hadviselés érdekeit sértették, veszélyeztették. Rajk szerint az valóban igaz, hogy a minisztert a minisztérium bízta meg, azonban a minisztérium a belügyminiszteren kívül mást nem is bízhatott volna meg, hiszen a közbiztonság és a közrend fenntartása a belügyminiszter hatásköre, ahogy az ezekkel kapcsolatba hozható sajtórendészeti feladatok is. Az 1939. évi II. tc. 151. §-ának (3) bekezdése pedig egyenesen a belügyminiszter hatáskörébe utalta az időszaki lapok megjelenésének és betiltásának jogkörét. Rajk ezek alapján megállapította, hogy így a belügyminiszter nem átruházás folytán, hanem törvényi felhatalmazás által tilthat be lapokat.

Rajk tovább folytatta azon törvények, rendeletek bemutatását, amely a belügyminiszter hatáskörébe utalta a lapbetiltások jogát. Ilyen a 4950/1938. ME rendelet is, amelyet a kormány az 1938. évi XVIII. tc. végrehajtásaként bocsátott ki. Ennek 28. §-a pedig kimondta, hogy a

²⁴ Rajk egyébként az augusztus 12-én kelt levelében maga írja, hogy, más ügyben ugyan, a hétvégén telefonon beszélt Naggyal.

²⁵ Lásd a már fentebb bemutatott „A Magyar Köztársaság Kormányának .../1946. M.E. sz. rendelete az időszaki politikai lapok betiltásának szabályozása tárgyában” című rendelet-tervezetet.

rendelet nem csorbítja a belügyminiszter azon jogát, hogy a belföldi időszaki lapok megjelenését és terjesztését betiltsa, ha az veszélyezteti az ország belső rendjét, közbiztonságát, illetve gazdasági és hiteléletét. Az 1938. évi XVIII. tc. 9. §-a ugyanis a miniszterelnök jogaként írta le a lapok alapításának engedélyezését, jellegének megváltoztatását, valamint a már megjelenő időszaki sajtótermékek további megjelenését. Ugyanez vonatkozik a 10. §-ban a hírlaptudósító újságokra²⁶ is. Tehát, érvelt Rajk, a lapok megjelenésének tiltása nem azonos a miniszterelnöknek a sajtótermékek részére kiadott lapalapítási engedély visszavonásával. Azt azonban Rajk is elismerte, hogy a miniszterelnök által kiadott lapalapítási engedélyeket a belügyminiszter se nem bírálhatja felül, se nem vonhatja vissza, azonban ahhoz joga van, hogy az időszaki lapok megjelenését, terjesztését megtiltsa akár időszakosan, akár véglegesen.

A következő kérdés Rajk szerint az, hogy a belügyi tárca vezetője a lapok megjelenésének és terjesztésének tiltását milyen esetekben és milyen jogszabályok alapján gyakorolhatja.

Rajk ismét elővette az 5484/1914. ME rendeletet, amely szerint, mint ismeretes, a belügyminiszter betilthatta azokat a lapokat, amelyek a hadviselés érdekeit veszélyeztették. Azonban, mutatott rá Rajk, ezt a rendeletet kiegészítették a 6357/1920. ME rendelettel, amely szerint már nem csak a hadviselés, hanem az ország belső rendjét és közbiztonságát, valamint politikáját veszélyeztető lapok megjelenését is megtilthatta. Az 1922. évi XVII. tc. 6. §-ának (5) bekezdése szerint, ahol a kivételes rendelkezésekben a hadviselés érdekéről volt szó, az tulajdonképpen egyet jelent az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külpolitikájának érdekeivel is. Rajk újra idézte az 1939. évi II. tc. 151. §-ának (3) bekezdését is, amely szintén nem csak a hadviselés, hanem egyéb, az állam más fontos érdekeire való hivatkozás esetén is a belügyminisztert ruházta fel a sajtótermékek betiltásának jogával. Az 1937. évi X. tc. 2. §-ának értelmében azon sajtótermékek megjelenését is megtilthatta, amelyek a gazdasági és hiteléletet veszélyeztető híreket adnak közzé.

Rajk levelének harmadik része Nagy Ferenc azon állítását igyekezett cáfolni, hogy a háború előtti törvények és különösen a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. vajon hatályban van-e, vagy sem? Rajk álláspontja szerint hatályosak, ugyanis a fegyverszüneti egyezmény második pontja értelmében csak azokat a törvényeket és jogszabályokat kellett hatályon kívül helyezni, amely az „annexióra, vagy pedig csehszlovák, jugoszláv és román területek Magyarországhoz csatolására vonatkozik”,²⁷ valamint azokat, amelyeket a faji származással és vallási meggyőződéssel kapcsolatosan hoztak. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány ezeket az 526/1945. és a 200/1945. ME rendelettel hatályon kívül is helyezte, azonban ez nem érintette az 1939. évi II. tc.-et. Az igaz, hogy két miniszterelnöki rendelet (a 752/1945. és a 754/1945. ME rendelet) a törvény egyes rendelkezéseit hatálytalanította és módosította, azonban a honvédelmi törvényre, mint hatályos törvényre 1945 óta is kormány- és miniszteri rendeletek hivatkoztak, tehát nem lehettek hatályon kívül. Rajk azt azonban elismerte, hogy az 1939. évi II. tc. 151. §-ának (3) bekezdését csak abban az esetben lehet alkalmazni, ha ugyanezen törvény 141. §-ának (1) be-

²⁶ Intézményesített hírszolgálatokra épülő hírközlés.

²⁷ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 525/1945. M. E. számú rendelete a fegyverszüneti egyezmény kihirdetése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. március 17.

kezdése alapján a kivételes hatalmat a minisztérium hatályba lépteti, és 1946-ra ez a kivételes hatalom már megszűnt, így aztán a 151. § (3) bekezdését alkalmazni nem lehet, viszont az 5484/1914. ME rendelet továbbra is alkalmazható, ugyanis a törvény 232. §-a szerint „[u]tasítatik a minisztérium, hogy a jelen törvény hatálybalépésétől számított hat hónap alatt rendelettel tegye közzé a 231. § (2)²⁸ bekezdésében felsorolt törvényi rendelkezések alapján kibocsátott, illetőleg fenntartott azoknak a rendeleteknek a jegyzékét, amelyeket az azokban szabályozott kérdéseknek törvényhozási úton való végleges rendezéséig, illetőleg a törvényhozás további rendelkezéséig az ország belső rendjének és közbiztonságának fenntartása, valamint gazdasági és külpolitikai érdekeinek megóvása végett továbbra is hatályban tart”. Ennek eleget téve a minisztérium 1939. szeptember 1-jén kiadta a 8270/1939. ME rendeletét, amelynek 1. számú mellékletében közreadta azon rendeletek jegyzékét, amelyek továbbra is hatályosak, és ezek között szerepeltek az 5484/1914. ME rendelet, az 1922. évi XVII. tc. 6. §-ában foglaltak, valamint a 4950/1938. ME rendelet 28. §-ának rendelkezései is, amely érintetlenül hagyta a belügyminiszter lapbetiltási jogát. Tehát, fejezte be Rajk, azok a rendelkezések, amelyek alapján a lapokat betiltotta, még ma is hatályosak.

Rajk szerint mindebből világosan látszik, hogy az időszaki sajtótermékek megjelenésének és terjesztésének betiltása nem a miniszterelnök, hanem belügyminiszter hatáskörébe tartoznak, és ezért nem lehet vitás az sem, hogy ezt a jogkört a belügyminiszter hivatott gyakorolni.

Rajk nem vonta kétségbe Nagy Ferenc demokratikus meggyőződését és politikai felelősségérzetét, azonban ezek tiszteletben tartása nem jelenti azt, hogy feladná a hatáskörét.

Rajk azt is elismerte, hogy a miniszterelnök a kormány feje és politikai irányának a képviselője, azonban a miniszter a vezetése alá tartozó tárca ügyeiben önállóan jár el, ezáltal viselve a személyes felelősséget is. Az ország belső rendjének és biztonságának a fenntartása, megvédése a belügyminiszter feladata, és a lapbetiltás joga az egyik ilyen eszköz a kezében, és erről se lemondani nem hajlandó, se ezen jogkörök megosztását nem hajlandó elfogadni, ugyanis ezeket a feladatokat önállóan óhajtja végrehajtani, és ezért természetesen a politikai felelősséget is vállalja. Azonban, fejezte be Rajk a levelet, mindez nem zárja ki azt, hogy Nagy Ferencet, mint miniszterelnököt, valamely lap betiltásáról egyidejűleg ne értesítse.

Ezután Nagy Ferenc már nem reagált írásban, hanem az 1946. augusztus 30-án tartott minisztertanácsi ülésen²⁹ terjesztette elő a kérdést. A Minisztertanács végül, politikai felhangokat sem nélkülöző vita után úgy döntött, hogy „utasítja a belügyminisztert, hogy a lapbetiltásokat és az alapul szolgáló tényállást esetenként még aznap közölje a miniszterelnök-

²⁸ „A jelen törvény hatálybalépésével a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912:LXIII. törvénycikk, valamint az ezt kiegészítő 1914:L., 1915:XIII., 1916:IV. és 1917:VII. törvénycikkek, továbbá az e törvény alapján igénybevett kivételes hatalom meghosszabbításáról és kiterjesztéséről szóló törvényi rendelkezések ugyancsak hatályukat veszítik. Az említett törvényi rendelkezések alapján kibocsátott, illetőleg fenntartott rendeletek további hatályban tartása tekintetében a 232. § rendelkezik.”

²⁹ Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. B. kötet, 1946. július 26.–1946. november 15. Szerk., jegyz. és bev. tan. írta Szűcs László. Budapest, MOL, 2003. 1262–1268. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 38.)

kel és a miniszterelnökhelyettesekkel.”³⁰ Még ugyanezen az ülésén a minisztertanács utasította Balla Antal tájékoztatásügyi minisztert, hogy a vidéki sajtóban megjelent közleményeket, főleg a koalíciós kormány szempontjából, folyamatosan kísérje figyelemmel. Ha bármiféle észrevétele, véleménye van, azt pedig közölje. Balogh István arra kérte Ballát, hogy az ilyen észrevételeket vele közölje.³¹

---

³⁰ Szűcs i. m. (29. l.) 1268.

³¹ MNL OL XIX-A-1-j-V-10.473/1946 (49. d.)

Istenkáromlás, vallásgyalázás és az emberi jogi előírások

JEROEN TEMPERMAN*

Összefoglaló

Valamennyi monoteista világvallás súlyos bűnnek tekinti az istenkáromlást. Az istenkáromlásra vonatkozó tilalmakat kifejezetten az uralkodó vallás védelmében vezették be és érvényesítik. Ám önmagukban véve a vallások nem állnak a nemzetközi emberi jogi előírások védelme alatt. Az emberi jogi törvények az egyének számára biztosítanak védelmet és jogokat: mindenkinek joga van a vallás vagy meggyőződés szabadságához. Az emberi jogi előírások azonban nem ismerik el az ahhoz való jogot, hogy az emberek hite vagy meggyőződése mindenkor mentes legyen a kritikától vagy ne képezhesse neveltség vagy sértés tárgyát, vagyis nem ismerik el az egyének vallásos érzelmeinek tiszteletben tartásához fűződő jogot. A szabad véleménynyilvánításához való jog nem abszolút, hiszen különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár. E jog bizonyos indokok alapján korlátozható, de a „valláshoz” fűződő érdek nem tartozik a korlátozás megengedhető indokai közé. A jelen írás amellet érvel, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – a két jog közötti alapvető kölcsönös függőség ellenére azok elvben nem „ütköznek” egymással. Továbbá, az emberi jogok gyakorlati alkalmazásának optimális biztosítása érdekében a két jogot főszabályként nem szükséges egyensúlyba hozni egymással, hiszen az emberi jogok éppen akkor sérülnek, amikor a két jogot jogi szempontból szükségtelenül próbálják kiegyensúlyozni. Ezen írás általánosabb célja, hogy egy emberi jogi alapú értelmezést nyújtson az istenkáromlásra vonatkozó tilalmakra és a vallásgyalázás elleni kezdeményezésekre vonatkozóan. A vallásgyalázás elleni küzdelem lehetséges stratégiáinak kidolgozása helyett az egyéni emberi jogokat valóban fenyegető magatartásformákra kell összpontosítanunk, és azokat kell kezelni, azaz hatékonyabb megoldást kell találnunk a diszkriminációra, ellenségességre vagy erőszakra való felbujtásnak minősülő vallási gyűlöletkeltéssel szemben.

1. Bevezetés

Az istenkáromlást súlyos bűnnek tekinti valamennyi monoteista világvallás.¹ Azokban az államokban, amelyek népességének túlnyomó többsége egyazon vallás híve, az istenkáromlásra

* Assistant professor, Erasmus University Rotterdam. E-mail: temperman@law.eur.nl. A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: Blasphemy, Defamation of Religions and Human Rights Law. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 26. No. 4. (2008), 517–546. A szöveget a szerző és a kiadó engedélyével közöljük.

¹ Az Ószövetség például kövezés általi halálbüntetést ír elő: *Szent Biblia* (angol standard változat), Leviták könyve 24:10–23. Az Újszövetség földi büntetéseket és lehetséges túlvilági következményeket is kilátásba helyez, jól-

vonatkozó tilalmakat hagyományosan kifejezetten a meghatározó vallás védelme érdekében fogadták el és alkalmazzák. Az istenkáromlás tilalma tekintetében jelentős különbségek figyelhetők meg a hivatalosan az iszlám vallással azonosuló államok és a többségében keresztény államok között. Az utóbbiak esetében – ahol a korlátozások történelmi fejlődés révén váltak kodifikált jogszabállyá (jellemzően a büntető törvénykönyvekben), illetve ahol az istenkáromlás az egykori kánonjog alapján évszázadokkal ezelőtt vált a *common law* szerinti jogsértéssé – a tilmat (végső soron)² kizárólag az Istent, a kulcsfontosságú dogmatikai szereplőket (elsősorban Jézus Krisztust), illetve általában a domináns vallást szándékosan sértő megnyilvánulásokkal és kiadványokkal szemben alkalmazzák. Ennek megfelelően kriminalizálják azokat a nyilvános megnyilvánulásokat és kiadványokat, amelyek célja a domináns vallást követő közösség megbotránkoztatása, érzéseinek megsértése. Másként fogalmazva, ezekben az országokban – főszabályként³ – nem minősül istenkáromlásnak, ha kétségbe vonják valamely vallás dogmatikai tételeit vagy tagadják Isten létét.

Az iszlám jogrendben azonban mindig is jelentős átfedés volt – illetve egyes, az iszlám vallással hangsúlyozottan azonosuló országokban ma is tapasztalható ilyen átfedés – a hitelhagyás és az istenkáromlás bűne között. Bűncselekménynek minősül Allah, Mohamed, vagy maga az iszlám szándékos megsértése, de főszabályként istenkáromlásnak, vagyis bűncselekménynek tekintik az iszlám szándékos elhagyását is, mivel a hitetlenség ezen aktusa végső soron a muzulmán közösség egészének, sőt magának Istennek a megsértését jelenti.

Újabbban⁴ mind nemzeti, mind nemzetközi szinten tapasztalhatók jogalkotási kezdeményezések a „vallásgyalázásra” vonatkozóan. Felmerül a kérdés, hogy az istenkáromlással és a val-

lehet csak a Szentlélek káromlása esetére: *Biblia* (angol standard változat), Máté 12:30–32. L. még: Márk 3:28–29. A *Korán* lehetséges földi és túlvilági büntetéseket egyaránt kilátásba helyez: *Korán* (ford. Abdullah Yusuf Ali), 9:74. A *Korán* néhány más hivatkozása az istenkáromlásra (köztük a kereszténységet és judaizmust az igaz dogmáktól való istenkáromló eltéréseknek minősítő hivatkozások): 2:88; 4:155; 5:17; 5:64; 5:68; 5:73; 6:19; 9:74; 11:9; 14:28; és: 39:8.

² Mondanunk sem kell, hogy az „Egyház” számára nem okozott problémát fellépni az ateistákkal és hitelhagyókkal szemben pusztán Isten létének tagadása miatt, illetve a tudományos kutatás egyes formáival szemben, mivel azok alááshatják az egyházi hittételeket.

³ Vannak kivételek, pl.: Massachusetts (Egyesült Államok) Büntető törvénykönyve, 272. fejezet, 36. cikk: „Aki Isten, vagy az isteni teremtés, hatalom és végítélet *tagadásával*, átkozásával vagy megszegényítésével, Jézus Krisztus vagy a Szentlélek átkozásával, megszegényítésével, vagy Isten Szentírásban rögzített Igéjének átkozásával, megszegényítésével, illetve megvetés vagy neveltség tárgyává tételével szándékosan Isten szent nevét káromolja, legfeljebb egy év időtartamú börtönbüntetéssel vagy legfeljebb háromszázezer dollár bírsággal büntetendő, továbbá jó magaviseletre kötelezhető” (kiemelés tőlem – J.T.) – e rendelkezés egyértelműen szembe megy a Legfelső Bírósnak az Amerikai Egyesült Államok Szövetségi Alkotmányához (1787) fűzött Első Alkotmánykiegészítésen (1789) alapuló vallásokkal kapcsolatos elveivel.

⁴ A „vallásgyalázás-ellenes diskurzust” mint (az emberi jogi törvények hagyományosan individuális megközelítésével) versengő paradigmát mind nemzeti, mind nemzetközi fórumokon jelentősen felélénkítette a 2006-os dán képregény-sorozat ügye (jóllehet a diskurzus már ezt az ügyet jóval megelőzően is élénkítően volt, gondoljunk csak az 1980-as években felmerült Rushdie-ügyre). A vita a dán *Jyllands-Posten* magazinban megjelent – többek között – Mohamedet gúnyosan bemutató képregény-sorozat miatt robbant ki. A képsorokat eredetileg 2005 szeptemberében adták ki (azóta pedig több országban ismételtelen megjelentek), jóllehet a muzulmán világban kiváltott tiltakozást tekintve a komolyabb reakciókra valamivel később, főleg 2006 februárjában és márciusában került sor.

lásgyalázással összefüggő problémák hogyan viszonyulnak a nemzetközi emberi jogi előírásokhoz. Előír-e, és ha igen, milyen standardokat írnak elő a nemzetközi emberi jogi dokumentumok az istenkáromlás és a vallásgyalázás tekintetében? A jelen írás először az istenkáromlásra és a vallásgyalázásra vonatkozó nemzeti megközelítések feltárására és elemzésére vállalkozik. Ezt követően a cikk a nemzetközi emberi jogi előírások, politika és gyakorlat istenkáromlással/vallásgyalázással kapcsolatos vonásait mutatja be, különös tekintettel a kialakulóban lévő „vallásgyalázás-ellenes diskurzusra”. Végül az írás az Emberi Jogok Európai Bíróságának az istenkáromlással és vallásgyalázással kapcsolatos eddigi ítélkezési gyakorlatát elemzi.

2. Istenkáromlás és vallásgyalázás – az állami gyakorlat

Az istenkáromlásra vonatkozó tilalmak különböző időkben és alapvetően eltérő körülmények között alakultak ki. Az írás ezen része elsősorban a többségében keresztény államok és a muzulmán országok nemzeti jogára koncentrálnak.

Számos keresztény többségű államban van hagyománya az istenkáromlással szembeni hivatalos intézkedéseknek. Egyes országok – de, mint látni fogjuk, korántsem mindegyik – a legújabb időkben eltörölte, vagy egyszerűen „figyelmelen kívül hagyta” ezeket a jogszabályokat. Látható különbség van az istenkáromlás általános tilalma és az olyan diszkriminatív tilalmak között, amelyek csupán egyetlen vallás (a kereszténység), vagy akár kifejezetten valamely keresztény egyház vagy felekezet (miként az általános gyakorlat a valamely keresztény felekezetet alkotmányosan államvallásként elismerő országokban) istenkáromlással szembeni védelmét biztosítják.

Angliában és Walesben az istenkáromlást évszázadokon keresztül a *common law* szerinti bűncselekménynek tekintették. E tényállások csupán 2008 májusában kerültek ki a jogrendszerből.⁵ Jóllehet nincs pontosan rögzített meghatározása az istenkáromlásnak, a vonatkozó ítélkezési gyakorlat alapján megállapítható, hogy istenkáromlást követett el az, „aki a jogszabályban meghatározott anglikán egyház hitelveit, meggyőződéseit, intézményeit, szentségeit, vagy rituáléit nyilvános kijelentéseivel, képekkel, vagy magatartásával tagadja, gyalázkodva becsmérli, vagy ezekkel a szentségekkel kapcsolatban objektíve megszegyenítő, erőszakos, trágár magatartást, vagy visszaélést tanúsít, amely alkalmas a közösségben az Anglikán Egyház gyülekezete tagjainak felkavarására és felháborítására.”⁶ A Lordok Háza vallási bűncselekményekkel foglalkozó vizsgálóbizottsága készítette elő a bűncselekmény eltörlését, kimondva, hogy a kér-

⁵ L. a büntető igazságszolgáltatásról és bevándorlásról szóló 2008. évi törvény 79. cikkét (c. 4, az eltörlés 2008. július 8-án lépett hatályba). Néhány hónappal korábban (2008. március 5-én) a Lordok Háza megszavazta a kormány büntetőtörvénykönyv módosítására irányuló javaslatát. Skócia saját szabályait alkalmazza az istenkáromlás tekintetében – e bűncselekmény miatt az 1840-es évek óta nem szabtak ki büntetést. Észak-Írországban ma már nincsenek az istenkáromlásra vonatkozó jogszabályok.

⁶ Az angliai és walesi vallási bűncselekményekkel foglalkozó vizsgálóbizottság: *Religious Offences in England and Wales: First Report*, Session 2002–2003 (kiadva: HL Paper 95-I, 2003), III. Melléklet: Istenkáromlás, 6. bek.

déses tényállás jogi felfogása elavult és végső soron az alapvető emberi jogi normákkal is összeegyeztethetetlen. Az istenkáromlás elavult jellegével kapcsolatban a bizottság megállapította, hogy:

„Az istenkáromlás jogi fogalma több évszázados múltra tekint vissza, amelynek során a hitet tekintették a társadalom politikai és erkölcsi magatartása gyökerének. E hit kikezdése vagy megsértése ezért súlyos fenyegetést jelentett a társadalom alapvető politikai és erkölcsi szövetére nézve, amit ennek megfelelően súlyos büntetéssel kellett sújtani. Ma már nyilvánvalóan nem ez a helyzet. Emiatt egyesek sajnálkozhatnak ugyan, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a jog célja ma már a köznyugalom fenntartása, e célhoz pedig nem az istenségre vonatkozó nézetek szabályozása, hanem sokkal inkább a társadalom kielégítő állapotának biztosítása vezet el.”⁷

A bizottság álláspontja szerint az Egyesült Királyság emberi jogi kötelezettségei tekintetében a tilalom korlátozott hatálya (vagyis az, hogy kizárólag az anglikán egyház számára nyújt védelmet az istenkáromló cselekményekkel szemben) a diszkrimináció tilalmába ütközik,⁸ továbbá sérti a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot.⁹ A Brit Nemzetközösség egyes országai a *common law* szerinti bűncselekményként (például Ausztrália)¹⁰ vagy a büntető törvénykönyvben kodifikált tényállásként (például Kanada¹¹ és Új-Zéland¹²) örökölték meg az istenkáromlás bűncselekményét.

Írország alkotmánya szerint „az Állam elismeri, hogy a Mindenható Istent megilleti a nyilvános tisztelet. Tiszteletben tartja az Ő Nevét és a vallást.”¹³ Nem meglepő tehát, hogy az alkotmány bűncselekménynek minősíti az istenkáromlást¹⁴ (amit a későbbiekben kodifikáltak és a

⁷ Uo., 2. bek.

⁸ Uo., 11. bek.: „Kétséges, hogy objektív és racionális módon indokolható lenne az eltérő bánásmód a különböző vallásokkal és azok hitelveivel szemben, így jelentős veszélye van annak, hogy az istenkáromlásra vonatkozó jogszabályok összeegyeztethetetlenek a diszkriminációmentesség elvével.”

⁹ Uo., 10–13. bek., ami – érdekes módon – arra utal, hogy a Bizottság kedvezőtlenül fogadta az Emberi Jogok Európai Bíróságának az istenkáromlás tilalmát lényegében szentesítő ítéleteit; pl. EJE: *Wingrove v. Egyesült Királyság* ügyben hozott 1996. november 25-ei ítélet, 24, *European Human Rights Reports* 1 (1997), 17419/90. sz. kereset. A vallási bűncselekményekkel foglalkozó vizsgálóbizottság odáig ment, hogy reményét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a jövőbeli ügyekben az Európai Bíróság felülvizsgálja majd az istenkáromlásra vonatkozó jogszabályokról kialakított álláspontját (uo., 12. bek).

¹⁰ Egyes ausztrál államok a bűncselekményt kifejezetten rögzítették büntető törvénykönyvükben.

¹¹ Az istenkáromlás bűncselekményének a kanadai büntető törvénykönyv (R.S., 1985, c. C-46) 296. cikkében rögzített tényállása: „(1) Aki istenkáromló rágalmat tesz közzé, bűncselekményt követ el, és legfeljebb két év időtartamú szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Ténybeli kérdés, hogy a közzétett anyag istenkáromló jellegű-e. (3) Senki nem marasztalható az e paragrafusban meghatározott bűncselekmény miatt, ha valamely vallási témával kapcsolatos véleményét jóhiszeműen és megfelelő szóhasználattal fejt ki, vagy arra jóhiszeműen és megfelelő szóhasználattal közvetített gondolatmenet keretében kíván rámutatni.”

¹² Új-Zéland 1961. évi büntető törvénykönyvének 123. cikke.

¹³ Írország Alkotmánya (1937) 44. cikkének (1) bekezdése.

¹⁴ Uo., 40. cikk (6) bekezdésének (i) pontja: „A polgárok meggyőződésük és véleményük szabad kifejezéséhez fűződő joga (...) Bűncselekménynek minősül és törvényben meghatározott módon büntetendő az istenkáromló, izgató, vagy szemérmesítő anyagok közzététele vagy kifejezése.”

tételes jogszabályokban részletesen is szabályoztak).¹⁵ Ugyanakkor Írországban jelenleg is élénk viták folynak arról, hogy fenntartható-e a tényállás bűncselekménnyé minősítése. Az ír jogreform-bizottság „álláspontja szerint az istenkáromlás bűncselekményének nincs helye egy olyan társadalomban, amely tisztelőben tartja a szólásszabadságot,”¹⁶ ennek megfelelően a bizottság annak eltörlését javasolta.

Az istenkáromlás görög alkotmányban rögzített tilalma *de jure* nem diszkriminatív.¹⁷ A görög büntető törvénykönyv¹⁸ rendelkezései azonban az istenkáromlásra vonatkozó diszkriminatív tilalommal formálják az alkotmány rendelkezéseit, amelyek a gyakorlatban kétségkívül a görög ortodox egyház számára nyújtanak védelmet az istenkáromló kiadványokkal szemben.¹⁹ Az evangélikus államegyházzal rendelkező skandináv államok kivétel nélkül az istenkáromlásra vonatkozó általános tilalmakat rögzítettek büntető törvénykönyveikben.²⁰

Számos iszlám országban az istenkáromlás tilalma semmiképpen sem tekinthető pusztán ‘holt betűnek’ – az állami gyakorlat bizonyítja, hogy nagyon is élő joganyagról van szó. Pakisztán alkotmánya szerint „minden állampolgárnak joga van a szólásszabadságra és véleménynyilvánításra”, e jog azonban „bármilyen ésszerű jogi intézkedéssel korlátozható az iszlám dicsősége érdekében”.²¹ E jogalap a véleménynyilvánítás alapvető szabadsága korlátozására óhatatlanul megnyitotta az utat számos, a „vallással kapcsolatos bűncselekményekre”²² vonatkozó büntetőjogi rendelkezés – köztük az istenkáromlás különböző formáira vonatkozó tilalmak – kodifiká-

¹⁵ L. a becsmérlésről szóló 1961. évi törvény 13. cikk (1) bekezdését.

¹⁶ Law Reform Commission: *Consultation Paper on the Crime of Libel*, 1991. augusztus, 231. bekezdés; *Corway v. Independent Newspapers (Ireland) Ltd.*, 1999. július 30., 4 *Irish Reports* 484 (1999). Jelentősen megnehezíti továbbá a jövőbeli bűnüldözést.

¹⁷ A görög alkotmány (2001) 14. cikkének (3) bekezdése szerint: „Tilos újságok és más kiadványok forgalomba hozatal előtti lefoglalása. Az ügyész utasítására a lefoglalás a forgalomba hozatal követően megengedett a keresztény vagy bármely más ismert vallás elleni bűncselekmény esetén” (kiemelés tőlem – J.T.).

¹⁸ A görög büntető törvénykönyv 198. és 199. cikke az Istennel (legfeljebb két év időtartamú szabadságvesztés; 198. cikk), a hittudománnyal (legfeljebb három hónap időtartamú szabadságvesztés), valamint a görög ortodox vallással (legfeljebb két év időtartamú szabadságvesztés; 199. cikk) szemben elkövetett istenkáromlást pönalizálja.

¹⁹ A közelmúltban történt esettel foglalkozik a Gerhard Haderer ellen 2005-ben lefolytatott per. Gerhard Haderer *The Life of Jesus* című könyvét 2005-ben betiltották istenkáromló jellege miatt (az eljárás a Görög Ortodox Egyház feljelentése alapján indult). Hadererre hat hónapos felfüggesztett börtönbüntetést szabtak ki. A fellebbezés során mind a betiltást, mind a börtönbüntetést megsemmisítették.

²⁰ Finnországban a büntető törvénykönyvről szóló 1889. évi XXXIX. tv. XVII. fejezetének 10. cikke („Közrend elleni bűncselekmények”) szerint: „Aki nyilvánosan káromolja Istent, vagy sértő céllal nyilvánosan gyalázza, vagy megszenteltleníti a vallásszabadságról szóló 1998. évi CCLXVII. törvényben meghatározott valamely egyház vagy vallási közösség valamely szentségét, vallás szentségének megsértése miatt pénzbírsággal vagy legfeljebb hat hónap időtartamú szabadságvesztéssel büntetendő.” A rendelkezést 1998-ban aktualizálták és alkalmanként napjainkban is alkalmazzák (például 2005-ben). A norvég büntető törvénykönyv 142. cikke kriminalizálja „bármely vallásos tan megsértését” (NB. évtizedek óta nem alkalmazták), ami összhangban áll az alkotmány rendelkezéseivel, hiszen a Norvég Királyság Alkotmányának 100. cikke a „vallás megvetése” elleni küzdelem érdekében kifejezetten korlátozza a véleménynyilvánítás szabadságát. A dán büntető törvénykönyv 140. cikke büntetni rendeli azt, aki „gúnyol vagy csúfolt” valamely vallásos hitéletből vagy istentiszteleti aktusból (NB. nem alkalmazták az 1930-as évek óta).

²¹ A Pakisztáni Iszlám Köztársaság Alkotmányának 19. cikke (1973).

²² L. a pakisztáni büntető törvénykönyvről szóló 1860. évi XLV. törvény (1860. október 6.) XV. fejezetét.

ciója előtt. A *Korán*,²³ Mohamed,²⁴ illetve az iszlám más szent alakjainak²⁵ meggyalázása életfogytig tartó szabadságvesztéssel, halállal, illetve szabadságvesztéssel büntetendő. A pakisztáni helyzet tökéletes példája annak, hogy hogyan lehet beiktatni és alkalmazni az istenkáromlás- vagy hitehagyás-ellenes jogszabályokat úgy, hogy azok lehetővé tegyék a fellépést az állam által szentesített vallási ortodoxiától eltérő vallási kisebbségek ellen. Az ahmadija irányzat követőit 1974-ben alkotmányosan hitehagyókként (azaz „nem muzulmánokként”) bélyegezték meg.²⁶ Mivel vallási meggyőződéseik, rituáléik és különösen dogmatikai (például Jézussal, Ahmad vallásalapító/reformer szerepével és státuszával, illetve a kinyilatkoztatás véglegességével kapcsolatos) nézeteik nem állnak összhangban a rendszer által szentesített és védett hivatalos iszlám ortodoxiával, az ahmadija vallási meggyőződés kinyilvánítása fogalmilag istenkáromlásnak, így a pakisztáni büntetőjog szerint bűncselekménynek minősül. Az 1984-es „ahmadija-ellenes jogszabályok” kriminalizálnak több olyan, az állam által „tisztá dogmatikának” tartott nézetektől eltérő irányzatot, alapvető céljuk pedig az, hogy az ahmadija követői számára lehetetlenné tegyék hitük nyilvános gyakorolását és terjesztését.²⁷ Az egyik ahmadija-ellenes rendelkezés

²³ A pakisztáni büntető törvénykönyv (1982. évi I. módosító rendelet által beillesztett) 295-B. cikke: „Aki szándékosan megsérti, károsítja, vagy megszenteltleníti a *Szent Korán* valamely példányát, vagy abból származó kiadványt, vagy sértő módon vagy jogellenes célból használja azt fel, életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő.”

²⁴ A pakisztáni büntető törvénykönyv (a büntetőtörvénykönyv módosításáról szóló 1986. évi CXI. törvény által beillesztett) 295-C. cikke: „Aki írásban, szóban, vizuális megjelenítéssel, vagy bármely gyanúsítás, utalás, vagy sejtetés útján közvetlenül vagy közvetve megsérti Mohamed Szent Próféta (béke legyen vele) szent nevét, halállal vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel és pénzbírsággal büntetendő.”

²⁵ A pakisztáni büntető törvénykönyv (1980. évi XLIV. második módosító rendelet által beillesztett) 298-A. cikke: „Aki írásban, szóban, vizuális megjelenítéssel, vagy bármely gyanúsítás, utalás, vagy sejtetés útján közvetlenül vagy közvetve megsérti a Szent Próféta (béke legyen vele) bármely feleségének (Ummul Mumineen) vagy családtagjának (Ahle-bait), bármely igazságos kalifának (Khulafa-e-Rashideen) vagy a Szent Próféta bármely társának (Sahaaba) szent nevét, legfeljebb három év időtartamú szabadságvesztéssel, pénzbírsággal, vagy mindkettővel büntetendő.”

²⁶ Az 1985. évi Alkotmányrendelet (harmadik módosítás) 6. cikke, 1985/24. sz. elnöki rendelet (No. F. 17(3)/85 Pub). Az ahmadija kifejezés itt két, magukat muzulmánok tartó kisebbségi közösségre – az Ahmedijja Muzulmán Közösségre és az Iszlám Terjesztését Szolgáló Lahore Ahmedijja Mozgalomra – vonatkozó gyűjtőfogalomként jelenik meg. Az ahmedijja mozgalom tagjai Mirza Ghulam Ahmad Qadiyani (1835–1908) követői. Az iszlám több meggyőződését és rítusát követik és alkalmazzák az ahmedijja mozgalom tagjai is, az ahmedijja tételek bizonyos részeit azonban ellentmondásosnak, vagy akár eretneknek is tartják a fővonalhoz tartozó szunnita vagy síita muzulmánok. E dogmatikai kérdések főleg Jézus életére és szerepére, Mohamed prófétaságára, valamint Ahmad vallásalapító és reformer megítélésére vonatkoznak. Az Ahmadija Muzulmán Közösség prófétának tekinti Ahmadot, megkérdőjelezve ezzel Mohamed prófétaságának véglegességét, ami az „ortodox muzulmánok” szerint a *Korán* tanításába ütközik, különösen: *Szent Korán* (ford. Abdullah Yusuf Ali), 33:40 „Mohamed (...) a Próféta Pécsétje.”

²⁷ A pakisztáni büntető törvénykönyv [a Quadiani csoport, a Lahori csoport és az Ahmadijja iszlámellenes tevékenységeiről (tilalom és büntetés) szóló, 1984. évi XX. rendelet által beillesztett] 298-B. cikke: „A (magukat ahmadija követőnek vagy bármely más néven nevező) Quadiani csoport vagy a Lahori csoport tagja, aki szóban, írásban, vagy vizuális megjelenítéssel a) „Ameer-ul-Mumineen”, „Khalifatul-Mumineen”, „Khalifa-tul-Muslimcen”, „Sahaabi” vagy „Razi Allah Anho” néven illet a valamely Kalifától vagy Mohamed Szent Próféta (béke legyen vele) kísértőjétől eltérő személyt; b) „Ummul-Mumineen” néven utal vagy hivatkozik Mohamed Szent Próféta (béke legyen vele) valamely feleségétől eltérő személyre; c) „Ahle-bait” néven utal vagy hivatkozik Mohamed Szent Próféta (béke legyen vele) „Ahle-bait” családjának tagjaitól eltérő más személyre, legfeljebb három év időtartamú szabadságvesztéssel és pénzbírsággal büntetendő.”

szerint szabadságvesztéssel vagy bírsággal büntetendő a mozgalom azon tagja, aki „bármilyen módon sérti a muzulmánok vallási érzéseit.”²⁸ E tilalom természetesen minden objektív alapot nélkülöz, és súlyos visszaéléseket tesz lehetővé.

Az iráni alkotmány nem biztosítja az egyén szabad véleménynyilvánításhoz való jogát. A véleménynyilvánítás szabadságát a ‘sajtószabadságra’ korlátozva rögzíti, ám még ezt is csak abban az esetben biztosítja, ha e szabadság gyakorlása összhangban áll az ‘iszlám alapelveivel.’²⁹ A gondolatok rádió és televízió útján való terjesztése kizárólag „az iszlám követelményeinek és az ország érdekeinek megfelelően” biztosított.³⁰ A büntető törvénykönyv szerint az, „aki megsérti az iszlám szentségeit, vagy bármely imámot (...), halálbüntetéssel büntetendő, ha a sértés egyenértékű azzal, mintha Mohamed prófétát becsmérelné. Más sérelem esetén a büntetés egytől öt évig terjedő szabadságvesztés.”³¹ Iránban emellett az istenkáromlásra vonatkozó tilalmakat a vallási kisebbségek (különösen a bahá’i hit követőinek) jogai és szabadságai rovására alkalmazzák. Emellett a véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó korlátozásokkal a gyakorlatban visszaélnek a politikai reformok³² támogatóinak (így például a nőjogi mozgalom) elhallgattatása céljából.

Egyebek között a következő országok alkotmányai tartalmazznak olyan rendelkezéseket, amelyek az iszlám tiszteletben tartása érdekében korlátozzák a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot: Bahrein (az „iszlám hitelvek” tiszteletben tartása alapján),³³ Marokkó (az „iszlám vallás” tiszteletben tartása alapján)³⁴ és a Maldív-szigetek (az „iszlám– alapvető tanai” tiszteletben tartása alapján).³⁵ Bahreinben és a Maldív-szigeteken jogszabályok védik az államvallást és küzdenek az istenkáromlás ellen.³⁶ Az iszlámot az istenkáromló cselekményekkel szemben oltalmazó, vagy a szabad véleménynyilvánításhoz való jog gyakorlását az iszlám tiszteletben tartása érdekében *de jure*, vagy *de facto* korlátozó országok közé tartozik: Afganisztán (a közelmúltban az istenkáromlás tilalmát elkezdték kifejezetten a bahá’i hit követőiből álló kisebbség ellen

²⁸ A pakisztáni büntető törvénykönyv [a Quadiani csoport, a Lahori csoport és az Ahmadiják iszlámellenes tevékenységéről (tilalom és büntetés) szóló, 1984. évi XX. rendelet által beillesztett] 298-C. cikke.

²⁹ Az Iráni Iszlám Köztársaság Alkotmányának (1979) 24. cikke: „A kiadványok és a sajtó véleménynyilvánításhoz való joggal rendelkeznek, kivéve, ha az sérti az iszlám alapvető elveit, vagy a nyilvánosság jogait. E kivételtől részletesen jogszabály rendelkezik.”

³⁰ Az Iráni Iszlám Köztársaság Alkotmányának (1979) 175. cikke.

³¹ Irán 1991. évi iszlám büntető törvénykönyvének 513. cikke (a „Vallási szentségek vagy állami tisztségviselők megsértése” fejezet része).

³² L. például: *Az ENSZ vallás- és hitbéli szabadsággal foglalkozó különmegbizottjának jelentése: Mission to the Islamic Republic of Iran* (2003. november 4–10.), UN Doc. E/ CN.4/2004/62/Add.2, 2004. január 12.; valamint United States Commission on International Religious Freedom: *Annual Report of the United States Commission on International Religious Freedom: 2007*. Washington, USCIRF, 2007, 211.

³³ A Bahreini Királyság Alkotmányának (2002.) 23. cikke.

³⁴ A Marokkói Királyság Alkotmányának (1996.) 39. cikke.

³⁵ A Maldív Köztársaság Alkotmányának (1998.) 25. cikke.

³⁶ A sajtóról szóló 2002. évi törvény (47/2002) és a bahreini 1976. évi büntető törvénykönyv alapján Bahreinben bűncselekménynek minősül „az állam hivatalos vallásának megsértése”; a maldív-szigeteki büntető törvénykönyv (1/8127/1/1381H. sz. törvény) említést tesz az „iszlám valláshoz kapcsolódó bűncselekményekről”.

felhasználni),³⁷ Algéria,³⁸ Jordánia,³⁹ Kuvait,⁴⁰ Malajzia,⁴¹ Omán,⁴² Szaúd-Arábia⁴³ és Jemen.⁴⁴ Az istenkáromlásra vonatkozó „semleges” – azaz valamely adott vallásra kifejezetten nem utaló – tilalmakat természetesen egyoldalúan, kizárólag az iszlám vallás védelme érdekében is lehet érvényesíteni (például a *de jure* az emberek ‘vallásos érzelmeinek’ megsértését tilalmazó Bangladesben,⁴⁵ a *de jure* a ‘mennyei vallások’ becsmérlését tilalmazó Egyiptomban,⁴⁶ vagy az „istentől kinyilatkoztatott, és az iszlám saria alapján védett vallás” becsmérlését *de jure* tilalmazó Katarban – azaz az ábrahámita vallások esetében).⁴⁷

Az istenkáromlást tiltó, valamely vallást ténylegesen államvallásként kezelő országok – távolról sem kimerítő – listájához tartozik a hivatalosan monoteista⁴⁸ (és a vallások megsértésére vonatkozó diszkriminációmentes tilalmat kodifikáló, azonban e tilalmat *de facto* elsődlegesen az iszlám megsértésével kapcsolatos ügyekben érvényesítő) Indonézia⁴⁹ és (a vallások megsértésére vonatkozó diszkriminációmentes tilalmat kodifikáló) Izrael (amely tilalmat alkalmanként a judaizmustól eltérő vallásokat megsértő személyek elmarasztalása céljából is alkalmazták).⁵⁰ Talán

³⁷ Az istenkáromlás *de facto* halállal (akasztással) büntetendő, kivéve, ha az elkövető három napon belül visszavonja az istenkáromlást. (Az 1976. évi büntető törvénykönyv „Vallás elleni bűncselekmények” című fejezete azonban nem bünteti kifejezetten az istenkáromlást.) 2007-ben a Legfelső Bíróság alatt működő fatwa főigazgatóság a bahá’i hit jogállásáról szóló rendeletet adott ki, amely szerint az az iszlámtól eltérő vallásnak és az istenkáromlás egy formájának tekintendő.

³⁸ A 06-03 rendelet 11. cikke büntetendő cselekménynek minősítette a muzulmánok „hitének megrendítésére” irányuló dokumentumok közzétételét, terjesztését stb.

³⁹ Jordánia büntetőjoga alapján Isten vagy a Próféta megsértése szabadságvesztéssel büntetendő cselekménynek minősül.

⁴⁰ Az 1960. évi büntető törvénykönyv (16/1960) 111. cikke (a kuvaiti nyomda- és sajtótörvénnyel együttesen) bűncselekménnyé nyilvánítja a vallások vagy vallásos gondolati irányzatok gyalázását. A 2006. március 6-ai, kiadványokról szóló törvény az istenkáromlást az iszlám tanaira korlátozza.

⁴¹ Noha az 1997. augusztus 7-ei, malajziai szövetségi büntető törvénykönyvről szóló DLXXIV. törvénynek a vallás elleni bűncselekményekről szóló XV. fejezetét alkotó 295–298A. cikkei a vallások megsértésének különböző módjaira vonatkozó büntetéseket határoz meg (azaz nem diszkriminatív), a tagállamok ugyanakkor az istenkáromló cselekményekkel szemben kifejezetten az iszlám vallás számára védelmet biztosító jogszabályokat fogadtak el.

⁴² A (7/1974 királyi rendelettel bevezetett) ománi büntető törvénykönyv 209. cikke.

⁴³ Az istenkáromlás halállal (lefejezéssel) vagy börtönbüntetéssel büntetendő (NB. a hitehagyással kapcsolatos eseteket gyakran istenkáromlásként kezelik, mivel az iszlám elárulása *ipso facto* istenkáromló cselekmény).

⁴⁴ Az 1990. december 22-ei, sajtóról és kiadványokról szóló 25/1990 sz. törvény 103. cikke.

⁴⁵ Az 1860. évi bangladesi büntető törvénykönyv 295A. cikke: noha az emberek vallásos érzelmeinek szándékos megsértése büntetendő cselekménynek minősül, a gyakorlatban e jogszabályhelyet általában kizárólag az iszlám vallást sértő cselekmények büntetése céljából alkalmazzák; előfordult, hogy a tilalmat kifejezetten az ahmedijja kiadványok ellen használták fel. (NB. az 1990-es évek óta a Bangladesi Legfelső Bíróság több, az ahmedijja vallást nem muzulmán vallásnak minősítő és az ahmedijja vallás követőivel szemben pakisztáni jellegű jogszabályok elfogadására irányuló kísérletet megakadályozott.)

⁴⁶ A (2006. évi CXLVII. törvénnyel módosított) egyiptomi büntető törvénykönyv 98. cikkének *f*) pontja.

⁴⁷ Katar büntető törvénykönyvéről szóló 2004. évi XI. törvény.

⁴⁸ Indonézia Alkotmánya rögzíti, hogy az „állam az egy és egyetlen Istenbe vetett meggyőződésen alapszik”; az Indonéz Köztársaság Alkotmányának preambuluma és 29. cikke (1945).

⁴⁹ Az indonéz büntető törvénykönyv 156. cikke.

⁵⁰ 2006-ban például kilenc hónapos szabadságvesztésre ítélték egy izraeli állampolgárt, amiért egy „Mohamed Próféta” feliratot és egy félhold képét (az iszlám jelképét) viselő sertésfejet bedobott a tel-avivi Hassan Bek mecset kertjébe.

meglepő, hogy egyes kifejezetten vagy hallgatólagosan világi országok is tiltják az istenkáromlást (jóllehet a tilalmat általában már évtizedek óta nem érvényesítik).⁵¹ Ezekben az országokban a tilalom rendszerint azokból az időkből származik, amikor az adott ország még pozitívan azonosult valamely vallással. Vannak ugyanakkor példák a tökéletesen diszkriminációmentes – azaz a gyalázkodással szemben a vallásos és nem vallásos meggyőződésük számára egyenlő védelem biztosítására törekvő – tilalmak alkalmazására is (például Németországban).⁵²

A fenti összehasonlító jogi áttekintésből látható, hogy „a vallások védelme” egyes országokban – a legnyilvánvalóbb módon azokban, amelyek határozottan azonosulnak valamilyen vallással – az alapvető jogok, különösen a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozásának alapjául szolgálhat.⁵³ A cikk a továbbiakban azonban amellet érvel, hogy a „vallás” mint olyan, a nemzetközi emberi jogi előírások alapján nem megfelelő jogalap az alapvető jogok korlátozására. Mind az Egyesült Nemzetek Szervezetében (ENSZ), mind a regionális emberi jogi szervezetben, az Európa Tanácsban találkozunk olyan fejleményekkel, amelyek megkérdőjelezzik a fenti nézetet. Ezek azonban könnyen fontos alapvető jogok, különösen a szabad véleménynyilvánításhoz való jog, de akár a vallás- vagy lelkiismereti szabadság mint olyan sérelméhez is vezethetnek (hiszen – ahogyan legszembetűnőbben az ahmedijja követőinek pakisztáni, a bahá'í hit követőinek pedig iráni és más országbeli üldöztetése példázza – az egyének vallásának vagy meggyőződésének tiszteletben tartásához való jog elismerése akár jelentős mértékben is korlátozhatja mások szabad vallásgyakorlását).

3. A nemzetközi emberi jogi törvények és a vallások

3.1. A véleménynyilvánítás szabadsága és a vallás- vagy meggyőződésbeli szabadság közötti kölcsönhatás

A vallások egész egyszerűen nem állnak a nemzetközi emberi jogi előírások oltalma alatt. A nemzetközi emberi jogi törvények egyéneket védenek: mindenkinek joga van a vallás vagy meggyőződés szabadságára, amely jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását (az ún. *forum internumot*, vagyis a lelkiismereti szabadságot), valamint a jogot a vallás vagy meggyőződés akár egyéni, akár másokkal együttes gyakorlására (a *forum externumot*).⁵⁴ A nemzetközi emberi jog nem ismeri el az egyén jogát arra, hogy vallása

⁵¹ Például Ausztria (az osztrák büntető törvénykönyv 188. cikke); India (az indiai büntető törvénykönyv 295A. és 298. cikke); Olaszország (az olasz büntető törvénykönyv 402–406. cikkei); és Törökország (a török büntető törvénykönyv 175. cikke).

⁵² L. a német büntető törvénykönyv 166. cikkét, amely egyaránt büntetni rendeli a vallások és a világi meggyőzések megsértését (*Weltanschauung*).

⁵³ Ami kívül esik e tanulmány körén: a „vallás védelme” (az emberi jogoktól eltérően) alapvető politikai jogok korlátozásának alapjául is szolgál.

⁵⁴ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 18. cikke, 1966. december 16., UNGA Res. 2200A (XXI), 21 UN GAOR Supp. (16. sz.), 52., UN Doc. A/6316, 1966, 999 *Egyesült Nemzetek Szerződéseinek Tára* 171 (hatálybalépés időpontja: 1976. március 23.).

vagy meggyőződése mindenkor mentesüljön a bírálat, neveltség, vagy sértés alól, vagyis a jogot az egyén vallásos érzéseinek tiszteletben tartására. Másként fogalmazva, az egyén joga a vallás vagy meggyőződés szabadságához nem kötelezi az egyéneket összességét arra, hogy mindenkor tiszteletben tartsák mások vallását vagy meggyőződését.

A véleménynyilvánítás szabadsága – a véleményekhez való különös joggal szemben⁵⁵ – nyilvánvalóan nem abszolút jog. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kifejezetten rögzíti, hogy a(z) Egyezségokmányban a „mindenfajta adat és gondolat határokra való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszés szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének”⁵⁶ szabadságaként meghatározott) véleménynyilvánítás szabadsága „különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár.”⁵⁷ E tekintetben kizárólag „mások jogai vagy jó hírneve”, az „állambiztonság”, a „közrend”, a „közegészség” vagy „közkerülés” védelme szolgálhat a korlátozás alapjául.⁵⁸ Másként fogalmazva, a „vallás védelme” nem szolgálhat a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozásának alapjául. (Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága egy más kontextusban kifejtette, hogy a korlátozás alapjául elfogadható „közkerülés” nem feleltethető meg az adott ország többségi vallása által előírt normatív szabályrendszernek).⁵⁹ „Mások lelkiismereti- vagy vallásszabadsághoz való joga” elvben a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozásának alapjául szolgálhat, azonban (i) ez az alap nem tekinthető azonosnak az egyén vallásos érzéseinek tiszteletben tartásához való joggal, és (ii) a vallás kritikája, neveltségessé tétele vagy megsértése nem minősül szükség-szerűen vagy automatikusan az egyén lelkiismereti- vagy vallásszabadsághoz való joga korlátozásának, sem fenyegetésnek e jogok ellen. Valamely vallás kritikája, neveltségessé tétele vagy megsértése nem feltétlenül érinti az egyén vallása vagy meggyőződése megválasztásához vagy elfogadásához, illetve annak szabad gyakorlásához való jogát. Az állam kötelezettségei közé tartozik annak megállapítása, hogy egy adott esetben a véleménynyilvánítás szabadságának korlátlan biztosítása korlátozza vagy veszélyezteti-e mások vallásszabadsághoz vagy meggyőződéshez való jogát – nem elegendő csupán arra hivatkozni, hogy a hívók egy csoportját valószínűleg sérti egy-egy konkrét kiadvány, kiállítás, filmalkotás, színmű stb. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy pl. a nyilvános beszéd vagy kiadványok soha ne sérthetnék mások vallásszabadsághoz vagy meggyőződéshez fűződő jogát. A tiszteletlenség kifejezésére ugyanis vonatkoznak korlátozások – a vallási gyűlölet diszkriminációra, ellenségességre vagy erőszakra uszításnak minősülő hirdetését szigorúan tiltja a nemzetközi emberi jogi szabályozás.⁶⁰

⁵⁵ Az Egyezségokmány 19. cikkének (1) bekezdése; Emberi Jogi Bizottság: *General Comment 10: Article 19: Freedom of Expression (Art. 19)* (1983), UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1, 11., 1994 (a továbbiakban: *General Comment 10*).

⁵⁶ Az Egyezségokmány 19. cikkének (2) bekezdése; Emberi Jogi Bizottság: *General Comment 10*, 2. bek.

⁵⁷ Az Egyezségokmány 19. cikkének (3) bekezdése.

⁵⁸ Uo.; Emberi Jogi Bizottság: *General Comment 10*, 4. bek.

⁵⁹ Emberi Jogi Bizottság: *General Comment No. 22: The Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion (Art. 18)*, UN Doc. CCPR/C/21/Rev./Add.4, 1993 (továbbiakban: *General Comment 22*), 8. bek. (az „erkölcsről” mint a vallás vagy meggyőződés szabadságához való jog korlátozásának jogszerű indokáról).

⁶⁰ Az Egyezségokmány 20. cikkének (2) bekezdése. L. még: Emberi Jogi Bizottság: *General Comment 11: Article 20: Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred* (19. ülészak, 1983), Válogatás az emberi jogi szerződések szervei által elfogadott általános észrevételek és általános ajánlások köréből, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1, 1994, 12.

Az Emberi Jogi Bizottság megállapította, hogy „ha valamely állam bizonyos korlátokat állít a véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlása elé, e korlátok nem veszélyeztethetik magát a jogot.”⁶¹ A szabad véleménynyilvánításhoz való jogot valamelyik vallás védelme érdekében korlátozó alkotmányos vagy büntetőjogi rendelkezések valószínűleg magát a jogot veszélyeztetik, mivel – főszabályként – lehetővé teszik az önkényes jogérvényesítést (visszaélést).⁶² Az istenkáromlás/gyalázkodás elleni jogszabályok lehetővé teszik a mindenkori hatalom számára annak eldöntését, hogy (i) mi minősül vallásnak, illetve (ii) mi minősül az adott vallás megsértésének. Továbbá, az istenkáromlás/gyalázkodás tekintetében az olyan tilalmak, amelyeket kizárólag egy vallás – azaz az államvallás/domináns vallás – védelme érdekében fogadnak el, vélhetően összeegyeztethetetlenek a diszkrimináció tilalmával vagy az egyenlő bánásmódhoz való joggal is.⁶³

3.2. Az ENSZ gyakorlata: az Emberi Jogi Bizottság

Több okból is elismerésre méltó az, ahogyan az Emberi Jogi Bizottság ezt a problémát kezelte. A Bizottságnak a *Malcolm Ross v. Canada*⁶⁴ ügyben azt kellett eldöntenie, hogy megsértette-e Kanada a felperes szabad véleménynyilvánításhoz való jogát, amikor a judaizmust gyalázó és másokat a zsidók megvetésére felszólító (jellemzően munkaidőn kívül tett)⁶⁵ kijelentéseinek szankciójaként elmozdították tanári állásából. A kifogásolható kijelentések – többek között – a *Web of Deceit (A megtévesztés hálójá)*, a *Real Holocaust (A valódi holokauszt)*, a *Spectre of Power (A hatalom kísértete)*, a *Christianity vs Judeo-Christianity (Kereszténység kontra judeo-kereszténység)*⁶⁶ című könyvekben és röpiratokban jelentek meg. A nemzeti bíróságok előtt lefolytatott eljárások során a kanadai Emberi Jogi Bizottság vizsgálóbizottsága megállapította, hogy:

⁶¹ Emberi Jogi Bizottság: *General Comment 10*, 4. bek.

⁶² Hasonló aggályokat fejeznek ki az Emberi Jogi Bizottság záró észrevételei, például UN Doc. A/48/40, 1993, 587 és 607. bek. (Írország); UN Doc. A/55/40, 2000, I. kötet, 310. bek. (Egyesült Királyság).

⁶³ Az Egyezségokmány 26. cikke rögzíti a törvény előtti egyenlőség elvét. A 21. cikk (1) bekezdése rögzíti továbbá: „Az Egyezségokmányban részes valamennyi állam kötelezi magát, hogy tiszteletben tartja és biztosítja a területén tartózkodó és joghatósága alá tartozó minden személy számára az Egyezségokmányban elismert jogokat, minden megkülönböztetés, nevezetesen (...) vallás, (...) vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.” Az Egyezségokmány 2. cikke – a (véleménynyilvánítás szabadságáról szóló) 19. cikkel együttesen – tiltja az utóbbi jog egyoldalú, az államnak az államvallás vagy meghatározó vallás védelméhez fűződő érdeke alapján történő korlátozását. Az Emberi Jogi Bizottság kimondta továbbá, hogy a korlátozások diszkriminatív célból vagy módon nem alkalmazhatók (például: Emberi Jogi Bizottság: *General Comment 22*, 8. bek.). L. még: Emberi Jogi Bizottság záró észrevételei, például, UN Doc. A/46/40, 1991, 568. bek. (Egyesült Királyság); és UN Doc. A/55/40, 2000, I. kötet, 310. bek. (Egyesült Királyság).

⁶⁴ Emberi Jogi Bizottság: *Malcolm Ross v. Canada*, 2000. október 18-ai vélemények, 736/1997. sz. közlemény, UN Doc. CCPR/C/70/D/736/1997, 2000.

⁶⁵ A nemzeti eljárás során feltártak ugyanakkor a vallási gyűlölet munkaidőben történő kifejezésére utaló bizonyítékokat is, köztük „a zsidó diákok verbális megalázás formájában megjelenő ismétlődő és folyamatos zaklatása, horogkereszt zsidó gyermekek asztalába történő faragása, horogkereszt táblára történő rajzolása, valamint a zsidó diákok általános megfélemlítése” (uo., 4.3. bek. a hallgatók vizsgálóbizottság előtt tett nyilatkozatai alapján).

⁶⁶ Uo., 4.2. bek.

„Lehetetlenség lenne kimerítően felsorolni az írásaiban található és azokból átszűrődő számtalan előítéletes nézetet és diszkriminatív megjegyzést. E kijelentések gyalázzák a zsidók hitét és vallását, és nem pusztán arra szólítják fel az igaz keresztényeket, hogy megkérdőjelezzék a zsidó hitelvek és tanítások érvényességét, hanem arra is, hogy a zsidó vallású és zsidó felmenőkkel rendelkező személyeket vessék meg mint a szabadság, a demokrácia, valamint keresztény hit és értékek lezüllesztőit. Malcolm Ross szemében a judaizmus az ellenség, és arra szólít fel minden keresztényt, hogy szálljanak harcba vele.”⁶⁷

Az Emberi Jogi Bizottságot azért illeti elismerés a probléma kezelésének módjáért, mert – mint a későbbiekben látni fogjuk, ellentétben az Emberi Jogok Európai Bírósága (Európai Bíróság) gyakorlatával – nem látta szükségesnek a „mások vallása iránti tisztelet” gondolatának kidolgozását, hanem indokolásában a korlátozás már legitimként elfogadott okaira támaszkodott. A Bizottságnak az ügyben kifejtett indokolása szerint a tanár jogai ésszerűen korlátozhatók *mások jogainak vagy jó hírnevének tiszteletben tartása* érdekében [közelebbről: a másoknak a vallási alapú gyűlölettel szembeni védelemhez való joga, azaz az Egyezségokmány 19. cikke (3) bekezdésének és a 20. cikke (2) bekezdésének együttes olvasata alapján].⁶⁸ A Bizottság ezért mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy „mások jogainak és jó hírnevének” védelme, mint a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozásának lehetséges indoka, kapcsolódhat egyes személyekhez, de kapcsolódhat *egy közösség egészéhez* is (azaz valamely vallás követőinek csoportjához, ami nem azonos magával a vallással).⁶⁹ Másként fogalmazva, annak érdekében, hogy az érintetteket megvédjék a vallási gyűlölettel szemben elvben megengedhető az olyan kijelentések korlátozása, amelyek alkalmasak arra, hogy az egyes vallások híveivel szemben ellenséges érzéseket keltsenek, vagy azokat fokozzák; különösen azért, mert az ilyen korlátozások legitim volta levezethető az Egyezségokmány 20. cikkének (2) bekezdésében kifejtett elvekből.⁷⁰ A Bizottság indokolásában – a kanadai Vizsgálóbizottság és a Legfelső Bíróság megállapításainak megfelelően – hangsúlyozta, hogy a szerző kijelentései nem pusztán gyalázták a zsidó vallást, hanem ténylegesen „arra szólították fel az igaz keresztényeket, hogy ne pusztán megkérdőjelezzék a zsidó vallás hittételeinek és tanításainak érvényességét, hanem *vessék meg a zsidó vallású és felmenőkkel rendelkező személyeket* mint a szabadság, demokrácia és keresztény hit és értékek lezüllesztőit.”⁷¹ A fentiek alapján a Bizottság viszonylag könnyedén jutott arra a következtetésre, hogy „az alkalmazott korlátozások a zsidó vallású személyek ’jogainak vagy hírnevének’ védelmét szolgálták.”⁷²

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo., 11.5. bek.; az Emberi Jogi Bizottság ugyanebben a bekezdésben foglalkozik e tekintetben „mások ahhoz fűződő jogával, hogy az állami oktatási rendszer elfogultságtól, előítélettől és intoleranciától mentes legyen”.

⁶⁹ Ezt korábban már megállapították itt: Emberi Jogok Bizottsága: General Comment 10, 4. bek.; később pedig megerősítették itt: Emberi Jogi Bizottság: Robert Faurisson vs France, 550/1993. sz. közlemény, 1996. november 8-ai álláspontok, UN Doc. CCPR/C/58/D/550/1993, 1996.

⁷⁰ *Malcolm Ross v. Canada*, 64. lj. 11.5. bek.

⁷¹ Uo., 11.5. bek. (kiemelés tőlem – J. T.).

⁷² Uo.

Elismerésre méltó a Bizottság által adott indokolás is, mivel nem elégedett meg annak elismerésével, hogy az adott ügyben a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása *in abstracto* indokolható a korlátozás okára való hivatkozással, hanem megvizsgálta a véleménynyilvánítás szabadságába való beavatkozás szükségszerűségének kérdését is. A zsidók vallási gyűlölettel szembeni védelemhez való joga nyilvánvalóan jogszerű indok egyes személyek véleménynyilvánítási szabadságának korlátozására. Kérdés azonban, hogy az adott ügy sajátosságai valóban lehetővé teszik-e az ilyen korlátozást. Ebben az esetben ennek vizsgálata nem vetett fel különösebb nehézségeket, hiszen a kanadai Legfelső Bíróság már megállapította a szerző kijelentései és az iskolakörzethez tartozó zsidó gyermekek által tapasztalt „mérgezett iskolai környezet” közötti összefüggést,⁷³ a Bizottságnak pedig nem volt oka kétségbe vonni e megállapítást.⁷⁴ A Bizottság szerint ebben az összefüggésben fontos elismerni, hogy a tanárok tekintélye indokolhatja a korlátozásokat annak biztosítása érdekében, hogy az oktatási rendszer ne nyújtson legitimációt a diszkriminatív nézetek kifejezése számára.⁷⁵

3.3. Az ENSZ politikai testületei: a vallásghyalázás elleni diskurzusz

Az ENSZ emberi jogi tevékenységén belül felismerhető egy olyan irányzat, amely azzal a kockázattal jár, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumok fentebb bemutatott, ‘adott’ szabályai elmosódnak – a továbbiakban e mozgalomra a „vallásghyalázás elleni diskurzusként” hivatkozom. 1999 és 2005 között fogadta el az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága a vallásghyalázás elleni harcról szóló határozatait,⁷⁶ amely trendet utódszervezete, az Emberi Jogi Tanács 2007 és 2008 között folytatta.⁷⁷ Hasonló fejlődés érzékelhető az ENSZ Közgyűlésében 2005 óta.⁷⁸ Általában évente tesz javaslatokat ilyen határozatokra valamelyik tagállam az Iszlám Konferencia Szervezete⁷⁹ képviseletében. E javaslatokat rendre nem egyhangúlag fogadja el az ENSZ, az ellenzők

⁷³ Uo. 4.6–4.7. bek. (a vizsgálóbizottság által tett korábbi észrevételeket követően; Uo. 4.6. bek.).

⁷⁴ Uo. 11.6. bek.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Az Emberi Jogi Bizottság 1999. április 30-ai, 1999/82. sz. állásfoglalása (a vallásghyalázásról szóló első állásfoglalás címe: „Defamation of Religions”, egy korábbi tervezet címe azonban „Defamation of Islam” volt); 2000. április 26-ai, 2000/84. sz. állásfoglalás („Defamation of religions”); 2001. április 18-ai, 2001/4. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions as a means to promote human rights, social harmony and religious and cultural diversity”); 2002. április 15-ei, 2002/9. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”); 2003. április 14-ei, 2003/4. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”); 2004. április 13-ai, 2004/6. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”); és a 2005. április 12-ei, 2005/3. sz. állásfoglalás („Combating Defamation of Religions”).

⁷⁷ Emberi Jogi Tanács, 2007. március 30-ai, 4/9. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”); és 2008. március 27-ei, 7/19. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”).

⁷⁸ 2005. december 16-ai, 60/150. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”), UN Doc. A/RES/60/150, 2005; 2006. december 19-ei, 61/164. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”), UN Doc. A/RES/61/164, 2006; és 2007. december 18-ai, 62/154. sz. állásfoglalás („Combating defamation of religions”), UN Doc. A/RES/62/154, 2007.

⁷⁹ Iszlám Konferencia Szervezete: az iszlám érdekek védelme céljából 57 ország által létrehozott kormányközi szervezet.

száma jelentős.⁸⁰ Jellemzően a javaslatok ellen szavaz számos európai ország, Kanada, az Egyesült Államok és néhány csendes-óceáni ország (nyilvánvalóan attól függően, hogy milyen az adott testület összetétele a szavazás időpontjában).⁸¹

Jóllehet egyes ENSZ-tagállamok aggályukat fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy a határozatok egyoldalúan az iszlám becsméréssel foglalkoznak,⁸² úgy tűnik azonban, hogy a fő gondot e határozatokkal kapcsolatban azok általános hangvétele jelenti, amennyiben a vallások védelmét a nemzetközi közösség ügyének tekintik. A „vallásgyalázás elleni küzdelem” szigorú értelemben véve nem emberi jogi kérdés, hiszen az emberi jogi előírások nem foglalkoznak vallásokkal. Az emberi jogi előírásoknak nem képezik tárgyát a vallások hittételei, fennmaradásuk vagy jó hírük – az emberi jogi előírások emberekkel, azok jogaival és szabadságával foglalkoznak. Elképzelhető olyan érvelés, amely szerint a vallásgyalázás közvetve összefügg az emberi jogok kérdésével, amennyiben lehetséges érvelni amellett, hogy a vallásgyalázás „társadalmi nyugtalansághoz és az emberi jogok megsértéséhez vezethet.”⁸³ Lényeges különbség van azon-

⁸⁰ Különös figyelemmel arra a tényre, hogy e testületekben számos határozatot szavazás nélkül fogadnak el. A szavazással kapcsolatos tendenciák részletesen: (i) Emberi Jogi Bizottság: míg az eredeti 1999. április 30-ai, 1999/82. sz. határozatot és a következő 2000. április 26-ai, 2000/84. sz. határozatot szavazás nélkül fogadták el, a 2001. április 18-ai, 2001/4. sz. határozatot szavazásra bocsátották: 28 ország szavazott mellette, 15 ellene, 9 pedig tartózkodott a szavazástól; ezt követően a vallásgyalázással foglalkozó határozatokról minden esetben szavazással döntöttek: a 2002. április 15-ai, 2002/9. sz. határozat szavazati aránya: 30/15/8; a 2003. április 14-ai, 2003/4. sz. határozat szavazati aránya: 32/14/7; a 2004. április 13-ai, 2004/6. sz. határozat szavazati aránya: 29/16/7; a 2005. április 12-ai, 2005/3. sz. határozat szavazati aránya: 31/16/5; (ii) az Emberi Jogi Tanács: 2007. március 30-ai, 4/9. sz. határozat szavazati aránya: 24/14/9; Emberi Jogi Tanács: a 2008. március 27-ai, 7/19. sz. határozat szavazati aránya: 21/10/14; (iii) Közgyűlés: a 2005. december 16-ai, 60/150. sz. határozat szavazati aránya: 101/53/20; a 2006. december 19-ai, 61/164. sz. határozat szavazati aránya: 111/54/18; a 2007. december 18-ai, 62/154. sz. határozat szavazati aránya: 108/51/25.

⁸¹ Az ENSZ Közgyűlésében az európai ellenzékhez csatlakozott az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland (és jellemzően egyes kisebb csendes-óceáni országok). Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában jelenleg Kanada csatlakozik az európai ellenzékhez (2008., 7. ülészak).

⁸² Noha a határozatok a vallásgyalázás címet viselik, preambulumban és tartalmukban valójában egyoldalú hangsúlyt helyeznek az iszlámra. L. például az alábbi kivonatokat a Közgyűlés vallások becsmérése elleni küzdelemről szóló legutóbbi (2007. december 18-ai, 62/154. sz.) állásfoglalásából: „az Iszlám negatív bemutatása a médiában és az olyan törvények bevezetése és érvényesítése, amelyek a 2001. szeptember 11-ei események nyomán konkrétan a muzulmánokat, elsősorban a muzulmán kisebbségeket diszkriminálják és ellenük irányulnak” (preambulum); „az Iszlámot, helytelenül, gyakran azonosítják az emberi jogok megsértésével és a terrorizmussal” (5. bek.); „a muzulmán közösségek etnikai és vallási alapú megkülönböztetése a 2001. szeptember 11-ei tragikus események nyomán” (6. bek.); „erőszakos cselekmények, idegenellenesség vagy hasonló intolerancia és diszkrimináció az Iszlámmal vagy bármely más vallással szemben” (8. bek.); és „vallási gyűlöletkélés az Iszlámmal és különösen a muzulmánokkal szemben” (9. bek.). A vallásgyalázásról szóló legutóbbi emberi jogi tanácsi határozat (Emberi Jogi Tanács 2008. március 27-ai, 7/19. sz. határozata a vallásgyalázásról) nem kevesebb, mint 11, az iszlámra vagy a muzulmánokra utaló hivatkozást tartalmaz. Több ENSZ-tagállam aggályát fejezte ki az ilyen megfogalmazások korlátozott hatálya miatt: többek között Guatemala (a hivatalos dokumentumokban feljegyezve a 2005. december 16-ai, 60/150. sz. határozattal kapcsolatban, UN Doc. A/60/PV.64) és India (az ENSZ Közgyűlés vallások becsmérése elleni küzdelemről szóló legutóbbi – Res. 62/154. sz. – határozatával kapcsolatos harmadik bizottsági tanácskozás során, feljegyezve itt: UNGA/SHC/3909). A vallásgyalázásról szóló 2008. évi emberi jogi tanácsi határozattal kapcsolatban hasonló aggályokat fejezett ki az Európai Unió és India.

⁸³ Az ENSZ Közgyűlésének 2007. december 18-ai, 62/154. sz. (a vallásgyalázás elleni küzdelemről szóló) határozatának preambulumának megfogalmazása szerint.

ban a vallási gyűlölködés – diszkriminációra, ellenségességre vagy erőszakra való uszításnak minősülő – hirdetésének jogellenes cselekménye, másfelől pedig a vallás egyszerű megsértése között, amely utóbbi történhet a vallás kritikája, nevetségessé tétele, sértegetése, dogmatikai tételeinek tagadása, vagy akár istenkáromlás útján. Minden olyan, a vallási intolerancia leküzdését célzó emberi jogi megközelítésnek figyelembe kell vennie ezt a kulcsfontosságú különbségtételt. Az államoknak természetesen fel kell lépniük a vallási gyűlöletet hirdető beszéddel és kiadványokkal szemben.⁸⁴ Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy az emberi jogi előírásoknak magukat a vallásokat kellene védelmükbe venniük, ahogyan azt sem, hogy határozottan fel kellene lépniük a vallásokra irányuló minden kritika, gúny vagy sértés ellen, mivel ez súlyosan aláásná a szabad véleménynyilvánításhoz való alapjogot. A vallásgyalázás elleni diskurzus sajnálatos módon az utóbbi lehetőség irányába való elmozdulást testesíti meg:

„Nézetei miatt senki sem zaklatható és mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra. E jog gyakorlása ugyanakkor különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár, ennél fogva az a törvényben meghatározott, mások jogainak vagy jó hírvének tiszteletben tartása, illetőleg az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség, a közérkölc, vagy a *vallások és meggyőződések tiszteletben tartásának* védelme érdekében szükséges korlátozásoknak vethető alá...”⁸⁵

Érdeemes megismételni, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozásának fentebb utolsó helyen említett indokát – „a vallások és meggyőződések tiszteletben tartását” – a nemzetközi emberi jogi dokumentumok nem ismerik el.⁸⁶ Az idézett állásfoglalás tagadja továbbá a *véleményhez való jog* feltétlen voltát,⁸⁷ vagyis azt, hogy e jog semmilyen körülmények között nem korlátozható. Az Emberi Jogi Tanács vallásgyalázásról szóló legutóbbi határozata már *expressis verbis* kimondja azt, ami az e tárgyban hozott korábbi határozatokban még csupán a sorok között volt olvasható. Az Emberi Jogi Tanács hangsúlyozza, hogy „a vallások tisztelet-

⁸⁴ Az Egyezségokmány 20. cikkének (2) bekezdése szerint: „Törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat.”

⁸⁵ Az ENSZ Közgyűlésének 62/154. sz. határozata, 10. bek. (kiemelés tőlem – J. T.). Hasonlóan, például: az ENSZ Közgyűlésének 61/164. sz. határozata, 9. bek.; az Emberi Jogi Tanács 4/9. sz. határozata, 10. bek.

⁸⁶ Az Egyezségokmány 19. cikkének teljes szövege: „(1) Nézetei miatt senki sem zaklatható. (2) Mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határokra való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is. (3) Az e cikk 2. bekezdésében meghatározott jogok gyakorlása különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár. Ennél fogva az bizonyos korlátozásoknak vethető alá, ezek azonban csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít és amelyek *a)* mások jogainak vagy jó hírvének tiszteletben tartása, illetőleg *b)* az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közérkölc védelme érdekében szükségesek.”

⁸⁷ A véleményhez való jogot az Egyezségokmány 19. cikkének első bekezdése rögzíti, így arra nem vonatkoznak az ugyanazon cikk (3) bekezdésében említett korlátozási okok (l. az előző lábjegyzetet). L. még: Emberi Jogok Bizottsága: *General Comment 10* (55. lj.), 1. bek.: „*Ez olyan jog, amelynek tekintetében a Egyezségokmány nem enged semmiféle kivételt vagy korlátozást.*” Kizárólag az Egyezségokmány 19. cikkének második bekezdésében rögzített szabad véleménynyilvánításhoz való jogra vonatkoznak a korlátozási okok. Az idézett határozat elmosza ezt az alapvető fontosságú különbségtételt.

ben tartása és megvetéssel szembeni védelme elengedhetetlen tényező annak megvalósításához, hogy mindenki gyakorolhassa gondolat-, a lelkiismereti- és a vallásszabadsághoz való jogát.⁸⁸ Jogi értelemben azonban ez nem, vagy nem feltétlenül helyes. A vallás- vagy a lelkiismereti szabadsághoz való jog maradéktalan élvezetének nem előfeltétele a vallások egyetemes tiszteletben tartása. E tekintetben ismét a különbségtétel hiánya kifogásolható. A tiszteletlenség és a megvetés a legkülönbözőbb megjelenési formákat öltheti: a népszerűtlen megnyilvánulások/kiadványok legtöbb formája a véleménynyilvánítás szabadságának oltalma alatt áll, és valójában semmilyen módon nem érinti az egyének vallás- vagy meggyőződésbeli szabadságát (önmagában az, hogy egyesek magukra veszik a sértést, még nem bizonyítja az emberi jogok sérelmének tényét). A véleménynyilvánítás egyes (szélsőséges) formái valóban túllépnek a fenti eseteken, és a nemzetközi jog szerint is jogellenesnek minősülnek: itt kezdődnek a vallási gyűlöletkeltés diszkriminációra, ellenségességre vagy erőszakra való uszításnak minősülő esetei. Ha azonban nem teszünk különbséget e különböző dimenziók között, azzal utat nyitunk a szólásszabadságot a maga teljességében korlátozó istenkáromlás-/vallásgyalázás-ellenes jogszabályok (indokolhatósága) előtt. Emberi jogi szempontból egyáltalán nem a vallások iránti tisztelet jogszabályi előírására van szükség. A szabad véleménynyilvánításhoz való joggal kapcsolatos káros visszaélések hatékonyan legyőzhetőek az emberi jogi szabályok már kodifikált normái és tilalmi alapján.

Összegzésként elmondható, hogy – bár nem tagadható a vallások becsméréseinek sajnálatossága – a vallásgyalázás elleni diskurzus nem kínál megfelelő megoldást a vallási türelmetlenséggel kapcsolatban felmerülő mai problémákra. A vallásgyalázás elleni diskurzus kifejezetten elfogadhatatlan, mivel *(i)* igyekszik áthelyezni a hangsúlyt az egyének jogainak védelméről a vallás önmagában vett védelmére; *(ii)* olyan indokokra – így például a vallások vagy az emberek vallási érzéseinek tiszteletben tartására – támaszkodik az emberi jogok, különösen a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozása tekintetében, amelyeket a nemzetközi emberi jogi dokumentumok nem ismernek el, és nem is kell, hogy elismerjenek; továbbá *(iii)* a vallás vagy meggyőződés szabadságához való jogot úgy próbálja átértelmezni, hogy az kiterjedjen az egyes személyek vallásos érzéseinek tiszteletben tartásához való jogra is [ami egyértelműen együtt jár az *(i)* és *(ii)* pontban foglaltakkal]. Nyilvánvaló, hogy az Emberi Jogi Bizottság megközelítésével szembeszökő különbség azzal magyarázható, hogy az „egyezményen alapuló testületek” független emberi jogi szakértőkből állnak, míg a politikai testületek – köztük az ENSZ Közggyűlése, a korábbi Emberi Jogok Bizottsága, valamint az újonnan létrejött Emberi Jogi Tanács – esetében a nemzetközi emberi jogi előírások legjobb érdekeit nem feltétlenül szolgáló törekvések is érvényesülhetnek.

⁸⁸ Az Emberi Jogi Tanács 7/19. sz. határozata, 10. bek.

4. Az európai emberi jogi törvények és a vallások védelme

A véleménynyilvánítás szabadsága és a vallással összefüggő szabadságjogok tekintetében az európai emberi jogi előírások – legalábbis *de jure*⁸⁹ – jelentős mértékben emlékeztetnek az ENSZ standardjaira (az Emberi Jogok Európai Egyezményének szövegére nagy hatással volt az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata).⁹⁰ Következésképpen Európában sem fűződik emberi jog az egyén vallási érzéseinek tiszteletben tartásához. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának az istenkáromlásra és vallásgyalázásra vonatkozó ítélkezési gyakorlatának alapos vizsgálata alapján ugyanakkor világos, hogy az Európai Bíróság ilyen értelmű jogot olvas ki az Emberi Jogok Európai Egyezményéből. Aggodalomra ad okot, hogy ebben az esetben Európa legmagasabb szintű emberi jogi jogvédő szervezetéről van szó, nem pedig kötelező erő nélküli, ráadásul nem egyhangúlag, hanem heves viták közepette elfogadott dokumentumokról (lásd a vallásgyalázás elleni küzdelemről szóló, vitatott ENSZ-határozatokat).⁹¹

Az Európai Bíróságnak az *Otto-Preminger-Institut v. Austria* ügyben hozott ítéletének tárgya a Werner Schroeter rendezte *Das Liebeskonzil (Tanács a Mennyben)*⁹² c. film volt. Az osztrák hatóságok a film lefoglalását és elkobzását rendelték el, aminek következtében nem kerülhetett sor a film terv szerinti nyilvános bemutatójára. Az osztrák bíróság helybenhagyta ezeket az intézkedéseket, mivel – álláspontja szerint – a film tartalma kimerítette a vallási hittétel becsméréseinek büntetőjogi tényállását.⁹³ Az Európai Bíróság a következőképpen foglalta össze a filmet:

⁸⁹ L. az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló (európai) egyezmény 9. cikkét (gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság; ezek megfogalmazása túllép a későbbi ENSZ Egyezségokmányon és az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából másolja az egyén vallásának vagy meggyőzésének megváltoztatásához való jogot) és 10. cikkét (véleménynyilvánítás szabadsága), Európai szerződések sorozat, 5. szám (hatálybalépés időpontja: 1953. szeptember 3., módosították az 1970. szeptember 21-én, 1971. december 20-án, 1990. január 1-jén és 1998. november 1-jén hatályba lépett 3., 5., 8. és 11. sz. jegyzőkönyvek) (továbbiakban: Emberi Jogok Európai Egyezménye).

⁹⁰ Emberi Jogok 1948. december 10-ei Egyetemes Nyilatkozata, GA Res. 217A (III), UN Doc. A/810, 1948, 71., különösen a 18. (vallás vagy meggyőzés szabadsága) és 19. (véleménynyilvánítás szabadsága) cikkek. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének preambuluma hosszan hivatkozik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára. L. az Európa Tanács 1949. május 5-ei statútumának 1. cikkét, ETS 001. sz. (hatálybalépés időpontja: 1949. augusztus 3.).

⁹¹ Itt amellet érvelek, hogy észlelhető egy meghatározó jogtudományi irányzat, amelynek keretében az Európai Bizottság/Európai Bíróság kialakította az egyén vallásos érzei tiszteletben tartásához való jogot. Bár e megközelítést lehet és kell is kritikával illetni, azt nem állítom, hogy az Európai Bíróság valamennyi e területen hozott határozata kifogásolható lenne. A később tárgyalt *Klein v. Slovakia* ügy (2006) kiváló példa egy újabb ügyre, amelyben az Európai Bíróság meggyőzőbben foglalkozik a kérdéssel (ez az ügy, mint a későbbiekben látni fogjuk, akár az első lépést is jelentheti az ítélkezési gyakorlat felülvizsgálata felé). Egy korábbi ügy az Európai Bizottság előtt, például, amelyben a Bizottság helyesen közelített a vallásgyalázás kérdéséhez: ECommHR, Church of Scientology and 128 of its Members v. Sweden, 1980. július 14., 21 *Decisions & Reports* 109 (1980), 8282/78. sz. kereset. Ebben az ügyben a Bizottság határozottan kimondta, hogy álláspontja szerint „a vallásszabadság fogalmából bármely hit vagy meggyőzés képes levezetni, hogy a vallás szabadsága a bírálatoktól való mentességet jelenti” (5. bek.).

⁹² Emberi Jogok Európai Bírósága (ECtHR), *Otto Preminger-Institut v. Austria*, 1994. szeptember 20-ai ítélet, 19 *European Human Rights Reports* 34 (1994), 13470/87. sz. panasz.

⁹³ Az osztrák büntető törvénykönyv 188. cikke: „Aki olyan körülmények között, ahol viselkedése várhatóan jogos felháborodást vált ki, az országban elismert egyház vagy vallási közösség valamely szent személyét vagy tárgyát, illetve az ilyen egyház vagy vallási közösség jogszerű szokását vagy intézményét becsméri vagy megsérti, legfeljebb hat hónap időtartamú szabadságvesztéssel, vagy legfeljebb 360 napi tételnek megfelelő mértékű pénzbüntetéssel büntendő.”

„[a] film Panizza 1895-ös peréből származó jelenetekkel kezdődik és ér véget, amelyek közrefogják a színműnek a római Teatro Belli által történő előadását. A zsidó, a keresztény és az iszlám vallás istene láthatóan szenilis vénemberként jelenik meg a filmben, aki az ördög előtt leborul, az ördögöt barátjának nevezi, és mély csókot vált vele. A filmbéli Isten esküt tesz az ördögre.

Más jelenetekben Szűz Mária látható, aki hagyja, hogy egy obszcén történetet olvassanak fel neki. A filmben bizonyos mértékű erotikus feszültség alakul ki Szűz Mária és az ördög között. A felnőtt Jézus Krisztus visszamaradott szellemi fogyatékosként látható, aki egy jelenetben kéjesen cirógatni és csókolgatni próbálja anyja mellét, aki ezt meg is engedi neki. A film során Isten, Szűz Mária és Krisztus az ördögöt dicsérik.”⁹⁴

Megkérdőjelezhető ítéletében az Emberi Jogok Európai Bírósága helybenhagyta a film lefoglalását és elkobzását, továbbá megállapította, hogy Ausztria nem sértette meg a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot. Annak vizsgálata során, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot korlátozó intézkedések jogszerű cél érdekében történtek-e, a Bíróság megállapította, hogy „jogosan vélelmezhető, hogy a vallási tisztelet tárgyát képező tárgyak provokatív bemutatása sértette a *hívők vallási érzéseinek* – [az Emberi Jogok Európai Egyezményének] 9. cikkében rögzített – *tiszteletben tartását*.”⁹⁵ A Bíróság továbbá kifejtette, hogy

„[a] panasz tárgyát képező intézkedések az osztrák büntető törvénykönyv rendelkezésein alapultak. (...) Céljuk a *polgárok ahhoz való jogának* védelme volt, *hogy más személyek nyilvános véleménynyilvánítása ne sértse vallásos érzéseiket* (...) A Bíróság elfogadja, hogy a megtámadott intézkedések [az Emberi Jogok Európai Egyezménye] 10. cikkének (2) bekezdése szerinti jogszerű célra – azaz »mások jogai védelmére« – vonatkoztak.”⁹⁶

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye azonban nem biztosít ilyen, vagyis ahhoz való jogot, hogy az egyén vallásos érzéseit ne sértsék meg. A három különvéleményt benyújtó bíró is osztotta ezt a nézetet:

„Az Egyezmény nem garantálja kifejezetten az egyének jogát vallásos érzéseik védelmére. Sőt, ilyen jog még csak nem is vezethető le a vallásszabadsághoz való jogból, amely lényegében magában foglalja a mások vallásos véleményével szembeni kritikát megfogalmazó vélemény kifejezéséhez való jogot is.”⁹⁷

A Bíróság csak azért tartja szükségesnek a két, látszólag egymásba ütköző jog egyensúlyba hozását, mivel a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadsághoz való jogot – megkérdőjelezhető módon – az egyén vallásos érzéseinek sértésekkel szembeni védelemhez való jogként fogja

⁹⁴ *Otto Preminger-Institut v. Austria*, vö. 92. lj., 22. bek.

⁹⁵ Uo., 47. bek. (kiemelés tőlem – J. T.).

⁹⁶ Uo., 48. bek (kiemelés tőlem – J. T.).

⁹⁷ Uo., Palm, Pekkanen és Makarczyk bírák együttes különvéleménye, 6. bek.

fel.⁹⁸ Hangsúlyozom, ez nem azt jelenti, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jog semmilyen körülmények között sem korlátozható más személyek gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogának érdekében. A Bíróság saját szavaival kifejezve: „rendkívüli esetekben a vallásos meggyőződés ellenzésének konkrét formája akadályozhatja az azt vallókat azon joguk gyakorlásában, hogy szabadon megválaszthatják és megvallhatják meggyőződésüket.”⁹⁹ Az ilyen esetekben egyértelműen felmerül a vallási gyűlöletkeltés lehetősége, ami diszkriminációra, ellességségre vagy erőszakra uszításnak minősül. A bizonyítási terhet ilyenkor nyilvánvalóan az állam viseli azzal kapcsolatban, hogy az adott esetben a véleménynyilvánítás szabadságának korlátlan biztosítása akadályozza, vagy ellehetleníti-e mások vallási vagy hitbéli szabadságát. A jelen esetben az állam semmi ilyesmit nem bizonyított, és a Bíróság sem állapított meg hasonlót.

Az *Otto-Preminger-Institut v. Austria* ügyben hozott ítélet valójában megerősítette az Emberi Jogok Európai Bizottságának egy korábbi döntését. A *Gay News Ltd. and Lemon v. the United Kingdom* ügyben¹⁰⁰ a Bizottság a *Gay News (Meleg Hírek)* című magazinban megjelentetett *The Love that Dares to Speak its Name (A szerelem, amely ki meri mondani a nevét)* című verset (és az azt kísérő rajzos illusztrációt) vizsgálta. A vers „explicit részletességgel mutatta be a Krisztus testével halála után közvetlenül folytatott szodómia és felláció különböző aktusait, valamint azt állította, hogy élete folyamán Krisztus alkalmi homoszexuális kapcsolatokat létesített az apostolokkal és más férfiakkal.”¹⁰¹ A kiadó és a szerkesztő ellen vádat emeltek a *common law* szerinti istenkáromlás bűncselekménye miatt, mert „szándékosan és törvényellenes módon a keresztény vallással kapcsolatos istenkáromló műveket – nevezetesen egy Krisztust életében és a kereszten gyalázó trágár költeményt és illusztrációt – tettek vagy tetettek közzé.”¹⁰² Azzal kapcsolatban, hogy az Egyesült Királyság jogos célt kívánt-e védelmezni a felperesek véleménynyilvánításhoz való jogának korlátozásával, a Bizottság megállapította, hogy

„a *common law* alkalmazandó értelmezésében az istenkáromlás büntetendő volta a polgárok ahhoz való jogának biztosítását szolgálja, hogy vallásos érzéseiket ne sérthessék különböző kiadványok. (...) A bizottság ezért arra a következtetésre jutott, hogy a korlátozás alkalmazására az egyezményben elismert, jogszerű cél – azaz mások jogainak védelme – elérése érdekében került sor.”¹⁰³

Éppen a Bizottság e megkérdőjelezhető álláspontja miatt lehetséges, hogy a kérdéses korlátozás szükségessége egy demokratikus társadalomban minden további nélkül elfogadható volt:

⁹⁸ Uo., 55. bek.: „Az adott ügyben a Bíróságnak az Egyezségokmány által szavatolt két alapvető szabadságjog gyakorlásához fűződő ellentétes érdekeket kell mérlegelnie. Az egyik a felperes joga, hogy vitatott nézeteket közöljön a nyilvánossággal, ebből következően egyúttal az érdeklődők joga, hogy megismerhessék e nézeteket. A másik a többiek joga arra, hogy tiszteletben tartsák gondolat-, lelkiismereti- és vallásszabadságukat.”

⁹⁹ Uo., 47. bek.

¹⁰⁰ ECommHR, *Gay News Ltd. and Lemon v. the United Kingdom*, 1982. május 7., 5 *European Human Rights Reports* 123 (1982), 8710/79. sz. kereset.

¹⁰¹ Uo., 1. bek., ahol a Bizottság a Lordok Házának határozatából idéz [*R v. Lemon*, 1979. február 21-ei ítélet, 1 *All England Law Reports* 898 (1979)].

¹⁰² Uo., 2. bek.

¹⁰³ Uo., 11. bek. (kiemelés tőlem – J. T.).

„Ha elfogadjuk, hogy a polgárok vallásos érzései védelmet érdemelhetnek a számukra szent dolgok elleni obszcén támadásokkal szemben, akkor egy demokratikus társadalomban azt is szükséges lehet rögzíteni, hogy abban az esetben, ha egy ilyen támadás túllép egy bizonyos súlyossági fokon, úgy azal kapcsolatban a sértett kérésére büntetőeljárás indítható.”¹⁰⁴

A Bizottság határozatában nem vizsgálta azt a kérdést, hogy az Egyesült Királyság hívő polgárait valaha is veszélyeztethetné az említett kiadvány vallásuk vagy meggyőződésük szabad megválasztásában és gyakorlásában, vagyis hogy valóban oly mértékben rászorulnak a védelemre, ami indokolná a véleménynyilvánítás szabadságához való alapvető jog korlátozását. A Bizottság nem adott magyarázatot arra sem, hogy egy diszkriminatív korlátozási indok (az istenkáromlás *common law* szerinti bűncselekménye, mint fentebb említettük, kizárólag a kereszténység, illetve kifejezetten az anglikán egyház hittételei elleni támadásokkal szemben nyújt védelmet) hogyan tekinthető egyáltalán a korlátozás jogszerű indokának és szükségesnek egy demokratikus társadalomban.

Jóllehet nem foglalkozott vele behatóan, a *Wingrove v. the United Kingdom* ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága is érintette az istenkáromlás diszkriminatív tilalmának problémáját.¹⁰⁵ A British Board of Film Classification, a filmalkotások korhatár-besorolását végző brit testület elutasította a *Visions of Ecstasy (Az eksztázis látomásai)* című rövidfilm besorolási tanúsítványának kiállítása iránti kérelmet, mivel – álláspontja szerint – „egy megfelelően irányított ésszerű esküdszék minden bizonnyal megállapítaná, hogy a mű kimeríti az istenkáromlás bűncselekményének fogalmát.”¹⁰⁶ A besorolási tanúsítvány kiállítása iránti kérelem elutasítása lényegében a film betiltását jelentette, mivel az ilyen tanúsítvánnyal nem rendelkező filmalkotások terjesztése bűncselekménynek minősül.¹⁰⁷ Az Európai Bíróság a következőképpen ismertette a filmet:

„A film cselekményének középpontjában egy Szent Terézt alakító, apácának öltözött fiatal színésznő áll. A film elején a könnyű, fekete habitusba öltözött apáca egy nagyméretű szöveget üt át a saját kezén, a véreét pedig fedetlen mellére és ruházatára keni. Vonaglása közben kiönt egy kehelynyi mibort, amit felnyal a padlóról, majd elájul. (...) A második rész a fehér habitusba öltözött Szent Terézt ábrázolja, amint a mennyezetről lelógó fehér kötéllel összekötözött kézzel áll. Egy csaknem teljesen meztelen második női alak – a film szerint Szent Teréz pszichéje – a padlón kúszva közeledik felé, majd a lábaihoz érve simogatni kezdi Szent Teréz lábfejét, lábszárát, a hasát és a mellét, végül pedig szenvedélyes csókot vált vele. A jelenet során Szent Teréz végig erotikusan vonaglik. E jelenetet gyakran megszakítják egy második jelenetből származó bevágások, amelyben Krisztus földön fekvő, keresztre feszített teste látható. Szent Teréz előbb a lábán látható stigmákat csókolgatja, majd testén fölfelé haladva megcsókolja és megnyalja a jobb oldalán tátongó sebet. Ezután lovaglólülésben Krisztusra ül – a habitus alatt úgy tűnik, nincs rajta semmi –, és szájon csókolja

¹⁰⁴ Uo., 12. bek.

¹⁰⁵ EctHR, *Wingrove v. the United Kingdom*, 1996. november 25-ii ítélet, 24 *European Human Rights Reports* 1 (1997), 17419/90. sz. panasz.

¹⁰⁶ Uo., 13. bek.

¹⁰⁷ A videofelvételekről szóló 1984. évi törvény 9. cikke, c. 39.

Krisztust, miközben izgatottan vonaglik. Néhány másodpercig úgy tűnik, mintha Krisztus viszonozná a csókot. E cselekményt többször megszakítják a korábban említett psziché szenvedélyes csókjai. Szent Teréz végül végighúzza kezét Krisztus kifeszített karján, és ujjait ujjai köré kulcsolja. Eközben úgy tűnik, mintha Krisztus megragadná Szent Teréz ujjait, majd a felvétel véget ér.¹⁰⁸

Annak vizsgálata során, hogy a szabad véleménynyilvánítás korlátozása (a film betiltása) jogszerű célt szolgált-e, a Bíróság újfent abból indult ki, hogy az embereknek joguk van ahhoz, hogy ne sértsék meg vallásos érzéseiket:

„A Bizottság álláspontja szerint az angol jog istenkáromlásra vonatkozó rendelkezéseinek célja a vallásos imádat tárgyai ellen irányuló, a keresztény vallású hívek körében jogos felháborodás kiváltására alkalmas cselekmények visszaszorítása. Ebből következik, hogy a rendelkezések jelen ügyben történő alkalmazásának célja, hogy biztosítsa a *polgárok jogát arra, hogy vallásos érzéseiket ne sértsék.*”¹⁰⁹

Egyetérthetünk azonban Carolyn Evansszel, aki szerint „egyáltalán nem világos, hogy e filmfelvétel terjesztése érintette volna-e a többségi keresztény közösség saját nézeteihez, vallásuk gyakorlásához, vagy vallásukkal kapcsolatos véleményük (így a filmekre vonatkozó véleményük) kifejtéséhez való jogát.”¹¹⁰ Az istenkáromlás brit *common law* szerinti büncselekményének diszkriminatív jellegével kapcsolatban a Bíróság mindössze annyit állapított meg, hogy:

„[a]z istenkáromlásra vonatkozó angol jog valóban csupán a keresztény hitre vonatkozik. (...) Az adott esetben az a nem vitatott tény, hogy az istenkáromlásra vonatkozó rendelkezések nem kezelik egyenrangúan az Egyesült Királyságban gyakorolt vallásokat, nem von le semmit az elérni kívánt cél jogszerűségéből.”¹¹¹

Az alapvető emberi jogok korlátozásának alapjául szolgáló diszkriminatív rendelkezések jogszerű(tlen)ségének kérdése a fenti meglehetősen üres frázisnál mindenképpen kimerítőbb tárgyalást érdemel, különös tekintettel arra, hogy az Európai Bíróság gyakorlata e kérdésben jelentősen eltér az ENSZ-étől: az Emberi Jogi Bizottság álláspontja szerint korlátozások nem alkalmazhatók diszkriminatív céllal vagy módon.¹¹² Mondanunk sem kell, hogy az alapul szolgáló rendelkezések alapvetően diszkriminatív jellege következtében a kérdéses korlátozások

¹⁰⁸ *Wingrove v. the United Kingdom*, vö. 105. lj., 9. bek.

¹⁰⁹ Uo., 47. bek. (kiemelés tőlem – J.T.).

¹¹⁰ C. EVANS: *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2001. 71. Vele szemben Paul Taylor szerint ez az ítélet jelentős mértékben demisztifikálta a kérdéssel kapcsolatos korábbi ítélkezési gyakorlatot; P. M. TAYLOR: *Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 87–88.

¹¹¹ *Wingrove v. the United Kingdom*, vö. 105. lj., 50. bek.

¹¹² Például az Egységsgokmány 18. cikkének kontextusában: „Nem alkalmazhatók korlátozások diszkriminatív célok érdekében vagy diszkriminatív módon” (Emberi Jogok Bizottsága, General Comment 22, vö. 56. lj., 8. bek.). Az Emberi Jogok Bizottsága továbbá ismételt diszkriminatív jellegűnek tekintette az Egyesült Királyság istenkáromlásra vonatkozó jogszabályait, és azok megsemmisítésére szólította fel az országot, például, UN Doc. A/46/40, 1991, 568. bek.; és UN Doc. A/55/40, 2000, I. köt., 310. bek.

alkalmazása is minden esetben diszkriminatív. Mindebből levonható az a következtetés, hogy az istenkáromlásra vonatkozó jogszabályok vallások között diszkrimináló volta egyértelműen csorbítja az elérni kívánt cél jogszerűségét.¹¹³

A *Murphy v. Ireland* ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága az alábbi vallásos rádióhirdetés betiltását hagyta jóvá:

„Mit gondolsz Krisztusról? Péterhez hasonlóan te is csak annyit mondanál, hogy ő az élő Isten fia? Ismered a Krisztusra vonatkozó történelmi tényeket? Az Ír Hitközpont Húsvét alkalmából bemutatja Dr. Jean Scott egyórás videóját a feltámadás bizonyítékairól, amely április 10. hétfő és 15. vasárnap között minden este 8:30-tól, húsvétvasárnap 11:30-tól, valamint élő műholdas adáson keresztül 7:30-kor látható.”¹¹⁴

A tilalom összhangban állt az ír jog rendelkezésével, miszerint: „[n]em sugározhatók vallási vagy politikai célra irányuló hirdetések.”¹¹⁵ A felperes szabad véleménynyilvánításhoz való jogába történő beavatkozás (azaz a hirdetés betiltása) által elérni kívánt cél jogszerűségének értékelése során a Bíróság ismét a meggyőződések tiszteletben tartásának fogalmát tárgyalta meg:

„A kormány álláspontja szerint a tilalom célja a *mások hitelvei és meggyőződései iránti tisztelet* biztosítása, ennél fogva a megtámadott rendelkezések célja a közrend és közbiztonság, valamint mások jogainak és szabadságainak védelme volt. (...) A Bíróság nem lát okot arra, hogy kétségbe vonja, hogy a megtámadott rendelkezések valóban e célokra irányultak, és álláspontja szerint ezek jogszerű célokat valósítottak meg.”¹¹⁶

Eltekintve attól, hogy a vallások iránti tisztelet nem tekinthető a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozása legitim indokának, az ítélet azért is megkérdőjelezhető, mert valójában korántsem egyértelmű, hogy az ügyben valóban a vallási hitelvek és meggyőződések védelme volt az elérni kívánt cél. Különösen elgondolkodtató, hogy valóban erről volt-e szó, hiszen az ír kormány maga is elismerte, hogy „a hirdetés ártalmatlannak látszott, és bizonyos mértékben csupán tájékoztató jellegű volt.”¹¹⁷ E megállapításra tekintettel úgy tűnik tehát, hogy legalábbis problematikus az elutasított hirdetést fenyegetőnek tekinteni mások jogaira és szabadságaira nézve. Az ír kormány mindazonáltal pontosan erre az értelmezésre tett kísérletet a Bíróság szerint:

„A Kormány megjegyezte, hogy az egyének vallásos meggyőződéseik kifejezéséhez való joga a 9. cikk mások jogaira (...) való hivatkozása alapján szükségszerűen behatárolt és korlátozott. A Kormány

¹¹³ Ami az egyik alapvető oka volt Lohmus bíró különvéleményének (*Wingrove v. the United Kingdom*, vö. 105. lj., Lohmus bíró különvéleménye, 4. bek.).

¹¹⁴ ECtHR, *Murphy v. Ireland*, 2003. december 3-ai ítélet, 38 *European Human Rights Reports* 212 (2004), 44179/98. sz. kereset, 8. bek.

¹¹⁵ A rádiózásról és televíziózásról szóló 1988. évi törvény 10. cikk (3) bekezdése.

¹¹⁶ *Murphy v. Ireland*, vö. 114. lj., 63–64. bek. (kiemelés tőlem – J.T.).

¹¹⁷ Uo., 38. bek.

álláspontja szerint az egyezmény világosan meghatározott mércét alkalmaz a vallásos megnyilvánulások szabályozása tekintetében, így a vallásos tárgyú jogsértések az egyébként elfogadható és védett megnyilvánulások tilalmának jogszerű indokát képezik. Ezt azzal magyarázta, hogy a vallásos meggyőződés nem tudatos és átgondolt döntés eredménye, hanem olyan nagymértékben személyes és magánjellegű kérdés, amely az ember mélyen gyökerező és kiemelt jelentőségű meggyőződéseivel kapcsolódik. Ebből pedig az következik, hogy pusztán azzal, hogy valamely vallást igaznak állítunk, egyúttal kimondjuk a többi vallás hamis voltát is. Így még az ártatlannak tűnő vallásos megnyilvánulások is kiszámíthatatlan és robbanékony reakciókat válthatnak ki.¹¹⁸

Azt várhatnánk, hogy a Bíróság rövid úton érvényteleníti az ilyen jellegű érveléseket, hiszen az Egyezmény védi az egyént attól, hogy más vallásos véleményekkel szembesüljön pusztán azon az alapon, hogy azok nem állnak összhangban saját nézeteivel (ugyanaz volt a felperes álláspontja is).¹¹⁹ A Bíróság azonban megállapította, hogy „nem zárható ki, hogy egy ártalmatlannak látszó kijelentés bizonyos körülmények között sértő hatást válthat ki,” így – egyhangúlag – arra a következtetésre jutott, hogy Írország nem sértette meg a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot.¹²⁰

Az *I.A. v. Turkey* ügyben a Bíróság igen közel került ahhoz, hogy felülvizsgálja korábbi ítélezési gyakorlatát: mindössze 4:3 arányú többséggel hozott határozatban hagyta helyben egy könyvkiadóval szemben az „Isten, a Vallás, a Próféta és a Szent Könyv” elleni istenkáromlás miatt indított büntetőeljárás nyomán született elmarasztaló ítéletet.¹²¹ Az eljárás Abdullah Riza Erguven *Yasak Tümceler (A tilalmas szavak)* című könyve miatt indult, amely „szépirodalmi formában mutatja be a szerző filozófiai és teológiai kérdésekkel kapcsolatos álláspontját.”¹²² A török bíróság istenkáromlás miatt két év szabadságvesztésre és pénzbírságra ítélte a kiadót (a büntetést később kizárólag pénzbírságra változtatták).¹²³ A török bíróság ítéletében konkrétan a következő idézetre hivatkozott a könyvből:

„Vegyük a félelem, az egyenlőtlenség és a következetlenség háromszögét a Koránban; engem egy földigilisztára emlékeztet. Isten azt mondja, hogy a Korán minden szava a hírnöke szava. E szavak egy része ráadásul Aisha karjaiban a mámor pillanataiban fogantak. (...) Isten hírnöke közöszléssel kezdte a napot, közöszlült ebéd után és imádság előtt. Mohamed nem tiltotta a közöszlést sem halott emberrel, sem pedig élő állattal.”¹²⁴

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo., 50. bek.

¹²⁰ Az Európai Bíróság *Murphy v. Ireland* ügyben hozott ítélete több aggályt vet fel. Az ítélet kimerítő elemzésével kapcsolatban l. TAYLOR i. m. (110. lj.) 89–102.

¹²¹ ECtHR, *I.A. v. Turkey*, 2005. szeptember 13-ai ítélet, 42571/98. sz. panasz.

¹²² Uo., 5. bek.

¹²³ A török büntető törvénykönyv 175. cikke: „Aki Istent, vagy valamely vallást, prófétát, felekezetet vagy szent könyvet káromolja, vagy más vallásos meggyőződése vagy vallási kötelezettségei teljesítése miatt becsmerli vagy sérti, bűncselekményt követ el, és hat hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztéssel, valamint 5000-tól 25 000 török líráig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő. Az e cikk harmadik bekezdésében meghatározott büntetés mértéke kétszeresére emelkedik, ha a bűncselekményt közzététel révén követik el.”

¹²⁴ *I.A. v. Turkey*, vö. 121. lj., 13. bek.

Van mit méltatnunk ezzel az ítélettel kapcsolatban?/Elismeréssel fogadhatjuk az ügyben született ítéletet, mivel az indokolásban a Bíróság nem támaszkodott különösebben a „mások meggyőződési tiszteletének” – a jelen írásban bírált – követelményére; azaz nem tett egyenlőségjelet a vallás vagy meggyőződés szabadsága és az egyén vallásos érzéseinek tiszteletben tartásához való joga közé. A Bíróság szerint

„[a] bíróság elé került ügyben (...) két alapvető szabadság – egyfelől a felperes joga, hogy a nyilvánossággal közölhesse vallási hittételekkel kapcsolatos nézeteit, másfelől *mások gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadságának tiszteletéhez való joga* – gyakorlása során ütköző érdekeket kellett mérlegelni.”¹²⁵

Jóllehet üdvözlendő a Bíróság magyarázata, hogy „mások gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadságának tiszteletben tartásához való joga” (nem pedig a „mások vallásának tiszteletben tartásához való joga”) elméletileg legitim alapot szolgáltathat a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozására, a Bíróság nem nyújtott kielégítő magyarázatot arra, hogy az adott ügyben pontosan mi is a szerepe a mások vallás- vagy meggyőződésbeli szabadságának. Valóban ütközik a két jog az adott ügyben? A Bíróság sehol nem fejt ki, hogy a kérdéses istenkáromló cselekmény hogyan érintheti mások jogát vallásuk vagy meggyőződésük szabad megválasztására és gyakorlására. Ahogy fentebb elhangzott már, egy vallás ellen intézett támadás lehet elég súlyos ahhoz, hogy okot adjon az állami fellépésre az adott vallás követőinek védelme érdekében – az ilyen fellépés szükségességét azonban mindig eseti alapon kell vizsgálni. E tekintetben az államra hárul a bizonyítás terhe, az Európai Bíróságnak pedig minden esetben meg kell vizsgálnia az állam érveit: ebben az ügyben egyik feladatot sem látta el kielégítő módon.¹²⁶

Az *I.A. v. Turkey* ügyben hozott ítélethez különvéleményt benyújtó három bíró szerint „talán eljött az idő, hogy felülvizsgáljuk azt az ítélkezési gyakorlatot, amely véleményünk szerint látszólag túlzott mértékű hangsúlyt helyez a gondolatok konformizmusára és uniformítására, valamint a sajtószabadság túlzottan óvatos és erőtlen koncepcióját tükrözi.”¹²⁷

Elképzelhető, hogy a Bíróság által a *Klein v. Slovakia*¹²⁸ ügyben hozott döntés volt az első lépés e szükséges felülvizsgálat felé. Az ügy tárgyát M. Klein „*Sólyom ül a jávorfán*” („*Sedí sokol na javori*”) c. cikke képezte, amely címében egy szlovák népdal címét idézve gúnyt űzött Sokol szlovák érsek nevéből. Klein cikke arra való válaszul jelent meg, hogy Sokol érsek¹²⁹ nyilvánosan bírálta Miloš Forman *The People vs. Larry Flynt (Larry Flynt, a provokátor)* című, Szlovákiában

¹²⁵ Uo., 27. bek. (kiemelés tőlem – J.T.).

¹²⁶ A Bíróság az ítélet 29. bekezdésében jutott legközelebb ehhez az értékeléshez (uo.): „A jelen ügy nem csupán sértő vagy megdöbbentő megjegyzésekről vagy egy provokatív véleményről szól; becsmérlő támadás történt az Iszlám Profétája ellen. Függetlenül attól, hogy a török társadalomban, amelyben erőteljesen jelen van a szekularizáció elve, van bizonyos mértékű tolerancia a hitelvek kritikájával szemben, a hívők joggal érezhetik hogy az [idézett] szövegrészekben méltatlan és sértő támadás érte őket.” Az utolsó fordulat azonban teljesen célt téveszt: nem az a kérdés, hogy a hívők jogosan érezhetik-e magukat megalapozatlan támadások szenvedő alanyának, hanem az, hogy Törökország jogszerűen vélheti-e úgy, hogy az említett kiadvány veszélyezteti a vallást követő hívők jogait.

¹²⁷ Uo., Costa, Cabral Barreto és Jungwiert bírók együttes különvéleménye, 8. bek.

¹²⁸ ECtHR, *Klein v. Slovakia*, 2006. október 31-ei ítélet, 72208/01. sz. panasz.

¹²⁹ NB. a sokol szó szlovákuul sólymot jelent.

1997 februárjában bemutatott filmjét, és követelte a film (és azt az utcákon reklámozó plakátok) betiltását.¹³⁰ A szlovák bíróság „nemzet, faj és meggyőződés gyalázása” miatt marasztalta el Kleint,¹³¹ indoklásában külön kiemelve a cikk alábbi kitételeit:

„Az első keresztény egyház e primásában annyi becsület sincs, mint az utolsó cigányzenekar primásának vonójában! Fel nem foghatom, hogy a rendes katolikusok miért nem lépnek ki abból a szervezetből, amelynek az élén ilyen szörnyeteg áll.”¹³²

A szlovák bíróság megállapítása szerint Klein a szlovák római katolikus egyház legfőbb képviselőjét gyalázta, megsértve ezzel az adott egyház tagjait. Klein kijelentése továbbá – miszerint csodálkozik, hogy tisztességes tagjai miért nem hagyják ott az egyházat – katolikus hitük miatt kirívóan megalázta és megsértette az állampolgárok egy csoportját (e megállapítást a fellebbezés során eljáró bíróság is helyben hagyta, kimondva, hogy a megjelent cikk tartalmával a szerző megsértette a lakosság keresztény tagjait).¹³³ Az Emberi Jogok Európai Bírósága elvetette ezt a megközelítést és a felperes érvelését fogadta el, amely szerint a cikk valójában „nem avatkozott indokolatlanul a hívők hitük megvallásához és gyakorlásához fűződő jogába.”¹³⁴ A Bíróság szerint

„[n]em állapítható meg, hogy kiadványával a felperes olyan módon beavatkozott más személyek vallásszabadsághoz fűződő jogába, amelyet a rá kiszabott szankció indokolt volna. A felperes szabad véleménynyilvánításhoz fűződő jogába való beavatkozás ezért nincs összhangban semmilyen sürgető társadalmi szükséglettel, és nem is arányos az elérni kívánt jogszerű céllal. Ennek megfelelően arra nincs »szükség egy demokratikus társadalomban.«.”¹³⁵

¹³⁰ Sokol érsek a következő kijelentéseket tette a szlovák televízióban: „Napjainkban a »feszület meggyalázását« tapasztalhatjuk. A szlovák püspöki konferencia és az egyházak ökumenikus tanácsának Miloš Forman *Larry Flynt, a provokátor* című filmjét hirdető plakátok gyártásának és terjesztésének leállítására irányuló tiltakozása ellenére a plakát még mindig látható fővárosunk, Pozsony utcáin. E plakátok meggyalázzák a keresztény vallás szimbólumát. Az Amerikai Filmszövetség nem engedte ezt az istenkáromlást. Nem engedték Franciaországban és Belgiumban sem. Hogyan lehetséges, hogy megengedik Szlovákiában, egy országban, ahol még az Alkotmány is Cirill és Metód hagyományait – a keresztény vallást – vallja? (...) Kérjük ezért a kormányt, az Országgyűlést, a jogalkotás és igazságszolgáltatás terén dolgozó köztisztviselőinket, hogy vizsgálják meg a probléma egészét, és tegyenek megfelelő intézkedéseket a plakátok és a film eltávolítása, valamint a törvénysértők felelősségre vonása érdekében. (...) Reméljük, hogy az illetékes tisztviselők kedvezően fogadják majd tiltakozásunkat, és intézkednek a jogorvoslat felől. Előre is őszinte köszönetünket fejezzük ki mindazoknak, akik fáradoznak e célok elérésén.” (*Klein v. Slovakia*, vö. 128. lj., 10. bek.)

¹³¹ A szlovák büntető törvénykönyvről szóló 1961. évi CXLIX. törvény (Nemzet, faj és meggyőződés becsmérése című) 198. cikkének (1) bekezdése (az események idején hatályos szöveg): „Aki nyilvánosan becsmérel *a*) valamely nemzetet, annak nyelvét, vagy fajt, vagy *b*) a köztársaság lakóinak valamely csoportját politikai meggyőződésük, hitük, vagy vallás nélküliségük miatt, bűncselekményt követ el, és legfeljebb egy évig terjedő szabadságvesztéssel, vagy pénzbírsággal büntetendő.”

¹³² *Klein v. Slovakia*, vö. 128. lj., 14. bek, amely a cikkbéli hetedik paragrafus – vagy inkább hetedik „pofon” – részét képezi.

¹³³ Uo., 14–27. és 50. bek.

¹³⁴ Uo., 52. bek. Ugyanakkor a bíróság hozzáteszi, hogy „nem is becsmérelte vallásos hitük lényegét”, ami azonban nem tartozik a lényeghez.

¹³⁵ Uo., 54. bek.

Ez helyes döntésnek tűnik, hiszen valóban valószínűtlen, hogy a kérdéses kiadvány bármikor is alááshatná bárkinek a vallás- vagy meggyőződésbeli szabadságához fűződő jogát.¹³⁶

Összegezve, a jövő dönti majd el, hogy a *Klein v. Slovakia* ügyben hozott döntés valóban az első lépés-e egy olyan európai megközelítés felé, amely az istenkáromlással és becsméréssel kapcsolatos tilalmakat meggyőzően kezeli, azaz a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadságból, illetve a szabad véleménynyilvánításhoz való jogból nem űz gúnyt. Európa tekintetében a probléma egy része vélhetően abból ered, hogy a vallási gyűlölet hirdetésére vonatkozó, az Egyezségokmány 20. cikkében foglalt tilalomnak az uniós jogban nincs elismert megfelelője. Úgy tűnik azonban, hogy az „egyén vallásos érzéseinek tiszteletben tartásához való jog” itt bírált és meglehetősen homályos fogalmának további finomítása helyett tanácsosabb lenne e kérdésben jobban támaszkodni a „joggal való visszaélés tilalmára” a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozása során.¹³⁷ Nem mennénk túlságosan messzire, ha e rendelkezésbe beleérténénk a vallási gyűlölet megkülönböztetésre, ellenségességre vagy erőszakra uszításnak minősülő hirdetésének tilalmát – de legalábbis semmiképp sem olyan messzire, mint akkor, ha az egyén vallásos érzéseinek sérthetlenségéhez való jogát olvassuk ki az Európai Egyezményből.

5. Konklúzió: a vallásgyalázás-ellenes diskurzus cáfolata

Nincs absztrakt „ütközés” a véleménynyilvánítás szabadsága és a vallás- vagy meggyőződésbeli szabadság között. Elhibázott és veszélyes dolog a két tárgyalt alapvető jogot – a szabad véleménynyilvánítás és a vallás- vagy hitbeli szabadság jogát – úgy bemutatni, mintha azok örökösen szemben állnának, és gyakorlásuk során óhatatlanul összeütközésbe kerülnének egymással.¹³⁸ A szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozása a vallás vagy meggyőződés szabadságához való jog érdekében több esetben az utóbbi jog hatályának veszélyes „kiterjeszté-

¹³⁶ E döntés helyességének elismerése nem jelenti azt, hogy a Sokol érsek személye elleni támadás indokolható lenne: e kérdés eldöntése nem képezte az ügy tárgyát, mivel Kleint „nemzet, faj és meggyőződés becsmérése” bűncselekménye, nem pedig más személy rágalmozásának vagy becsmérélésének bűncselekménye miatt marasztalták el (Sokol érsek először sértettként belépett az eljárásba, később azonban visszalépett és lemondott kártérítés iránti igényéről; uo., 13. bek.).

¹³⁷ Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 17. cikke: „Az Egyezmény egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, hogy az bármely állam, csoport vagy személy számára jogot biztosítana olyan tevékenység folytatására vagy olyan cselekedet végrehajtására, amely az Egyezményben foglalt jogok és szabadságok megsértésére vagy pedig az Egyezményben meghatározottnál nagyobb mértékű korlátozására irányul.” Az Európai Emberi Jogi Bizottság diszkriminációra uszítás esetén lényegében a joggal való visszaélés elvére támaszkodott a véleménynyilvánítás szabadságának különleges korlátjaként: *Glimmerveen & Hagenbeek v. the Netherlands*, 1979. október 11-ei ítélet, 18 *Decisions & Reports* 187 (1979), 8348/78. és 8406/78. sz. keresetek.

¹³⁸ Vö. *Asma Jahangir vallás és hit szabadságával foglalkozó különmegbízott és Doudou Diene, a fajgyűlölet, faji alapú megkülönböztetés, idegengyűlölet és ezekkel kapcsolatos intolerancia kortárs eseteivel foglalkozó különmegbízott jelentése az Emberi Jogi Tanács faji és vallási gyűlöltre uszításról és az intolerancia előmozdításáról szóló 1/107. sz. határozata mellett*, UN Doc. A/HRC/2/3, 2006. szeptember 20. (a „Defamation of Religion and the Right to Freedom of Religion or Belief” c. fejezet 22–50. bekezdéseit a vallás és a hit szabadságával foglalkozó különleges előadó készítette), 38. bek.

sével” járna. Ez az elgondolás nemcsak a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő alapvető jog sérelmével fenyeget. A vallás vagy meggyőződés szabadságához való jog túlságosan tág, az egyén vallásának tiszteletben tartásához fűződő jogként való felfogása veszélybe sodorja magát a vallás vagy meggyőződés szabadságához való jogot is (hiszen az egyén konkrét vallásgyakorlása mások szemében eretnekségnek tűnhet, márpedig ez semmiképpen sem elfogadható indok az előbbi *forum externum*ának korlátozására).

E cikk felvetette, hogy azokban a (rendkívüli) esetekben, amikor egyes személyeket vallásuk vagy meggyőződésük miatt a szabad véleménynyilvánításhoz való jogra való hivatkozással támadnak, a vallási gyűlölet hirdetésének tilalma mint a véleménynyilvánítás szabadságának legitim korlátozása lényegesen relevánsabb emberi jogi norma a vallás- vagy meggyőződésbéli szabadság jogánál.¹³⁹ Ha a „vallások tiszteletben tartása” helyett a vallási gyűlöletkeltés tilalmát tekintenénk (a vallásokra vonatkozó megnyilvánulások/kiadványok esetében) a véleménynyilvánítás szabadsága korlátjának, úgy ezzel kellőképpen magasra emelnénk a küszöböt e korlátozás lehetősége előtt, emellett pedig igen nyomós (jogi és egyéb) érvek szólnak. A vallási türelmetlenséggel szembeni fellépés tekintetében kulcsfontosságú, hogy a fürdővízzel együtt ne öntsük ki a gyermeket is. Nyilvánvaló, hogy a vallásokat kritizáló vagy sértő megnyilvánulásokat/kiadványokat egyesek minden esetben sértőnek tekintik – a népszerűtlen megnyilvánulásoknak azonban nem minden formája tekinthető jogellenesnek. A vallásgyalázás-ellenes diskurzus nem jelent elfogadható megközelítést a felmerülő probléma kezelésére, mivel utat nyit az istenkáromlás- és vallásgyalázás-ellenes jogszabályok (indokolhatósága) előtt, amelyek összességükben jelentős mértékben korlátozhatják a szólásszabadságot. A már többször kifejtett érvek szerint az ilyen jogszabályok és rendelkezések végső soron magát a vallásgyakorlás és hitélet szabadságát is veszélyeztetik.

Az egyén vallásos érzéseinek tiszteletben tartásához való joga nem része a nemzetközi emberi jogi szabályoknak. Asma Jahangir, az ENSZ vallás- és hitbéli szabadsággal foglalkozó különmegbízottja szerint: „[a] vallás vagy meggyőződés szabadságához fűződő, a vonatkozó nemzetközi jogi dokumentumokban foglalt jog nem terjed ki arra, hogy a vallás vagy meggyőződés ne képezhesse kritika vagy nevetség tárgyát.”¹⁴⁰ A „mások vallás- vagy meggyőződésbéli szabadságához fűződő joga” elméletileg jogszerű korlátozási alap lehet; ha azonban a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot e jog alapján kívánják korlátozni, az államnak kell bizonyítani, hogy az adott esetben a véleménynyilvánítás szabadságának maradéktalan biztosítása ténylegesen vagy potenciálisan mások vallás- vagy meggyőződésbéli szabadságához fűződő jogát korlátozná. A vallással szembeni kritika vagy gúny nem érinti automatikusan az egyénnek a vallás vagy meggyőződés szabadságához fűződő jogát. Az, hogy valakit érzéseiben megsért vagy megbánt

¹³⁹ Mondanunk sem kell, hogy a vallási gyűlölet erőszakot vagy megkülönböztetést szító terjesztése tilalmának alkalmazásához az erőszaknak vagy erőszakkal fenyegetésnek a kérdéses megnyilvánulásban vagy kiadványban is támadott vallási csoportok (jellemzően kisebbségek vagy egyébként sérülékeny csoportok) ellen kell irányulnia. A kiadvány vagy megnyilvánulás mögött álló személy elleni erőszak vagy erőszakkal fenyegetés nem releváns az Egyezségokmány 20. cikkének (2) bekezdése tekintetében (ettől eltérő érvelés a joggal való visszaélésen alapuló olyan forgatókönyvek támogatásához vezetne, amelyek keretében a rendelkezés *erőszakossá válás* esetén is alkalmazható lenne, azaz más személyek véleménynyilvánítási szabadságának korlátozására kényszeríthetnének a hatóságokat azzal, hogy erőszakos módon kezdünk viselkedni).

¹⁴⁰ UN Doc. A/HRC/2/3, vö. 138. lj., 36. bek.

egy bíráló hangvételű kiadvány vagy becsmérő jellegű cselekmény, nem jelenti az illető vallás- vagy meggyőződésbeli szabadsághoz fűződő alapvető jogának megtagadását. A külön megbízott szerint „kizárólag *objektív* módon és az egyén vallásszabadsághoz fűződő jogára gyakorolt esetleges negatív hatások vizsgálata alapján dönthető el az a kérdés, hogy a valamely vallással szembeni kritikus vagy sérelmes kijelentések, sértések vagy gúnyos megnyilvánulások ténylegesen negatív hatást gyakorolhatnak-e az egyén vallás- vagy meggyőződésbeli szabadsághoz fűződő jogára.”¹⁴¹ Egyértelmű tehát, hogy a vallásokra vonatkozó megszólalás és kiadványok tekintetében a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozásánál a tűréshatár magas: az állam szentesítette ortodoxia védelme, vagy a polgárok vallásos érzései iránti tisztelet vélt követelménye nem jelent elegendő indokot.

(FORDÍTOTTA: NAGY SZABOLCS ÉS KOLTAY ANDRÁS;
A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: AMBRUS MÓNIKA)

¹⁴¹ Uo., 39. bekezdés (kiemelés tőlem – J. T.).

FÓRUM

Az újságírói források védelmének korlátozhatósága a strasbourgi bíróság ítélkezési gyakorlatában

MAYER ANNAMÁRIA*

1. Bevezető

E tanulmány legfőbb célja, hogy áttekintse a strasbourgi bíróság újságírói források védelmét érintő döntéseit, és a korlátozhatóság ítélkezési gyakorlat során kialakított mércéjét részletesen bemutassa. A cikk kizárólag az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) által 2013 augusztusában kiadott, az újságírói forrásvédelemre vonatkozó tájékoztatóban¹ szereplő ítéletekkel foglalkozik, az abban felállított osztályozást követve. A tanulmány a tagállamok újságírói titoktartási jogra vonatkozó szabályozására csak az érintett ügyek ismertetéséhez szükséges mértékben tér ki.

2. A forrásvédelem mint a véleménynyilvánítás szabadságának alapvető feltétele

A véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom elengedhetetlen alappilléreinek minősül, és a sajtónak nyújtandó biztosítékok különös jelentőséggel bírnak.² Az újságírói források védelmét az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJE) 10. cikkében garantált véleménynyilvánítás szabadságának egyik alapvető feltételeként jelöli meg számos nemzetközi dokumentum,³ különösen az ET Miniszteri Bizottsága által 2000-ben kibocsátott, az

* Médiatudományi munkatárs, Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának Médiatudományi Intézete. E-mail: mayer.annamaria@mtmi.hu. A tanulmány az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja által indított, „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatás keretében készült.

¹ www.echr.coe.int/Documents/FS_Journalistic_sources_ENG.pdf, letöltve 2013. november 8.

² *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* (application no. 40485/02., 2005. december 8-ai ítélet).

³ Resolution on Journalistic Freedoms and Human Rights, adopted at the 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy (Prague, 7–8. December 1994), Resolution on the Confidentiality of Journalists' Sources by the European Parliament, 18 January 1994, Official Journal of the European Communities no. C 44/34).

újságírókat illető, a forrásaikra vonatkozó titoktartási jogról szóló ajánlása⁴ és a véleménynyilvánítás szabadságának alapfeltételeként, sarokköveként említi több strasbourgi ítélet⁵ is.

A forrásvédelemhez való jog a sajtó, illetve az újságírók azon privilégiuma, amely szerint nem kötelezhetők arra, hogy információforrásaikat felfedjék. Az ET Miniszteri Bizottságának 2000. évi ajánlása segít kibontani az alábbi definíciókat. Az újságíró az ajánlásban található fogalom meghatározások szerint „olyan természetes vagy jogi személy, aki rendszeresen vagy hivatásszerűen gyűjt és terjeszt információt a nyilvánosság számára bármely tömegkommunikációs eszközön keresztül.” Információnak minősül „bármely ténymegállapítás, vélemény vagy gondolat, amely szöveg, kép vagy hang formájában jelenik meg.” A forrás „bármely személy lehet, aki információt szolgáltat az újságírónak.” A forrás azonosítása jelentheti „a forrás nevének és személyes adatainak, illetve hangjának és képmásának felfedését, a tényszerű körülmények és nyilvánosságra nem hozott információk átadását a hatóságoknak, valamint az újságíró és munkáltatója személyes és munkájához kapcsolódó adatainak szolgáltatását.”⁶

Először a *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben hozott döntésében, majd a későbbi ítéletek⁷ indoklásában is hangsúlyozta a Bíróság, hogy „e védelem nélkül a források tartózkodnának a média közérdekű ügyekben történő tájékoztatásától, ami alááshatja a sajtó ‘nyilvánosság őrzökutyája’ szerepét, és hátrányosan befolyásolhatja azt a képességét, hogy pontos és megbízható információkat nyújtson. Tekintettel az újságírói forrásvédelem fontosságára egy demokratikus társadalomban, és a forrás közzétételének a sajtószabadságra gyakorolt dermesztő hatására, egy ilyen intézkedés nem egyeztethető össze az EJEE 10. cikkével, kivéve, ha azt a közérdek indokolja.”

Az EJEB erőlesen lép fel a forrásvédelem korlátozása ellen és hangsúlyozza, hogy a korlátozás vizsgálata során a lehető leggondosabb mérlegelést alkalmazza.⁸

⁴ L. Recommendation no. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to member states on the right of journalists not to disclose their sources of information (Adopted by the Committee of Ministers on 8 March 2000 at the 701st meeting of the Ministers' Deputies).

⁵ L. *Goodwin v. the United Kingdom* (application no. 16/1994/463/544., 1996. február 22-ei ítélet); *Roemen and Schmit v. Luxembourg* (application no. 51772/99., 2003. február 25-ei ítélet); *Voskuil v. the Netherlands* (application no. 64752/01., 2007. november 22-ei ítélet); *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* (application no. 38224/03., 2010. szeptember 14-ei ítélet); *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* (application no. 40485/02., 2005. december 8-ai ítélet); *Ressiot and Issartel v. France and Labbé and others v. France* (application no. 15054/07., 15066/07., 2012. június 28-ai ítélet).

⁶ L. 4. lj. Appendix to Recommendation no. R (2000) 7 Principles concerning the right of journalists not to disclose their sources of information. Definitions.

⁷ L. *Roemen and Schmit v. Luxembourg* (5. lj.); *Voskuil v. the Netherlands* (5. lj.); *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* (5. lj.).

⁸ VERPEAUX, Michael: Freedom of expression in constitutional and international case law, Council of Europe, 2010. 201.

3. Az EJEB forrásvédelem tárgyában hozott ítéleteinek rövid áttekintése

3.1. A forrás felfedésére kötelezés tárgyában hozott döntések

Az EJEB első fontosabb döntése e tárgyban a már említett *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben⁹ született. Egy újságíró gyakornok egy világcég pénzügyi válsághelyzetével kapcsolatban jutott bizalmas információkhoz, amelyeket szándékában állt megjelentetni, amikor azonban az érintett vállalat erről tudomást szerzett, kérte a bíróságot, hogy kötelezze az újságírót a forrás adatainak kiszolgáltatására. Mivel a kérelmező ezt megtagadta, a bíróság 5000 angol font pénzbírsággal sújtotta. Az EJEB ugyanakkor úgy döntött, hogy az angol bíróság megsértette az EJE 10. cikkét, mert a bizalmas üzleti információkat kiszivárogtató forrás felelősségre vonása, illetve a jövőbeni jogsérelem megelőzése érdekében kötelezte a sajtót a forrás felfedésére. Megállapította, hogy a véleménynyilvánítás szabadságába ütközik, ha határozattal próbálják kötelezni az újságírót forrása azonosítására, és bírságot szabnak ki rá, amennyiben ennek nem tesz eleget. Érdekes, hogy a Bizottság elutasította a British Broadcasting Corporation érvelését a *BBC v. the United Kingdom* ügyben,¹⁰ miszerint az adásba nem került felvételek nyilvánosságra hozatalára kötelezés növeli a stábok munkájának kockázatát, és elhatárolta az ügyet a *Goodwin v. the United Kingdom* ügytől azon az alapon, hogy az előbbiben bizalmasan megszerzett, anonim forrástól származó információkról volt szó, jelen esetben pedig egy nyilvános eseményen rögzített felvételtől, amelyre nem vonatkozik a titoktartási kötelezettség.¹¹

Nem fogadta be a kérelmet az EJEB a *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* ügyben,¹² amelyben az újságíró pedofilként álcázva magát vett részt a Pedofil Egyesület nyilvános és zárt ülésein, és készített rejtett kamerás felvételeket. A tényfeltáró riport közvetítése után az egyik egyesületi tagot szexuális bűncselekmények elkövetésének gyanúja miatt őrizetbe vette a rendőrség, és az újságírótól a vágtatlan felvétel bemutatását kérte. A dokumentum átadását bírósági határozat hiányában visszautasította a gyártó cég illetékes részlege. A Legfelső Bíróság kötelezte a szolgáltatót, hogy a felvétel és a jegyzetek bizonyos részleteit bocsássa rendelkezésére. Az újságíró arra hivatkozott, hogy az interjúalanyok nem tudták, hogy róluk felvétel készül, és ennek tudatában szolgáltattak neki információkat. A pedofília és a szexuális bűncselekmények üldözése azonban nyomós közérdek Dániában, és erősebbnek bizonyult, mint az információforrás védelme, így az EJEB elutasította a kérelmet.

Elmarasztalta a bepanaszolt államot az EJEB a *Voskuil v. the Netherlands* ügyben,¹³ mert a holland bíróság harminc napos szabadságvesztésre ítelt egy újságírót, aki nem volt hajlandó felfedni információforrását. Az inkriminált, fegyverkereskedelemtől szóló újságcikket egy rendőr-

⁹ L. 5. lj.

¹⁰ Application no. 25798/94., 1996. január 18-ai ítélet.

¹¹ Freedom of expression in Europe Case-law concerning Article 10 of the European Convention on Human Rights Council of Europe Publishing, 2007. 124.

¹² L. 2. lj.

¹³ L. 5. lj.

ségi forrás által kiszivárogtatott adatokra hivatkozva írta meg – felfedve a hatóság megkérdőjelezhető eljárását a nyomozás során –, ami a tagállami bíróságok szerint veszélyeztette a folyamatban lévő bírósági eljárást. Ezt az érvelést az EJEB elutasította, és a büntetést nem ítélte egy, a demokratikus társadalomban szükséges intézkedésnek.

A *Financial Times and others v. the United Kingdom* ügy¹⁴ bizalmas üzleti információk kiszivárogtatásával – egy tervezett vállalatfelvásárlással – függött össze. Az angol bíróságok kötelezték az azokat közzétevő lapokat a forrás megnevezésére, arra hivatkozva, hogy a részben bizalmas, részben hamis információk hátráltatták a tőzsde megfelelő működését, és az azonosítás az igazságszolgáltatás, valamint a bűnmegelőzés érdekében szükséges. Az EJEB ezzel szemben úgy ítélte meg, hogy a forrás rosszhiszeműsége, ártó szándéka, illetve a kiszivárogtatott dokumentumok valódisága körüli kétségek nem lényeges szempontok az ügy eldöntéséhez. Tekintettel arra, hogy a sérelmet szenvedett vállalat nem kezdeményezte az információk közzétételének előzetes megtiltását – ami az angol jog szerint lehetséges –, illetve, hogy nem élt minden, egyébként rendelkezésére álló eszközzel az azonosítás érdekében, figyelembe véve továbbá azt, hogy mennyire nyomós közérdek fűződik a források titokban tartásához, az EJEB elmarasztalta a bepanaszolt államot, az intézkedés aránytalan voltára hivatkozva. Bár a végzést nem kényszerítették ki, ez nem jelenti azt, hogy a beavatkozás veszélye elhárulna, hiszen az EJEB döntéséig a végzés végrehajtható lett volna.

A *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügyben¹⁵ az EJEB kimondta, hogy az újságírók információforrásának felfedésére csak bíróság, vagy más, a büntetőeljárásban részt nem vevő független szerv kötelezheti, mivel így biztosítható, hogy megfelelően mérlegeljék az információforrás titokban tartásához és a bűnüldözéshez fűződő érdek elsőbbségét. Szigorúan kell vizsgálni azt, hogy létezik-e a forrás felfedésre kényszerítésnek ésszerű alternatívája, és hogy ezeket a lehetőségeket kimerítette-e a nyomozóhatóság. Ha ez a feltétel nem teljesül, az információforrás felfedésére való kötelezés önmagában, tartalmi vizsgálat nélkül az EJEB-be ütközőnek minősül. Az eljárás egyébként 2009 májusában kezdődött, annak kapcsán, hogy korábban a holland rendőrség megfelelő indokolás és felhatalmazás nélkül egy fotókkal teli CD-lemez átadására akarta kényszeríteni a holland magazin kiadóját. A rendőrség komoly nyomást gyakorolt a lapra, többek között egy időre letartóztatták a főszerkesztőt is. A fotók egy illegális autóversenyen készültek, és egy gépkocsi fényképére lett volna szüksége a rendőrségnek. Az EJEB ezt az elérendő célt nem tartotta annyira fontosnak, hogy emiatt a forrásvédelem joga korlátozásra kerüljön, és kimondta, hogy e korlátozás az elérni kívánt célhoz képest nem tekinthető arányosnak.

A titoktartáshoz fűződő jogra vonatkozó szabályozás hiányát kifogásolta az EJEB a legutóbbi, forrás azonosítására vonatkozó ítéletében, a *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media b.v. and others v. the Netherlands* ügyben,¹⁶ és felhívta a figyelmet ennek a jogintézménynek a demokratikus társadalomban elfoglalt kiemelkedő szerepére. 2006 novemberében egy államtitkokat „árusító” férfi ügyében a bíróság tanúként hallgatta ki a *Telegraaf* c. lap újságíróit, ők ugyanis azokat az államtitkokat tartalmazó dokumentumokat szerezték meg, amelyeket a

¹⁴ Application no. 821/03., 2009. december 15-ei ítélet.

¹⁵ L. 5. lj.

¹⁶ Application no. 39315/06., 2012. november 22-ei ítélet.

férfi kínált megvételre, de miután az újság alkalmazottai, Bart Mos és Joost de Haas forrásukat nem voltak hajlandók felfedni, a holland bíróság elrendelte letartóztatásukat. Az EJEB döntése értelmében a lehallgatással az EJEE-ben szereplő magánélet tiszteltben tartásához való jogot (8. cikk), a dokumentumok kiadásával pedig a véleménynyilvánítás szabadságát (10. cikk) sértette a bepanaszolt állam eljárása, ezért hatvanezer eurót kell kifizetnie a felperesek költségeinek megtérítésére.

A forrásvédelemhez való jogára hivatkozva tagadta meg a tanúvallomás tételt Ilze Nagla, egy oknyomozó heti magazin műsorvezetője. Egy ismeretlen forrás azzal kereste meg, hogy súlyos biztonsági hiányosságokat fedezett fel az Állami Adóhatóság (Valsts ienemumu dienests – VID) adatbázisában, melynek köszönhetően magánszemélyek, köztisztviselők és vállalatok pénzügyi adatai lettek bárki számára hozzáférhetőek. A műsorvezető értesítette az adóhatóságot a biztonsági résről, majd *De Facto* c. műsorában nyilvánosságra hozta azt. Egy héttel az adás után a magát „Neo”-nak nevező informátor különböző állami hivatalokban dolgozó tisztviselők keresetére vonatkozó adatokat tett közzé. Az adóhatóság büntetőeljárást indított, a nyomozó hatóság Ms. Naglát is kihallgatta tanúként, ő azonban a Sajtó- és Médiatörvény¹⁷ 22. szakaszára hivatkozva megtagadta forrása személyazonosságának felfedését. Otthonát azonban átkutatták, melynek során laptopját, valamint számos adathordozóját lefoglalták. A házkutatási parancs szerint a nyomozó hatóságnak bizonyítéka volt arra nézve, hogy Ms. Nagla és egy ismeretlen személy (a rendőrség gyanúja szerint „Neo”) beszélgetéseket folytatott egymással, és így az újságírónak tudomása lehetett a kiszivárgott adatok megszerzésének módjáról és tárolási helyéről, továbbá fennállt a veszélye annak, hogy bizonyítékok vesznének el, amennyiben megvárják a nyomozási bíró jóváhagyását. Ez a hozzájárulás egyébként a házkutatást követő napon megérkezett, melyet jóváhagyott az elsőfokú bíróság elnöke is, miután az újságíró fellebbezett ellene. Az *EJEB a Nagla v. Latvia* ügyben¹⁸ az EJEE 10. cikkének sérelmét állapította meg, és hangsúlyozta, hogy ez a privilégium nem múlhat a forrás jogszerűségén.

3.2. Házkutatás elrendelése tárgyában hozott döntések

A *Roemen and Schmit v. Luxembourg* ügyben¹⁹ hozott döntés szerint az újságíró irodájában és otthonában, valamint ügyvédjénél végzett házkutatás azzal a céllal, hogy kiderüljön, hogy a földhivatal munkatársai közül ki szolgáltatott információt a miniszter adócsalására vonatkozóan, az EJEE 10. cikkébe ütközik. Az EJEB kimondta, hogy a luxembourgi hatóságoknak túl nagy mozgásteret adott a házkutatási parancs, az újságíró minden személyes iratához hozzáférhetek, így az intézkedés nem állt arányban az elérni kívánt céllal, ezzel megsértették Roemen sajtószabadságához való jogát, valamint az ügyvéd és ügyfele közti kommunikáció bizalmasságát, vagyis az EJEE 8. cikkét.

¹⁷ Act on Press and Other Mass Media, ZIŃOTĀJS, 16 August 1990, no. 33.

¹⁸ Application no. 73469/10., 2013. július 16-ai ítélet.

¹⁹ L. 5. lj.

Az *Ernst and others v. Belgium* ügyben²⁰ az EJEB megállapította, hogy az általános felhatalmazás alapján végzett házkutatások és a munkahelyen talált dokumentumok lefoglalása azzal a céllal, hogy azonosítsák azokat a köztisztviselőket, akik az újságíróknak a bizalmas információt szolgáltatottak, aránytalan beavatkozásnak minősül, így az a 10. cikk 1. bekezdésébe ütközik.

A *Tillack v. Belgium* ügyben²¹ nemcsak az újságíró munkahelyén, hanem otthonában is végeztek házkutatásokat, melynek során dokumentumait és munkaeszközeit foglalták le (tizenhat rekesznyi papírt, kétdoboznyi aktát, két számítógépet, négy mobiltelefont és egy iratszekrényt), mivel az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) feljelentése alapján felmerült a gyanú, hogy Tillack megvesztegetett egy köztisztviselőt, és 8000 eurót fizetett a belső nyomozással kapcsolatos bizalmas információkért cserébe. Az újságíró ugyanis az Eurostat körüli állítólagos korrupciós ügyeket tárta fel egy cikksorozatban, 2004 márciusában. Az ítéletben az állt, hogy a nyomozás célja egyértelműen a forrás azonosítása volt, és ez megvalósítja az újságírónak az EJEE 10. cikkében szereplő alapvető jogának sérelmét. Az EJEB azt is hozzátette, hogy az érintett döntése arra vonatkozóan, hogy felfedi forrását vagy sem, nem függhet attól, hogy az informátor törvényesen járt-e el.

A tagállami hatóság eljárása a *Martin and others v. France* ügyben²² hozott ítélet szerint nem felelt meg annak az előírásnak, hogy az újságíró akkor kötelezhető forrása felfedésére, ha a szükséges információ más módon nem szerezhető be. A nyomozás során az újságírók irodájában házkutatást végeztek, a dokumentumokat lefoglalták és a számítógépek merevlemezein található adatokat lemásolták annak kiderítése érdekében, hogy az érintett újságírók által írt cikkben hivatkozott bizalmas jelentés nyilvánosságra hozatalával sor került-e hivatali titoktartási kötelezettség megszegésére. A döntés szerint a francia kormány nem tudta igazolni, hogy más módszerekkel nem tudott volna bizonyítékokat beszerezni, vagy akár azt, hogy egyáltalán történt-e hivatali titokkal való visszaélés. Ebből kifolyóan nem tudott megfelelő egyensúlyt teremteni a két védendő érték, nevezetesen a forrásvédelem és a bűnüldözés között. Az intézkedések nem voltak arányban az elérni kívánt céllal, így megsértették az EJEE 10. cikkét.

Az EJEB a *Ressiot and others v. France* ügyben²³ a *Tillack v. Belgium* ügyben kifejtett álláspontjához hasonlóan azt hangsúlyozta, hogy a forrás jogszerű vagy jogszerűtlen magatartása nem befolyásolja az újságíró alapvető jogának gyakorlását. A *Le Point* és a *L'Equipe* című lapokban megjelent, doppingbotrányt feltáró cikkekből ugyanis feltehetően az eljáró hatóságoktól származó információkat közölték az újságírók. A foganatosított intézkedések – az újságírók ingóságainak lefoglalása és telefonbeszélgetéseik lehallgatása – nem álltak arányban az elérni kívánt céllal, tehát az EJEB szerint megállapítható az EJEE 10. cikkének megsértése.

A nem megfelelően megfogalmazott házkutatási parancs, amely széles körben hatalmazta fel a rendőrtisztteket az újságíró forrásának felderítésére, szintén az EJEE 10. cikkébe ütközik. A *Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg* ügyben²⁴ a kérelmező által kiadott sajtótermékben szülői felügyeletük gyakorlásától megfosztott szülőkről szóló cikk jelent meg, amelyben

²⁰ Application no. 33400/96., 2003. július 15-ei ítélet.

²¹ Application no. 20477/05., 2007. november 21-ei ítélet.

²² Application no. 30002/08., 2012. április 12-ei ítélet.

²³ L. 5. lj.

²⁴ Application no. 26419/10. 2013. április 18-ai ítélet.

egy szociális munkás arról a két tinédzserről nyilatkozott, akikről akkor gondoskodott. A munkás az interjúban a központi szociális osztály vezetőjére panaszkodott, aki becsületsértés miatt keresetet nyújtott be az újságíró ellen a tagállami bíróságon. A vizsgálóbíró által kiadott házkutatási és lefoglalási parancs végrehajtása érdekében a rendőrség megjelent a szerkesztőségben, az újságíró együttműködött velük, a rendőrök szerint önkéntesen átadta a laptopját és különböző anyagokat, amelyeket kértek, így az eljárást nyomásgyakorlás nélkül, barátságos légkörben folytatták tovább. Később azonban a kérelmező a parancs hatályon kívül helyezését és az intézkedések semmisnek nyilvánítását kérte a tagállami bíróságon, de azt elutasították, így az EJEB-hez fordult a 10. cikk megsértése miatt, a forrásvédelemhez való jogra és az eljárás dermesztő hatására hivatkozva.²⁵

4. A forrásvédelem korlátozhatóságának mércéje az EJEB gyakorlatában

Az EJEB *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben hozott ítélete alapján kijelenthető, hogy az újságírók forrásvédelme nem abszolút jog.²⁶

Az újságíró forrásvédelemhez való joga mint a véleménynyilvánítás szabadságának része az EJEB 10. cikkének 2. bekezdése értelmében olyan „korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.” A forrásvédelem tekintetében a véleménynyilvánítás szabadságával szemben versengő érdekek jellemzően a bűnözés megelőzése, visszaszorítása, mások jó hírneve vagy jogai védelme; az EJEB-nek ezen érdekek között kell megtalálnia az egyensúlyt.²⁷

Az alapvető jogok korlátozásának általános mércéje az EJEB joggyakorlata szerint az, hogy az adott beavatkozást törvény írja elő, legitim célból történjék, valamint szükséges, és az okozott sérelemmel arányos legyen.

4.1. A korlátozás „törvényben meghatározott”

Az EJEB 10. cikk 1. bekezdésében deklarált jog korlátozása a 2. bekezdésben foglalt feltételek mentén lehetséges, amelynek értelmezését az EJEB az évek során a következőképpen alakította ki. A korlátozás akkor mondható „törvény által előírtnak”, ha a törvény „megfelelően hozzáfér-

²⁵ 119.18.04.2013. Press release issued by the Registrar Chamber judgement of the case *Saint Paul-Luxembourg SA v. Luxembourg*

²⁶ Dirk VOORHOOF: The Protection of Journalistic Sources Under Fire? In: Dirk VOORHOOF: *European Media Law. Collection of Materials* 2011–2012. Herentals, Knops Publishing, 2011. 3.

²⁷ L. 22. lj.

hető” és előre látható, valamint, ha „kellően pontosan megfogalmazott ahhoz, hogy az állampolgárok magatartásukat hozzá tudják igazítani”.²⁸ A korlátozásnak nem kell szükségképpen kodifikálnak lennie, alapulhat a common law-n is. Ezt az ET Miniszteri Bizottsága által 2000-ben kibocsátott, az újságírókat megillető, a forrásaikra vonatkozó titoktartási jogról szóló ajánlása²⁹ is megerősíti, és kiegészíti azzal, hogy a szerződő államok kötelessége, és az újságírók, források és hatóságok érdeke, hogy világos és egyértelmű jogi normák uralják ezt a területet.

4.1.1. A forrás felfedésére kötelezés tárgyában hozott döntések

A *Goodwin v. the United Kingdom* ítélet alapvető fontosságú és előremutató a strasbourgi gyakorlatban abban a tekintetben, hogy szigorú és egységes kivételrendszert állított fel a bizalmas források felfedésére kötelezése tekintetében, annak ellenére is, hogy azt országonként eltérően értelmezhetik.³⁰ Az ügyben az EJEB megállapította, hogy a forrás felfedésére való kötelezés és a pénzbírság kiszabása az 1981. évi Contempt of Court Act 10. és 14. szakaszban meghatározott rendelkezésein nyugszik. A konkrét esetben a kérelmező azt kifogásolta, hogy a törvényi előírás nem felel meg a kiszámíthatóság követelményének, mert az ‘igazságszolgáltatás érdekében’ tett kivétel nem eléggé pontos ahhoz, hogy az újságíró el tudja dönteni, hogy azt mikor lehet alkalmazni vele szemben egy magánvállalat védelme érdekében. Úgy érvelt, hogy az újságíró rendszerint meg tudja állapítani, hogy az információt törvényes úton szereztek-e meg vagy sem, de nincs abban a helyzetben, hogy meg tudja ítélni azt, hogy a bíróság miként tekint majd rá. Az EJEB elismerte, hogy a szabályozást nehéz teljes pontossággal törvényi keretek közé szorítani, egy bizonyos fokú rugalmasság is kívánatos, hogy a nemzeti bíróságok a szükséges intézkedések tükrében fejleszteni tudják azt. Ennek ellenére a törvény 10. szakasza nem biztosít korlátlan mérlegelési jogkört a bíróságoknak az igazságszolgáltatás érdekében elrendelhető korlátozások meghatározásában. Az, hogy a jogszabály értelmezéséhez jogi tanácsadásra lehet szükség, nem zárja ki azt, hogy a törvényszöveg kellő pontossággal megfogalmazott lenne. Lord Diplock értelmezése a *Secretary of State for Defence v. Guardian Newspapers* ügyben³¹ és Lord Reid véleménye a *Norwich Pharmacal Co. v. Customs and Excise Commissioners* ítéletben³² szintén a könnyebb eligazodást segíti. Utóbbi értelmében, aki önhibáján kívül keveredett törvénysértésbe, köteles a jogsértő személyazonosságát felfedni, ezek ismeretében az EJEB szerint nem haladja meg a kérelmező lehetőségeit a kérdés eldöntése, hiszen ezek ésszerűen előrelátható körülmények, és semmi nem utal arra, hogy az említett törvény ne nyújtana védelmet a visszaélésekkel szemben. Következésképpen, az ítélet szerint a korlátozás megfelel a ‘törvényben meghatározott’ feltételnek.³³

²⁸ *Sunday Times v. the United Kingdom* (application no. 6538/74., 1979. április 26-ai ítélet), 49. bek.

²⁹ Ld. 4. lj., Principle 1.

³⁰ Noah GOLDSTEIN: An International Assessment of Journalist Privileges and Source Confidentiality. *New England Journal of International and Comparative Law*, 2007/14. 118.

³¹ [1985] AC 339.

³² [1974] AC 133.

³³ Ld. 5. lj., 31–34. bek.

Mivel a Legfelső Bíróság indokolásával összhangban megalapozatlannak nyilvánította a kérelmet az EJEB a *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* ügyben,³⁴ ezért a törvényben való meghatározottságot külön nem vizsgálta. Meggyőződött arról, hogy a felperes társaság kötelezése a vágtalan felvételek és a jegyzetek átadására nem aránytalan az elérni kívánt törvényes célhoz, azaz a pedofil bűncselekmények üldözéséhez képest, így ezek az intézkedések megfelelőnek és szükségesnek bizonyultak. Kiemelte, hogy az érintettek nem az összes iratot, hanem konkrét dokumentumokat kellett bemutatnia, így megelőzhető volt a hatóságok szélesebb körű vagy más jellegű intézkedésének alkalmazása, így az eljárás a kérelmezők védelmét is szolgálta.

Elegendőnek bizonyult a büntetőeljárásról szóló törvény³⁵ rendelkezése a *Voskuil v. the Netherlands* ügyben is, ahol az EJEB megállapította, hogy a kérelmező fogva tartásának elrendelése a 294. § alapján megfelelt az EJEE 10. cikkében foglalt elvárásnak.³⁶

A *Goodwin v. the United Kingdom* ítéletben megjelölt indokokra hivatkozott a Bíróság a *Financial Times and others v. the United Kingdom* ügyben, amikor megállapította, hogy a Norwich Pharmacal-formula,³⁷ az 1981-es Contempt of Court Act 10. szakasza és az arra épülő ítélkezési gyakorlat megengedi a forrás felfedésére kötelezést, ezért megáll az EJEE 10. cikke által előírt követelmény.³⁸

A törvényben meghatározottság feltételének teljesülésére vonatkozó legrészletesebb indoklás a *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügyben hozott ítéletben található. Ez az előírás nemcsak arra utal, hogy a forrás felfedésére kötelezésnek legyen némi alapja a tagállami jogrendszerben, hanem kimondja, hogy a szabályozásnak megfelelően hozzáférhetőnek és előreláthatónak kell lennie, valamint annyira pontosnak, hogy az egyén – szükség esetén tanácsadást is igénybe véve – be tudja határolni cselekvési lehetőségeit.³⁹ A nemzeti szabályozás úgy tud megfelelni ezeknek a követelményeknek, hogy jogi védelmet nyújt a hatóságoknak az EJEE-ben garantált jogokba való önkényes beavatkozása ellen. A jogállamisággal és az EJEE-ben védett demokratikus értékekkel lenne ellentétes valamely hatóság korlátlan hatalommal való felruházása. Következésképpen, a jogszabálynak pontosan meg kell határoznia az illetékes hatóságok mérlegelési jogkörének terjedelmét és gyakorlati lehetőségeit.⁴⁰ A bíróság emlékeztetett arra, hogy az EJEE 8–11. cikkében használt 'törvényben meghatározott' kifejezést nem formálisan, hanem érdemben kell vizsgálni, az nem csak az 'írott jogra', hanem a jogforrási hierarchiában alacsonyabb szintűnek minősülő jogszabályokra és a független szakmai szabályozó szervezetek – parlament által ruházott hatáskörben hozott – előírásaira, továbbá az íratlan jogra is kiterjed. A 'törvény' szót tehát az EJEB felfogásában úgy kell értelmezni, hogy abba a tételes jog és a bírói gyakorlat is beletartozik.⁴¹ Az EJEB ezt a tesztet alkalmazta, amikor megállapított

³⁴ Ld. 2. lj.

³⁵ Wetboek van Strafvordering Wet van 15 januari 1921.

³⁶ L. 5. lj., 50–53. bek.

³⁷ Adatközlésre kötelező végzés kibocsátása a bíróság által.

³⁸ L. 14. lj., 57. bek.

³⁹ L. 5. lj., 81. bek.

⁴⁰ Uo., 82. bek.

⁴¹ Uo., 83. bek.

ta, hogy a törvény hiányos, mivel nem volt olyan megfelelő eljárás, amely a kérelmező cég számára független értékelést adott volna arra vonatkozóan, hogy a nyomozás érdeke felülírja-e az újságírói források védelmét érintő közérdeket, így sérült a 10. cikk. A korábbi esetekben⁴² az EJEB megelégedett azzal is, ha a releváns jogszabályok kitértek arra, hogy kizárólag nyomozási bíró rendelhet el házkutatást és lefoglalást, de arra nem utaltak, hogy feltétlenül bíró határozhatja meg azt, hogy az adott ügyben létezik-e egyáltalán bizalmas forrás, vagy van-e olyan nyomás közérdek, amely a forrásvédelemmel szemben áll, illetve, fennáll-e egy kisebb mértékű beavatkozást megvalósító intézkedés lehetősége. A *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügyben hozott döntés lényegesnek számít abból a szempontból is, hogy új, releváns faktorként építi be az előzetes független bírói vizsgálat követelményét a törvényben való meghatározottság feltételébe.⁴³

Lényegesen különbözik az eljárási garanciák területén a *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ítéletől a *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media b.v. and others v. the Netherlands* ügyben hozott döntés. Utóbbiban az EJEB nem kérdőjelezte meg a dokumentumok átadására való kötelezés törvényben előírt voltát, a büntetőeljárásról szóló törvény⁴⁴ 96a paragrafusa ugyanis rendelkezik erről. A dokumentumokat közjegyző előtt zárt széfbe helyezték, amit átadtak a vizsgálóbírónak, ő pedig a Regionális Bíróság előtt folyó eljárás befejezéséig megőrizte azt. A felperesek és az ügyész elfogadta ezt a megoldást, amelyre a büntetőeljárásról szóló törvény 552a szakasza ad lehetőséget (ez felhatalmazza a Regionális Bíróságot a szükséges utasítások megtételére, a bepanaszolt intézkedés ezért megfelel a vizsgált feltételnek).⁴⁵ A különleges hatáskörök alkalmazása azonban az eljárásban résztvevő második és harmadik kérelmezővel szemben nem volt törvényben megalapozott, az ugyanis nem ad felhatalmazást az újságírókkal szemben történő felügyeleti hatáskör gyakorlására a forrás azonosítására irányuló céllal.⁴⁶

Elutasította a *Nagla v. Latvia* ügyben⁴⁷ az EJEB azt az érvelést, hogy hiányoznak a törvényességi garanciák, ugyanis az intézkedés a büntetőeljárásról szóló törvény 180. §-ának (3) bekezdése alapján történt, és elhatárolta az ügyet a *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügytől azon az alapon, hogy jelen esetben a törvény biztosítja a független vizsgálóbíró részvételét az eljárásban. A lett szabályozás értelmében – ellentétben a holland hiányosságokkal – visszavonhatja a házkutatási parancsot és dönthet a bizonyítékok elfogadásáról.⁴⁸

⁴² L. *Voskuil v. the Netherlands* és *Roemen and Schmit v. Luxembourg* (5. lj.).

⁴³ Tara A. RICH: *Sanoma Uitgevers v Netherlands: The European Court of Human Rights Forges New Ground for the Right of Journalists To Protect Their Sources*, 19 *Tulane Journal of International and Comparative Law*, 2010–2011, 743–44.

⁴⁴ L. 35. lj.

⁴⁵ L. 16. lj., 121. bek.

⁴⁶ Uo., 102. bek.

⁴⁷ L. 18. lj.

⁴⁸ Uo., 86–91. bek.

4.1.2. Házkutatás elrendelése tárgyában hozott döntések

A *Roemen and Schmit v. Luxembourg* ügyben⁴⁹ az EJEB egyetértett a kormány álláspontjával, miszerint a hatóságok nem sértették meg a felperes 10. cikkben biztosított jogait, mivel a beavatkozás a bünyügyi nyomozásról szóló törvény⁵⁰ 65–66. cikkeinek megfelelően történt, és így törvényben előírtak minősül. A törvényi előírás itt azt garantálta, hogy kizárólag a nyomozási bíró végezheti a tárgyi bizonyítékok, okiratok lefoglalását.⁵¹

Hasonló megállapításra jutott az EJEB az *Ernst and others v. Belgium* ügyben⁵² is, amikor kimondta, hogy a házkutatások beavatkozást jelentettek a kérelmező véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jogaiba, ám arra a bünyügyi nyomozásról szóló törvény⁵³ adott felhatalmazást a hatóságoknak.

Szintén a belga bünyügyi nyomozásról szóló törvény 87–88. §-ára hivatkozva jutott az EJEB arra a következtetésre, hogy a *Tillack v. Belgium* ügyben⁵⁴ elrendelt házkutatások megfeleltek a törvényben való rögzítésre vonatkozó követelménynek. Ahogyan az említett rendelkezéseket a jelen esetben alkalmazták, az befolyásolhatja az intézkedés szükségességére vonatkozó értékelést.

A *Martin and others v. France* ügyben hozott döntés indokolása szerint a házkutatások és a lefoglalások elrendelésére törvény ad lehetőséget.⁵⁵

Az EJEB a *Ressiot and others v. France* ügyben hozott ítéletében utalt a *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügyben kimondottakra, miszerint a törvényi előírásnak kellőképpen hozzáférhetőnek és kiszámíthatónak kell lennie. Hangsúlyozza azonban, hogy az a tényező, hogy a szabályozás megértéséhez a konkrét helyzetben az érintettnek tanácsadásra lehet szüksége, nem csorbítja ennek a feltételnek a teljesülését.⁵⁶ Az újságírói szakma gyakorlása különös gondosságot igényel, így elvárható ilyen helyzetekben is a kockázatok alapos mérlegelése.⁵⁷ Az EJEB megállapította továbbá, hogy az a tény, miszerint az elsőfokú bíróság más esetben eltérő döntést hozott az információk titokban tartására vonatkozóan, nem elegendő annak bizonyítására, hogy a törvény kiszámíthatatlan lenne.⁵⁸ A felperesek tehát nem megalapozottan állították, hogy nem tudtak ésszerű mértékben számolni a jogszabály következményeivel, hiszen a beavatkozás az EJEE 10. cikkének 2. bekezdése értelmében törvényben meghatározottnak minősült.⁵⁹

⁴⁹ L. 5. lj., 45., 48. bek.

⁵⁰ Code D'instruction Criminelle du 17 novembre 1808.

⁵¹ RICH, i.m. (41. lj.) 743.

⁵² L. 20. lj., 97. bek.

⁵³ L. 46. lj.

⁵⁴ L. 21. lj., 32., 58. bek.

⁵⁵ L. 20. lj., 74–75. bek.

⁵⁶ L. 5. lj., 105. bek.

⁵⁷ Uo., 106. bek.

⁵⁸ Uo., 108. bek.

⁵⁹ Uo., 108. bek.

A *Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg* ügyben az EJEB úgy vélte, hogy a büntető-eljárásról szóló törvény⁶⁰ 51., 65., 66. és 31. szakasza kielégíti a törvényben meghatározottság feltételét a felekkel történő kommunikáció tekintetében.⁶¹

4.2. A korlátozás legitim cél elérése érdekében történt

A legitim cél, amely érdekében korlátozható a véleménynyilvánítás szabadsága, az EJEE 10. cikkének 2. szakaszában található taxatív felsorolás szerint „a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása.” Az ET Miniszteri Bizottsága által 2000-ben kibocsátott, az újságírókat megillető, a forrásaikra vonatkozó titoktartási jogról szóló – korábban már említett – ajánlása⁶² hangsúlyozza, hogy az indokok nem állnak hierarchikus sorrendben, bármely korlátozásnak az előbbieken meghatározott, ténylegesen létező, nyomós közérdeket kell szolgálnia.

4.2.1. A forrás felfedésére kötelezés tárgyában hozott döntések

A *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben az eljáró szervek nem vitatták, hogy a kifogásolt intézkedés célja az volt, hogy megvédje a Tetra jogait, tehát a beavatkozás legitim célt szolgált. A kormány azt állította, hogy a beavatkozás bűncselekmények megelőzése érdekében is történt.⁶³ Az EJEB miután meggyőződött erről, megállapította, hogy az elsődleges cél igazolása után nem tartja szükségesnek a második bizonyítását.⁶⁴

A vágtalan felvételek átadására kötelezés legitim célt szolgált az EJEB álláspontja szerint a *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* ügyben.⁶⁵ Ahogy azt a Legfelső Bíróság 2002. augusztus 29-ei döntésében⁶⁶ kimondta – és amelyet az EJEB helyben hagyott –, a beavatkozás bűncselekmények megelőzése, továbbá a jó hírnév és mások jogainak védelme érdekében történt.

A kormány a beavatkozás célját a jó hírnév és mások jogainak védelmében jelölte meg a *Voskuil v. the Netherlands* ügyben, amely jelen esetben az igazságszolgáltatás és az amszterdami rendőrség integritásának érdekét jelenti, de érvelésében utalt a közbiztonságra, és a zavargás vagy bűnözés megelőzésére mint védendő érdekekre is.⁶⁷ A kérelmező arra hivatkozott, hogy a bíróság és a rendőrség arra kötelezte, hogy fedje fel a közhatalommal kapcsolatos visszaéléseket, úgy, hogy közben titokban kell tartania a forrását. Sőt, azt is hozzátette, hogy a védelem kérésére

⁶⁰ L. 50. lj.

⁶¹ L. 24. lj., 41. bek.

⁶² L. 4. lj., Principle 3.

⁶³ L. 5. lj., 35. bek.

⁶⁴ Uo., 36. bek.

⁶⁵ L. 2. lj.

⁶⁶ Højesteret, U.2002.2503, 2002. 08. 29-ei ítélet.

⁶⁷ L. 5. lj., 54. bek.

a büntetőeljárás során tanúként is idézték őt.⁶⁸ Az EJEB azonban meggyőződött arról, hogy az intézkedések bűnmegelőzés céljából történtek.⁶⁹

A *Financial Times and others v. the United Kingdom* ügyben a vizsgált cél a mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása és a bűnmegelőzés voltak. Az EJEB ítéletében kimondta, hogy a bűnüldözés és a nyomozás állami hatáskör, de jelen esetben a Norwich Pharmacal-eljárást magánfél kezdeményezte. Megjegyezte továbbá, hogy az *Interbrew* első látásra kifogásolható jogosultságát a dokumentumok felfedésére pusztán azért hozták létre, hogy annak segítségével meg lehessen állapítani az alperes személyazonosságát. Így a bizalom megsértését eredményező akcióval meg lehetett akadályozni a védendő információk jövőbeni kiszivárogtatását és lépéseket lehetett tenni a már elszennvedett kár megtérítése érdekében. Ezen körülmények ismeretében az EJEB úgy vélte, hogy a beavatkozás célja, nevezetesen mások jogainak védelme és a bizalmas értesülések nyilvánosságra hozatalának megakadályozása törvényszerűnek minősült.⁷⁰

Mivel a *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügyben tett intézkedések nem feleltek meg a törvényben való meghatározottság feltételének, az EJEB döntésében kifejtette, hogy így nem kell meggyőződnie arról, hogy azok a 10. cikk 2. bekezdésében foglalt további követelményeket kimerítik-e.⁷¹

A különleges hatáskörök alkalmazása sem volt törvényben megalapozott az ügy második és harmadik kérelmezőjével szemben a *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media b.v. and others v. the Netherlands* ügyben, így a cél legitimitását nem vizsgálta az EJEB. A dokumentumok átadása tekintetében viszont arra a következtetésre jutott, hogy a jogok korlátozása nemzetbiztonsági érdekből és a bűnmegelőzés elősegítéséért történt.⁷²

A felek vitatták a cél legitimitását a *Nagla v. Latvia* ügyben,⁷³ az EJEB azonban kimondta, hogy a beavatkozás célja a zavargás vagy a bűnözés megakadályozása és mások jogainak védelme érdekében történt, ezek pedig törvényes célnak minősülnek.

4.2.2. Házkutatás elrendelése tárgyában hozott döntések

Nem vitatta az EJEB, hogy a *Roemen and Schmit v. Luxembourg* ügyben⁷⁴ az újságíró irodájában és otthonában, valamint ügyvédjénél végzett házkutatás legitim célt, a zavargás és a bűnözés megelőzését szolgálta.

Az EJEB az *Ernst and others v. Belgium* ügyben⁷⁵ arra a következtetésre jutott, hogy az intézkedés célja a bizalmas információk közzétételének megakadályozása, mások jó hírnevének védelme és általában a bíróságok pártatlanságának, tekintélyének fenntartása volt.

⁶⁸ Uo., 55. bek.

⁶⁹ Uo., 56. bek.

⁷⁰ L. 14. lj., 58. bek.

⁷¹ L. 5. lj., 101. bek.

⁷² L. 16. lj., 122. bek.

⁷³ L. 18. lj., 92. bek.

⁷⁴ L. 5. lj., 50. bek.

⁷⁵ L. 20. lj.

A *Tillack v. Belgium* ügyben⁷⁶ elrendelt házkutatások az EJEB vizsgálata szerint a bizalmas információk közzétételének megakadályozása, mások jó hírnevének védelme, valamint a zavarosság és bűnözés megakadályozása érdekében történtek.

A *Martin and others v. France* ügyben⁷⁷ hozott ítélet értelmében az intézkedések célja a bizalmas információk nyilvánosságra hozatalának megakadályozása és mások jogainak, különösen az ártatlanság védelmének biztosítása volt.

Mások jó hírnevének védelme és az eljárás lefolytatása során a bíróságok pártatlanságának és tekintélyének fenntartása érdekében foglalták le a hatóságok *Ressiot and Issartel v. France and Labbé and others v. France* ügyben⁷⁸ az újságírók ingóságait, hallgatták le telefonbeszélgetéseiket, ezáltal korlátozták a 10. cikkben garantált jogokat.

A közrend védelme és bűnözés megakadályozása, valamint mások jó hírnevének védelme, tehát legitim cél elérése érdekében történt a házkutatás elrendelése a *Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg* ügyben.⁷⁹

4.3. Az intézkedés „szükséges egy demokratikus társadalomban”

Nem létezik általános értelmezés arra vonatkozóan, hogy a korlátozás milyen szempontok alapján minősül szükségesnek egy demokratikus társadalomban, mindig a konkrét ügyben felmerülő összes körülmény alapján dönt az EJEB arról, hogy ez a feltétel fennáll-e. Két kérdést azonban minden esetben megvizsgál; egyrészt, hogy az állami beavatkozás nyomós társadalmi szükségletet szolgált-e, másrészt, hogy megfelelt-e az arányosság követelményének. Ez utóbbi a joggyakorlat szerint akkor valósul meg, ha az intézkedés egyúttal indokolt is, vagyis arányban áll az elérni kívánt törvényes céllal.⁸⁰

Az EJEB a *Handyside v. the United Kingdom* ügyben⁸¹ ragadta meg az alkalmat az intézkedés demokratikus társadalomban való szükségességére vonatkozó feltétel értelmezésére. Az EJEB ebben az ítéletben kifejezésre juttatta, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom egyik alappillére, fejlődésének és az egyén kibontakozásának egyik alapvető feltétele. A hangsúly itt a korlátozás tekintetében a ‘demokratikus társadalom’ kitételén van. A 10. cikk 2. bekezdésének fenntartásaival ugyanis ez a jog nemcsak a kedvező vagy ártalmatlan, illetve lényegtelen „információkra” vagy „gondolatokra” vonatkozik, hanem azokra is, amelyek az államot vagy valamely közösséget sértenek, megbotránkoztatnak, nyugtalanítanak. Így kívánja ezt a pluralizmus, a tolerancia és a nyitottság, melyek nélkül nincs ‘demokratikus társadalom’.⁸²

⁷⁶ L. 21. lj., 59. bek.

⁷⁷ L. 22. lj., 74–75. bek.

⁷⁸ L. 5. lj., 109. bek.

⁷⁹ L. 24. lj., 42. bek.

⁸⁰ GRÁD András – WELLER Mónika: *A strasbourgji emberi jogi bírósághoz kézikönyve*. Budapest, HVG–ORAC, 2011. 449.

⁸¹ Application no. 5493/72, 1976. december 7-ei ítélet.

⁸² Uo., 49. bek.

A szükségesség tekintetében az EJEB egyrészt kiemelte, hogy az EJEE 10. cikkében foglalt ‘szükséges’ jelző nem azonos a ‘nélkülözhetetlen’ (vö. EJEE 2. cikk 2. bek. és a 6. cikk 1. bek.), ‘teljes mértékben szükséges’ és ‘feltétlenül szükséges’, valamint ‘a helyzet szükségessége által feltétlenül megkívánt mértékben’ (ld. EJEE 15. cikk 1. bek.) kifejezéssel, és nem bír olyan rugalmassággal, mint az ‘elfogadható’, a ‘szokásos’, a ‘hasznos’, az ‘ésszerű’ vagy a ‘kívánatos’ megfogalmazás. Másrészt az EJEB hangsúlyozta, hogy a nemzeti hatóságok feladata, hogy a szükségszerűség fogalmába implikált ‘nyomós társadalmi szükséglet’ valóságtartalmát az eljárás kezdeti szakaszában értékeljék. E tekintetben a szerződő államok rendelkeznek bizonyos mérlegelési szabadsággal, de ez a jogkörük nem korlátlan, hanem európai ellenőrzésnek van alávetve. A ‘tagállami mozgástér’ (*margin of appreciation*) doktrínája alapvető fontosságú a strasbourgi bíróság gyakorlatában. Az EJEB ezt azokra az esetekre fejlesztette ki, ahol nem létezik közös európai mérce, és nem kíván aktívan beavatkozni a felmerülő kérdés eldöntésébe, hanem a tagállamoknak hagy bizonyos diszkrecionális jogkört annak meghatározására, mikor helyénvaló az EJEE-ben foglalt jogok korlátozása; e döntésük ugyanakkor az EJEB felülvizsgálatának tárgya lesz.⁸³

A *Sunday Times v. the United Kingdom* ítéletben⁸⁴ az EJEB megerősítette a *Handyside v. the United Kingdom* ügyben kifejtett álláspontját és hozzátette, hogy ennek az ellenőrzésnek szigorúnak kell lennie, és nem korlátozódhat csupán annak vizsgálatára, hogy az állam indokoltan, körületekintően és jóhiszeműen alkalmazott-e diszkréciót, minden korlátozás szükségességét „meggyőzően kell megalapozni”. A mérlegelési jogkör terjedelme a beavatkozás célja szerint változik, szűkebb olyan célok esetében, amelyek objektív természetűek, mint például az igazságszolgáltatás tekintélyének fenntartása.⁸⁵

A véleménynyilvánítás szabadságának részét képező forrásvédelemhez való jog korlátozásának vizsgálata során az EJEB kezdetektől a fent említett korai döntéseiben kifejlesztett hagyományos arányossági tesztet alkalmazza.⁸⁶

4.3.1. A forrás felfedésére kötelezés tárgyában hozott döntések

A *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben az EJEB arra a következtetésre jutott, hogy a végzés, amely Goodwin forrása felfedésére kötelezte, és a rendkívül magas összegű bírság, amelyet azért szabtak ki rá, mert a forrás azonosításának nem tett eleget, megsértette az EJEE 10. cikkét. A beavatkozás nem állt ugyanis arányban az elérni kívánt törvényes céllal és az ahhoz igénybe vett eszközzel; az intézkedés ilyen módon nem megengedett egy demokratikus társadalomban.⁸⁷ Az első lehetőség a nemzeti hatóságokat illeti meg, hogy értékeljék, a korlátozás háttérben sürgető társadalmi igény áll-e, és e tekintetben bizonyos mérlegelési jogkörrel ren-

⁸³ Uo., 47–49. bek.

⁸⁴ L. 28. lj.

⁸⁵ L. 81. lj., 48. bek.; 28. lj., 79–81. bek.

⁸⁶ Daniel JOYCE: The Judith Miller Case and the Relationship between Reporter and Source: Competing Visions of the Media's Role and Function, 17 *Fordham Intellectual Property Media & Entertainment Law Journal* 581.

⁸⁷ L. 5. lj., 41. bek.

delkeznek. Jelen esetben ezt a jogkört behatárolja a sajtószabadság biztosítását és fenntartását szolgáló demokratikus társadalomhoz fűződő érdek. A korlátozásnak egyensúlyban kell állnia az elérni kívánt legitim céllal, és így az információforrások titokban tartását érintő döntés meghozatala során az EJEB-nek a lehető legnagyobb gondossággal kell eljárnia.⁸⁸ A sajtószabadság korlátozása vonatkozásában tehát az EJEB általános alapelvként egyenértékűnek tekinti a 'nyomás társadalmi szükségletet' a 'demokratikus társadalomban szükséges' feltétellel.⁸⁹ A forrás védelmének fontossága Lord Bridge szerint nagyban csökkent annak bűnrészességével, legalábbis úgy vélte, hogy a titoktartási kötelezettség súlyos megsértése nem állt egyensúlyban az információk nyilvánosságra hozatalára vonatkozó érdekekkel.⁹⁰ Az intézkedés szükségességét szélesebb körben indokolt vizsgálni a döntés értelmében. A vállalkozás (Tetra) irányába tett lépés, amely nemcsak a kérelmezőt, hanem a *The Engineer* kiadóját, az országos napilapokat és folyóiratokat is visszatartotta a bizalmas információk publikálásától, voltaképpen betöltötte azt a szerepet, amit a bíróság forrás felfedésére kötelezése jelenthetett volna. A beavatkozás következtében ugyanis a vállalatot fenyegető kár létfontosságú eleme nem valósult meg, az ügyfelek, a hitelezők és a versenytársak ugyanis nem értesülhettek a sajtóból a bizalmas információkról, így a véleménynyilvánítás további korlátozására nem volt megfelelő ok.⁹¹ Az EJEB-nek meg kellett vizsgálnia azt is, hogy a nyilvánosságra hozatal további céljai megfelelően indokoltak voltak-e.⁹² A forrás személyazonosságának ismerete nélkül a Tetra nem volt abban a helyzetben, hogy leállítsa az üzleti terv terjesztését, különösen nem tudott volna eljárást indítani a forrás ellen a hiányzó dokumentum felfedésére vagy kártérítés kötelezésére vonatkozóan. Kereskedelmi vállalkozásként a hűtlen munkatárs leleplezése, aki további hozzáférést biztosíthat a cég telephelyén található adatokhoz, jogos indoknak tekinthető.⁹³ Bár ezek kétségtelenül fontos indokoknak minősülnek, önmagában mégsem találta az EJEB elegendőnek azt a magyarázatot, hogy a forrás azonosítása nélkül a Tetra nem tudta a jogellenes tevékenységet elkerülni. A 10. cikk 2. bekezdésében meghatározott versengő érdekek tekintetében a demokratikus társadalmat jelképező sajtószabadság felé billen a mérleg, a Tetra érdekei még együttesen sem képesek ellensúlyozni az újságírói forrásvédelemre vonatkozó alapvető közérdeket.⁹⁴ Az EJEB ezzel erőteljesen – alkotmányos szempontból fontos és kiegyensúlyozott – védelemnek minősítette az újságírók titoktartási jogát, és ehhez az érveléshez későbbi döntéseiben is ragaszkodott.⁹⁵

A vágtatlan felvételek egy bizonyos részének és az újságíró jegyzeteinek átadására való kötelezést a *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* ügyben⁹⁶ szembeállította az EJEB a drasztikusabb intézkedésekkel, úgy, mint a szerkesztőségekben és az újságíró munkahelyén, illetve otthonában

⁸⁸ Uo., 40. bek.

⁸⁹ Kyu Ho YOUM: International and Comparative Law on the Journalist's Privilege: The Randal Case as a Lesson for the American Press. 1 *Journal of International Media & Entertainment Law* 1 2006–2007, 34.

⁹⁰ L. 5. lj., 41. bek.

⁹¹ Uo., 42. bek.

⁹² Uo., 43. bek.

⁹³ Uo., 44. bek.

⁹⁴ Uo., 45. bek.

⁹⁵ Janice BRABYN: Protection Against Judicially Compelled Disclosure of the Identity of News Gatherers' Confidential Sources in Common Law Jurisdictions. 69 *Modern Law Review* 2006.918-19.

⁹⁶ L. 2. lj.

végzett házkutatásokkal, és megállapította, hogy az nem tekinthető aránytalannak az elérni kívánt törvényes célhoz viszonyítva. A Legfelső Bíróság által megfogalmazott indokokat, miszerint végzésében csak a felvételek feltétlenül szükséges részének bemutatását kérte a kérelmező cégtől, megfelelőnek és elégségesnek találta. Következésképpen, a kérelmet nem fogadta be az EJEE 35. cikkének 3. bekezdése alapján.

A *Voskuil v. the Netherlands* ügyben az EJEB a szükségességi teszt alkalmazásához irányadó általános elveket gyűjtött össze korábbi ítéleteiből. Az EJEB feladata annak meghatározása, hogy a kifogásolt beavatkozás megfelel-e a nyomós társadalmi szükséglet követelményének. A tagállami mozgáster doktrínája értelmében a tagállamok eldönthetik, hogy ilyen jellegű igény fennáll-e, de ez együtt jár az EJEB felügyeletével, amely átfogja mind a jogszabályokat, mind az erre irányuló független bírói döntéseket.⁹⁷ A bíróság tehát fel van hatalmazva arra, hogy a végső döntést meghozza arról, hogy a beavatkozás összeegyeztethető-e a 10. cikkben biztosított véleménynyilvánítás szabadságával.⁹⁸ Az EJEB-nek nem az a feladata, hogy átvegye a tagállami bíróságok szerepét, hanem az, hogy a 10. cikk alapján felülvizsgálja döntésüket. Ez nem csak arra terjed ki, hogy azt ésszerűen, körültekintően és jóhiszeműen hozták-e, hanem az intézkedést az ügy összes körülményét tekintve, a felperesek ellen tett észrevételeket egyaránt figyelembe véve kell megítélnie.⁹⁹ Az EJEB-nek különös figyelmet kell fordítania annak vizsgálatára, hogy a nemzeti hatóságok által felhozott indokok relevánsak és elégségesek voltak-e, és az intézkedés arányos volt-e az elérni kívánt céllal; ennek során azt kell vizsgálnia, hogy a tagállami szervek a tényállást a 10. cikkkel összhangban álló szabványok alapján értékelték-e.¹⁰⁰ Az említett esetben az EJEB egyrészt kijelentette, hogy nincs abban a helyzetben, hogy a kijelentések valóságtartalmát vizsgálja, de jelezte, hogy megértette a kormány aggodalmát a valótlan gazdasági információk terjesztésével kapcsolatban, ugyanakkor hozzátette, hogy a hatóság által alkalmazott helytelen módszer, a kérelmező fogva tartása, a tájékoztatáshoz való jog érvényesülését akadályozza, és ezáltal veszélybe sodorja a jogállamiságot. Az ilyen messzemenő intézkedések kedvét szeghetik azon személyeknek, akik valóságghű és pontos tájékoztatást adhatnak a sajtónak a törvénysértésekkel kapcsolatban. A versengő érdekek tekintetében a *Goodwin v. the United Kingdom* ügghöz hasonlóan itt is a demokratikus társadalmat jelképező sajtószabadság felé billent a mérleg, és a 10. cikk sérelmét állapította meg az EJEB, a kérelmező szabadságának elvonását a törvényes cél eléréséhez képest aránytalan intézkedésnek minősítve.¹⁰¹

Az EJEB megismétli a *Financial Times and others v. the United Kingdom* döntés¹⁰² indoklásában a *Voskuil v. the Netherlands* ügyben kimondottakat,¹⁰³ felhívja továbbá arra a figyelmet, hogy a 10. cikk 2. bekezdésében foglalt sajtószabadság gyakorlása egyben jogokat és kötelezettségeket is keletkeztet a közérdekű ügyekről történő tájékoztatásra vonatkozóan, feltéve, hogy az újságíró jóhiszeműen, pontos és megbízható információk szerzése érdekében jár el az etikus új-

⁹⁷ L. 83. lj.

⁹⁸ *Cumpănă and Mazăre v. Romania* [GC], application no. 33348/96. 2004. december 17-ei ítélet, 88. bek.

⁹⁹ Uo., 89. bek.

¹⁰⁰ Uo., 90. bek.

¹⁰¹ L. 5. lj., 69–74. bek.

¹⁰² L. 14. lj., 62. bek.

¹⁰³ L. 5. lj., 69–74. bek.

ságírás alapelveit szem előtt tartva. A nyilvánosságra hozatal nem csak az azonosított forrásra nézve káros, hanem magára a sajtótermékre is, amelynek jó hírnevét hátrányosan befolyásolhatja a potenciális források és azok szemében, akik közérdekű ügyekről szeretnének tájékozódni. Bár elképzelhető, hogy a forrás felfedésére kötelezés tilalma nem szenvedne csorbát a forrás egyértelmű rosszhiszemű magatartása esetén, a bíróságok túlzottan lassúak ahhoz, hogy meggyőző bizonyíték hiányában ezt a tényezőt igazolni tudják, így a forrás magatartása nem lehet döntő annak azonosítására kötelezése tárgyában, de az érdekek egyensúlyának vizsgálatakor mindenképpen értékelendő.¹⁰⁴ Az EJEB a forrásnak az információ kiszivárogtatására irányuló szándékának elemzése során utalt a *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben hozott döntésére, amelyben – bár a kormány arra hivatkozott, hogy a rosszhiszemű forrás nem számíthat a 10. cikkben biztosított védelemre –,¹⁰⁵ figyelmen kívül hagyta a forrás ártó szándékát. Az EJEB az említett esetben is arra a következtetésre jutott, hogy lehetnek olyan körülmények, amelyek önmagukban elégségesek és megfelelő indokot szolgáltatathatnának arra, hogy a forrás azonosítását elrendelhesse, de ebben az eljárásban a forrás károkozásra irányuló célja nem állapítható meg kellő bizonyossággal, így döntésében nem helyezett erre különösebb hangsúlyt.¹⁰⁶ A kiszivárgott információ pontatlanságának vizsgálatakor az EJEB szerint azt kell figyelembe venni, hogy az újságírók tettek-e lépéseket annak ellenőrzése érdekében. Jelen esetben azt állapította meg, hogy sem a kérelmező, sem a forrás nem tudhatta, hogy a dokumentumok hitelesek-e, és miután az információ hitelessége nem állapítható meg kellő bizonyossággal, ezt a tényezőt a döntés során az EJEB nem vette figyelembe.¹⁰⁷ A *Goodwin v. the United Kingdom* ügghöz viszonyítva kifogásolta, hogy az *Interbrew* nem tett lépéseket az információ kiszivárgásának megakadályozására, ami azért lett volna lényeges, mert a forrás felfedésére csak más ésszerű beavatkozás hiányában lehet kötelezni az újságírót.¹⁰⁸ Nem ítélte fontosnak azt a különbségtételt a *Goodwin v. the United Kingdom* ügygel tett összehasonlításban az EJEB, hogy a kért információk közvetlenül vagy közvetve vezettek a forrás személyazonosságának felderítésére, és kimondta, hogy a dermedtő hatás (*chilling effect*) megvalósul akkor is, ha az újságíró csak asszisztál a forrás megtalálásához.¹⁰⁹

Mivel a *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügyben tett intézkedések nem feleltek meg a törvényben való meghatározottság feltételének, az EJEB nem vizsgálta az intézkedés demokratikus társadalomban való szükségességét.

A *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media b.v. and others v. the Netherlands* ügyben történt különleges hatáskörök alkalmazása nem volt törvényben megalapozott az ügy második és harmadik kérelmezőjével szemben, így az intézkedés szükségességét a demokratikus társadalomban ez esetben sem vizsgálta az EJEB. A dokumentumok átadása tekintetében az EJEB

¹⁰⁴ L. 14. lj., 63. bek.

¹⁰⁵ L. 5. lj., 15. 38. bek.

¹⁰⁶ L. 14. lj., 66. bek.

¹⁰⁷ Uo., 67. bek.

¹⁰⁸ Uo., 69. bek.

¹⁰⁹ Uo., 71. bek.

megerősíti¹¹⁰ a *Voskuil v. the Netherlands* ügyben¹¹¹ és a *Financial Times others v. the United Kingdom* döntés¹¹² indoklásában kimondottakat. Az ügyész megállapítására hivatkozva, miszerint a dokumentumok különösebb műszaki vizsgálata nélkül azonosíthatóak a gyanúsítottak és a betekintési jogosultsággal rendelkező tisztviselők, ezért ez önmagában nem indokolja a beavatkozást.¹¹³ Bár az iratok teljes tartalma nem vált ismertté a nyilvánosság előtt, az információk nagy valószínűség szerint már régóta ismertek voltak a holland titkosszolgálat és a bűnözők számára. A dokumentumok forgalomból történő kivonása ezért már nem alkalmas arra, hogy a benne szereplő adatok illetéktelen személyekhez való eljutását megakadályozza.¹¹⁴ Az EJEB a dokumentumok tényleges átadását nem találta szükségesnek, mivel ezek másolatok, és nem eredeti iratok voltak, így azok teljes megsemmisítését nem lehetett ellenőrizni. Az intézkedést tehát megfelelő és elégséges mértékben nem tudta a holland kormány megindokolni, ezért az a 10. cikkbe ütközött.¹¹⁵

Az EJEB már az elején leszögezte, hogy lényeges különbség van a *Nagla v. Latvia* ügyben,¹¹⁶ és a *Goodwin v. the United Kingdom*, a *Voskuil v. the Netherlands*, a *Financial Times and others v. the United Kingdom* és a *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media b.v. and others v. the Netherlands* ügyekben történt események között. Ez azonban nem abban rejlik, amire a kormány hívta fel a figyelmet, hogy a forrás személyazonossága már ismert volt a nyomozó hatóságok előtt a kérelmezőnél folytatott házkutatást megelőzően, hanem abban, amely más döntésekben is megállapításra került,¹¹⁷ hogy az újságíró forrásának azonosítása céljából végzett házkutatás sokkal drasztikusabb beavatkozásnak minősül, mint a forrás felfedésére kötelezés. Az EJEB megjegyezte, hogy a házkutatási parancs túl nagy felhatalmazást adott a nyomozó hatóságnak azzal, hogy bármilyen – az újságíró forrásával összefüggésbe hozható bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos – információ felderítését lehetővé tette,¹¹⁸ és a nemzeti hatóságok intézkedésének alapjául szolgáló indokok nem voltak megfelelőek, szükségszerűek, és nem támasztotta őket alá nyomós közérdek. A nyomozási bíró, akit a törvény arra rendel, hogy utólagos felülvizsgálatot végezzen, és megállapítsa, hogy megfelelő bizonyíték szolgál-e az újságíró jogainak korlátozására, nem tudta igazolni a beavatkozás szükségességét, a kérelmező ugyanis tanúként vett részt a büntetőeljárásban.¹¹⁹ Az EJEB itt is hangsúlyozta azt, hogy a forrásvédelemhez való jog nem olyan privilégium, amely a forrás jogszerű magatartásától függ, hanem a tájékoztatáshoz való jog szerves része, amelyet a legnagyobb óvatossággal kell kezelni.¹²⁰

¹¹⁰ L. 16. lj., 123–127. bek.

¹¹¹ L. 5. lj., 63–65. bek.

¹¹² L. 14. lj. 62., 66., 69. bek.

¹¹³ L. 16. lj., 129. bek.

¹¹⁴ Uo., 130. bek.

¹¹⁵ Uo., 131–132. bek.

¹¹⁶ L. 18. lj., 92. bek.

¹¹⁷ L. 5. lj., 60. bek.

¹¹⁸ L. 18. lj., 95. bek.

¹¹⁹ Uo., 101. bek.

¹²⁰ Uo., 97. bek.

4.3.2. Házkutatás elrendelése tárgyában hozott döntések

Az EJEB a *Roemen and Schmit v. Luxembourg* ügyben¹²¹ úgy ítélte meg, hogy hiába volt eredménytelen az újságíró irodájában és otthonában végzett házkutatás, az sokkal drasztikusabb beavatkozás, mint a *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben történt forrás személyazonosságának felfedésére kötelezés. Ami azt a tényezőt illeti, hogy a bejelentés nélkül érkező, fegyveres nyomozók nagyon széles vizsgálati jogkörrel rendelkeztek a házkutatás elvégzéséhez, az EJEB emlékeztetett arra, hogy az újságírók forrásvédelemhez való jogának korlátozása esetén a lehető leggondosabb ellenőrzést kell elvégeznie. Arra a következtetésre jutott, hogy a bűnüldözés mint indok, amely alapján az intézkedést elrendelték, releváns volt, de nem volt elegendő az ilyen mértékű beavatkozáshoz, a házkutatás elrendelése tehát nem állt arányban az elérni kívánt törvényes céllal, így a tagállam megsértette a 10. cikkben foglalt véleménynyilvánítás szabadságához való jogot.¹²²

Ugyanezt állapította meg az EJEB az *Ernst and others v. Belgium* ügyben a házkutatások és lefoglalások tekintetében, és meglepődését fejezte ki a nagyszabású, százhatvan rendőrt igénybe vevő nyomozás miatt, amely esetében a kormány nem tudta igazolni, hogy más ésszerű intézkedés nem vezetett volna eredményre. Hiába volt elfogadható az indok, a széles körű beavatkozás aránytalanak minősült az elérni kívánt törvényes célhoz képest, és így nem felelt meg a 10. cikkben előírtaknak.¹²³

A fent említett két döntéshez hasonlította az EJEB a *Tillack v. Belgium* ügy¹²⁴ tényállását: itt is egyértelmű volt, hogy a kérelmezővel szemben alkalmazott házkutatások a cikkében említett forrás azonosítására irányultak. Tekintve, hogy az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) belső vizsgálata nem vezetett eredményre és a megvesztegetés gyanúja, amely a kérelmezőre vetült híresztelésen alapult, ahogy azt az ombudsmani hivatal már két korábbi alkalommal nyilvánosságra hozta, nem volt olyan túlnyomó érdek, amely a kérelmező forrásvédelemhez való jogát korlátozó beavatkozásokat indokolta volna.¹²⁵ A házkutatás eredménytelensége nem változtat annak helytelen célján, a forrás azonosítására való törekvésen.¹²⁶ Az EJEB ismét hangsúlyozta, hogy a forrás törvényes vagy jogellenes magatartása nem befolyásolja az újságírókat megillető titoktartási jogot, amelyet csak a legnagyobb körülményekkel lehet korlátozni; különösen igaz ez erre az esetre, ahol a kérelmezővel szemben homályos, megalapozatlan információkra hivatkozva jártak el a hatóságok.¹²⁷ Megjegyezte továbbá, hogy arról a nagy mennyiségű ingóságáról, amelyet lefoglaltak a házkutatások során (tizenhat rekesznyí irat, két doboznyí akta, két számítógép, négy mobiltelefon és egy iratszekrény) nem is készült leltár, a rendőrség a dokumentumok egy részét elhagyta, azok csak hét hónappal később kerültek elő. Ezért az EJEB arra az

¹²¹ L. 5. lj., 60. bek.

¹²² Uo., 58–59. bek.

¹²³ 391 15.7.2003 Press release issued by the Registrar Chamber Judgment In The Case Of Ernst And Others v. Belgium.

¹²⁴ L. 16. lj., 61. bek.

¹²⁵ Uo., 63. bek.

¹²⁶ Uo., 64. bek.

¹²⁷ Uo., 65. bek.

állásontra helyezkedett, hogy a tagállami bíróság által megjelölt indokok elfogadhatóak voltak ugyan, de nem voltak elegendők a bepanaszolt intézkedés elrendeléséhez.¹²⁸

Aránytalanak minősült az újságíróval szemben alkalmazott házkutatás a *Martin and others v. France* ügyben is,¹²⁹ és a kormány itt sem tudta a versengő érdekeket egyensúlyba hozni és bizonyítani azt, hogy más ésszerű intézkedés nem lett volna alkalmas a legitim cél elérésére. Az ügyben nehézséget okozott, hogy azt sem sikerült az államnak tisztáznia, hogy egyáltalán fennállt-e szakmai titoktartási kötelezettség, és így az információ jogtalanul került-e nyilvánosságra.

A fent említett indokokra hivatkozva marasztalta el az érintett államot az EJEB a *Ressiot and Issartel v. France and Labbé and others v. France* ügyben is,¹³⁰ az eset körülményei közül kiemelte azt a tényezőt, hogy a házkutatásokra viszonylag hosszú idő elteltével, a cikk megjelenésétől számított több mint nyolc hónap elteltével került sor. Megjegyezte továbbá, hogy a telefonhívások rögzítésének is kizárólag a forrás azonosítása volt a célja, és álláspontja szerint nem számít az sem, hogy a nyomozó hatóság korábbi erőfeszítései nem vezettek eredményre, az ilyen jellegű információ a védelem hatálya alá tartozik. Az indokolásban hivatkozott arra a korábbi elvre is, hogy a forrás jogszerű vagy jogszerűtlen magatartása nem befolyásolhatja az újságírókat megillető privilégium gyakorlását. Az aránytalanul korlátozó intézkedés tehát itt is a 10. cikkbe ütközőnek minősült.

Széles jogkörrel hatalmazta fel a rendőrtiszteket a parancs a *Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg* ügyben, lehetővé tette ugyanis, hogy akár a nem publikált anyagok között is kuthatnak a forrás azonosítása érdekében, lefoglalhatnak bármilyen iratot és tárgyat, amely a feltételezett bűncselekmény felderítését szolgálja. Az intézkedést ennek fényében aránytalanak találta az EJEB, a parancs ugyanis megengedte a rendőrtiszteknek, hogy azonosítsák az újságíró forrását, és nem korlátozták a beavatkozás lehetőségét a visszaélések megakadályozására; jelezte továbbá, hogy a korlátozás súlyosságára tekintettel sokkal részletesebb megfogalmazásra lett volna szükség. Következésképpen, az EJEB megállapította, hogy az újságíró munkahelyén törént házkutatások megsértették a 10. cikkben foglalt sajtószabadsághoz való jogot.¹³¹

5. Következtetések

A kifejezés szabadságának a bűnüldözés vagy mások jogai érdekében történő korlátozása nehéz feladatot ró a tagállami bíróságokra, és még nehezebb kérdés elé állítja a strasbourgi bíróságot, amely nem fellebbviteli bíróság és nem kijavítja az állami bíróságok döntéseit, hanem

¹²⁸ Uo., 66–68. bek.

¹²⁹ 160.12.04.2012. Press release issued by the Registrar Chamber judgement of the case *Martin and others v. France*.

¹³⁰ 277.28.06.2012. Press release issued by the Registrar Chamber judgement of the case *Ressiot and Issartel v. France and Labbé and others v. France*.

¹³¹ 119.18.04.2013. Press release issued by the Registrar Chamber judgement of the case *Saint Paul-Luxembourg SA v. Luxembourg*.

egy szupranacionális felsőbb bíróság,¹³² amelynek hatásköre az EJEE értelmezésére és alkalmazására terjed ki.¹³³

Ami a törvényben való meghatározottság feltételének értelmezését illeti, az EJEB döntéseiből a következők olvashatók ki. A szabályozás rugalmassága, és ha az értelmezéséhez jogi tanácsadásra van szükség, illetve, ha a törvény mérlegelési lehetőséget biztosít a bíróságnak vagy az eljáró hatóságnak, önmagában nem ütközik a fent említett előírásba. Igaz ez abban az esetben, amennyiben a szabályozás megfelelően hozzáférhető, az abban foglalt jogkövetkezmények ésszerűen előreláthatóak, és a rendelkezések védelmet nyújtanak a hatóságok EJEE-ben garantált jogokba való önkényes beavatkozása ellen.¹³⁴

Az EJEB 2010. szeptember 14-ei ítélete mérföldkőnek számít az EJEE 10. cikkének értelmezése és a tagállami jogfejlődés terén, nemcsak abból a szempontból, hogy a törvényben való előírás feltételét kiterjeszti az íratlan jogra is, hanem a bírói felülvizsgálatra vonatkozó eljárási biztosítékok megerősítése tekintetében is. A *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* ügyben az EJEB ugyanis kifejtette azt is, hogy az EJEE 8–11. cikkeiben használt 'törvényben meghatározott' kifejezést nem szó szerint, hanem érdemben kell vizsgálni, így az nem csak az 'írott jogra', hanem a jogforrási hierarchiában alacsonyabb szintűnek minősülő jogszabályokra és az íratlan jogra is kiterjed, tehát a tételes jog és a bírói gyakorlat is beletartozik.¹³⁵ Megállapította azt is, hogy nélkülözhetetlen azon eljárási garanciák beépítése a szabályozásba, amelyek előzetes bírói vagy valamely független és pártatlan szerv általi felülvizsgálatot tesznek lehetővé. Arra is utalt, hogy a törvényszöveg különböző ítéletekben történő eltérő értelmezése nem jelenti azt, hogy a jogszabály kiszámíthatatlan lenne.¹³⁶

Az EJEB forrásvédelem és házkutatások alóli mentesség tárgyában hozott döntéseiben nem vonta kétségbe, hogy a tagállami hatóságok által végrehajtott intézkedések legitim cél érdekében történtek. Ez a feltétel minden döntés indokolásában megállt, vagy a törvényben való előírás hiányában nem volt szükséges annak vizsgálata. A véleménynyilvánítás szabadságának jogába történő beavatkozás legtöbbször a zavargás és bűnözés megelőzése, a jó hírnév és mások jogainak védelme érdekében történt. Felmerült még a bizalmas értesülések nyilvánosságra hozatalának megakadályozása, valamint az igazságszolgáltatás pártatlanságának és tekintélyének fenntartása. A legitimitás megállapításához az EJEB jogalkalmazása során elegendőnek tartja egy cél igazolását is.

A forrásvédelemhez kapcsolódó strasbourgi joggyakorlat áttekintése során az adott intézkedés demokratikus társadalomban való szükségességére adott válaszokat két szempontból érdemes megvizsgálni. Egyrészt aszerint, hogy az EJEB a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban kidolgozott hagyományos arányossági tesztjét miként alkalmazza, másrészt, hogy

¹³² Eric BARENDT: A kifejezés szabadságának és a magánszféra védelmének egyensúlya a strasbourgi bíróság ítélkezési gyakorlatában. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/3. 49. Eredeti megjelenési hely: *Balancing Freedom of Expression and Privacy: The Jurisprudence of the Strasbourg Court*. *Journal of Media Law*, Vol. 1, No. 1, 2009. 49.

¹³³ EJEE 32. cikk.

¹³⁴ L. *Goodwin v. the United Kingdom*, (5. lj.), 31–34. bek.; *Financial Times and others v. the United Kingdom*, (14. lj.), 57. bek.

¹³⁵ L. 5. lj., 83. bek.

¹³⁶ L. 5. lj., 10. bek.

a tagállamoknak mekkora mozgástere marad az ilyen a típusú ügyekben.¹³⁷ A hagyományos megközelítés értelmében az államnak azt kell bizonyítania, hogy az alapjog – amelyre a kérelmező hivatkozik, jelen esetben az EJEE 10. cikkében foglalt véleménynyilvánítás szabadságának – gyakorlásába való beavatkozás arányos volt-e.

A forrás felfedésére kötelezés tárgyában hozott döntések esetében csak a *Goodwin v. the United Kingdom*, a *Voskuil v. the Netherlands*, a *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark*, a *Financial Times and others v. the United Kingdom*, a *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media b.v. and others v. the Netherlands* és a *Nagla v. Latvia* ügyben,¹³⁸ ügyekben jutott el a szükségességi teszt alkalmazásáig és egyedül a *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* ügyben állapította meg, hogy az intézkedés a törvényben előírt céllal arányban állt, azaz megfelelőnek és szükségesnek bizonyult.

A házkutatás elrendelése tárgyában hozott döntéseiben az EJEB következetesen, kivétel nélkül arra az álláspontra helyezkedett, hogy az újságíró munkahelyén vagy otthonában tartott házkutatás nem minősül arányos beavatkozásnak a legitim célhoz viszonyítva. A *Roemen and Schmit v. Luxembourg* ügyben tett megállapítás meghatározó maradt a mai napig,¹³⁹ miszerint a házkutatás sokkal drasztikusabb beavatkozás, még akkor is, ha nem vezet eredményre, mint a *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben történt forrás személyazonosságának felfedésére kötelezés, tehát egy esetben sem minősült a demokratikus társadalomban szükséges intézkedésnek.

Az EJEB meghatározott néhány olyan körülményt, amelyeket megfontol azon esetekben, amelyekben a kifejezés szabadsága és a bűnüldözés érdeke ütközik egymással. Hangsúlyozta egyrészt, hogy a végrehajtott intézkedések, házkutatások, lehallgatások eredménytelensége nem változtat annak célján, a forrás azonosítására való törekvésen, és így nem megengedett egy demokratikus társadalomban. Többször hivatkozott arra is, hogy a forrás szándéka, jó- vagy rossz-hiszemű magatartása nem befolyásolja az újságírókat megillető titoktartási jogot, amelyet csak a legnagyobb körülményekkel lehet korlátozni.¹⁴⁰

Az államnak kell bizonyítania azt is, hogy nem állt rendelkezésére más ésszerű alternatíva a forrás azonosítására, vagy a lehetőségeit teljes mértékben kimerítette. A *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands*, az *Ernst and others v. Belgium* és a *Martin and others v. France* ügyekben a kormány nem tudta igazolni, hogy más intézkedés nem lett volna alkalmas a legitim cél elérésére, ezzel megsértették a 10. cikkben foglalt jogokat.

A gyakorlat alapján úgy tűnik, hogy a hagyományos arányossági vizsgálat a megfelelő egyensúly tesztjétől eltérően kisebb jelentőséget tulajdonít a konkrét esetben felmerülő más jogoknak, hiszen az esetek többségében a véleménynyilvánítás szabadságának sérelmét állapította meg az EJEB.

¹³⁷ Vö. BARENDT i.m. (132. l.) 67–69.

¹³⁸ L. 18. l.

¹³⁹ Uo., 95. be.

¹⁴⁰ L. *Goodwin v. the United Kingdom* (5. l.), *Voskuil v. the Netherlands* (5. l.); *Tillack v. Belgium* ügy (19. l.); *Financial Times and others v. the United Kingdom* (14.l.); *Ressiot and Issartel v. France and Labbé and others v. France* (5. l.), *Nagla v. Latvia* ügyben (33. l.).

A kérelmek elbírálása során csekély engedékenységet mutatott az EJEB az érintett államokkal szemben, tekintettel a védendő érték, a véleménynyilvánítás szabadságának fontosságára. A tagállamoknak biztosított mozgáster tekintetében megállapítható, hogy azt behatárolja a demokratikus társadalom biztosításának és a szabad sajtó fenntartásának érdeke. A tagállami bíróságok e jogkörével kapcsolatban az EJEB többször¹⁴¹ hangsúlyozta, hogy nem azok helyett szeretne döntést hozni, hanem eljárásának csupán az a célja, hogy megvizsgálja a bepanaszolt intézkedést az ügy összes körülménye tekintetében, továbbá meghatározza, hogy az ítéletben hivatkozott indokok, amelyeket a korlátozás igazolásául felhoznak, relevánsak és elégségesek voltak-e.

Ez alapján nem ítélte lényeges szempontnak például a *Financial Times and others v. the United Kingdom* ügyben a forrás ártó szándékát, mivel az nem állapítható meg kellő bizonyossággal, ezért döntésében nem kívánta arra helyezni a hangsúlyt, ellentétben a tagállami bírósággal. A *Voskuil v. the Netherlands* ügy kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy nincs abban a helyzetben, hogy a kérelmező által közölt állítások valóságtartalmát megvizsgálja, és nem foglalkozott a kiszivárgott információ pontosságával sem a *Financial Times and others v. the United Kingdom* ügyben.

Bár az EJEB többször kiemelte, hogy a bizonyítás lefolytatásával kapcsolatos kérdések alapvetően a nemzeti bíróságok kompetenciájába tartoznak, súlyosan önkényes esetekben felülbírálja azok döntését.¹⁴² Ilyennek minősítette azt, ha a házkutatásra vonatkozó felhatalmazás nem megfelelően precíz, nem elegendő ugyanis egy olyan házkutatási parancs, amely nem határozza meg pontosan, hogy hol és mit kell a nyomozó szervezetnek lefoglalniuk, ehelyett általánosságban minden dokumentumra és használati tárgyra kiterjed, ahogy az *Ernst and others v. Belgium* és a *Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg* ügyben történt.

Bár releváns volt a forrás felfedésére felhozott indok a *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben, a *Financial Times and others v. the United Kingdom*, a *Voskuil v. the Netherlands* és a *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and others v. the Netherlands* ügyekben, nem minősült elegendőnek ahhoz, hogy ellensúlyozza az újságírói források védelmét szolgáló közérdeket. Hiába találta elfogadhatónak a házkutatások elrendelésére felhozott indokokat az EJEB a *Roemen and Schmit v. Luxembourg*, az *Ernst and others v. Belgium* és a *Tillack v. Belgium* ügyben, azok mégsem voltak elégségesek ilyen mértékű beavatkozáshoz.

A sokszor ismételt alapelvek ellenére néha nehéz megállapítani, hogy az EJEB miért jutott arra a következtetésre, hogy a vizsgált beavatkozás nem arányos az elérni kívánt törvényes célhoz viszonyítva, vagy az intézkedés alapjául meghatározott indok miért nem lehet elégséges. Összességében azonban látható, hogy a strasbourgi gyakorlat következetesen elismeri az újságírói forrásvédelemhez való jogot, és az arra irányuló korlátozásokat nem tartja szükségesnek a demokratikus társadalomban, a fent vizsgált esetek közül ugyanis csak egyetlen alkalommal¹⁴³ minősítette azt az elérni kívánt célhoz mérten arányosnak.

¹⁴¹ L. *Goodwin v. the United Kingdom* 40. bek.; *Voskuil v. the Netherlands* 63. bek.; *Financial Times and others v. the United Kingdom*, 60–61. bek.; *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B.V. and others v. the Netherlands*, 124. bek.

¹⁴² GRÁD–WELLER i. m. (80. lj.), 330–31.

¹⁴³ *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* (2. lj.).

Szemelvények a névjog köréből a sajtószabadság tükrében

NAVRATYIL ZOLTÁN*

Az *ember neve* identitásának hordozója, a személy azonosítását, más személyektől és a társadalomtól való megkülönböztetését szolgálja, a személy individualitásának, egyedi és helyettesíthetetlen voltának a kifejezője. A név a személyiség külső megjelölése,¹ „[a] személyiség eleven folyamának partját jelzi anélkül, hogy maga ennek a közvetlen életfolyamatnak a része volna. A név (...) rendeltetése az, hogy az egyént a névtelenségből, tehát a külvilágból, a dologiságból kiemelje.”² Hordozója lehet a családi kapcsolatoknak, a nemiségnek és a nemzeti hovatartozásnak is.³

A névjog – mint magánjogunkban nevesített személyiségi jog – az *emberi méltóságból* ered, s ennek egyes részjogosítványai – például önzonosság, identitás, önrendelkezés, információ önrendelkezés, önmegvalósítás, személyiség szabad kibontakoztatása, adatvédelem – tükrében vizsgálható, s kifejezetten szoros kapcsolatot mutat a *magánszférához* való joggal.

A saját névhez való jog *emberi jognak* minősül a nemzetközi egyezmények alapján,⁴ s alkotmányjogi értelemben elvonhatatlan és lényeges tartalmát tekintve korlátozhatatlan. Ugyanakkor a névviselés ezen alapvető értelemben kötelezettség is, hiszen anyakönyvezése után a személy a nevet nemcsak jogosult, de köteles is viselni.⁵

A névjog az önrendelkezési jog részeként további – alapjogi értelemben már korlátozható – összetevő elemei vannak, mint amilyen a névválasztás, névváltoztatás, névmódosítás, amelyekkel jelen írásban nem kívánunk foglalkozni.⁶ Jelen tanulmány *kizárólag* annak a kérdésnek az egyes aspektusaival foglalkozik, hogy a hatályos, illetve az új Ptk.-ban személyiségi jogként deklarált névjog (és annak megsértése) miként *értelmezhető a szólás- és médiaszabadság* vonatkozásában, választ keres arra a kérdésre, hogy a névjog – egyéb személyiségi jogokkal ösz-

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék. E-mail: navratyil.zoltan@jak.ppke.hu. A tanulmány az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja által indított, „Az ember a Polgári Törvénykönyvben és a médiajogban – a személyiség és jogi védelme” című kutatás keretében készült.

¹ SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlatja. Bevezetés, általános tanok, dologi jog. Személyi és eszmei javak joga.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937. 361.

² BALÁS P. Elemér: Személyiségi jog. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog I. Általános rész. Személyi jog.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942. 646.

³ JOBBÁGYI Gábor: *Személyi és családi jog.* Budapest, Szent István Társulat, 2005. 74.

⁴ Például a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 24. cikk 2. pontja; a Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény 7. cikkének 1. pontja; de itt lehet megemlíteni az Emberi Jogok Európai Egyezményének, illetve az Európai Unió Alapjogi Kartájának magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogosultságát.

⁵ KISS László: A névjog mint alkotmányos alapjog. *Jura*, 2002/2. 48.

⁶ Részletesen elemzi a kérdést az Alkotmánybíróság ún. névhatározata: 58/2001. (XII. 7.) AB határozat.

szefüggésben és azoktól elhatárolva – mennyiben jelenti a véleménynyilvánítás szabadságának korlátját.⁷ Ennek illusztrálására elsősorban hazai, illetve néhány egyesült államokbeli és német jogeset is röviden bemutatásra kerül.

1. A névjog a Polgári Törvénykönyben

A hatályos Ptk. az alábbiakat rögzíti az *ember* neve tekintetében, amelyben az új Ptk. sem hoz érdemi változást:

77. § (1) Mindenkinek joga van a névviseléshez.

(2) Tudományos, irodalmi, művészi vagy egyébként közszerepléssel járó tevékenységet – mások jogainak és törvényes érdekeinek sérelme nélkül – felvett névvel is lehet folytatni.

(...)

(4) A névviselési jog sérelmét jelenti különösen, ha valaki jogtalanul más nevét használja, vagy jogtalanul máséhoz hasonló nevet használ. A tudományos, irodalmi vagy művészi tevékenységet folytató – ha neve összetéveszthető a már korábban is hasonló tevékenységet folytató személy nevével – az érintett személy kérelmére saját nevét is csak megkülönböztető toldással vagy elhagyással használhatja a tevékenység gyakorlása során.

A jogszabály az első bekezdésben általános jelleggel rögzíti, hogy neve alapján minden ember jogosult arra, hogy magát másoktól elkülönítésre alkalmas, felismerhető és egyedi módon megjelölje,⁸ mintegy megtestesítve személyiségét a társadalom előtt.⁹ Ezen kívül rendelkezik a felvett név (álnév) használatának lehetőségéről, valamint – s témánk szempontjából ennek van leginkább jelentősége – a *névjog sérelme* tekintetében tesz megállapításokat: „A névviselési jog sérelmét jelenti különösen, ha valaki jogtalanul más nevét használja, vagy jogtalanul máséhoz hasonló nevet használ.” E rendelkezés tulajdonképpen egyedül a *névbitórlás tilalmát* fogalmazza meg.¹⁰

⁷ Így nem tárgyaljuk a névjog egyéb családi jogi, illetve közigazgatási jogi szabályait. Összefoglalóan mutatja be e kérdéseket: KOI Gyula: *Névviselés*. Budapest, 2001. (Kézirat); MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának komplex vizsgálata*. Debrecen, 2011. (Doktori értekezés). Továbbá jelen tanulmány kizárólag a természetes személyekre koncentrálnál, így a jogi személyek névjogával szintén nem foglalkozunk.

⁸ PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme. A sajtó-helyreigazítás*. Budapest, HVG–ORAC, 2001. 122.; SZÉKELY László: *Magyar sajtó- és médiajog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2007. 177. KECSKÉS László: *Polgári jog. A személyek joga*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2007. 426.

⁹ TATTAY Levente: *A közszereplők személyiségi jogai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2010. 140.; ZOLTÁN Ödön: A személyhez és a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok. In: GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1999. 205.

¹⁰ Noha az ügy témánk szempontjából irreleváns, mégis érdemes rámutatni, hogy a Kúria egy eseti döntésében a „más neve”, illetve a „máséhoz hasonló név” tekintetében leszögezte, hogy amennyiben valaki a toldatos vagy összekapcsolt nevének csupán egyik tagját használja, az nem jelentheti más személy névviselési jogának sérelmét. BH1993. 350.

Kiemelendő azonban, hogy a jogszabály a névjog sérelme körében a „különösen” kifejezést használja, tehát csupán *példálózó* jelleggel sorolja fel e személyiségi jog megsértésének lehetséges eseteit. Amennyiben a névjogot ezek alapján kiterjesztően kívánjuk értelmezni, akkor megállapíthatjuk, hogy egyrészt mindenki köteles tiszteletben tartani más névhasználati jogát, a személy nem gátolható nevének viselésében. Ezen túl azonban – tág értelemben – a névjog sérelmét jelentheti más nevének jogosulatlan nyilvánosságra hozatala is, a személy akarata ellenére történő megnevezése, a név eltorzítása, önkényes megváltoztatása, gúnynév használata, a név összetévesztésre alkalmas közzététele, a névhasználat akadályozása, más nevével való bármiféle visszaélés, de a névhez való jogot elviekben sok *egyéb módon* is meg lehet sérteni.¹¹ Ezeknek az eseteknek a kimerítő felsorolása aligha lehetséges.¹²

2. A névjog jelentősége a sajtószabadsággal összefüggésben

Anélkül, hogy szűkebb témánktól eltávolodva a véleménynyilvánítás szabadságáról alapvető ismereteket közölnénk, rögzítendő, hogy e jognak kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, „*anyajoga*” a többi kommunikációs jognak, s ahogy az Alkotmánybíróság kifejtette, alapjogok ütközése esetén csak nagyon kevés joggal szemben kell engednie. Ugyanakkor a névjoghoz hasonlóan az egyes személyiségi jogok a szólás szabadságának korlátját jelenthetik.¹³

A tág értelemben vett névjog szükségszerűen fonódik össze *más* személyiségi jogokkal, olyanokkal, amelyeknek a véleménynyilvánítás szabadsága tekintetében szintén relevanciájuk van (s amelyek szintén az emberi méltóságból erednek), így vizsgálandó, hogy a névjog elhatárolható-e ezektől. Kérdés például, hogy a sajtó és média vonatkozásában a *jóhírnév és becsület* megsértése¹⁴ eredményezi-e ugyanakkor a névjog sérelmét is, többletet jelent-e a névjog sérelméhez képest, s mennyiben lehet felfedezni átfedést a két jogosultság megsértése között.

Jelentős rokonságot mutat a névjoghoz a *képmás* (és hangfelvétel) védelme,¹⁵ hiszen a személy képe (hangja) – a névhez hasonlóan önmagában – szintén a külvilág számára történő beazonosíthatóság és felismerhetőség lehetőségét rejti magában.

¹¹ SZÉKELY i. m. (8. lj.) 180.

¹² ZOLTÁN i. m. (9. lj.) 206.

¹³ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, III. 2. pont.

¹⁴ A Ptk. 78. § (1) és (2) bekezdése szerint: a személyhez fűződő jogok védelme kiterjed a jóhírnév védelmére is. A jóhírnév sérelmét jelenti különösen, ha valaki más személyre vonatkozó, azt sértő, valótlan tényt állít, híresztel, vagy való tényt hamis színben tüntet fel. Az új Ptk. ezt változatlan tartalommal fenntartja, viszont meghatározza a hatály Ptk.-ból hiányzó becsület megsértésének tényállását is, a 2:45. § szerint a becsület megsértését jelenti különösen a más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, kifejezőmódjában indokolatlanul bántó véleménynyilvánítás.

¹⁵ A Ptk. 80. § (1)–(3) bekezdése rögzíti: A személyhez fűződő jogok megsértését jelenti a más képmásával vagy hangfelvételével kapcsolatos bármiféle visszaélés. Képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges. Az eltűnt, valamint a súlyos bűncselekmény miatt büntetőeljárás alatt álló személyről készült képmást (hangfelvételt) nyomós közérdekből vagy méltánylást érdemlő magánérdekből a hatóság engedélyével szabad felhasználni. Az új Ptk. e szabályokat érdemi változtatás nélkül fenntartja.

Hasonlóan számottevő a névjognak a *magánszféra*, *magánélet* védelméhez¹⁶ való viszonya is. A személy beazonosítása, személyazonosságának felfedése, reá vonatkozó információk közzététele, a név összetéveszthetősége sérthet személyiségi jogokat, ugyanakkor a személy névjogának esetleges sérelme mellett – de leginkább azon túl – rendre felvetődik a magánélet zavarthatóságának sérelme és gyakran ezzel összefüggésben még a jóhírnév és becsület sérelme is. Tekintettel arra, hogy a hatályos Ptk. általában véve nem védi a magánszférát – csupán a különös szintjén nevesíti a titokvédelmet, a „titokszférát”¹⁷ –, jelentős a névjognak az *adatvédelemhez*¹⁸ való viszonya, a név személyes adat, a leginkább kapcsolatba hozható az érintett személylyel, hiszen szükségképpen a beazonosítását szolgálja.¹⁹ A magánszférával kapcsolatban előbb említett kérdések az adatvédelemmel párhuzamosan kezelhetők.²⁰

A névjog tekintetében ezek mellett felvetődhet az *emberi méltóság* sérelme is, jóllehet önállóan ritkán szokás hivatkozni rá, leginkább egyéb személyiségi jogok megsértésével kapcsolatban párhuzamosan jelenik meg a hazai ítélkezési gyakorlatban.²¹

A véleménynyilvánítás szabadsága vonatkozásában előbb említett személyiségi jogok sérelmének lehetséges eseteit árnyalja továbbá a *nyilvános közszereplés* jelensége is. Az ún. közszereplők tekintetében – ahogy a későbbiekben látható lesz – a jogalkotók és jogalkalmazók általában valamilyen magasabb mércét alkalmaznak a személyiségi jogaik és a sajtó szabadságának ütközése esetén. Adott esetben – jogszabályban vagy a joggyakorlatban – meg kell határozni, hogy ki minősül közszereplőnek, s hol húzódik a határ a közszereplő személyhez fűződő jogainak védelme és a közügyek szabad vitatásához kapcsolódó érdekek között.

3. Név, magánszféra, sajtó – teoretikus vázlat

Az előzőekben említettek közül a névjog sérelme leghangsúlyosabban a következő esetekben merülhet fel, illetve ezekkel az esetekkel mutat leginkább rokonságot, függetlenül attól, hogy a joggyakorlat kifejezetten megállapítja-e a névjog sérelmét, vagy inkább egyéb személyiségi jogra hivatkozva dönt az adott ügyben. Ezek az esetkörök, ahol az adott személy neve is fontos tényező, leginkább a *magánszféra* tág értelemben vett védelmével összefüggésben magyarázhatók. Az alábbiakban *kizárólag* ezen elméleti esetkörök bemutatására vállalkozunk, s kizárólag a személy neve, névjoga vonatkozásában, azzal összefüggésben:²²

¹⁶ Az új Ptk. a 2:43. §-ban kifejezetten nevesíti e személyiségi jogot, de tartalmilag nyitva hagyja a kérdést, hogy ebbe milyen jelenségek tartozhatnak bele.

¹⁷ BALÁS P. i. m. (2. lj.) 639.

¹⁸ Az erre vonatkozó szabályokat az információs önrendelkezési jogról és információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény tartalmazza.

¹⁹ KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009. 447.

²⁰ Uo., 448.

²¹ SZÉKELY i. m. (8. lj.) 185.

²² A felosztás túlnyomórészt Koltay András rendszerét követi. KOLTAY i. m. (19. lj.) 468.

(1) *Balesetek és bűncselekmények áldozatai*: az írott vagy elektronikus sajtó nyilvánosságra hozza balesetek vagy bűncselekmények áldozatainak nevét, amely az adott személyre illetve hozzátartozóira nézve adott esetben sérelmes lehet.

(2) *A személy múltbéli (bűn)cselekményei*: az írott vagy elektronikus sajtó útján nyilvánosságra kerül egy adott személynek – a személy név szerinti megjelölésével együtt – akár évtizedekkel azelőtt elkövetett bűncselekménye, vagy reá nézve egyéb bizalmas információ, amely az adott személy névjogát vagy egyéb személyiségi jogait tekintve sérelmes lehet.

(3) *Téves azonosítás*: az írott vagy elektronikus sajtóban megjelenik egy adott személy neve valamilyen eseménnyel, információval, közléssel összefüggésben, viszont az adott személy neve összetéveszthető más személy nevével, így a közlés téves beazonosításra alkalmas, s a megjelent információ sérthet személyiségi jogokat.

(4) *Egyéb beazonosítás*: a fentiekén túlmenően lehetségesek egyéb, adott esetben a személy névjogára is nézve sérelmes helyzetek, így például lottónyertes, tartozást felhalmozó, szociális támogatást igénylő vagy az öngyilkos nevének nyilvánosságra hozatala (esetleg a nevek listázása).

(5) *Életkép oltalma, életút védelme*: a fent említettek egy speciális körben is megjelenhetnek, nevezetesen, amikor ezek az esetek egy híres vagy ismert személlyel hozhatók kapcsolatba. Gyakran vetődhet fel ugyanis a kérdés, hogy egy adott névhez kapcsolódó tudományos vagy művészeti reputációt mennyiben kérdőjelezi meg, rombolja le, ha – sokszor az illető személy halála után – olyan információk látnak napvilágot a sajtó útján, amelyek az adott személyről addig kialakult képet negatív irányban befolyásolhatják.²³

Megjegyzendő, hogy a névjog vizsgálata szempontjából a gyakorlat nem feltétlenül enged teret az ügyek efféle elvi felparcellálásának, s leginkább az Egyesült Államokban merültek fel kifejezetten ezek, ahol a kontinentális jogrendszerekben megtalálható nevesített névjogot aligha kereshetünk. S ahogy említettük, ezekben az ügyekben általában a magánélethez való jog (vagy adatvédelem) és a sajtószabadság ütközése esetén kell állást foglalni. Hol húzódik a határ, mikor tehető felelőssé a sajtó a magánéletet érintő információ és a név nyilvánosságra hozatala miatt? Van-e a jog a „feledésbe merüléshez”,²⁴ ahhoz, hogy bizonyos – igaz és megtörtént – eseményekkel kapcsolatban a személy neve titokban maradjon?

4. Egyes ügyek magyar, német és egyesült államokbeli megoldásai

Az Egyesült Államokban az Első Alkotmánykiegészítés többek között tartalmazza, hogy „[a] (...) Kongresszus (...) nem csorbítja a szólás- vagy sajtószabadságot...” Ennek a magva pedig az, hogy széles társadalmi haszonnal jár, ha szabadon és nyíltan lehet gondolatokat közölni és megvitatni egy demokratikus közösségen belül.²⁵

²³ E jelenség érinthet más személyhez fűződő jogokat is, de például a német jogirodalom önálló terminológiát használ (*Schutz des Lebensbildes*).

²⁴ Rolf H. WEBER: The Right to Be Forgotten. More Than a Pandora's Box. 2 *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law* (2011) 120., 120–121.

²⁵ Jared LENOW: First Amendment Protection for the Publication of Private Information. 60 *Vanderbilt Law Review* (2007) 235., 238.

A szövetségi Legfelső Bíróság (*Supreme Court*) gyakorlatában ez nem jelent abszolút és korlátozhatatlan jogot. Nem védelmez minden szólást azok lehetséges károsító hatásaira tekintet nélkül, hanem egy azzal versengő jogosultság lehet a *magánszféra* védelme, nevezetesen, hogy ne kerüljenek nyilvánosságra a személyt érintő bizalmas, magánéleti információk,²⁶ amelyek valóságok ugyan, de sajtóbeli szerepeltetésük a személy magánéletének helyrehozhatatlan megzavarásával járhat. Ilyenkor a névhez kötődő addig titkos tény kikerül a személytelen, dolgos tömegbe, a külső világ részévé válik az, ami addig a személyiség része volt.²⁷

Témánkkal leginkább a *magánszféra* sérelme, az *invasion of privacy tortja* hozható összefüggésbe, amelynek csírái Samuel Warren és Louis Brandeis 1890-ben megjelent – talán a jogtörténelem legnagyobb hatású²⁸ – tanulmányában már megtalálhatók. Ahogy a szerzőpáros a médiával szemben fogalmaz, minden embernek joga van nemcsak az élethez, de joga van az élet élvezetéhez, és joga van az „egyedül hagyatáshoz” is.²⁹ A cikk hatása rendkívülinek volt mondható, a legtöbb amerikai bíróság ettől kezdődően kezdte elismerni a magánélet védelméhez való jogot.³⁰ A magánszféra védelmét fogalmazza a meg a Restatement (Second) of Torts 652. §-a, amely négy esetkört különböztet meg: (1) A személy nyilvánosság előtti hamis színben való lefestése; (2) Bizalmas magánéleti információk nyilvánosságra hozatala; (3) A személy nevével vagy képmásával való (kereskedelmi) visszaélés; (4) Benyomulás a magánéletbe.³¹

4.1. Bűncselekmények áldozatainak és bűnelkövetőknek a neve

Ezen ügyek közös jellemvonása, hogy bűncselekmények áldozatainak neve vagy bűnelkövetők neve a sajtó útján nyilvánosságra kerül, amely sérti a magánélet zavartalanságát.

²⁶ Marta GOLDMAN STANTON: Florida Star v. B.J.F.: The Wrongful Obliteration of the Tort of Invasion of Privacy Through the Publication of Private Facts. 18 *Hastings Constitutional Law Quarterly* (1991) 391., 391–392.

²⁷ BALÁS P. i. m. (2. lj.) 640.

²⁸ Gina Angie LEE: Privacy Year in Review: The Intersection of the Rights to Privacy and of a Free Press: Can They Co-Exist? *I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society* (2005) 441., 446.

²⁹ Samuel D. WARREN – Louis D. BRANDEIS: The Right to Privacy. 4 *Harvard Law Review* (1890) 193., 193., 195., 205.

³⁰ William L. PROSSNER: Privacy. 3 *California Law Review* (1960) 383., 386–387. Elsőként 1965-ben a *Griswold v. Connecticut* ügyben nyert elismerést. Jed RUBENFELD: The Right of Privacy. 4 *Harvard Law Review* (1989) 737., 744.

³¹ (1) Publicity Placing Person in False Light; (2) Publicity Given to Private Life; (3) Appropriation of Name or Likeness; (4) Intrusion upon Seclusion. Vö. Simon DEAKIN – Angus JOHNSTON – Basil MARKESINIS: *Tort Law* (5th ed.). Oxford, Oxford University Press, 2003. 735. Ez alapvetően Prossner felosztását tükrözi e kategóriák kapcsán. PROSSNER i. m. (30. lj.) 389.; Paul M. SCHWARTZ – Karl-Nikolaus PEIFER: Prosser's Privacy and the German Right of Personality: Are Four Privacy Torts Better than One Unitary Concept? 98 *California Law Review* (2010) 1925., 1938–1939.; Thomas I. EMERSON: The Right of Privacy and Freedom of the Press. 14 *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review* (1979) 329., 332. A magánszféra védelmének előzményei kapcsán lásd RUBENFELD i. m. (30. lj.) 744–752.

4.1.1. A sajtó elsőbbsége az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államok gyakorlatából elsőként kiemelendő az 1975-ös *Cohn v. Cox*³² ügy. Georgia államban egy nemi erőszak és emberölés áldozatául esett középiskolás lány nevét hozta nyilvánosságra egy helyi televízió. A lány apja felperesként arra hivatkozott, hogy Georgia állam egy törvénye tiltja, hogy a nemi erőszak áldozatainak nevei – érthető okokból – megismerhetőek legyenek,³³ így szerinte a sajtó megsértette a magánélethez való jogát és kártérítést követelt. A médiatársaság mint alperes azonban előadta, hogy az áldozat nevét a vádiratból és a bírósági jegyzőkönyvekből ismerte meg, amely pedig a nyilvánosság számára hozzáférhetőek, s álláspontja szerint ezzel a közlés az Első Alkotmánykiegészítés – a sajtó szabadságának csorbíthatatlansága – alapján védelmet élvez.

Két jogosultság ütközött tehát, a magánélethez való jog, amely nyilvánvalóan durván meg lett zavarva azzal, hogy a szexuális bűntett áldozatának neve megismerhetővé vált a médiából, és a sajtószabadság. A szövetségi Legfelsőbb Bíróság Georgia állam említett törvényét alkotmányellenesnek tekintette, s a sajtószabadság javára döntött. Rögzítette, hogy az állami törvényhozásnak kiemelt szerepe lehet, amikor a személyek magánszférája védelmében alkot jogszabályt, ez a szerep azonban másodlagos akkor, ha a magánéletre vonatkozó információt nyilvánosan hozzáférhető jegyzőkönyvek tartalmazzák. Indokolásában kiemelte, hogy a sajtó az Első Alkotmánykiegészítés alapján alkotmányos védelmet élvez mindaddig, amíg az információt – az áldozat nevét – olyan forrásokból szerzi meg, amelyek egyébként nyilvánosak és szabadon hozzáférhetőek, megismerhetőek, mint amilyenek a bírósági jegyzőkönyvek. Tehát az információ nem jogellenesen került a sajtó kezébe, így pedig az nem tehető felelőssé.³⁴

A *Smith*-ügyben (1979),³⁵ Nyugat-Virginia államban újságírók a rendőrségi frekvencián hallották, hogy egy tizenéves fiú lelőtte diáktársát, majd a helyszínre érkezve a rendőrségtől és az ott jelenlévő tanúktól megszerezték az elkövető nevét, s két lapban nyilvánosságra is hozták. A tagállam törvényei egyébként tiltották a fiatalok elkövetők nevének sajtóbeli közlését. A *Cohn*-ügyhöz hasonlóan a Bíróság itt is a sajtó javára döntött. Kifejtette, hogy a *jogszerűen megszerzett információ* – az elkövető neve – közzététele a sajtószabadság része, az elkövető anonimításhoz fűződő érdeke pedig ennek alárendelt, hacsak valamilyen „nyomós érdek” a sajtó fele-

³² *Cox Broadcasting Corp. v. Cohn*, 420 U.S. 469 (1975). Megjegyzendő, hogy a bírósági tárgyalásokról a sajtó kizárása csak egészen kivételes esetekben lehetséges. David E. FIALKOW: The Media's First Amendment Rights and the Rape Victim's Right to Privacy: Where Does One Right End and the Other Begin? 39 *Suffolk University Law Review* (2006) 745., 750.

³³ A legtöbb tagállam jogában megtalálhatóak hasonló jellegű, a nemi erőszak áldozatának magánéletét védő jogszabályok. Richard I. HADDAD: Shield or Sieve? *People v. Bryant* and the Rape Shield Law in High-Profile Cases. 39 *Columbia Journal of Law and Social Problems* (2005) 185., 189–190.

³⁴ James M. HILMERT: The Supreme Court Takes on the First Amendment Privacy Conflict and Stumbles: *Bartnicki v. Vopper*, the Wiretapping Act, and the Notion of Unlawfully Obtained Information. 77 *Indiana Law Journal* (2002) 639., 641–642. STANTON i. m. (26. lj.) 395.

³⁵ *Smith v. Daily Mail Publishing Co.*, 443 U.S. 97 (1979).

lősségre vonását nem indokolja. Ennek a kifejezésnek az értelmezésével azonban a Bíróság adós maradt, ahogy azzal is, hogy vajon a sajtó mennyiben lenne felelőssé tehető, ha nem jogszerűen, hanem jogellenesen jut az adott információ birtokába, s hozza nyilvánosságra azt.³⁶

Ebbe a sorba illeszkedik időrendben a következő, a *Florida Star* (1989) ügy,³⁷ ahol szintén egy nemi erőszak áldozatának neve vált megismerhetővé. Az újságíró rendőrségi sajtóanyagokból jutott hozzá az adatokhoz. Ezek után az áldozat kártérítést követelt azon az alapon, hogy Florida állam törvénye – ahogy a *Cohn*-ügyben Georgia államé – szintén tiltotta ilyen esetekben az áldozat nevének nyilvánosságra hozatalát. Előrelépésként értékelhető, hogy ebben az esetben a Bíróság már vizsgálat tárgyává tette a „nyomós érdek” fogalmát, tehát azt a kérdést, hogy mely esetekben tehető, illetve nem tehető felelőssé a sajtó a magánéletet érintő információ közléséért. Ennek megfelelően az információszerzésnek jogszerűnek kell lennie, továbbá ha az információ már eleve nyilvános forrásból származik, akkor annak további közzététele nem tiltható meg. Végül leszögezte a testület azt is, hogy az ilyen jellegű közérdeklődésre is számot tartó információk közzétételének szankcionálása öncenzúrához vezethet.³⁸

Annak megválaszolásával azonban ebben az ügyben is adós maradt a Bíróság, hogy mi történjék akkor, ha például a sajtó nem nyilvános forrásból, hanem magánúton vagy jogellenesen jut egy információ birtokába, s közli azt,³⁹ továbbá az sem kellően tisztázott, hogy az eseményen túl magának az áldozatnak a neve miért tarthat számot közérdeklődésre. Jóllehet az információszerzés nem úgy valósult meg, hogy a sajtó elfogadhatatlan módon és alattomos úton „fosztogatta” a személy magánszféráját,⁴⁰ mégis azzal, hogy az információ nyilvános forrásból származik, kizárható-e az áldozat anonimitáshoz, magánélete zavartalanságához fűződő érdeke?⁴¹ A név nyilvánosságra kerülésének aligha van köze ahhoz a társadalmi érdekhez, hogy büntetőügyekben az információ szabadon áramolhasson,⁴² bár igaz lehet az is, hogy a közlés igazságtartalmának meggyőző ereje nyilvánvalóan jóval erősebb, ha név szerint beszélnek az áldozatról, s nem csupán anonim módon.⁴³ Továbbá megjegyezhető, hogy amennyiben egy adott állam az áldozat anonimitását garantálni kívánja, akkor az adott államnak kell erre megfelelő eljárást kidolgoznia – hiszen maga az állam, egy állami szerv rendelkezik az adatokról⁴⁴ –, s nem a sajtótól kell elvárni, hogy tartózkodjon bizonyos adatok – például a név – közlésétől.⁴⁵

³⁶ HILMERT i. m. (34. lj.) 644–645. Még ugyanebben volt egy másik ügy a Bíróság előtt, amely minden tekintetben hasonlított ehhez. *Oklahoma Publishing Co. v. District Court*, 430 U.S. 308 (1979).

³⁷ *Florida Star v. B. J. F.*, 491 U.S. 524 (1989).

³⁸ David A. LOGAN – Michael D. GREEN: United States of America. The Protection of Personality Rights Against Invasions of Mass Media in the United States of America. In: Helmut KOZIOL – Alexander WARZILEK (szerk.): *Persönlichkeitsschutz gegenüber Massenmedien / The Protection of Personality Rights against Invasions by Mass Media*. Wien, Springer, 2005. 388.

³⁹ HILMERT i. m. (34. lj.) 647–648.

⁴⁰ WEBER i. m. (24. lj.) 122.

⁴¹ HILMERT i. m. (34. lj.) 665.

⁴² FIALKOW i. m. (32. lj.) 767.

⁴³ LENOW i. m. (25. lj.) 250.

⁴⁴ Jeffrey MATRULLO: *People v. Bryant and Prior Restraint: The Unsettling of a Settled Area of Law*. 4 *Connecticut Public Interest Law Journal* (2005) 320., 337.

⁴⁵ Uo., 334.

Végül idekívánczik még a *Hill* (1967) ügy⁴⁶ is, amelyben a felperes arra hivatkozott, hogy személyét és családját a sajtó hamis színben tünteti fel a nyilvánosság előtt. Az eset előzményeként tartható számon, hogy a felperest feleségével és öt gyermekével együtt túszul ejtették és tartották fogva saját otthonukban. A történet nem maradhatott visszhang nélkül, az áldozatok nevét megváltoztatva regény, színdarab is készült róla, valamint filmet is rendeztek a sztori alapján *A félelem órái* címmel, amelyekben az eredeti esemény történéseit is átírták. A színdarabról a *Life* magazinban cikket közöltek, s ezzel indult a jogi procedúra, ebben a kritikában ugyanis igazként állították be a családdal történt színdarabbeli eseményeket, noha azok egy része csupán írói fikció volt. A pert végül a lap nyerte meg, de tulajdonképpen kétes indokolás alapján, mert a Bíróság a rágalalmazási ügyekre kidolgozott tesztet⁴⁷ alkalmazta jelen esetben is, amely szerint az alperesnek bizonyítania kellett volna, hogy szándékosan vagy súlyosan gondatlanul járt el az újság, s közölt így valótlanúságot, amikor a cikket közzétette.⁴⁸ Ez pedig nem sikerülhetett (a családot képviselő Richard Nixon karrierje viszont sikeresen ívelt tovább). A Bíróság érvelését lényegében azzal támasztotta alá, hogy a történések „közügyként” tarthatóak számon, amelyekről a közéleti vita és beszéd csupán szigorú határok között korlátozható, holott érezhető, hogy alapvetően nem közéleti szereplők rágalalmazási esetéről van szó, amelyekre az említett szabály modellezve lett.

4.1.2. A személyiségi jogok elsőbbsége hazánkban

A hazai bírói gyakorlatból ezen esetkörhöz talán leginkább közelálló ügy volt, amikor egy éjszakai szórakozóhelyen lövöldözés alakult ki, s az egyik biztonsági őr a tűzharcban életét veszítette. Ezt követően egy napilap az áldozat teljes nevét, valamint életkorát és lakcímét közölte a hasábjain. Az áldozat hozzátartozója indított pert, a bíróság meg is állapította a jogsérelmet, de a *kegyeleti jogokra* hivatkozással, miszerint a sajtó az áldozat nevének nyilvánosságra hozatalával megsértette a felperes elhunyt hozzátartozója emlékéhez fűződő személyiségi jogait.⁴⁹

A végső konklúzió tekintetében előrebocsátható, hogy az Egyesült Államoktól eltérően a magyar jogban kifejezetten nevesítve van a névjog, a bíróság *mégsem* a névjog sérelme, tehát a név jogosulatlan nyilvánosságra hozatala alapján döntött, noha álláspontunk szerint, a tágabb értelemben vett névjog alapján ezt megtehetette volna. Másrészt az amerikai esetekben a sajtóval szemben rendre a magánélethez való jogra történik hivatkozás, egyéb jogosultságra általában nem. Végül látható, hogy a magyar ügyben gyökeresen eltérően ítélte a bíróság, s nem történt hivatkozás sem a sajtószabadságra, sem arra, hogy az eset közérdeklődésre tarthatott számot, de arra sem, hogy a sajtó jogszerűen jutott hozzá az információhoz.

Egy másik esetben a rendőrségi sajtótájékoztatón – valótlannal – hangzott el, hogy az elkövetőt az ország más területein is hasonló jellegű bűncselekményekkel gyanúsítják. A helyi napi-

⁴⁶ *Time, Inc. v. Hill*, 385 U.S. 374 (1967).

⁴⁷ A teszt a *New York Times v. Sullivan* (1964) ügyben lett kidolgozva. Erről a későbbiekben még részletesen lesz szó.

⁴⁸ EMERSON i. m. (31. l.) 333.

⁴⁹ BH2002. 221.

lap pedig ennek megfelelően, a sajtótájékoztatón elhangzottakról a birtokában lévő hamis információk alapján tudósított, tehát azt hitelesen közvetítette. A vádlott indított keresetet személyiségi jogai megsértése miatt, amelyet a bíróság elutasított arra hivatkozással, hogy a sajtó információi rendőrségi forrásból származnak, azok valóságtartalmát külön vizsgálni nem kell.⁵⁰ Ebben az ügyben ugyan ismert volt már az elkövető neve a nyilvánosság előtt, ezért csak távoli összefüggés fedezhető fel a névjog sérelme és az ügy között. Mindenesetre egy vékony szál kötődik az egyesült államokbeli döntésekhez – bár az indokok különbözőek –, nevezetesen az, hogy a sajtó nem tehető felelőssé akkor, ha *jogszerűen és hivatalos forrásból* jut egy adott információhoz, amelyet aztán nyilvánosságra hoz.

A móri ügy kapcsán szintén felvetődhetett volna a névvédelem is. Itt ugyanis a nyomozó hatóság – s ennek folyamán a sajtó – nyilvánosságra hozta a felperes teljes nevét (s fényképét) mint a bűncselekménnyel összefüggésbe hozható elkövetőt. Ellene azonban a móri bűncselekmény miatt nyomozást nem rendeltek el, s a vonatkozó eljárásjogi szabályok szerint így a név (s képmás) nyilvánosságra hozatalára nem kerülhetett volna sor. A bíróság megállapította a *jóhírnév* sérelmét, hiszen a felperest a magyar kriminalisztika legsúlyosabb bűncselekményével hozták alaptalanul összefüggésbe.⁵¹ Mögöttes sérelemként azonban a névjog csorbulása is megállapítható lett volna, a név nyilvánosságra került, a személy beazonosíthatóvá vált, reá nézve valótlan tényt állított a nyomozóhatóság, s ennek *következtében* sérült a személynek a jóhírve.

4.2. Téves azonosítás és egyéb beazonosítás

A közös vonásuk ezeknek az eseteknek abban ragadható meg, hogy a sajtó által közölt név összetéveszthető más személy nevével, vagy a történések és információk alapján válik valaki beazonosíthatóvá. Továbbá gyakori, hogy a nyilvános közszereplés jelensége is megjelenik már az ügyekkel összefüggésben.

4.2.1. A magyar gyakorlat ellentmondásai

Meglehetősen szokatlan körülményei miatt tarthat érdeklődésre számot az a hazánkban történt eset, amelyben egy magánszemély és felesége vált egy újságcikk alapján – tévesen – beazonosíthatóvá. A tényállás szerint a magazin egy képzelt házaspár szexuális szokásairól közölt cikket, amelyben a szereplőket csupán monogrammal említette, viszont ez és minden egyéb adat, a lakóhely, a foglalkozás, az életkor, egy meghatározott és valós személy beazonosítására volt alkalmas, aki érthető okokból sérelmezte a vonatkozó újságcikk állításait. A férfi ennek nyomán lakóköznyezetében és munkahelyén kedvezőtlen helyzetbe került, telefonon zaklatták, gúnyos megjegyzéseket tettek rá.⁵²

⁵⁰ BH2002. 51.

⁵¹ BH2005. 426.

⁵² BH2004. 103.

Az ügyet a bíróság a *jóhírnév* megsértésére hivatkozással döntötte el, mondván, hogy a közlés a kitalált adatokkal beazonosíthatóvá vált személyre vonatkozó, őt sértő, valótlan tény állított. A döntést alapvetően helytállónak tekinthetjük, hiszen igazságérzékünk is azt súgja, hogy a felperes személyiségi jogai csorbultak. Azonban, ha jobban belegondolunk, akkor világossá válik, hogy valójában a sérelmes cikk *nem* az adott személyre vonatkozóan állított valótlanosságot, a Ptk.-beli tényállás „más személyre” fordulata nem valósult, nem valósulhatott meg, hiszen a cikk nem „más személyre”, hanem költött személyre vonatkozott, ezzel pedig a jóhírnév védelmének a tényállása nem felhívható. Az pusztán a cikk következménye volt, hogy a kitalált személy adatai alapján a valós személy tévesen beazonosíthatóvá vált, s *nem* a szexuális szokásokra vonatkozó információk, hanem maga a téves azonosítás sértett elsősorban személyiségi jogot, emiatt érte hátrány az adott személyt. Kuriózumként tartható számon, hogy a bíróság indokolásában kifejezetten rögzítette, hogy a közlés „különösen sértőnek” minősül, ha valótlanul olyan szexuális magatartást ismertet, ami Magyarországon nem elfogadott. Ebből az a következtetés vonható le, hogy amennyiben a szexuális magatartás hazánkban elfogadott, annak közlése nem „különösen” sértő, csupán sértő. Ennek viszont a jóhírnév védelme szempontjából nincs jelentősége. Az pedig, hogy bizonyos szexuális szokások területi értelemben hol elfogadottak és hol nem, álláspontunk szerint nem bírói mérlegelés kérdése, s azok nyilvánosságra hozatala nem a személy jóhírnevét, hanem egyéb személyiségi jogot sért.⁵³

Így talán helyesebb volna azt mondani, hogy az újságcikk a felperes *magánszféráját* bolygatta meg, ebbe ugyanis beleférne az, hogy a kitalált adatok alapján beazonosított személy a nyilvánosság előtt hamis színben tűnik fel. Amennyiben a cikk valós személyekről közölt volna szexuális szokásokkal kapcsolatos adatot, az is magánéleti információ volna, sőt, a hatályos Ptk.-ban a magántitok körébe tartozna, s adatvédelmi kérdéseket is felvetne. Még szerencsésebb lett volna, ha az ügyben a bíróság a *névjog* sérelmét állapította volna meg. Álláspontunk szerint ugyanis a névvédelem kiterjedhet a monogram védelmére is, ha az alapján – az eset körülmé-

⁵³ Megfigyelhető a bírói gyakorlatban, hogy bizonyos „nyitottabb” tényállásokat a bíróság bizonytalanul kezel. Így például egy ügyben, ahol a családi kapcsolatokkal összefüggő személyes adatok kerültek a sajtó útján nyilvánosságra, a bíróság kifejezetten az adatvédelmi törvény rendelkezéseinek sérelme megállapítása után jutott arra a következtetésre, hogy a sajtó megsértette a személy magántitokhoz való jogát, amikor nevét, családi kapcsolatait nyilvánosságra hozta. BH2002. 89. Noha a jogalap tekintetében jelen esetben elhatárolható lenne a külön törvényben szabályozott adatvédelem és a Ptk.-beli magántitok védelme, sőt, ezen túlmenően a magánélet védelme, s – amennyiben a név nyilvánosságra kerül – a névvédelem is. Az adatvédelmi rendelkezések szerint személyes adat az érintett hozzájárulásával hozható nyilvánosságra (Inf. tv. 5. §), ezzel párhuzamosan a Ptk. 81. §-a kimondja, hogy személyhez fűződő jogot sért az, aki a magántitkot jogosulatlanul nyilvánosságra hozza. Megemlítendő még, hogy a névjog sérelme volt megállapítható például az „Orbán Vektor” védjegybejelentés kapcsán. Miután az akkori szabadalmi hivatal elutasította a bejelentést, a határozat megváltoztatása iránt bírósághoz fordult a kérelmező. A bíróság – többek között – a védjegy-törvény azon rendelkezésére hivatkozott, mely tiltja az olyan védjegy bejelentését, amely személyiségi jogot, különösen a névhez való jogot sérti. TATTAY i. m. (9. l.) 147. Az esetben a név *eltorzítása, gúnynév* alkalmazása történt, a döntés azonban nincs összefüggésben a szólásszabadsággal.

nyekre tekintettel – a személy azonosíthatóvá válik, s így tévesen a költött információk személyére tekintettel manifesztálódnak, az olvasó a költött vonatkozásokat is az általa ismert valóságos személynek tulajdonítja.⁵⁴

Ehhez hasonló ügy volt, amikor egy hetilap egy község polgármesterére vonatkozóan mondott tényállításokat, különféle bűncselekményekkel kapcsolatba hozva őt. Az előző esethez képest azonban egy jelentős különbség figyelhető meg a tényállásban, az, hogy ugyan a polgármestert csupán nevének kezdőbetűjével jelölte a cikk, ő nem kitalált, hanem valós személy volt, és az újság az információkat is a valós személyre tekintettel közölte. S mivel lakókörnyezetében ezek alapján beazonosíthatóvá vált, jóhírnevének sérelmére hivatkozással kért a bíróságtól személyiségi jogi védelem iránt igényt.⁵⁵ Az azonosítás tehát nem volt téves, a személy nevének egy kezdőbetűje s a közlés tartalma tette azt lehetővé. S e ponton lehet kapcsolódni az Egyesült Államok gyakorlatához a téves és egyéb beazonosítás vonatkozásában, s lehet a figyelmet a közszereplőkre fordítani.

4.2.2. Az amerikai sajtószabadság feltétlen védelme

Nem lehet nem párhuzamot vonni az előbb említett hazai ügy és az Egyesült Államok sajtójog-történeti jelentőségű esete, az 1964-es *Sullivan*-döntés⁵⁶ között. Ebben a *New York Times* közölt egy diszkriminációellenes hirdetést a Montgomery kisvárosban történt faji jellegű eseményekkel kapcsolatban, s a helyi rendőrség „túlkapásairól” írt. A cikk nem említette név szerint Sullivan rendőrfőnököt, de ő a közlés tartalma alapján egyértelműen beazonosíthatóvá vált. A szövetségi Legfelső Bíróság mérföldkőnek számító döntésében kifejtette, hogy a köztisztviséget viselők, közszereplők bírálhatóságának, a közérdekű események megvitatásának korlátozása csak igen szűk körben lehetséges, nevezetesen akkor, ha a sajtó a közlés valóságtartalmát illetően ténylegesen rosszhiszeműen, azaz szándékosan vagy súlyosan gondatlanul járt el.⁵⁷ Ezt pedig a sérelmet szenvedett félnek kell bizonyítania. A döntésnek egyébként jelentős következményei voltak, az a következtetés vonható le belőle, hogy közügyekben a szólás szabadsága feltétlen védelmet élvez.⁵⁸

⁵⁴ BALÁS P. i. m. (2. lj.) 659. Hasonló történt a fentebb említett *Hill*-ügyben is, ahol valós személyeket ábrázoltak drámai műben, viszont – ahogy bemutatásra került – az egyesült államokbeli bíróság gyökeresen eltérő megoldást alkalmazott.

⁵⁵ BH1998. 330.

⁵⁶ *New York Times v. Sullivan*, 376 U.S. 254 (1964).

⁵⁷ Robert C. POST: The Social Foundations of Defamation Law: Reputation and the Constitution. 74 *California Law Review* (1986) 691., 722. A tagállami bíróság egyébként a common law-t alkalmazta az esetre, ami alapján kártérítést állapított meg. S egészen a Sullivan döntésig a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság is azon az állásponton volt, hogy a hírnévrontó hamis állítások nem élveznek alkotmányos védelmet. DEAKIN–JOHNSTON–MARKESINIS i. m. (31. lj.) 723.

⁵⁸ HALMAI Gábor: *A véleményszabadság határai*. Budapest, Atlantisz, 1994. 147. A döntés súlyát jelzi az is, hogy ezt követően a média jelentős szerepet kaphatott a Watergate vagy az Irangate botrányok kirobbantásában. Geoffray ROBERTSON – Andrew G. L. NICOL: *Media Law* (3rd ed.) London, Penguin, 1992. 103.

A téves azonosítás kapcsán megemlíthető itt az egyesült államokbeli *Damron* (1971) ügy⁵⁹ is, amelyben egy kisváros polgármesterét a sajtó hamis tanúzással vádolta meg. A bűncselekményt azonban nem a polgármester, hanem a testvére követte el, aki viszont nem volt ismert közéleti személyiség. A kínos incidens nyilvánvalóan visszavezethető az újságíró hanyagságára, viszont a Bíróság a fenti szabályt alkalmazva kizárta a jogsértést, mert a polgármester nem tudta bizonyítani, hogy a sajtó szándékosan vagy súlyosan gondatlanul járt el tevékenysége során.⁶⁰

Ehhez hasonlóan nem állapított meg jogsérelmet a Bíróság a *Falwell* (1988) ügyben⁶¹ sem. Ott egy szexmagazin tett közzé egy meglehetősen durva paródiát egy evangélikus lelkészről, egyben közéleti személyiségről, s ezt a Bíróság szintén a Sullivan-szabály alapján bírálta el.⁶²

4.2.3. Következtetések

Jelentős különbség a hazai és amerikai gyakorlat között, hogy a *Sullivan*-döntés már a 60-as évek közepén felállított egy mércét, amely a *közszereplők* személyiségi jogainak és a véleménynyilvánítás szabadságának ütközésekor alkalmazandó, s jóval szélesebb körben vonta meg a sajtószabadság határait, mint magánszemélyek esetében.⁶³ Látható az is – különösen a *Damron*-ügy fényében, hiszen az érintett személy politikai karrierjét kedvezőtlenül befolyásolta az eset –, hogy mennyire kimagasló a sajtószabadság védelme a közszereplők személyiségi jogaival történő ütközésekor. Ilyen jellegű tesztet hazánkban a 90-es évek végén sem találunk a polgári bíróságok gyakorlatában, noha az Alkotmánybíróság 1994-ben – igaz büntetőjogi szempontból – már kísérletet tett a közszereplő mivoltának a definiálására, s azt is kimondta a testület, hogy egy demokratikus társadalomban fokozott védelmet kell élvezzenek a közügyekre vonatkozó értéktételek még akkor is, ha túlzóak vagy felfokozottak.⁶⁴ Csak a 2000-es évektől lehet tapasztalni,⁶⁵ hogy a polgári ügyekben a közszereplő tekintetében a bíróságok akkor állapítanak meg jogsérelmet, ha a közlés indokolatlanul bántó, aránytalanul túlzó, lekicsinylő, lealacsonyító.⁶⁶

⁵⁹ *Ocala Star-Banner Co. v. Damron*, 401 U.S. 295(1971).

⁶⁰ Frederick SCHAUER: Public Figures. 25 *William and Mary Law Review* (1984) 905., 910.

⁶¹ *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988).

⁶² Robert C. POST: The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation, and *Hustler Magazine v. Falwell*. 103 *Harvard Law Review* (1990) 601., 605. Noha sokan voltak olyanok, akik a döntéssel egyetértettek ugyan, mégis elismerték a paródia mély undorkeltó voltát. Uo., 606.

⁶³ SCHAUER i. m. (60. lj.) 907.

⁶⁴ 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, indokolás III. 2. pont. Ahogy az is megjegyzendő, hogy az alkotmánybírósági döntés a *Sullivan*-ügy befolyása alatt született. KOLTAY i. m. (19. lj.) 399. Érdemes visszautalni, hogy a korábban említett amerikai *Falwell*-ügyben – ahol egy karikatúra egy ismert lelkészt ábrázolt nemi aktus közben a saját anyjával – az amerikai Legfelső Bíróság nem állapított meg jogsérelmet. Hazánkban egy satirikus lap egy furdóruhás karikatúrát közölt egy politikusasszonyról, s a hazai Legfelsőbb Bíróság a sajtót ezért elmarasztalta, mondván, a közszereplők is ugyanolyan alanyai a személyiségi jogoknak, mint bárki más. BH1994. 127.

⁶⁵ Ezen esetek ismertetését lásd KOLTAY i. m. (19. lj.) 408–411. Az ügyek azonban csak távoli összefüggést mutatnak a névvédelem kérdésével, így ezekkel részleteiben nem foglalkozunk.

⁶⁶ Például PK 12. kollégiumi állásfoglalás, BH1993. 89.; BH2001. 522.; BH2002. 352.

Viszont kifejezett – vagy akár jogszabályban rögzített – teszt a bírói gyakorlatban nincs, igaz ugyan, hogy a közszereplők (politikusok) tekintetében a személyiségi jogokkal szemben a bírói gyakorlat már figyelembe veszi a közügyek szabad vitathatóságának a fontosságát.⁶⁷

Némileg cizelláltabb döntésként tartható számon, amelyben a füzeshabonyi polgármester sérelmezte nevének közzétételét, amikor két lap a polgármester ingatlanában szexuális aktusokról készült videofelvételek tartalmát ismertette, s azt állította, hogy azok a politikus orvosi rendelőjében készültek. A hivatkozási alap a felperes részéről a magánszféra, a magántitok, a jóhírnév és az emberi méltóság sérelme volt. (Tehát a név jogosulatlan nyilvánosságra hozatala nem.) A bíróság szerint a videofelvételek nyilvánosságra hozatala közszereplő esetében ugyan nem sért személyiségi jogot, de ezeken a felvételeken szereplő nemi aktusok részletezése már a *magánszféra* és a *magántitok* körébe tartozik.⁶⁸

Ezzel kapcsolatban azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az új Ptk. e fordulatot általánosságban, tehát minden személy vonatkozásában határozza meg a *becsület* megsértésének tényállásában: „A becsület megsértését jelenti különösen a más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, kifejezőmódjában indokolatlanul bántó véleménynyilvánítás.”⁶⁹ Ez pedig nemcsak közszereplőkre vonatkozik, hanem általánosságban mindenkire. Hozzá kell ehhez még tenni azt is, hogy az új polgári kódex már *expressis verbis* rendelkezik a közszereplők személyiségi jogairól: „A közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét méltányolható közérdekből, szükséges és arányos mértékben, az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja.”⁷⁰ A szabály elvileg az alkotmánybíráskodásban használt mércét állítja fel a polgári jogban is, ez pedig a szükségességi-arányossági teszt, továbbá a „méltányolható közérdek” terminológiát is bevezeti, s hivatkozik az emberi méltóság sérelmének tilalmára. Álláspontunk szerint azonban ez nem megfelelő. A szükségességi-arányossági teszt alkotmányjogi kategória, s teljesen más jelenség hívta életre. Bevezetése nem teljesen helyénvaló, ugyanis ez a teszt azt mondja meg, hogy a jogalkotó hogyan korlátozhatja az alapjogokat, de – horizontális – magánjogi jogvitákban lehetetlen az alkalmazása.⁷¹

Rögzítendő továbbá, hogy az amerikai gyakorlat abból indul ki, hogy maga az eset *közérdeklődésre* tart-e számot vagy sem, s ha igen, akkor az említett Sullivan-szabály alkalmazandó.⁷² A közügyek kategóriáját meglehetősen széles spektrumon vonja meg, ahogy az látható volt, hiszen nemcsak politikai ügyek (politikusok) vagy állami szervekkel és személyekkel kapcsolatos ügyek tartoznak ide, hanem tulajdonképpen mindenki, aki valamilyen formában – akarva vagy akaratlanul – a közéletben részt vesz, vagy egy vele kapcsolatos esemény „reflektorfénybe”

⁶⁷ HALMAI Gábor: Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága. *Fundamentum*, 2000/2. 32.

⁶⁸ Uo., 23.

⁶⁹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 2:45. §.

⁷⁰ Uo., 2:44. §.

⁷¹ VÉKÁS Lajos: Bírulat és jobbitó észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a zárószavazás előtt). *Magyar Jog*, 2013/1. 4.

⁷² POST (1990) i. m. (62. lj.) 626.

kerül.⁷³ Tehát a szigorú teszt azon személyekre is vonatkozik, akik nem önként kerültek a közérdeklődés központjába, viszont a velük kapcsolatos események hírértékkel rendelkeznek.⁷⁴

Ezzel szemben hazánkban egy jogegységi határozat mutat rá, hogy közszereplésnek az egyén *önkéntes* elhatározásán, *autonóm döntésén* alapuló politikai, társadalmi, művészeti tevékenység vagy megnyilvánulás tekinthető, amelyet egy meghatározott cél, szűkebb vagy tágabb értelemben a helyi közösség vagy a társadalom életének befolyásolása érdekében fejt ki.⁷⁵ Ennek pedig az amerikai felfogással szemben fogalmi eleme az önkéntesség, az egyén szabad elhatározása.

Az amerikai gyakorlat alapján szükségképpen távol állunk attól, hogy szűkebb témánk, a névvédelem kapcsán messzemenő következtetéseket vonjunk le. Az ügyek általában egyfelől *rágalmazási* (becsületvédelmi) ügyekként tarthatóak számon; vagy másfelől a *magánszféra* védelme hívható fel, s ennek egyik alelete lehet a más *nevével* való visszaélés,⁷⁶ ez utóbbi azonban a név *kereskedelmi* jellegű jogosulatlan kihasználásával függ össze.⁷⁷ A mérleg másik serpenyőjében azonban ott van a sajtó szabadságának magas szintű védelme, s igaz ugyan, hogy egyes esetekben érezhető a sajtó eljárásának felületessége, s az ezzel okozott sérelem súlya is, mindennek azonban háttérbe kell szorulnia, ha egy demokratikus társadalom közérdeklődésre számot tartó ügyeinek szabad és cenzúrázatlan megvitatásáról van szó. Mondhatnánk, hogy a magánszemélyek személyiségi jogai gyakran feláldozhatóak a sajtószabadság demokratikus oltárán.⁷⁸

4.3. Az életkép/életút védelme Németországban

Érdekeség, hogy Németországban a szólásszabadság⁷⁹ és a személyiségi jogok ütközése esetére a Szövetségi Alkotmánybíróság *alkalmi, ad hoc* mérlegelési technikát alakított ki, tehát mindig a konkrét ügyben kell vizsgálni, hogy melyik alkotmányos érdeknek milyen súlya van.⁸⁰ A német jogban egyébként több olyan ítéletet is találunk, amelyek a névvédelem – és életútvédelem – kapcsán magukra vonhatják a figyelmet, s ezek az ügyek kapcsolatban állnak a művészi önkifejezés szabadságával is.

⁷³ SCHAUER i. m. (60. lj.) 908.

⁷⁴ SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005. 36.

⁷⁵ 1/2012. számú büntető–közigazgatási–munkaügyi–polgári jogegységi határozat.

⁷⁶ A kettő azonban mégsem mosható össze. Rágalmazási/becsületsértési ügyekben eleve csak a hamis közlés miatt lehet fellépni, az igaz állítások védelemben részesülnek. A magánszféra védelme esetén a közlés általában mindig igaz, s pont ez okozza a magánélet megzavarását. Másrészt rágalmazási/becsületsértési ügyekben a világban megnyilvánuló becsület a védelem tárgya, míg a magánszféra védelme esetében a személy belső, pszichés állapota. Harmadrészt rágalmazási/becsületsértési ügyekben lehetőség van a nyilvánosság előtti vitára, ellenben magánszféra védelme esetén a nyilvánosság már eleve sérelmet okoz. EMERSON i. m. (31. lj.) 333.

⁷⁷ Lásd részletesen például Jonathan KAHN: Bringing Dignity Back to Light Publicity Rights and the Eclipse of the Tort of Appropriation of Identity. 17 *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* (1999) 213.

⁷⁸ Hiszen éppen a szólás korlátozhatóságában rejlő veszélyek vezettek az első alkotmánykiegészítés megalkotásához, ezért nehéz elfogadni bármiféle állami vagy kormányzati kontrollt. SCHAUER i. m. (60. lj.) 924.

⁷⁹ A Grundgesetz 5. §-a rendelkezik a szólásszabadságról, ahogy arról is, hogy ennek korlátját többek között a személyes becsület jelenti.

⁸⁰ SAJÓ i. m. (74. lj.) 59.

A BGB 12. §-a rendelkezik a névjogról, s a magyar jogi szabályozáshoz hasonló védelmet ad. E szakaszt azonban az ismertetett esetekben nem alkalmazzák a bíróságok, s ezt a jogirodalom is alátámasztja. Helyette a szövetségi alkotmánybíróság által kimunkált, az alkotmány által nevesített emberi méltóságból és a személyiség szabad kibontakoztatásából levezetett „általános személyiségi jog” (*allgemeines Persönlichkeitsrecht*) generálklauzulája kerül alkalmazásra, amely a személyiséget a maga egészében és átfogóan védi, keretjog, s nem szűkül le kifejezetten a névre, illetve egyes nevesített személyiségi jogokra.⁸¹

4.3.1. Az emberi méltóság és becsület mint a sajtószabadság korlátja

Az ún. *Mephisto*-eset⁸² lényege az volt, hogy Klaus Mann regényt (*Mefisztó – Egy karrier regénye*) írt egy híres színészről, aki kiszolgálta a hitleri rezsimet, ezen túlmenően kispolgári környezetből jött tehetséges opportunistaként és perverz szexuális vágyakkal rendelkező alakként ábrázolva őt, amelyek részben valós vonások, részben kitalált karakterjegyek voltak. A színész a regényben ugyan álnéven szerepelt, de nem költött alak volt, maga a személy ez alapján pedig beazonosíthatóvá vált. Az időközben elhunyt színész örökbefogadott fia indított pert a könyv terjesztésének megtiltása végett, s kérelmének a bíróság (majd az Alkotmánybíróság) helyt is adott, mondván, a könyv durván sérti az elhunyt becsületét és halála utáni megbecsültségét.⁸³ A személyiségi jogoknak kedvező eme döntés jelzi, hogy a német gyakorlatban mennyire kitüntetett szerepe van az *emberi méltóságnak* és a *személyes becsületnek* – amely a német alkotmányban is szerepel, mint a szólásszabadság korlátja –, ha a szólásszabadság megszorításáról van szó.⁸⁴ Lényegében az emberi méltóság és személyes becsület az, aminek kiemelt jelentősége van a német alkotmánybírói gyakorlatban az ilyen jellegű esetek eldöntése során.

Hasonlóan döntöttek a bíróságok abban az ügyben is, amelyben Heinrich Böllt a halála után egy újságíró hülyének, korruptnak stb. nevezte, noha itt a közlés – mint bebizonyosodott – ártó szándékkal és hamisan történt, ez pedig nem élvezheti semmilyen formában sem a szabad szólás védelmét a német joggyakorlat szerint.⁸⁵ Ugyanez volt az álláspont a *Strauss*-ügyben is, ahol a bajor miniszterelnököt egy szexuális töltetű karikatúra figurázta ki. Fontos kiemelni,

⁸¹ Anna-Miriam FREY: *Die Romanfigur wider Willen*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2007. 60–61. és 75–76. Ennek jórészt történelmi okai vannak. Gerhard WAGNER: Germany. The Protection of Personality Rights against Invasion by Mass Media in Germany. In: Helmut KOZIOL – Alexander WARZILEK (szerk.): *Persönlichkeitsschutz gegenüber Massenmedien / The Protection of Personality Rights against Invasions by Mass Media*. Wien, Springer, 2005. 137–138.

⁸² Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Zivilsachen: BGHZ 50, 133. (Urt. v. 20.3.1968., I ZR 44/66.); Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts: BVerfGE 30, 173. (Beschluss v. 24.02.1971. – 1 BvR 435/68.)

⁸³ Marc-Oliver MARTIN: *Publizistische Freiheit und Persönlichkeitsschutz. Zu den Grenzen der Verwertbarkeit realer Biografien*. Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, 2008. 230.

⁸⁴ Vö. SAJÓ i. m. (74. lj.) 64–65.

⁸⁵ Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts: BVerfGE 54, 208. (Beschluss des Ersten Senats vom 3. Juni 1980. – 1 BvR 797/78.); Angela STREIBEL: *Rassendiskriminierung als Eingriff in das allgemeine Persönlichkeitsrecht*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009. 87–88.

hogy nem vitathatóan közszereplő politikusról van szó, s még így is az emberi méltóság és becsület esik nagyobb súllyal a latba, és nem a „durva bestialitást” idéző karikatúra által felhívott szólásszabadság.⁸⁶

A német jog tehát széles körben elismeri a szólás korlátozhatóságát,⁸⁷ s a magyar joghoz hasonlóan – az amerikaitól pedig alapjaiban különbözően – ennek egyik alapvető eleme az emberi méltóság védelme, hiszen attól még, hogy valaki közéleti, politikai szerepet vállal, emberi méltóságáról nem mond le. Tehát a közélet szereplőinek sem kötelességük mindenfajta véleménynyilvánítást elviselniük.⁸⁸ Kérdés persze, hogy az emberi méltósághoz való jognak mi a tartalma, hiszen ennek lényegét nagyon nehéz megragadni, bármilyen a személyt érintő kedvezőtlen szólás sértheti az emberi méltóságot.⁸⁹

Az amerikai gyakorlathoz képest érdekes lehet az is, hogy *bűncselekmények elkövetői* is az általános személyiségvédelem széles ernyője alá húzódnak, amennyiben beazonosítható módon szerepelnek a sajtóban. Így a *Lebach*-ügyben⁹⁰ két ember behatolt egy laktanyába azért, hogy fegyvereket szerezzen. Négy katona vesztette életét. A tetteseket életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, viszont a bűnségéd hat évet kapott. Egy televíziótársaság dokumentumfilmet forgatott az esetről, ahol az elkövetők beazonosítható módon, név és képmás alapján szerepeltek. A korábbi bűnségéd fordult emiatt bírósághoz, amely kimondta, hogy a film aránytalan sérelmet okoz a személynek, aki így nehezebben tud visszailleszkedni a társadalomba.⁹¹ Ebben az esetben a bíróság kifejezetten rögzítette, hogy a személyiségvédelem még a közösség, a társadalom információszükségletével és a büntettekről történő beszámolás szabadságával szemben is elsőbbséget élvez. Hozzátehetjük, hogy a film nem tartalmazott hamis vagy félrevezető információkat, s ezeket a rendező nem is jogellenes módon szerezte meg.⁹² A külső világ kedvezőtlen ítélete még ilyen esetben sem szennyezheti be a személyiségnek a tiszta „eleven folyamát”.⁹³

4.3.2. Az életkép védelmének sajátosságai

Ugyanúgy gondolunk-e rájuk? Például Hannah Arendtre és Martin Heideggerre a fiatal egyetemista Arendt és a hűséges férj és családapa Heidegger heves szerelméről szóló könyvek, valamint film megjelenése után.⁹⁴

⁸⁶ Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts: BVerfGE 75, 369. (Beschluss des Ersten Senats vom 3. Juni 1987 – 1 BvR 313/85.).

⁸⁷ SAJÓ i. m. (74. lj.) 71.

⁸⁸ HALMAI (1994) i. m. (58. lj.) 210.

⁸⁹ VÉKÁS i. m. (71. lj.) 4.

⁹⁰ Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts: BVerfGE 35, 202. (BVerfG, 05.06.1973 - 1 BvR 536/72.).

⁹¹ Részletesen elemzi: TRÓCSÁNYI Sára: Média és méltóság. Sajtószabadság és személyiségvédelem két német alkotmánybírói ítélet tükrében. *Infokommunikáció és Jog*, 2005/12. 199–204.

⁹² Megjegyzendő, hogy 25 évvel később egy másik csatorna szintén egy dokumentumfilmet készített az esetről, viszont a szereplők már nem voltak sem névről, sem képmásról beazonosíthatóak, s ekkor az alkotmánybíróság már nem tartotta sérelmesnek a film sugárzását. WAGNER i. m. (81. lj.) 161.

⁹³ BALÁS P. i. m. (2. lj.) 636.

⁹⁴ Rövid összefoglalását lásd: Antonia GRUNENBERG: Hannah Arendt und Martin Heidegger. *Einblicke*, Nr. 44. Herbst 2006. 18–21.

A Mann és a Böll ügyben – az emberi méltóság és becsület felhívásán túl – egy közismert személyről, művésztől volt szó. Az ő nevéhez kapcsolódó reputációt tekinthetjük olyan *többlet-elemnek*, amely magánszemélyek esetében tulajdonképpen nincs meg. S a névvel összefüggő munkásság, objektív társadalmi elismertség, rang adja ezen személyek *életképét*, amelyet a sérelem megváltoztathat vagy kedvezőtlenül befolyásolhat.

Gyakran vetődik fel ilyenkor az, hogy az olvasó, vagy a közönség nem tud különbséget tenni a műben szereplő, a valós személyre jellemző kitalált és igaz jellemvonások között, a személy egyes jellegzetes vonásai vagy a vele ténylegesen megtörtént cselekmény összevegyül a költött vonásokkal, és ez kapcsolatot – általában előnytelen kapcsolatot – létesít az élő és a költött személy között.⁹⁵

Filmbeli és irodalmi alakok egyébként régóta foglalkoztatják a joggyakorlatot és jogirodalmat, ha a beazonosíthatóságról van szó. Két esetkört lehet jól behatárolható módon megkülönböztetni:

(1) A műben szereplő személy valós, élő személyről lett mintázva, s függetlenül attól, hogy a műben álnéven szerepel vagy nincs megnevezve, a valós személy felismerhetővé, beazonosíthatóvá válik. A leírt vonások elvezetnek a valós személy beazonosításáig. Ezek a jellemvonások pedig általában negatív színben tüntetik fel a személyt. Gondoljunk például Ady Endre *Rohanunk a forradalomra* című versére, melyben a „vad geszti bolond” kifejezés alapján Tisza István miniszterelnök kétséget kizáróan beazonosíthatóvá vált. De itt említhető meg Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* című művében szereplő – s nevén nevezett – bizonyos Stumpf György „instruktor”, akinek a személyét az író nem éppen bizalomgerjesztő vonásokkal festi le. A nevezett személy a műből magára ismert, s jogi lépéseket tett Márai ellen, aki kénytelen volt az eredeti szöveget átdolgozni.⁹⁶

(2) A másik csoportba sorolható az a jelenség, amikor a műben szereplő személy kitalált, költött alak, de tulajdonságai és jellemvonásai révén a kitalált alakról egy valós személy válik beazonosíthatóvá. Ilyen történt Franciaországban például, amikor Victorien Sardou első műve, *A Benoiton család* váltott ki felháborodást. Jogi kérdés ugyan nem lett az esetből, mégis az írónak meg kellett a regénycímet változtatnia. De megemlíthető még Emile Zola, aki a *Tisztes Úriház* című regényében kora polgárságának erkölcsi hanyatlását többek közt egy Duverdy nevű törvényszéki bíró jellemrajzán keresztül szemléltette. A regényhős kitalált alak volt, azonban ez alapján egy neves ügyvéd – akivel a névegyezés fennállott – indított pert az író ellen, amelyet meg is nyert, mert az ügyvéd foglalkozásbeli reputációját rombolja, ha a regényben ismertett rossz tulajdonságokat az olvasóközönség vele azonosítja,⁹⁷ s a költött vonásokat is az általa ismert valós személynek tulajdoníthatja.⁹⁸ Így lett Duverdy-ből Duveyrier.

A való személy neve és a kitalált személy neve közötti különbség abban ragadható meg, hogy a való személy neve racionális megjelölés, a kitalált személy neve viszont csupán szimbolikus, annak nincs funkciója a társadalmi összefüggésben, a művészet öncélúságának kifejezője.⁹⁹

⁹⁵ BALÁS P. i. m. (2. lj.) 659.

⁹⁶ Az esetet részletesen mutatja be: FISCHER Alajos – SARUSI KISS Béla: A megcsonkított vallomás (Márai Sándor Egy polgár vallomásainak pere). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003/4–5. 545–580.

⁹⁷ KOI i. m. (7. lj.) 23.

⁹⁸ BALÁS P. (2. lj.) 659.

⁹⁹ Uo., 659.

5. Konklúzió

Ahogy látható volt, a bírói gyakorlat – hazánkban és külföldön is – a névjogot meglehetősen szűken értelmezi. Az Egyesült Államokban az eltérő jogrendszerbeli sajátosságok miatt kifejezetten nem is jelenik meg mint személyiségi jog, de a német bírói gyakorlat sem hivatkozik a BGB 12. §-ában megfogalmazott névvédelemre a sajtószabadsággal szemben.

Elvi szinten megállapítható, hogy a magyar joggyakorlatban tulajdonképpen a Ptk. 77. §-ában szereplő „különösen” kifejezés – mely szerint a szakasz csak példálózó felsorolást ad – figyelmen kívül marad, noha jelen írás első alcímében bemutatott lehetőségek a névjog körében értékelhetőek lennének. Amit pedig a Ptk. a „különösen” kifejezés nyomán nevesít, az valóban nem állja meg a helyét jelen dolgozatban ismertetett tényállások kapcsán. Hiszen más névének használata, vagy máséhoz hasonló név használata ezekben az esetekben nem mérülhet fel, mert a sajtó nem használja más nevét, tehát nem saját magát kívánja más neve alatt megjelölni. Az pedig, hogy a sajtó a nevet nyilvánosságra hozza, nem minősül névhasználatnak.

A fent ismertetett esetek tükrében *gyakorlati téren* a következő megállapítás tehető. Az egyéb személyiségi jogokkal összefüggésben gyakori, hogy a név csak *megjelenési forma*, s a jogsérelem nem önmagában a név, a névjog megsértéséből adódik, hanem ezzel természeténél fogva elválaszthatatlan összefüggésben más személyiségi jogok – például a jóhírnév, a becsület, a magánszféra – sérelméből. Ennek megfelelően mondhatjuk, hogy gyakran a névjog sérelme *mögöttes sérelem*.¹⁰⁰ Ezt támasztja alá, hogy a véleménynyilvánítással összefüggésben a név nyilvánosságra hozatala, a személy beazonosíthatóvá tétele általában nem önmagában történik, hanem a személyre vonatkozó egyéb információ, közlés, „szólás” társaságában, s ez utóbbi az, amely már a személy jóhírnevét, becsületét sértheti, vagy magánéletét indokolatlanul zavarhatja meg. Ez az összefüggés pedig szükségképpen, hiszen e személyhez fűződő jogok megsértése általában csak akkor lehetséges, ha az illető személy – név szerint – *azonosítható* a közlés alapján. Ezt támaszthatja alá az is, hogy a szólásszabadsággal összefüggésben megvalósuló személyiségi jogi sérelem esetén jogalapként általában nem a névjog sérelmére, hanem sokkal inkább a jóhírnév, becsület sérelmére, a képmással való visszaélésre, tehát egyéb nevesített személyiségi jogokra történik hivatkozás. Ebből következik továbbá, hogy az érvelés felépítése is e személyiségi jogokra van modellezve, s a névjog itt is csupán másodlagos szerepüként érhető tetten. Leszámítva a név jogosulatlan kereskedelmi jellegű használatát – amely egy önálló tanulmány tárgya lehetne –, olyan eseti döntést, amelyben a *szólásszabadsággal* összefüggésben *elsődlegesen és kifejezetten* az ember névjogának megsértését állapította volna meg a bíróság, nem is találunk.

¹⁰⁰ KOI i. m. (7. lj.) 11.

A médiapluralizmus nyomában

Elméleti alapvetések

az Európai Unió médiapolitikájának tanulmányozásához

NYAKAS LEVENTE*

Az Európai Bizottság (Bizottság) audiovizuális politikáján belül 2007-ben üde színfoltként jelent meg egy, az Bizottság médiapolitikáját korábban jellemző gazdasági szemléletmódot meghaladó új kérdéskör, a médiapluralizmus problémája.¹ A Bizottság a jelzett időponttól egyre nagyobb aktivitást mutat a médiapluralizmus területén, és ehhez mérhető terveket is vizionál az utóbbi időben. A 2007-ben elindított folyamat 2013-ra oda jutott, hogy a Bizottság – az általa felkért szakértői csoporton keresztül – uniós szintű szabályozási javaslatokat fogalmazott meg a médiaszabadság és -pluralizmus elősegítése érdekében a tagállamok vonatkozásában.² E legutóbbi lépés értékelhető az európai audiovizuális szabályozás reformjaként is, hiszen – akárhogyan is nézzük – a javaslatok arra vonatkoznak, hogy miként bővíthet az EU beavatkozási eszköztára a tagállami médiapolitikákba és -szabályozásokba, azaz a javaslatok a tagállamok és az EU közötti hatáskörmegosztás kérdéseként merülnek fel.

Jelen kutatás erre a folyamatra kíván reflektálni két szempontból. Egyrészt arra a kérdésre keressük a választ, hogy az Európai Unióban mint szupranacionális regionális nemzetközi szervezetben miként értelmeződik (értelmezhető) a médiapluralizmus (sokszínűség) kérdése, hiszen a pluralizmus – mint a médiaszabályozást átható érték – alapvetően a tagállami alkotmányos rendszerekhez, demokráciákhoz kötődik. Az áttekintés során számba vesszük és elemezzük az EU audiovizuális médiapolitikájának a médiapluralizmus tárgykörében kifejtett egyes lépéseit egészen a kezdetektől máig. Ugyanakkor, hogy ezt az elemzést el tudjuk végezni, mindenképpen át kell tekinteni a pluralizmus fogalmát, illetve ennek az elvnek a médiaszabályozásban, médiapolitikában betöltött szerepét, azzal kapcsolatos alapvető értelmezési kérdéseket, problémákat. Így az EU fent említett tevékenységének elemzése, értékelése ennek az elméleti keretnek bemutatását követően végezhető el. Jelen tanulmány tehát a kutatás első részét képezi, mely megpróbálja felvázolni a média és pluralizmus viszonyának alapvető összefüggéseit.

* A Média tanács Média tudományi Intézetének vezetője. E-mail: nyakas.levente@mtmi.hu.

A tanulmány az MTA BTK Média tudományi Kutatócsoportja által indított, „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatás keretében készült.

¹ *Media pluralism in the Member States of the European Union* – Commission Staff Working Document. Brussels, 16 January 2007 SEC(2007) 32.

https://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/media_pluralism_swp_en.pdf

² *A free and pluralistic media to sustain European democracy* – The Report of the High Level Group on Media Freedom and Pluralism January 2013.

https://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/hlg_final_report_20130121_web.pdf

1. Bevezetés

A média és demokrácia viszonyáról – és ezzel összefüggésben – a médiapolitikáról és -szabályozásról folytatott szakmai diskurzusokban a pluralizmus mindig kulcsfogalomként jelenik meg. Amint azonban arra Chantal Mouffe rámutat: noha „a pluralizmus az az érték, melyre mindenki hivatkozik manapság, ugyanakkor jelentése zavaros és távol áll az adekvát elméleti megalapozástól.”³ Hasonló állásponton van Tambini is, aki azt mondja, hogy a pluralizmus és a sokszínűség, és a gondolatok piacának fogalma jobb esetben pontatlanok és képlékenyek, rosszabb esetben bárkinek a saját céljához illeszthetők.⁴ Karpinnen pedig megmosolyogja, hogy a jelen korban a pluralizmus és sokszínűség jelentőségéről folyó vita másodvirágzását éli, mivel éppen ezzel a korrall kapcsolatban vizionálta a tudományos élet a közlékenység bőségét (*communicative abundance*).⁵

A feszültség, mely a fogalom jelentősége és az azt övező bizonytalanságból adódik, jól érzékelhető az idézett megállapításokból. A jelen írás keretei arra nem alkalmasak, hogy egy önálló pluralizmus koncepció elméleti megalapozásául szolgáljanak, ugyanakkor arra igen, hogy kísérletet tegyen az egyes megközelítésmódokból kibontakozó közös értékek felvázolására.

2. A fogalom gyökerei

Amennyiben a pluralizmus fogalmának eredetét kutatjuk, a politikatudomány területére tévedünk. Denis McQuail egy olyan politikai koncepcióként azonosítja a pluralizmust, melynek gyökerei a 18. századra nyúlnak vissza, és melyet minden olyan politikai formációra értettek, amely az abszolutizmus és etatizmussal szemben helyezkedik el.⁶ McQuailhez hasonló, ugyanakkor tágabb értelmét kínálja a pluralizmusnak Meier és Trappel megfogalmazása, szerintük olyan tradicionális politikai koncepcióról van szó, mely bármely tekintélyelvű rendszerrel szemben fogalmazódik meg.⁷

A 18. századot követően a pluralizmus a liberális demokrácia központi tanává vált, melynek lényege abban ragadható meg, hogy biztosítsa a különböző érdekcsoportok versengését a

³ Idézi Kari KARPINEN: Making a difference to media pluralism: a critique of the pluralistic consensus in European media policy. In Bart CAMMAERTS – Nico CARPENTIER (szerk.): *Reclaiming the Media – Communication Rights and Democratic Media Roles*. Bristol, Intellect, 2007. 9–30., 9.

⁴ Damian TAMBINI: Through with ownership rules? Media Pluralism in the transition to digital. In: Damian TAMBINI (ed.): *Communications: Revolution and Reform*. London, IPPR, 2001. 21–44, 26.

⁵ Kari KARPINEN: Rethinking media pluralism and communicative abundance. *Observatorio (OBS*) Journal*, 11 (2009), 151–169., 151.

⁶ Denis MCQUAIL: *Media Performance – Mass Communication and the Public Interest*. London, Sage, 1999. 141.

⁷ Werner A. MEIER – Josef TRAPPEL: Media Concentration and the Public Interest. In: Denis MCQUAIL – Karen SIUNE (szerk.): *Media Policy – Convergence, Concentration and Commerce*. London, Sage 2003 (1998) 38–59., 42.

hatalomért és az erőforrások megszerzéséért. A pluralisztikus politikai berendezkedés tanát, melynek többek közt a fékek és ellensúlyok rendszerét, illetve a hatalom túlzott koncentrációjának megelőzését tulajdonítják, több támadás is érte például balról azáltal, hogy az nem váltotta be a hozzá fűzött, nevezett reményeket, hiszen az kapitalista osztálydominanciát eredményezett.⁸

Maradva még a politológiai megközelítésnél, McQuail történeti áttekintésével összhangban állnak Karppinen fejtegetései is, aki – a korábbi demokráciamodellekhez képest – a modern liberális demokrácia konstitutív dogmájaként, értékelméleti elveként, annak legfontosabb egyedüli definiáló jegyeként írja le a pluralizmust. Karppinen – liberális szemszögből szemlélve – a pluralizmushoz szorosan társít egy másik fogalmat: a konfliktust. Nézete szerint a társadalomról alkotott unitárius, közösség-központú nézetekkel szemben a pluralizmus és a konfliktus együttesen szükséges feltétele az emberiség fejlődésének. Az antagonizmusra (ellentétre) mint mediációs folyamatra tekint, és mint az eltérő vélemények és érdekek összecsapására. Így a pluralizmus mindig a ‘sokszereűség’ (*multiplicity*) jelenti szemben az egységességgel (*unicity*), és sokszínűséget (*diversity*) szemben az egyformasággal (*uniformity*).⁹

Karppinen konfliktust hangsúlyozó megállapításával és a mediációra tett utalásával összhangban Bibič is arra hívja fel a figyelmet, hogy a modern demokráciának a konfliktus és konszenzus jelenti a központi elemét. „A modern politika összes problémája kapcsolódik az érdekek sokféleségéhez és pluralizmusához. A pluralitás elismerése és következményeképpen a konfliktusok létének felismerése a modern politológia kiinduló hipotézise.”¹⁰ Bibič tehát egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy a sokféle érdek konfliktusára építés nem egy öncélú művelet, hanem értelme a konfliktusok nyugvópontra juttatása, az érdekek egyeztetése, azaz konszenzusos, a konszenzuson nyugvó hatalomgyakorlás és kormányzás.

Összefoglalva a fenti gondolatmenetet, a pluralizmus pozitív fogalomként jelent meg a politikatörténetben a túlzott hatalomkoncentrációval szemben, és vált a liberális demokrácia alaptanává, alapkövetelményévé. Az elv az állami túlhatalommal szemben a hatalomért és az erőforrásokért, egymással összeütköző különböző érdekek mentén versengő politikai erőknél biztosít teret, mely a konfliktusok feloldásával egy fenntartható, konszenzusos kormányzást tesznek lehetővé.

3. Média és pluralizmus

A fenti tömör politikatörténeti áttekintésből adja magát a következtetés, hogy a liberális demokrácia ugyanezen az elven nyugvó, a plurális politikai berendezkedést támogató médiarendszert követel meg magának. Ezért vált a tömegtájékoztatás függetlensége, a sajtószabadság alapvető – és a polgári szabadságjogok közül kiemelkedő – társadalmi érdeké és értéké, hiszen az

⁸ McQUAIL (1999) i.m. (6. lj.) 141–142.

⁹ KARPPINEN i.m. (3. lj.) 10–11.

¹⁰ Adolf BIBIČ: Konfliktus és konszenzus, pluralizmus és korporatizmus az új demokráciákban – Bevezető előadás. *Politikatudományi Szemle*, 1997/1. 18.

ezt biztosító jogszabályok „[...] deklarálják a civil társadalom sokszínűségének, valamint a politikai pluralizmus alapvető intézményének, a politikai viták és a párt harcok fő terepének számító média szabadságát, a cenzúra tilalmát.”¹¹

Keller – Bakerre hivatkozva – a liberális demokrácia axiómájának nevezi, hogy az állampolgárok méltányolható hozzáférést követelnek a közérdeklődésre számot tartó ügyekről szóló sokszínű (*diverse*) információ- és gondolatáramláshoz, mely hozzáférés nélkül nem tudnának hatékonyan állampolgárként részt venni a kollektív önkormányzás folyamataiban. Azaz minden erős demokrácia jelentős mértékű médiapluralizmust követel meg – következtet Keller.¹²

Hogy mi a kapcsolat a politikai hatalom és média területén érvényesülő pluralizmus között, azt jól mutatja be C. Edwin Baker az ún. ‘demokratikus elosztás elvvel’ (*democratic distribution principle*) kapcsolatos gondolatmenete. Baker ugyanis azt mondja: amint a liberális demokrácia egyik lényegi eleme az egalitáriusság elvén nyugvó politikai hatalmosztás/szétosztás (egy ember – egy szavazat), úgy a médiában (nyilvánosságban) is szét kell szórni (*dispersal*) a hatalmat. A politikai hatalom esetében egalitarianizmus az embereknek önkormányzáshoz való egyenlő jogában, illetve az ‘egy ember egy szavazat’ (értsd: egy egysége a formális politikai hatalomnak) elvében manifesztálódik. A nyilvánosság (közvélemény) befolyással van arra, hogy az emberek miként döntenek szavazatukról, csakúgy mint arra, hogy a választott (kinevezett) politikai tisztviselők miként gyakorolják formális döntéshozó hatalmukat (politikai hatalomgyakorlás). Ebben a tekintetben a tömegtársadalmakban a tömegmédia jelenti a nyilvánosság legjelentősebb intézményi struktúráját. Az említett önkormányzás megvalósulásához az emberek igénylik közvélemény formálásának képességét, illetve azt, hogy a kialakult közvélemény hatással legyen a ‘közakarat formálásra’¹³, illetve annak ellenőrzésére. A média tehát ebben a tekintetben, a választásokhoz hasonlóan (mint formális hatalomgyakorlás), közvetítő szerepet tölt be a kormányzat és a nép (*public*) között. Mindebből Baker arra a következtetésre jut, hogy a legjobb intézményi értelmezése a nyilvánosság ezen demokratikus víziójának: a tömegmédia fölött gyakorolt felügyelet egalitárius alapon való elosztása. Így válik tehát a demokrácia egyik alapkövetelményévé a széles körű és tisztességes hatalmosztás és a mindenhol jelen lévő lehetőség az elképzelések, álláspontok bemutatására. A „kommunikatív hatalom” (*communicative power*) demokratikus elosztása alatt azt a demokratikus követelményt érti Baker, hogy a demokrácia értelmileg magában foglalja a hatalom elosztását a nyilvános diskurzusokban.¹⁴

Baker tehát a nyilvánosságot hatalmi tényezőként veszi figyelembe, mondván, befolyással van a közhatalom léte, létrehozására illetve annak döntési irányaira, ezért – csakúgy mint a politikai hatalom esetén – szükséges annak megsztása.

Bakerhez hasonló érvelést fedezhetünk fel McQuainél is a média és pluralizmus viszonyáról írt történeti kitekintésben. Ő arra mutat rá, hogy a 20. században a médiapluralizmus fogalma a magas szinten megszervezett modern tömegtársadalmakról alkotott teóriákkal kapcsolatban került előtérbe, és mint a hatalom és centralizáció elleni eszközre ismertek rá benne. Az új

¹¹ SMUK Péter: Pártjog és politikai pluralizmus. *Politikatudományi Szemle*, 2007/3. 115.

¹² Perry KELLER: *European and International Media Law: Liberal Democracy, Trade, and the New Media*. Oxford University Press, 2011. 405.

¹³ Értsd: kormányzati jogalkotás és politikák.

¹⁴ Edwin C. BAKER: *Media Concentration and Democracy – Why Ownership Matters*. Cambridge University Press, 2007. 7.

tömegtársadalmakat ugyanis az emberek közötti korábbi, tradicionális társadalmi kötelékek felbomlása jellemzi, mely kötelékeket új, de hasonlóan hatékony irányítási (*control*) eszközök váltanak fel, ezek közül egyik a tömegmédiá. Így McQuail szerint a tömegmédiá pluralisztikus berendezkedését a központosított irányítás és egyformaság (*uniformity*) elleni hatékony fegyverként lehet felfogni.¹⁵

4. Pluralizmus vagy sokszínűség?

A médiá és pluralizmus összefüggéseinek vizsgálata során a kutató egy alapvető fogalmi problémával szembesül, nevezetesen azzal, hogy a témával foglalkozó szakemberek párhuzamosan, szinonimaként használják a pluralizmus (*pluralism*) és sokszínűség (*diversity*) fogalmát, és – sok esetben – még amikor el is különítik a két fogalmat, akkor sem használják következetesen azokat. Így nem térhetünk ki a probléma rövid tárgyalása elől, és talán közelebb jutunk a fogalmak használatának egy elfogadható magyarázatához.

Az eddig elhangzott megállapítások figyelembevételével azt láthatjuk, hogy a politikai értelemben vett pluralizmus fogalma került a médiá területén értelmezésre. Az értelmezések közös pontja – nagyon leegyszerűsítve –, hogy a pluralizmus elvének érvényre juttatása a hatalomkoncentráció elkerülését célozza. Ez oly módon valósul meg a médiá területén, hogy utóbbi terület, felületet (nyilvánosságot) biztosít különféle hangok, vélemények, értékek megjelenésének.

A médiapluralizmus fogalmával kapcsolatban a vázolt értelmezési irányba visz az oly sokszor idézett ET-jelentés is, melyet a médiakoncentrációval és pluralizmussal foglalkozó Szakértői Bizottság készített, amely a pluralizmust a következőképpen határozza meg:

„a pluralizmus kifejezés alatt a társadalmi, politikai és kulturális értékek, vélemények, információk és érdekek széles választékának köre értendő, mely a médián keresztül nyer kifejezést. A pluralizmus értelmezhető mint belső pluralizmus: ez esetben a társadalmi, politikai és kulturális értékek, vélemények, információk és érdekek széles választéka egy médiavállalat kínálatában jelenik meg, vagy értelmezhető mint külső pluralizmus: ekkor több médiavállalatot veszünk számításba, amelyek mindegyike egy bizonyos nézőpontot képvisel.”¹⁶

A médiapluralizmus hasonló ‘hatalmi’ értelmezését adja a már fent hivatkozott szerzőpáros,¹⁷ akik a külső (*external*)¹⁸ és belső (*internal*)¹⁹ pluralizmust annak egyes megnyilvánulási formájaként azonosítják.

¹⁵ MCQUAIL (1999) i. m. (6. lj.) 142.

¹⁶ *The activity report of the Committee of Experts on Media Concentrations and Pluralism*. Submitted to the 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy. Prague, December 7–8., 1994. Idézi Karol JAKUBOWICZ: Médiapluralizmus és koncentráció. In: GÁLIK Mihály (szerk.): *A médiakoncentráció szabályozása – szöveggyűjtemény*. Budapest, Gondolat, 2011. 263.

¹⁷ L. még MEIER–TRAPPEL i. m. (7. lj.) 42.

¹⁸ Uo. Egymással versengő sokféle médiavállalkozás, melyek egészében valósítják meg a pluralizmust.

¹⁹ Uo. Egy médiavállalkozáson belül jogi kötelezettségekkel biztosított demokratikus belső struktúra vagy ‘objektivitás’ követelménye.

Ha áttérünk a sokszínűség fogalmának értelmezési problémáira, akkor azt láthatjuk, hogy Denis McQuail a média sokszínűségének elvével (*diversity*) kapcsolatban beszél a pluralizmusról, és arra mutat rá, hogy az előbbi fogalom nem tekinthető csupán gazdasági liberalizmus és a politikai pluralizmus egyik tanának.²⁰ McQuail tehát a két fogalom egymáshoz való viszonyával kapcsolatban egyfajta rész-egész (értsd: sokszínűség-pluralizmus) értelmezésre utal, melyet nem tart megfelelőnek. A sokszínűséget McQuail ehelyett a médiastruktúra²¹ és -teljesítmény²² (*media performance*) egyik átfogó értékelési elvének, az azokkal szemben támasztott normatív követelmények egyikének tekinti. Azaz a sokszínűségi követelmények a média tényleges szerkezeti felépítésével, szerveződésével és teljesítményével, az általa nyújtott szolgáltatással szemben fogalmazódnak meg.²³

McQuail a sokszínűség fogalom elhatárolása és meghatározása mellett annak ellentmondásosságaira is felhívja a figyelmet. Például arra, hogy az nagyon közel áll a médiaszabadság fogalmához, mely szintén a médiarendszer egyik értékelési elvének tekinthető, azaz egy tartalommal semleges fogalom, ugyanakkor a konkrét alkalmazásakor „a médiarendszerekre és -tartalomra vonatkozó normatív követelményekben ölt” testet, azaz korántsem értéksemleges követelményekben jelenik meg.²⁴

Az említett semlegesség köszön vissza Meyer és Trappel fogalom meghatározásában, mely az EEJE 10. cikkét veszi alapul, eszerint a média sokszínűsége az információkhoz való korlátlan hozzáférést (vétel szabadsága) és az információk közlése érdekében az eszközökhöz való korlátlan hozzáférést (kifejezés szabadsága) jelenti.²⁵

A fogalom további ellentmondásossága, hogy egyik oldalról olyan átfogó elvként lehet rá tekinteni, hasonlóan a médiaszabadsághoz, mint amelynek megvalósítása önmagában jelenti a tömegmédia egyik alapvető célkitűzését. Másik oldalról ugyanakkor kulturális, információs társadalmi előnyök, hasznok (közérdek²⁶) biztosításának eszközeként is funkcionál, mely hasznokra az alábbiakban térünk ki.²⁷

Freedman a két fogalom összefüggéseit elemezve arra jut, hogy a pluralizmus „arra a tágabb politikai konszenzusra utal, amelyben a média működik, a sokféleség [értsd: sokszínűség] a médiának azt a képességét fejezi ki, hogy tudomást vegyen a meglévő társadalmi különbségekről, és azokat kifejezésre jutassa, maximalizálva a választási lehetőségeket közönségük számára, akik ennek biztosításából hasznot húznak.”²⁸

Freedman meghatározásának sokszínűsége vonatkozó részében tulajdonképpen McQuail sokszínűségfogalmának három területe került némiképpen átfogalmazásra, melyek a követke-

²⁰ MCQUAIL (1999) i. m. (6. lj.) 141.

²¹ Értsd: hogyan kellene szerveződnie a médiának?

²² Értsd: milyen viselkedés várható el a médiától a közérdek megvalósítása érdekében?

²³ DENIS MCQUAIL: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Osiris, 2003. 149.

²⁴ Uo. 153.

²⁵ MEIER–TRAPPEL i. m. (7. lj.) 42–43.

²⁶ Vö. MCQUAIL (1999) i. m. (6. lj.) 3., Jan van CUILENBURG – DENIS MCQUAIL: Media Policy Paradigm Shifts: Towards a New Communications Policy Paradigm. *European Journal of Communication*. Vol 18 (2): 181–207., 185.

²⁷ Vö. MCQUAIL (1999) i. m. (6. lj.) 142–143. és MCQUAIL (2003) i. m. (23. lj.) 154.

²⁸ DES FREEDMAN: *A médiapolitika mint közpolitika*. Budapest, Gondolat, 2012. 78–79.

zók: a társadalmi különbségek visszatükrözése, a különböző véleményekhez való hozzáférés, és a nagyszámú választási lehetőség kínálata (*reflection, access, choice*).²⁹ E három terület (sokszínűségi alapelv) tulajdonképpen a médiateljesítmény mértékeinek nevezhetők (*standards of performance*). McQuail másutt egy negyedik fogalmat is a sokszínűség alapelvei közé sorol, a nyitottságot, mely az innovációt (új vélemények és eszmék, kommunikációs csatornák és médiumok megjelenése) hivatott elősegíteni, ugyanitt a 'hozzáférést' az egyenlőség elveként (értsd: egyenlő hozzáférésként) tárgyalja.³⁰ Hoffmann-Riem négy sokszínűségi dimenziója³¹ más elrendezésben, de lefedi McQuail három kategóriáját.³²

A McQuail által felírt sokszínűségi elvek (dimenziók) inkább állnak konfliktusban egymással, minthogy egymást támogató elvek lennének – legalábbis McQuail értékeléséből ez derül ki. Ellentmondás van például a 'visszatükrözés' és az 'egyenlő hozzáférés' elveinek alkalmazásában, hiszen az utóbbi csak az előbbi (arányosság) rovására valósítható meg, míg választási lehetőségek (bőség) alapján mért sokszínűség nem veszi figyelembe az említett két dimenzió egyikét sem.³³

Mindezt azért volt fontos már itt megjegyezni, mivel a sokszínűség elvei között vázolt konfliktus aztán hangsúlyosan köszön vissza a pluralizmus megvalósítására irányuló – alábbiakban ismertetett – médiapolitikákban. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy attól függően, hogy melyik elvet vallja magának az adott médiarendszer, az meghatározza a médiaszabályozás és médiapolitika egyes témákhoz való viszonyulását.

Az elkülönítés kérdésében a fenti gondolatmenetből tehát arra juthatunk, hogy a pluralizmus egy általános követelményként jelenik meg a médiarendszer egészével szemben, leképezve a politikai pluralizmus hatalmi dimenzióját a médiára. A sokszínűség a pluralizmus konkrét megjelenésének megragadhatóságát, megvalósulásának leírhatóságát, mérhetőségét elősegítő fogalomként azonosíthatjuk, hiszen a média teljesítményének (strukturálódására, a médiatartalmakra és -szolgáltatásokra) értékelésére vonatkozó fogalom.

A megkísérelt fogalmi elkülönítés, tisztázás ellenére korántsem ilyen éles a választóvonal pluralizmus és sokszínűség között. Freedman megnyugtat bennünket, hogy mások (pl. Thomas Gibbons) egyszerűen szinonimaként használják a fogalmat.³⁴ Ugyanerre mutat rá Polyák is,³⁵ és ennek megfelelően is használja, hiszen a pluralizmust egyrészt az egész médiarendszer kialakítását megalapozó elvek (szabályozási célok) közül a legfontosabbnak tekinti, másrészt a

²⁹ MCQUAIL (1999) i.m. (6. lj.) 144.

³⁰ DENIS MCQUAIL: A sokszínűség mint médiapolitikai célkitűzés. In: POLYÁK GÁBOR (szerk.): *Médiapolitikai szövegyűjtemény*. Budapest, AKTI–Gondolat, 2010, 379–395., 388.

³¹ Formátumok és ügyek (média funkciója), tartalmak (vélemények, hír-és információtartalmak), személyek és csoportok (alapvetően a hozzáférést fedi, de reprezentációjukat is jelenti), földrajzi lefedettség és relevancia.

³² Hivatkozva MCQUAIL (1999) i.m. (6. lj.) 144.

³³ MCQUAIL (2010) i.m. (30. lj.) 388.

³⁴ FREEDMAN i.m. (28. lj.) 78.

³⁵ POLYÁK GÁBOR: A médiapiac szabályozásának változó eszközei. In: VALENTINY PÁL – KISS FERENC LÁSZLÓ – NAGY CSONGOR ISTVÁN (szerk.): *Verseny és szabályozás 2010*. Budapest, MTA KTI, 2011. 147–189., 152. http://econ.core.hu/file/download/vesz2010/04_mediapiac.pdf

működő médiarendszer tartalomkínálatával szembeni általános követelménynek,³⁶ amely viszont inkább a fent elemzett sokszínűség fogalomba sorolható, hiszen a média teljesítményét írja le.

Klimkiewicz olyan multidimenzionális fogalomként tekint a pluralizmusra, mely nem korlátozható a médiatulajdonlás pluralitásának vagy a tartalom sokszínűségének kérdésére.³⁷ A fogalomhasználat elkülönülésében tudománytörténeti hagyományok is szerepet játszanak, hiszen míg az USA-ban a sokszínűségről, addig az európai diskurzusban jellemzően a pluralizmus biztosításáról folyik a vita médiapolitikában, noha Európában törekszenek a két fogalom elhatárolására.³⁸

5. A médiapluralizmus hasznai

A pluralizmus (sokszínűség) nem csupán egy önmagában vett érték, fontos szót ejteni arról is, hogy a médiapluralizmus megalósulásától, illetve az arra való törekvéstől milyen pozitív társadalmi hatásokat, hasznokat várhatunk. Az európai mediakoncentrációról és pluralizmusról szóló jelentés a média pluralizmusának társadalmi hasznait, funkcióját a következőképpen foglalja össze: a pluralizmus egyrészt hozzájárul az állampolgárság hatékony gyakorlásához, hiszen – amint azt a fentiekben kifejtettük – az a társadalom számára nézetek és információk lehető legszélesebb körét próbálja biztosítani, hozzájárulva ezzel az állampolgár megalapozott véleményformálásához a közügyekben és a vitatott kérdésekben, végső soron pedig a demokratikus közvélemény kialakulásához.³⁹ Másrészt a pluralizmus a társadalom kisebbségi csoportjainak is esélyt ad arra, hogy egy adott társadalmon belül fenntarthatassák, megőrizhessék különálló létüket, identitásukat a médiához való hozzáférésük, az abban való megjelenésük biztosítása által. Harmadrészt a pluralizmusnak nagy szerepe lehet a társadalmi konfliktusok megelőzésében, kezelésében, azáltal, hogy a társadalomban meglévő érdekellentéteket, véleménykülönbségeket a kölcsönös megértés irányába tereli. Negyedrészt a pluralizmus megnyithatja az utat a társadalmi és kulturális változások előtt, különösen olyankor, amikor új, kevésbé erős, marginális hangoknak, véleményeknek ad megszólalási lehetőséget. A jelentés szerint a pluralizmus továbbá hozzájárul a társadalmi és kulturális lét változatosságához és gazdagságához. A jelentésben felsorolt és Jakubowicz által idézett hasznok szinte szó szerint megegyeznek a McQuail által a média sokszínűségével (értsd: pluralizmusával) kapcsolatban említett hasznokkal, azzal az eltéréssel, hogy utóbbi szerző a pluralizmus társadalmi hasznát abban is fel véli fedezni, hogy az meggátolja a szabadsággal való visszaélést.⁴⁰

³⁶ POLYÁK Gábor: *A médiarendszer kialakítása – A piacra lépés és a hozzáférés alkotmányjogi, közösségi jogi és összehasonlító elemzése*. Budapest, HVG–ORAC, 2008. 46.

³⁷ Beata KLIMKIEWICZ: Is the Clash of Rationalities Leading Nowhere? Media Pluralism in European Regulatory Policies. In: Andrea CZEPEK – Melanie HELLWIG – Eva NOWAK (szerk.): *Press Freedom and Pluralism in Europe: Concepts and Conditions*. Bristol, Intellect Books, 2009. 46–74, 46.

³⁸ FREEDMAN i.m. (28. lj.) 79–82.

³⁹ Secretariat memorandum prepared by the Directorate of Human Rights *Report on media concentrations and pluralism in Europe* (revised version) MM-CM (97) 6, Strasbourg, 20 January 1997.

⁴⁰ Vö. JAKUBOWICZ (16. lj.) 264., MCQUAIL i.m. (2003) (23. lj.) 154., MCQUAIL (1999) i.m. (6. lj.) 142–143.

6. Eltérő utak

A médiapolitika és -szabályozás az egyik kulcskérdése: milyen módon valósítható meg a médiapluralizmus, minek (kinek) kell biztosítania, fenntartania, erősítenie azt? A kérdésfeltevés azért fontos, mivel a pluralizmusról, annak előnyeiről, hátrányairól folytatott viták, eltérő nézetek éppen ezekben a különböző megközelítésekben gyökereznek. A médiatörténet alapvetően két választ adott erre: a piaci alapokon nyugvó és az állami szabályozást. Mindkét megoldásnak a véleménynyilvánítás szabadságának, a demokratikus részvételnek és a választásnak a biztosításában betöltött pontos szerepe heves viták tárgyát képezi.

6.1. A gazdasági modell

A piacelvű liberális megközelítés a médiapluralizmust az államtól való függetlenségként fogja fel, mely igen erős közgazdaságtani alapokon nyugszik, és így egy kettős érvelést rejt magában – mondja Keller. E megközelítés szerint ugyanis a kereskedelmi vállalkozáshoz való jog, amikor politikai és társadalmi szabadággal párosul, akkor az hatalmas, kreatív erőt felszabadítva fenntartja a gondolatok/eszmék piacát (*marketplace of ideas*). Így a piacgazdaság a legjobb garanciája a folyamatos, gazdag és sokszínű információáramlásnak, mely a hatékony demokratikus közélet fenntartásának feltétele.⁴¹ Másként fogalmazva, tehát a gazdasági felfogásban a média vállalkozásként való sikeressége összekapcsolódik a média társadalomban-demokráciában betöltött funkciójával, sikerességével.

A szólás és tájékozódás szabadságának állami beavatkozás-mentes biztosítása mint a liberális pluralizmusteóriák kiinduló pontja érthető, hiszen ha történetileg nézzük, akkor a szólásszabadság éppen magával az azt korlátozni akaró állammal szemben formálódott ki.⁴²

E koncepció másik fontos része az egyéni autonómia hangsúlyozása, mely olyan kontextusban kerül előtérbe, hogy az ember nem tud önálló életvitelt folytatni – beleértve ebbe a közéletben való részvételt –, ha nem jut megfelelő, mások által készített információkhoz.⁴³ Cammaerts ezzel kapcsolatban kritikusan fogalmazva arra mutat rá, hogy noha a liberális perspektívából szemlélve a pluralizmus egy fontosnak ítélt demokratikus elv, ugyanakkor az individuumok magánautonómiája tulajdonképpen abban az értelemben hangsúlyos, hogy mely gondolatok uralkodnak mások felett. Azaz, végső soron a konszenzus az egyének többségének azonos vagy hasonló döntésén nyugszik. Cammaerts mindezt egy procedurális-individuális demokráciakoncepciónak nevezi, melyben 'a köz(érdek)' mint a gondolatok piaca fejeződik ki (*articulation of common*).⁴⁴ E procedurális-individuális demokráciafelfogás középpontjában a

⁴¹ KELLER (12. lj.) 405.

⁴² SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest, KJK–KERSZÖV, 2005. 11.

⁴³ KELLER (12. lj.) 405.

⁴⁴ Bart CAMMAERTS: Citizenship, the Public Sphere, and Media. In: Bart CAMMAERTS – Nico CARPENTIER (szerk.): *Reclaiming the Media – Communication Rights and Democratic Media Roles*. Bristol, Intellect 2007. 1–8., 3.

választások és az aktív választók racionálisan tájékozott (*informed*) választása áll.⁴⁵ Így az információkhoz való hozzáférésre helyeződik a hangsúly, mely biztosítja az állampolgárok számára a felelős és tájékozottságon alapuló választást; illetve azt, hogy a választott tisztségviselők hivatali esküjüket megtartsák és választóik óhájának megfelelően tevékenykedjenek.⁴⁶

McQuail a sokszínűséggel kapcsolatban a következőképpen összegzi az általa gazdasági piaci modellnek nevezett megközelítés főbb jellemzőit: bőséges kínálatot, maximális versenyt, folyamatos innovációt, gazdasági hatékonyságot biztosít, mindezt alacsony vagy hiányzó szabályozás, a fogyasztók számára bőséges kínálat, valamint a tulajdonosok számára biztosított nagyfokú szabadság mellett.⁴⁷

A pluralizmus liberális piaci modelljének eredete történetileg szorosan kapcsolódik az USA médiarendszeréhez és az annak alapjául szolgáló Első Alkotmánykiegészítéséhez. Ezt Black bíró érvelése foglalja jól össze: „Az Első Kiegészítés azon a feltevésen alapul, hogy a sokszínű (*diverse*) és egymással ellentétes forrásokból származó lehető legszélesebb információterjesztés olyannyira szükséges az emberek jólétéhez (*welfare of the public*), mint amennyire a sajtószabadság előfeltétele a szabad társadalomnak.”⁴⁸ Freedman ugyanakkor az amerikai médiapluralizmusra irányuló politikának egy másik aspektusára is rámutat, mely az „etnikai kisebbségek részvételét és képviseletét jelenti a kreatív folyamatokban, és amely a kulturális pluralizmusról folytatott vita részét képezi az USA-ban.”⁴⁹

Az amerikai megközelítés szerint tehát a gondolatok szabad piaca (*free marketplace of ideas*) a leghatékonyabb eszköz az Első Alkotmánykiegészítésben biztosított szabadságjogok garantálására. Ez az elv az emberek tartalmi sokszínűséghez (*content diversity*) való jogára helyezi a hangsúlyt, melyet a különböző források nagy száma táplál (források sokszínűsége, *source diversity*), és melynek eredménye a sokszínűségnek való kitettség⁵⁰ (*exposure diversity*). Éppen ezért az amerikai szabályozás a verseny és antitröszt szabályozáson keresztül a források sokszínűségére koncentrál – mutat rá Cuilenburg.⁵¹

A médiapluralizmus piaci (amerikai) modelljéhez leginkább illeszkedő normatív mérési módszer az ún. reflektív sokszínűség (*reflective diversity*), melyet a pluralizmus és sokszínűség fogalmának elhatárolásánál mint a sokszínűség egyik elvét, visszatükrözés néven azonosítottuk. A reflektív sokszínűség azon alapul, hogy a tényleges média(fel)használók preferenciája össze-

⁴⁵ Bart CAMMAERTS – Nico CARPENTIER: Reclaiming the Media – Communication Rights and Democratic Media Roles. In: Bart CAMMAERTS – Nico CARPENTIER (szerk.): *Reclaiming the Media – Communication Rights and Democratic Media Roles*. Bristol, Intellect, 2007. xi–xviii., xii.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ MCQUAIL (2010) i.m. (30. lj.) 382.

⁴⁸ *Associated Press v. U. S.*, 326 U.S. 1 (1945) <http://laws.findlaw.com/us/326/1.html>

⁴⁹ FREEDMAN i.m. (28. lj.) 79.

⁵⁰ Azt jelöli, hogy a közönség, milyen mértékben fogyasztja ténylegesen a rendelkezésre álló, sokszínű médiate tartalmat. Ezzel kapcsolatban I. Philip M. NAPOLI: Exposure Diversity Reconsidered. *Journal of Information Policy* 1 (2011): 246–259. és Peggy VALCKE: A felhasználó helye a médiapluralizmus szabályozásában – A hagyományos sokszínűségi lánc és a felhasználók felvértezésével kapcsolatos legutóbbi tendenciák nyomon követése az európai médiaszabályozásban. In *Medias Res*, 2012/2. 5, 241–271.

⁵¹ Jan van CUILENBURG: Media Diversity, Competition and Cocentration: Concepts and Theories. In: Els de BENS (szerk.): *Media Between Culture and Commerce – Changing Media – Changing Europe Series*. Volume 4. Malta Intellect Ltd. Gutenberg Press, 2007, 25–54., 30.

találkozzon ezeknek a preferenciáknak a médiatartalmakban való visszatükröződésével, más-képpen fogalmazva ez azt jelenti, hogy az adott lakosság preferenciái arányosan tükröződnek vissza a médiában. Így a reflektív sokszínűség az embereknek a médiához való egyenlő hozzáféréseire koncentrál.⁵² A reflektív sokszínűség koncepciójának alkalmazása egyben azt jelenti, hogy a piaci megközelítés a sokszínűség fent említett három (vagy négy) fő elve (dimenziója) közül a társadalmi különbségek visszatükröződésére, az arányosságra helyezi a hangsúlyt, szemben az egyenlőség elvével.

6.2. A demokratikus modell

A médiapluralizmus megvalósításának másik útját Európa járta be, mely ún. ‘elvi (alapokon álló) pluralizmus’ (*principled pluralism*) széles körű védelmét hangsúlyozza, és mely az egész társadalom szolgálatára különböző politikai nézetek és kulturális értékek megjelenítésével törekszik. Szemben az USA-val, az állampolgárok plurális információkhoz való hozzáférése sokkal nagyobb hangsúllyal esik latba, mint a kommunikációt folytatók szabadsága.⁵³ Ez a felfogás a nyilvánosság neo-habermasi megközelítéséből táplálkozik, mely a politikai nézetek és társadalmi perspektívák pluralitásának szükségességét a racionális demokratikus közösségi tanácskozás (*public deliberation*) részeként fogja fel. A habermasi felfogás központi fogalma a nyilvánosság (*public sphere*), melyet a társadalmi lét olyan színterének tekint, melyben a közvélemény (*public opinion*) ki tud alakulni. Ebben az ‘ideális nyilvánosságban’ a média információkat szolgáltat a nyilvános társadalmi vitához, nyilvánosságot biztosít a legkülönbözőbb nézeteknek, így tágítva ki a vitát időben és térben egyaránt. Az efféle nyílt vita biztosításának feltétele, hogy a nyilvánosság mentes legyen mindenféle külső kényszertől, hiszen ebben tud csak az állampolgár közérdekű dolgokról szabadon eszmét cserélni. A ‘külső kényszer’ alatt Habermas egyszerre ért államtól és gazdasági erőktől eredő nyomást. Így e felfogás szerint a közérdeket egy olyan médiarendszer szolgálja, amely széles körű hozzáférést és nyilvánosságot biztosít a legkülönbözőbb társadalmi, politikai és kulturális nézeteknek és értékeknek. E nézet szerint egy ilyen médiarendszer kialakításához aktív állami médiapolitika és szabályozói beavatkozás szükséges.⁵⁴

Ilyen törekvésnek a szellemében épült újjá a német műsorszolgáltatási rendszer a II. világháborút követően, mely olyan normákon nyugodott, melyek megfeleltek a pluralizmus és az államtól, illetve bármilyen más politikai csoporttól és hatástól való függetlenség elveinek, és az újjáalakított műsorszolgáltatási rendszer sem nem piaci, sem pedig állami irányvonalat nem követett (*‘non-market-non-state’ lines*), mintájául pedig a BBC szolgált – mutat rá Humphreys és Lang.⁵⁵

⁵² Uo. 28., 30.

⁵³ Hoffmann–Riemet idézi MCQUAIL (1999) i.m. (6. lj.) 142.

⁵⁴ Vö. CUILENBURG i.m. (51. lj.) 31-32.; KARPPIENEN i. m. (3. lj.) 14-15.; Maria SIMONE – Jan FERBACK: Invisible Hands or Public Spheres? Theoretical Foundations for U.S. Broadcasting Policy. *Communication Law & Policy*, 11:2. (2006), 289–292.

⁵⁵ Peter HUMPHREYS – Matthias LANG: Regulating for media pluralism and the pitfalls of standortpolitik: the reregulation of German broadcasting ownership rules. *German Politics*, 1998. 7: 2, 176–201. <http://dx.doi.org/10.1080/09644009808404517>

A médiapluralizmus európai modelljének normatív mérési módszere nem a tényleges médiahasználatot veszi alapul, amint azt a reflektív sokszínűség teszi. Az ún. nyitott sokszínűség (*open diversity*) koncepciója abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a média egy olyan fontos társadalmi jelenség, mely az emberekre jelentős mértékben hathat. Így meg kell előzni, hogy a közvéleményben egyoldalúság, torzulás következzen be, ezért a médiatartalomnak különböző véleményeket kell egyenrangú módon kifejeznie. A nyitott sokszínűség a különböző nézetek sokszínűségének jelentőségére hívja fel a figyelmet és a gondolatokhoz való hozzáférésre helyezi a hangsúlyt, mely azonos a fogalomelhatárolásoknál tárgyalt sokszínűségi elvvel (gondolatokhoz való hozzáférés).⁵⁶

McQuail az Európában meghonosodott pluralizmusfelfogás és médiarendszer kapcsolatának (ő nevezi demokratikus modellnek) legfőbb jellemzőit a következőképpen foglalja össze: a demokratikus modellben a médiakinálat a szükségleteknek megfelelően alakul, a versennyel szemben a kiegyenlített védelem áll a középpontban (azaz a különböző nézetek nyilvánosságra jutásának segítésén van a hangsúly), ehhez a média területén bekövetkező változásoknak a folyamatos figyelemmel kísérése és ellenőrzése szükséges. A demokratikus modell normatív kritériumokon alapul, és szabályozói beavatkozást igényel a szükséges területeken, a tartalom fogyasztóinak választása az így létrejött változatosság keretei között alakul, és fontos hogy ehhez mindenki számára hozzáférési jogokat kell adni.⁵⁷

6.3. Az egyes modellek médiatörténeti beágyazottsága

Látható tehát, hogy a pluralizmus problémájára adott válaszok alapvetően eltérő médiapolitikai koncepción nyugszanak, melyet nagymértékben határozott meg az egyes médiarendszerek (értsd itt: USA és Európa) eltérő fejlődése. Az eltérő fejlődés ellenére McQuail és Cuilenburg hasonlóságokat, azonosságokat vélnek felfedezni a két rendszer médiapolitikájában, mely – a fenti állításokból következően – egyben feltételezi azt is, hogy ugyanilyen hasonlóságok kell, hogy jellemezzék az adott időszakban a médiapluralizmusról alkotott víziójukat is.⁵⁸

A szerzők szerint a második világháborút követően egészen az 1980-as évekig az ún. közszolgálati médiapolitikai paradigma érvényesült,⁵⁹ mely teljességében Európában bontakozott ki, de nyomot hagyott az USA médiarendszerén is. Ebben az időszakban Európán belül a politikai és társadalmi sokszínűség biztosítására helyeződött a hangsúly. A médiapolitika középpontjában a közérdekű célok közül a kulturális és szociális jólét állt, ezzel indokolták az állami beavatkozást, és műsorszolgáltatási monopólium fenntartását. Az USA-ban ugyanebben az időszakban, mely – továbbra is hangsúlyozzuk – alapvetően a piaci megközelítést (gazdasági jólétet) vallotta ekkor is magáénak, jelen vannak az előbb említett közérdekű jóléti célok, és az ezt támogató olyan szabályozói beavatkozások, melyeket az európai pluralizmus-koncepció megvalósításának eszközeinek mondhatunk, és melyek – hasonlóan az európai megoldáshoz –

⁵⁶ CUILENBURG i.m. (51. lj.) 30.

⁵⁷ MCQUAIL i.m. (30. lj.) 382.

⁵⁸ CUILENBURG–MCQUAIL (26. lj.)

⁵⁹ Ez megegyezik a McQuail által demokratikusnak nevezett és fent hivatkozott modellel.

a média társadalomfelelősségi, közmegebízotti (*public trustee*) szerepét⁶⁰ hangsúlyozzák. Ezek közül mindenképpen meg kell említeni a Sajtószabadság Bizottság⁶¹ által készített jelentését, amely megteremti a kapcsolatot a sajtószabadság és a társadalomfelelősségi teória között, és olyan normatív követelményeket fogalmaz meg a médiával szemben, melyek Európára jellemzők (megbízható és releváns hírek és információk szolgáltatásának, változatos hangok megszólaltatásának kötelezettsége a nyilvánosság játékterében).⁶² Ebbe az elképzelésbe illeszkedik a Federal Communications Commission (FCC) ugyanebben az időszakban a műsorszolgáltatás terén folytatott szabályozói politikája is, melynek egyik terméke volt az 1946-ban kiadott Kék Könyv,⁶³ amely – többek között – a pártatlanság és sokszínűség követelményét kérte számon a földfelszíni műsorszórással terjesztett médiaszolgáltatókon. Az FCC kifejezetten aktív szabályozói szerepet játszott az 1934–1975 közötti időszakban, ugyanakkor ezek hatékonysága marginális volt, igaz ez a Kék Könyv által felállított szabályok kikényszerítésére is.⁶⁴

Cuilenburg és McQuail szintén közös tendenciákat fedez fel az 1980-as évektől fogva mind az észak-amerikai, mind pedig az európai kommunikációpolitikában, melyet ők 'új kommunikációpolitikai paradigma' felemelkedésének neveznek. Ennek legfőbb ismertetőjegye, hogy a technológiai fejlődés és az általa indukált konvergenciafolyamatok az előbb ismertetett európai normatív modellől való eltávolodást idézték elő, és helyette a gazdasági és technológiai logika lett annak hajtóereje. Így a közérdek egyes összetevői közül a gazdasági jólét került domináns helyre a politikai jóléttel szemben, emellett a szociális jólét egyes elvei újrafogalmazásra kerültek.⁶⁵

Az USA-ban az 1970-es évek elejétől indul el egy deregulációs folyamat a műsorszolgáltatási piacon, mely az 1980-as években is folytatódott, és bár 1992-ben kísérlet történt az újraszabályozásra, az 1996-ban a konvergencia jegyében megszülető hírközlési törvény (*Telecommunications Act*) a verseny elől számtalan akadályt lebontott.⁶⁶

Hozzá kell tennünk, hogy Európában az előbb vázolt tendenciának a katalizálásában nagy szerepet játszottak és játszanak ma is az Európai Unió alapvető politikái, hiszen azok nagy része a közös piac építésére irányulnak. Még pontosabban: tulajdonképpen az EU-ban kibontakozó audiovizuális politika, majd szabályozás is ennek a piaci elvű megközelítésnek köszönheti létét, és egyben ez okozta a tagállami – normatív alapokon álló – médiapolitika meggyengülését,

⁶⁰ Melisande MIDDLETON: *Social Responsibility in the Media*. Center for International Media Ethics CIME Oxford University PCMLP, March 2009.

<http://www.caluniv.ac.in/Global%20mdia%20journal/DOCUMENT/Document%206.pdf>;

Wolfgang HOFFMANN-RIEM: *Regulating Media: The Licensing and Supervision of Broadcasting in Six Countries*. Guilford Press, 1996.

⁶¹ American Commission on Freedom of the Press (1947).

⁶² CUILENBURG–MCQUAIL (26. lj.) 191–195.

⁶³ Értsd: The 'Blue Book', eredeti nevén Public Service Responsibility of Broadcast Licencees, mely becenevét a kék kötéséről kapta.

⁶⁴ Kenneth C. CREECH: *Electronic Media Law and Regulation*. Amsterdam–Burlington, Elsevier–Focal Press, 2007. 83., 97.

⁶⁵ CUILENBURG–MCQUAIL (26. lj.) 197–205.

⁶⁶ CREECH (64. lj.) 96–99., 105–106.

illetve a nemzeti szabályozásokban bekövetkező liberalizációt és deregulációt.⁶⁷ Ez utóbbi folyamatot tovább segítette az is, hogy – hasonlóan az USA-hoz – az EU a kommunikációs iparágak konvergenciájának megfelelő politika folytatását tűzte zászlajára az 1990-es évek második felében, melyben hírközlési szabályozás elveinek domináns szerepet szánt.⁶⁸

Mindebből az következik, hogy az ún. ‘új kommunikációpolitika’ a gazdasági alapokon nyugvó sokszínűségi modellt támogatja, hiszen a média szabályozása – köszönhetően a szabályozásban is megjelenő konvergenciának – a hírközlési szabályozás mintájára piaci megközelítés irányába mozdult el, ami deregulációt hozott létre, és kevesebb állami beavatkozást, azaz a versenyszabályozás alkalmazását indokolta.

7. Következtetések

Amint azt a bevezetőben említettük, jelen tanulmány a pluralizmus fogalmának és annak a médiapolitikában és -szabályozásban betöltött szerepének áttekintését tűzte ki célul, hogy a fogalom tisztázása hozzájáruljon a további kutatás fogalmi megalapozásához. A témával foglalkozó szakirodalomban teljes egyetértés mutatkozik a pluralizmus (sokszínűség) eszméjének megítélésében: az egyik legjelentősebb szervezőelve (követelménye) a liberális demokráciáknak és médiarendszereknek, és egyben állandó célként is jelen van, melyre folyamatosan törekedni kell. Az összekötő kapocs az elv politikai és médiabeli jelentősége között, hogy annak léte vagy hiánya a hatalom gyakorlására van befolyással, vagy más szemszögből nézve a hatalomgyakorlás demokratikusságát segíti elő, támogatja vagy éppen csorbítja. Ebben a tekintetben közvetve – Baker levezetésében esetében közvetlenül is – megjelenik a média hatalmi tényezőként való értelmezése.

Alapvető kérdés, hogy milyen módszerrel biztosítható a pluralizmus elvének követése, érvényre juttatása a médiapolitikákban? Azt láthattuk, hogy két fő irányvonal, elmélet alakult ki, melyek eltérő fejlődése alkotmányos és médiatörténeti okokra vezethető vissza, és noha mindkettő adekvát választ ad a kérdésre, az utóbbi 20 évben a piacelvű megközelítés vált egyre inkább uralkodóvá. Amint arra rámutattunk, az eltérő megközelítésekből különböző médiaszabályozási koncepciók következnek, melyek leginkább a szabályozás/nem-szabályozás tengelyén helyezhetők el.

Hasonlóan jelentős probléma, hogy a médiapluralizmus megvalósításának eltérő útjai egyben eltérő értékelési rendszert is jelentenek, mely értékelési rendszerek sokszínűségi elvnek olyan dimenzióit részesítik előnyben, melyek ellentmondanak egymásnak. Mivel az értékelési rendszer adott esetben egy nemzeti médiarendszer teljesítményére vonatkozik, azaz, hogy

⁶⁷ NYAKAS Levente: Az audiovizuális média szabályozása az Európai Unióban. In: KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Budapest, CompLex, 2012. 157–174. (6.1.-3.) 166–169.; NYAKAS Levente: A közszolgálati műsorszolgáltatás a közösségi jog kontextusában – avagy az audiovizuális szolgáltatások természetéről folytatott európai vita. *Collega*, 2006/2–3. 227–230.

⁶⁸ Maria MICHALIS: European Union Broadcasting and Telecoms: Towards a Convergent Regulatory Regime? *European Journal of Communication*, June 1999; vol. 14, 2: pp. 147–171.

mennyire felel meg az a pluralizmus (sokszínűség) követelményének, ezért – a média, demokrácia és pluralizmus kapcsolatáról mondottakból következően – végső soron egy ilyen értékelés az adott demokrácia állapotáról is képet ad.

A média teljesítményének (szabadságának, pluralitásának/sokszínűségének) mérhetősége tehát felértékelődik, amennyiben elfogadjuk, hogy a mérés közvetve a ‘demokráciák teljesítményéről’ is számot ad. Különösen érdekes ennek a kérdésnek a vizsgálata a tagállami médiarendszerek és az EU viszonyában, hiszen az EU médiapolitikája az utóbbi években éppen ilyen értékelés-központú irányba mozdult el: arra próbál adekvát normatív követelményeket felállítani, hogy értékelhető legyen a tagállamokban a médiapluralizmus, emellett pedig megpróbál olyan eszközöket keresni, mely alapján – ha szükséges – be is tud avatkozni.

A személyiség magánjogi védelmének dogmatikája a német jogban

*Az általános személyiségi jog tana, különös tekintettel
a személy becsületének és jó hírnévének védelmére*

SZILÁGYI FERENC*

1. A személyiségvédelem elméleti előkérdései és megjelenése a német magánjogban

A személyiségvédelemnél a német magánjog az általános személyiségi jog fogalmára épít, hasonlóan a hazai magánjogunkhoz. Az általános személyiségi jog a legfőbb német bírói fórum jogfejlesztő ítélkezése eredményeként jelent meg 1954-ben.¹ A magyar magánjogtól eltérően² a német jogban a személyiség magánjogi védelme a mai napig kodifikálatlan bírói jogként van jelen, amelynek központjában az általános személyiségi jog tana áll (ennek egyik szelvényjoga a becsület és/vagy jó hírnév megsértése).

1.1. A személyiségvédelem magánjogi megközelítése a német polgári törvénykönyv megalkotása idején

A magyar magánjog rendszerében a személyiségi jog a személyiség *külső*³ és *belső*⁴ (szellemi, eszmei) vonatkozásait egyaránt védő intézmény. A német magánjog rendszerében a személyiség védelme – a német polgári törvénykönyv (*Bürgerliches Gesetzbuch* – a továbbiakban: BGB)⁵

* Egyetemi tanársegéd, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog és Államtudományi Kar, Budapest. E-mail: szilagyi.ferenc@jak.ppke.hu. A tanulmány az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja által indított, „Az ember a Polgári Törvénykönyvben és a médiajogban – a személyiség és jogi védelme” című kutatás keretében készült.

¹ Az úttörőnek számító határozat a *BGH* (*Bundesgerichtshof* – Szövetségi Törvényszék) 1954. május 25-ei ún. *Olvasói levél* ítélete. In: *BGHZ* (*Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen* – A Szövetségi Törvényszék polgári ügyekben hozott határozatai) 13, 334. és 338. (334–341.)

² Vö. az új Ptk. *Az ember, mint jogalany* címet viselő Második Könyvének *Személyi jogok* címet viselő Harmadik részével (2:42–54. §-ok).

³ L. az új Ptk. 2:43. § *a*) pontjában nevesítve az élet, testi épség és az egészség, vagy a *b*) pontjában a személyes szabadság megsértését mint személyiségi jogsértést.

⁴ L. az új Ptk. 2:43. § *d*) pontjában nevesítve a becsület és jóhírnév, *e*) pontjában a magántitokhoz és személyes adatok védelméhez való jog, *f*) pontjában a névvisseléshez való jog és a *g*) pontjában a képmáshoz és hangfelvétellez való jog megsértését mint személyiségi jogsértést.

⁵ Első közzététel: *Reichsgesetzblatt* (*RGBl*) [Birodalmi Közlöny] Nr. 21. v. 18. August 1896, 195–603.

rendszerének sajátosságából következően – alapvetően⁶ a szerződésen kívüli kárfelelősség (a továbbiakban: deliktuális kárfelelősség) keretében valósul meg (l. 2.3.1.).⁷ A szerződésen kívüli kárfelelősség szabályozását a BGB alkotói tudatosan úgy alakították ki, hogy az csak a *személyiség külső vonatkozásait védje* (vö. 1.3.1.),⁸ így a személy életét, testi épségét, egészségét és szabadságát [elsősorban⁹ BGB 823. § (1) bekezdése]. Utóbbi kategóriát akár úgy is lehetne értelmezni, hogy a személy szabadsága nem csupán a mozgásszabadságot, hanem a *szellemi szabadságot* (és ezzel a személyiség belső vonatkozásaihoz kapcsolódó *eszmei érdekeket*) is magába foglalja, a bírói gyakorlatból azonban nem szűrhető le a BGB normaszövegének ilyen kiterjesztő értelmezése.¹⁰ Az, hogy a német jogalkotó eltekintett a személyiség belső (szellemi) vonatkozásainak védelmét szolgáló általános deliktuális generálklauszula kodifikálásától, két fő okra vezethető vissza: egyrészt, nem kívánatos az egyén saját magára irányuló eredendő jogának elismerése, mert ez magába foglalja az öngyilkossághoz való jogot is (*Savigny*),¹¹ másrészt, a személyiségi jog tartalmát és terjedelmét nem lehet elég világosan behatárolni, és nincs általánosan elismerve az érintett érdekek védelmének szükségessége sem.¹² A továbbiakban a személyiségvédelem alatt a *személyiség belső vonatkozásainak védelmét* kell érteni.

1.2. A személyiség szabad kibontakozásának biztosítékai a BGB rendszerében

A BGB rendszerében számos olyan rendelkezés található, amely a személyiség szabad kibontakozását, így a személyiség belső vonatkozásainak szabad megnyilvánulását is szolgálja, és amelyekben személyiségvédelmi funkciók is felismerhetők. Ilyen rendelkezésként említhető a BGB általános jogképességet rögzítő 1. §-a, a cselekvőképes személy magánautonómiából folyó önrendelkezésének elismerése, illetve a kiskorú védelme a tapasztalanságából eredő veszélyektől a cselekvőképességi szabályokon keresztül (vö. BGB 104. § és 311. §), de ugyanígy felismerhető személyiségvédelmi vonatkozás minden a cselekvő-, végrendelkezési és házasságkötési képességet, valamint szerződési szabadságot, továbbá a tulajdonjogot és más dologi jogot elismerő, illetve korlátozó rendelkezésben; végezetül említhető még a forgalomban részt vevő személyek személyiségének elismerése is.¹³

⁶ A névvédelem a BGB 12. §-ában, a személyi jogi részben található.

⁷ A BGB deliktuális kárfelelősségi rendszere a 823–853. §-okban található.

⁸ Valamint a hírnévhez mint belső vonatkozáshoz kapcsolódó egyes vagyoni érdekeket a 824. §-ban meghatározott terjedelemben.

⁹ Közvetettebb úton a 823. § (2) bekezdése is.

¹⁰ L. például Erwin DEUTSCH: *Freiheit und Freiheitsverletzung im Haftungsrecht* [A személyes szabadság és annak megsértése a felelősségi jogban]. In: Ernst von CAEMMERER et al.: *Festschrift für Fritz Hauß zum 70. Geburtstag*. Karlsruhe, Versicherungswirtschaft, 1978. 43.

¹¹ Friedrich Carl von SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts. Erster Band* [A mai római jog rendszere. Első kötet]. Berlin, Veit und Comp., 1840. – ezen belül: *Zweites Buch – Die Rechtsverhältnisse, Erstes Kapitel – Wesen und Arten der Rechtsverhältnisse, § 53 – Arten der Rechtsverhältnisse*, 336.

¹² Horst EHMANN: *Das Allgemeine Persönlichkeitsrecht* [Az általános személyiségi jog]. *Juristische Ausbildung (JURA)*, 6/2011, 437–448., 437.

¹³ EHMANN i. m. (12. lj.) 437.

1.3. A magánjogi személyiségvédelem a BGB deliktális kárfelelősségi rendszerében

1.3.1. A BGB deliktális kárfelelősségi rendszerének általános koncepciója

A magánjogi személyiségvédelem német koncepciójának megértéséhez elengedhetetlen a normatív kontextus felvázolása. A deliktális kárfelelősség normatív kialakításánál alapvetően két megoldás között lehet különbséget tenni: a klasszikus római jogi megoldás, amely alapján a törvényhozó felsorolja a védett jogtárgyakat, és a francia megoldás, amely pedig a deliktális kárfelelősséget általános normatív alpra helyezi egy általános érvényű nyitott felelősségi tényállás (generálklauszula) megalkotásával. Ez utóbbi modellen alapszik a(z új) Polgári Törvénykönyv is.¹⁴ A BGB egyiket sem követi, hanem *kompromisszumos* megoldást alkalmaz, mert nem elégzik meg egy általános érvényű nyitott tényállás kialakításával, hanem jelentősen leszűkíti a deliktális kárfelelősséget, és ezzel a bíró döntéséhez szilárd törvényi alapot szolgáltat. A deliktális kárfelelősség fragmentálása a *jogellenesség* – mint egyik tényállási elem – mentén (erre alapozva) történt, amely három kategóriába (alap-tényállásba) ágyazva jelenik meg:¹⁵ abszolút szerkezetű jog megsértése [vagy rövidebben: jogsértés – 823. § (1) bekezdés], jogszabálysértés [valamely „védelmi jellegű” törvény megsértése – 823. § (2) bekezdés] és a jó erkölcsök *szándékos* megsértése (szándékos károkozás – 826. §). A tisztán vagyoni hátrányokkal szemben (azaz, ahol nincs szó sem abszolút szerkezetű jogtárgy, sem védelmi jellegű törvény megsértéséről, tehát ide lehetett sorolni a személyiség eszmei vonatkozásait is) eredetileg csak ez utóbbi volt hivatott védeni.¹⁶ A deliktális kárfelelősség a BGB rendszerében „tiltott cselekedetként” (*unerlaubte Handlung*) kerül meghatározásra, amely a következő elemekből tevődik össze: tényállásszerűség (ti. a rendszer sajátosságából kifolyólag – l. l. három alaptényállás), jogellenesség és vétkesség. Természetesen szükséges a kár felmerülése, valamint ok-okozati összefüggés a magatartás (cselekedet) és a tényállásszerű jogsértés, továbbá a jogsértés és a felmerült kár között, mindez pedig a cselekedet tanúsítójának jogilag is beszámítható.¹⁷

¹⁴ Vö. (új) Ptk. 6:519. § [A felelősség általános szabálya] első mondata.

¹⁵ *Münchner Kommentar zum BGB*, Band 5 (2009) /Gerhard WAGNER/ Vorb. § 823, 14. bek., 1696.

¹⁶ Hans BROX – Hans-Dietrich WALKER: *Allgemeiner Teil des BGB*. 32. Auflage [A BGB általános része. 32. kiadás]. Köln, München, Carl Heymanns, 2008. 847–849. bek. (328.) SZILÁGYI Ferenc: Európai deliktális jogi koncepció, Európai Polgári Törvénykönyv Kutatócsoport – Osnabrücki Munkacsoport. *Európai Jog*, 2005/1, 18–19.

¹⁷ Vö. Karl LARENZ – Claus-Wilhelm CANARIS: *Lehrbuch des Schuldrechts. Zweiter Band. Besonderer Teil, 2. Halbband. Dreizehnte Auflage* [A kötelmi jog tankönyve. Második kötet. Különös rész. Második részkötet. 13. kiadás]. München, C.H. Beck, 1994. 360–361. Dieter MEDICUS: *Schuldrecht II. Besonderer Teil. 12. Auflage* [Kötelmi jog II. Különös rész. 12. kiadás]. München, C.H. Beck, 2004. 364–365.

1.3.2. A magánjogi személyiségvédelem a deliktuális kárfelelősségi rendszerben

A magánjogi személyiségvédelem normatív alapját ma a BGB 823. §-a,¹⁸ valamint 826. §-a¹⁹ szolgáltatja. A rendszer dogmatikai felépítésének megértése szempontjából lényeges a 823. § (1) és (2) bekezdése közötti elhatárolás, amelynek középpontjában a jogellenesség kérdése áll: a 823. § (1) bekezdésében nevesített abszolút szerkezetű jogok vagy jogtárgyak (magánjogi alanyi jogok)²⁰ közvetlen megsértése automatikusan implicálja az ilyen magatartás jogellenességét (ún. *Erfolgsunrecht*, vagyis a jogsértés mint eredmény *per se* jogellenes – értelemszerűen, ha nem forog fenn jogellenességet kizáró ok), a közvetett vagy mulasztással megvalósuló jogsértés jogellenességéhez valamely gondossági kötelezettség megszegését feltételezi.²¹ Ellenben a 823. § (2) bekezdése alapján fennálló felelősségnél a jogellenesség egy konkrét jogi norma megsértéséből fakad (pl. gondossági mércét megállapító normák a közúti közlekedés, munka és környezetvédelem területéről – ez az ún. *Verhaltensunrecht*),²² valamint a 826. § alapján fennálló felelősség esetében a jogellenesség a károkozó magatartás – normatív tényállás által megkívánt – jó erkölcsbe ütközéséből fakad.²³ Egyébként az általános személyiségi jog 823. § (1) bekezdése szerinti abszolút szerkezetű jogként való elismerését megelőzően (a 20. század első felében) a magánjogi személyiségvédelem megvalósulásának normatív alapját a BGB 826. § szolgáltatotta (I. l. 1.4.). Ma a 826. § alkalmazásának egyik tipikus esetköre a szakértői tevékenységért fennálló felelősség (szakértői véleményért, tanúsításért, tájékoztatásért, tanácsért vagy ajánlásért).²⁴ A Szövetségi Törvényszék által a 20. század második felében elismert általános személyiségi jog a BGB szerződésen kívüli kárfelelősségi rendszerében elfoglalt helyének és jellegének bemutatására a 2.3.1. pont alatt kerül sor.

¹⁸ A BGB „Kártérítési kötelezettség” címet viselő 823. §-ának szövege: „(1) Aki szándékosan vagy gondatlanul más életét, testi épségét, egészségét, szabadságát, tulajdonát vagy egyéb jogát jogellenesen megsérti köteles az ebből eredő kárt megtéríteni. (2) Ugyanez a kötelezettség terheli azt a személyt, aki egy másik személyt védő törvényt megsért. Amennyiben a törvény tartalma alapján a törvény megsértése vétkesség hiányában is lehetséges, úgy a kártérítési kötelezettség csak vétkesség fennállása esetében áll fenn.”

¹⁹ A BGB „Jóerkölcsbe ütköző szándékos károkozás” címet viselő 826. §-ának szövege: „Aki másnak a jó erkölcsöt sértő módon szándékosan kárt okoz, köteles a kárt megtéríteni.”

²⁰ Vö. Helmut COING: Zur Geschichte des Begriffs „subjektives Recht” [Az alanyi jog történetéhez]. In: Helmut COING – Frederick H. LAWSON – Kurt GRÖNFORS: *Das subjektive Recht und der Rechtsschutz der Persönlichkeit* [Az alanyi jog és a személyiség jogi védelme]. Frankfurt /Main, Berlin, Alfred Metzner, 1959. 20. Jogtörténeti távlatban Coing a személyiségi jog tanának magánjogi alapját a Hugues Doneau (Hugo Donellus) által alkalmazott magánjogi alanyi jogosultságok felosztásában látja először, aki a saját személyen fennálló joghoz sorolja az élethez, testi épséghez, személyes szabadsághoz és hírnévhez való jogot – I. COING i.m., 17.

²¹ *Münchener Kommentar* i. m. (15. lj.) 7. bek., 1741.

²² Uo. 327. bek., 1889–1990.

²³ Uo. § 826, 26. bek., 2174.

²⁴ Vö. Uo. 60–67. bek., 2186–2191.

1.4. A személyiség eszmei vonatkozásainak védelme a BGB hatálybalépését követően: a rendszeridegen alakzat

A BGB hatálybalépését követően a Birodalmi Törvényszék (*Reichsgericht*)²⁵ többször is foglalkozott az általános személyiségi jog elismerhetőségének kérdésével, működése idején erre azonban nem került sor. A Birodalmi Törvényszék a BGB szándékos károkozásról szóló rendelkezését (BGB 826. §) alkalmazva biztosította ugyan a személyiség deliktuális jogi védelmét néhány kivételes esetben, az általános személyiségi jog elismerését azonban mindvégig elutasította. Az elutasító álláspontja elvi megfontolásait az elhíresült *Jute-Plüsch* határozatában²⁶ fejtette ki. Az ügy tárgya ipari tevékenység folytatásának akadályozása miatti kárigény elbírálása volt: az alperes nem létező használati mintaoltalmának bitorlására hivatkozva hívta fel a felperest ipari tevékenységének abbahagyására, illetve terjesztett elő ellene büntetőjogi magánindítványt a bitorlás miatt. A Birodalmi Törvényszék az ügyben megerősíti egy ún. *gyakorolt ipari tevékenységhez fűződő jog* (*Recht am eingerichteten und ausgeübten Gewerbebetrieb*) mint magánjogi alanyi jog elismerését, majd kifejti, hogy a BGB 823. § (1) bekezdésében felsorolt védett jogtárgyak között nevesített „szabadság” mint abszolút szerkezetű jog alatt „az akarat szabad megnyilvánulását” is érteni lehet. Álláspontja szerint a probléma a más akaratára való ráhatás jogellenessége kapcsán jelentkezik, ugyanis aligha lehet abból kiindulni, hogy a törvény a ráható magatartást már a ráhatásra való külön felhatalmazás hiányából kifolyólag jogellenesnek tekintené. A más szabad akaratának kinyilvánítására való ráhatás jogellenessége csak akkor foroghat fenn, ha a ráhatás meghatározott formát ölt: így megtévesztésként, fenyegetésként vagy kényszerként válósul meg. A más akaratnyilvánítására való ráhatás tehát *nem minősülhet* a BGB 823. §-a által védett személyi szabadságába való beavatkozásnak. Továbbá a BGB 823. § (1) bekezdésének „vagy egyéb jogát” fordulatát sem lehet úgy értelmezni, hogy a jogalkotó ezáltal a személyiség nevesített abszolút szerkezetű vonatkozásait továbbiakkal akarta volna bővíteni, ezért ezen az alapon nincs lehetőség személyiségi vagy egyénhez tapadó jogok elismerésére.²⁷ Más a helyzet a *gyakorolt ipari tevékenységbe* való beavatkozás esetén (például tevékenység abbahagyására való alaptalan felhívás vagy munkabeszüntetés útján okozott kár): itt már nem csupán az ipari tevékenységet gyakorló személy szabad akaratának megnyilvánulásáról, hanem a személy szabad akaratának az általa gyakorolt önálló ipari tevékenységben való „tárgyilagos megtestesüléséről” van szó, amely kellően szilárd alapot biztosít a BGB 823. § (1) bekezdése szerint védett magánjog alanyi jogként történő elismeréséhez.²⁸ A gyakorolt ipari tevékenység közvetlen zavarására vagy háborítására irányuló tevékenységeket tehát a BGB 823. § (1) bekezdése alá eső jogsértéseknek lehet tekinteni²⁹ (ti. mint a felsoroltakon kívüli „*egyéb jog*” megsértése). A határozat világosan rámutat az általános személyiségi jog elismerésének nehézségeire a német magánjogi gondolkodás szempontjából: a személyiség védendő szabad akaratának azonosíthatatlan tartalma

²⁵ A legfőbb német bírói fórum hivatalos elnevezése 1879 és 1945 között, amelynek székhelye Lipcse volt.

²⁶ *RGZ (Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen* – A Birodalmi Törvényszék polgári ügyekben hozott határozatai) 58, 24–25. (24-31.)

²⁷ *RGZ*, 58, 28. EHMANN i. m. (12. lj.) 437–438.

²⁸ Uo. 438.

²⁹ *RGZ*, 58, 30.

(a tartalom felismerhetőségének és meghatározhatóságának hiánya), amely alapján megvonható lenne a kívülálló személyek mint potenciális jogsértők (hiszen az általános személyiségi jog abszolút szerkezetű jogként mindenkit tartózkodásra kötelez) cselekvési autonómiájának határa. A Birodalmi Törvényszék gyakorolt ipari tevékenységhez fűződő jogban mint a vállalkozó szabad akaratának „tárgyilag megtestesülésében” kellően felismerhetőnek tekintette e határvonalat, így azt abszolút szerkezetű jogként ismerte el.³⁰ E *tisztán vagyoni érdekek* megsértéséhez [ti. nem a tényállásban – 823. § (1) bekezdésében nevesített abszolút szerkezetű alanyi jogokba való beavatkozásról van szó] kapcsolt felelősséggel a Birodalmi Törvényszék lényegében elismerte az általános gondatlansági felelősségi alakzatot.³¹ Az általános személyiségi jog elismerésénél a nehézség tehát abból adódik, hogy a személyiség védendő vonatkozásának tartalma és terjedelme összemósodik. Az elismeréshez ugyanis arra lenne szükség, hogy az általános személyiségi jog mint abszolút szerkezetű jog megsértéséhez fűződő érdekek esetében ne csupán a jogilag elismert érdekeket, hanem valóban minden jogos érdeket figyelembe vegyenek. Mindez azonban azt jelenti, hogy a jogsértést elszenvető és a jogsértő személy körülményei mint bizonytalan, meghatározatlan tartalmak állnak egymással szemben, ami a személyiség védelméhez fűződő érdekek és a jogsértéshez fűződő érdekek egymással esetenként történő mérlegelését teszi szükségessé.³² A személyiségvédelem esetében tehát nincs lehetőség a potenciális jogsértés megállapított séma szerinti vizsgálatra [mint például a többi BGB 823. § (1) bekezdése alá eső abszolút szerkezetű alanyi jog vonatkozásában], hanem a konkrét esetben egymással szembenálló érdekek mérlegelése szükséges.³³

³⁰ EHMANN i. m. (12. lj.) 438. A gyakorolt ipari tevékenységhez való jog alakzata két szempontból is vitatható: egyrészt túlságosan statikus ahhoz, hogy átfogja a vállalkozást, amelyet dinamika jellemez, tehát lényege az üzleti forgalom bonyolítása és a nyereségszerzés, ezt pedig lehetetlen jogilag garantálni. E tekintetben a deliktuális kárfelelősség csak meghatározott behatásokkal szemben védhet. Másrészt a vállalkozáshoz fűződő jog mint abszolút szerkezetű alanyi jog elismerése már enyhe gondatlanság esetén is magában hordoz egy eléggé korlátlan felelősséget. Elvi szinten ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy a felelősséget akár a munkavállaló gondatlansága vagy egy elektromos vezeték megszakadása is megalapozná. L. MEDICUS i. m. (17. lj.) 393–397. Vö. LARENZ–CANARIS i. m. (17. lj.) 560–563.

³¹ *Münchner Kommentar* i. m. (15. lj.) Vorb. § 823, 1696.

³² Alfred Ludwig WIERUSZOWSKI: Der heutige Stand der Lehre vom Persönlichkeitsrecht (Vortrag in der Juristischen Gesellschaft Leipzigs) [A személyiségi jog tanának mai állása (Előadás a lipcsei jogászegyletben)]. *Deutsche Richterzeitung (DriZ)*, 6/1927, 225–232., 225. – a Birodalmi Törvényszék polgári kollégiuma volt vezetőjének írása.

³³ Vö. Horst EHMANN: Das Allgemeine Persönlichkeitsrecht. Zur Transformation unmoralischer in unerlaubte Handlungen [Az általános személyiségi jog. Az erkölcsstelen cselekedetek átalakulása jogilag tiltott cselekedetké]. In: Claus-Wilhelm CANARIS (szerk.): *50 Jahre Bundesgerichtshof. Festgabe aus der Wissenschaft. Bürgerliches Recht*. München, C.H. Beck, 2000. 613.

2. A rendszeridegenség funkcionális leküzdése: az általános személyiségi jog tanának megjelenése

2.1. Az általános személyiségi jog alapjogi fogalmának elhatárolása a magánjogi fogalmától

2.1.1. Az elhatárolás általános kérdései

A német jogban a személyiségvédelem kapcsán a BGB 823. § (1) bekezdésén alapulva a 20. század második felében a Szövetségi Törvényszék által elismert általános magánjogi személyiségi jogtól meg kell különböztetni az ún. alapjogi (alkotmányos) általános személyiségi jog fogalmát.³⁴ A szövetségi alaptörvény (a továbbiakban: *Grundgesetz*) 1. cikke (1) bekezdésében rögzített emberi méltósághoz való jogból³⁵ és a 2. cikke (1) bekezdésben rögzített, a személyiség szabad kibontakozásához való jogból³⁶ levezetett általános személyiségi jog mint *alkotmányos alapjog* a magánjogi fogalomtól eltérő tartalommal rendelkezik, és eltérő szerepet tölt be.³⁷ Az általános személyiségi jog mint alapjog közvetlenül csak az állami cselekvéssel szemben véd: az *alapjogi védelem körébe* eső magáncselekvés nem valósít meg büntetendő cselekményt, és önmagában a BGB 823. § szerinti magánjogi deliktumot sem: az alapjog szerepe ugyanis sokkal inkább az állami cselekvésekkel szembeni védelem (ezek körében a bírói határozatokkal szemben is) biztosítása oly módon, hogy a polgár alapjoggal védett szabadságába beavatkozni csak meghatározott garanciák betartása mellett lehetséges.³⁸ A személyiség védelmére vetítve ez azt jelenti, hogy például egy népszámlálás keretében az állam nem kérdezhet meg a polgároktól minden, egyébként közérdekűnek is tekinthető információt (pl. a lakások számáról, illetve az összes belföldön vagy külföldön található bankszámlájáról) törvényi felhatalmazás hiányában. Ezzel szemben egy polgár a másik polgártól bármit megkérdezhet anélkül, hogy ezzel jogsértést követne el, és a másik személynek a feltett kérdésre természetesen nem kell választ adnia.³⁹

³⁴ Volker EPPING: *Grundrechte. Fünfte Auflage* [Alapjogok. Ötödik kiadás]. Heidelberg, Dordrecht, etc., Springer, 2012. 628. bek., 280. Hans D. JARASS: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht im Grundgesetz [Az általános személyiségi jog a Grundgesetzben]. *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 14/1989, 858.

³⁵ A *Grundgesetz* 1. cikke (1) bekezdésének szövege: „Az ember méltósága sérthetetlen. Az ember méltóságának tiszteletben tartása és védelme minden állami hatalom kötelezettsége.”

³⁶ A *Grundgesetz* 2. cikke (1) bekezdésének szövege: „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatására, feltéve, hogy ezzel nem sérti mások jogait és az alkotmányos rendet vagy az erkölcsi normákat.”

³⁷ EHMANN i. m. (33. lj.) 443–444.

³⁸ Így az alapjog korlátozása (abba való beavatkozás az állam részéről) csak akkor lehetséges, ha ennek lehetőségéről az adott alapjogi norma rendelkezik. A korlátozásnak rendszerint törvény alapján, legitim cél érdekében, intézkedés megfelelősége cél eléréséhez, a szükségesség és arányosság elvének szigorú betartása mellett lehetséges – l. EPPING i. m. (34. lj.) 39–64. bek., 17–26., 650–656. bek., 290–294.

³⁹ EHMANN i. m. (33. lj.) 444.

2.1.2. Az alapjogi általános személyiségi jog funkciója magánjogi szempontból

Az alapjogi általános személyiségi jog kettős védelmi funkciót tölt be: egyrészt *véd* az állammal szemben, másrészt *biztosítja* a személyiség aktív kibontakozását – lényegében ugyanazon érme két oldaláról van szó.⁴⁰ A Szövetségi Alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*) az alapjogvédelem keretében eljárva az alkotmányjogi panasz intézményén keresztül a becsületvédelemmel kapcsolatos polgári és büntetőügyek egyfajta „leg-legfőbb” felülvizsgálati és fellebbviteli bírósági szintjévé lépett elő, amivel a Szövetségi Törvényszéket „átmeneti állomássá” szorította.⁴¹

a) Védelem az állammal szemben

A védelmi szerepet betöltő alapjog az államot tartózkodásra kötelezi, egyfajta „békén hagyás” parancsot tartalmaz. Ez különösen a magánszféra érinthetetlen magjának védelmének nyilvánul meg, amelynél nincs helye semmilyen egyéb jogtárgyakkal és jogilag védett érdekekkel való összemérésnek.⁴²

b) A személyiség aktív kibontakozásának biztosítása az állam részéről

Az alapjogi általános személyiségi jog ebben a funkciójában az állammal szemben támasztott igényként jelentkezik, azaz az állam cselekvését feltételezi (pl. az ország elhagyásához való jog, a saját vérségi származás megismeréséhez való jog stb.). Az alapjog e funkciójában semmilyen jelentőséggel nem bír a magánjogi általános személyiségi jogra nézve, hiszen a BGB 823. § (1) bekezdése alá eső abszolút szerkezetű jogok esetében tartózkodási (negatív) kötelezettségről van szó. A BGB 823. § (1) bekezdése értelmében érvényesülő magánjogi általános személyiségi jog kizárólag a személyiség *védelmét*, nem pedig annak aktív kibontakozását hivatott szolgálni. Így például a saját vérségi származás megismeréséhez való jogból kifolyólag érvényesíthető magánjogi igény és a magánjogi személyiségvédelem (illetve annak anyajoga, a magánjogi általános személyiségi jog) *egymással semmilyen összefüggésben nem állnak*, hanem sokkal inkább az *alapjogi általános személyiségi jog* harmadik személyek irányában megvalósuló hatásáról (*Drittwirkung des Grundrechts*) van szó.⁴³

⁴⁰ Vö. EPPING i. m. (34. lj.) 613. bek., 274., 649. bek., 289–290., 658. bek., 295–296.

⁴¹ EHMANN i. m. (33. lj.) 444.

⁴² L. például a Szövetségi Alkotmánybíróság szervezett bűnözés leküzdése céljából történő lehallgatás törvényi szabályozása kapcsán hozott határozatát *BVerfGE* (Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts – A Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai) 109, 279, 328. (279–391.), ennek összefoglalója *NJW* 14/2004, 999. és 1006. (999-1022. – Verfassungsrechtliche Bewertung des „Großen Lauschangriffs”).

⁴³ EHMANN i. m. (33. lj.) 444.

2.2. Az általános személyiségi jog megjelenése a legfőbb német bírói fórum jogfejlesztéseként

2.2.1. Alapvetés

A BGB megalkotásánál irányadó elképzelés szerint a magánjogi becsületvédelem a büntetőjogi alakzat megvalósulásához kapcsolódott, így a magánjogi védelem normatív szempontból a BGB 823. § (2) bekezdésén alapult.⁴⁴ A II. világháborút követően helyreállított sajtószabadsággal megszorodtak a személyiséget sértő sajtótudósítások is, amelyekkel szemben a büntetőjogi becsületvédelem eszköze egyre kevésbé jelentett megfelelő eszközt. A megváltozott körülmények között a Szövetségi Törvényszék szükségesnek látta a magánjogi személyiségvédelem általános személyiségi jog elismerése útján történő javítását, de nem szakadt el a jogelődjének tekinthető Birodalmi Törvényszék *Jute-Plüsch* határozatában lefektetett elvi alapoktól: az általános személyiségi jogot a személy szabadságának egyik szempontjaként értelmezte, amelyet azonban nem a szabad akaratnyilvánítás védelmeként, hanem az *önrendelkezés jogosultságaként* határoz meg. Mindez kissé ellentmondó, hiszen az önrendelkezés jogosultsága lényegében a „szellemi szabadságot” jelenti, amelyet azonban a – többségi vélemény alapján – a BGB 823. § (1) bekezdésében felsorolt „személyes szabadság” mint védett jogtárgy nem foglal magában.

2.2.2. Az általános személyiségi jog fejlődésének vezérfonalát tükröző határozatok

A Szövetségi Törvényszék az általános személyiségi jogot először az 1954. május 25-én hozott ún. *Olvasói levél* címen elhíresült határozatában ismerte el.⁴⁵ Ebben az ügyben a Szövetségi Törvényszék egy helyreigazításra felszólító ügyvédi levélnek olvasói levél formájában (tehát az eredeti tartalmát módosítva) a szerző hozzájárulása nélküli közzéléssel kapcsolatban kifejtette, hogy ez az általános személyiségi jog sérelmét jelenti, mert alapvetően a szerzőt illeti meg a döntés joga arról, hogy nyilvánosságra hozza-e, illetve hogy milyen formában hozza nyilvánosságra írását. A jogirodalom ehhez a határozathoz kapcsolja a magánjogi általános személyiségi jog elismerését, noha a döntésnél a Szövetségi Törvényszék normatív alapként a szövetségi alkotmány 1. cikkére és 2. cikkének (1) bekezdésének közvetlenül magánjogi jogalanyok között érvényesülő magánjogi alanyi jog jellegére hivatkozott. A Szövetségi Törvényszék elsőként az ún. *Betegiratok* (*Krankenpapiere*) határozatában⁴⁶ sorolta az általános személyiségi jogot a BGB 823. §

⁴⁴ Christian von BAR: *Non-Contractual Liability Arising out of Damage Caused to Another* [A másnak okozott kárból eredő szerződésen kívüli kárfelelősség]. Munich, Sellier, 2009. 439.

⁴⁵ A határozat pontos megjelölését l. az 1. lábjegyzetben. A tényállás lényege röviden: Egy hetilap a korábbi Birodalmi Jegybank (*Reichsbank*) elnökének (*Schacht*) politikai tevékenységéről közölt cikket. A volt jegybankelnök ügyvédje levél útján helyreigazításra szólította fel a hetilapot, amely azonban az ügyvédi levelet az olvasói véleményt tartalmazó részben közölte. Az ügyvéd a bíróságtól kérte a hetilap kötelezését egy olyan közlés közzétételére, amelyből kiténik, hogy a levelet nem olvasói levélként, hanem ügyvédi minőségében írta. Egy ügyvéd ugyanis alapból bízhat abban, hogy az ügyfele nevében írt helyreigazításra való felszólítást tartalmazó levelet nem hozzák nyilvánosságra.

⁴⁶ *BGH* v. 02. April 1957, *BGHZ*, 24, 72, 77. (72-83.)

(1) bekezdése szerinti „egyéb” abszolút szerkezetű jogok körébe. Egy következő mérföldkőnek a *Herrenreiter* címen elhíresült határozat tekinthető, amelynek elvi jelentősége abból fakad, hogy személyiséghez fűződő eszmei érdekek megsértéséért először rendelte el pénzbeli jóvátétel fizetését. A határozatban a Szövetségi Törvényszék képmás hozzájárlás nélkül történt felhasználásával összefüggésben az általános személyiségi jogot a következőképpen jellemezte: a személyiségnek az a belső tere, amely alapvetően csak az egyén szabad és saját felelősségére történő önrendelkezése alá tartozik.⁴⁷ Az irodalomban *Hangszalag (Tonband)* címen ismertté vált határozatában⁴⁸ a Szövetségi Törvényszék az általános személyiségi jogból kiindulva minősítette jogellenesnek a titkos és hozzájárlás nélküli hangrögzítést, kifejtve azt, hogy „az egyén joga annak meghatározása, hogy szavai csak beszélgetőpartnere, meghatározott kör vagy a nyilvánosság számára is hozzáférhető legyen, különösen pedig az arról való döntés, hogy a hangja rögzíthető-e valamely hangrögzítő eszközzel.” A fejlődési vezérfonálnál említendő még a Szövetségi Törvényszék *Soraya* címen elhíresült határozata,⁴⁹ amelyben az általános személyiségi jogot a magánszférához való jogként azonosította: „egyedül az egyén joga az arról való döntés, hogy a magánszféráját érintő kijelentéseivel a nyilvánosság elé kíván-e lépni, és ha igen, akkor ez milyen alakban történjen meg.”

2.3. Az általános személyiségi jog alakzata (fogalma)

2.3.1. Az általános személyiségi jog, mint a BGB deliktuális kárfelelősségről szóló 823. § (1) és (2) bekezdései közé ékelődött „nyitott keretjog”⁵⁰

A BGB deliktuális kárfelelősségi rendszerében nem található a gondatlansághoz *per se* kárfelelősséget kapcsoló generálklauzula, mint például a francia magánjogban. A BGB rendszerében normatív szinten megjelenik ugyan a gondatlanság meghatározása [a kötelezett felelőssége – BGB 276. § (2) bekezdés], a gondatlan magatartás önmagában azonban még nem alapozza meg a kártérítési felelősséget (ti. tényállásszerűség is szükséges). A deliktuális kárfelelősség első két alaptényállása [BGB 823. § (1) és (2) bekezdése] ugyan szóba jöhetne (mivel a harmadiknak számító 826. § a károkozó szándékos magatartását feltételezi), ezek közül azonban egyik sem

⁴⁷ *BGH* v. 14. Februar 1958, *BGHZ*, 26, 349. (349–359.) A tényállás lényege röviden: A felperes egy sörfőzde társtulajdonosa, ugyanakkor lóversenyzőként is ismert. Az alperes egy olyan gyógyszereszeti termék gyártója, amelynek a széles közvélemény szexuális potencianövelő hatást is tulajdonít. A termék reklámozása céljából az alperes országszerte, és így a sörfőzde székhelyén is, egy versenylovast ábrázoló plakátot alkalmazott. A plakát alapjául a felperes képmása szolgált, amelyet egy sajtókiadó egy lóverseny alkalmával rögzített. A felperes nem járult hozzá a képmása felhasználásához. A felperes képmása felhasználásáért arra tekintettel kéri kártérítés megállapítását, hogy egyébként semmilyen személyes körülménye nem motíválta volna őt a hozzájárlás megadásához, és különösen nem az adott termék reklámozása céljára.

⁴⁸ *BGH* v. 20. Mai 1958, *BGHZ*, 27, 284. (284–291.)

⁴⁹ *BGH* v. 08. Dezember 1964, *NJW*, 15/1965, 685. (685–687.)

⁵⁰ Az általános személyiségi jogot az irodalom és a bírói gyakorlat általában „keretjogként” (*Rahmenrecht*) írja le – vö. *MEDICUS* i. m. (17. l.) 393–394. Ehmann e fogalom elé – találóan – a „nyitott” jelzőt iktatja („nyitott keretjog” – *offenes Rahmenrecht*).

vezet gondatlansági alapon kárfelelősséghez (vö. 1.3.). Miután a II. világháborút követően a büntetőjogi tényállás megsértéséhez kapcsolódó, 823. § (2) bekezdésén alapuló magánjogi becsületvédelem (mint az általános személyiségi jog egyik szelvényjoga) már nem bizonyult kielégítőnek (vö. 2.2.1.) és a rendelkezés a bírói jogfejlesztést nem tette lehetővé (ti. ennek alapján a deliktális kárfelelősség védelmi jellegű törvény megsértéséhez kapcsolódik), az általános személyiségi jog elismerésének lehetőségét a 823. § (1) bekezdése kontextusában kellett keresni. Az általános személyiségi jog nem rendelkezik éles, világosan felismerhető határvonalakkal, ezért az általános személyiségi jognak a 823. § (1) bekezdésében felsorolt abszolút szerkezetű jogokkal analóg módon való kezelése nem volt járható út: az abba való beavatkozást aligha lehet automatikusan jogsértésként (jogellenes magatartásként) felfogni, amely megalapozná a beavatkozó deliktális kárfelelősségét. A megoldást az általános személyiségi jog egyfajta *nyitott keretjogként* való kialakítása jelentette. A *nyitott keretjog* jelleg azt jelenti, hogy a védett jogtárgy körébe történő pusztá beavatkozásból még nem következik a magatartás jogellenessége: a jogellenesség kérdését az érintett és a beavatkozó magatartást tanúsító egymással szembenálló érdekeinek értékelése és mérlegelése alapján kell eldönteni, amelynek keretében figyelembe vehető a magatartás beavatkozó jellege is. Az általános személyiségi jog megsértésének megállapításánál mérlegelni kell minden felmerülő érdeket, a beavatkozó magatartás értékelhetőségére vagy értékelhetetlenségére tekintettel meg kell találni a „szabadság általános törvényét”, amely kijelöli a személyiségből folyó önrendelkezési jogosultság és mások általános cselekvési szabadsága közötti határokat.⁵¹

Miért tekinthető az általános személyiségi jog a BGB 823. § (1) és (2) bekezdése közé ékelődött jognak? Az általános személyiségi jog abszolút szerkezetű jog alakját ölti ugyan, tartalmilag azonban nem lehetséges azt pusztá megsértésének ténye alapján meghatározni (azaz: a beavatkozás nem indikálja automatikusan a jogellenességet), hanem szükséges a beavatkozó beavatkozáshoz fűződő érdekének és a beavatkozás formájának figyelembevétele.

„Az általános személyiségi jog nyitott keretjogjellegét egyfajta bírói »önfelhatalmazásként« lehet értelmezni, amely az esetben fennforgó összes érdek nyitott mérlegelése útján lehetőséget biztosít az ügy eldöntésére, mint ahogy azt a jogalkotó is elbírálta volna, ha a konkrét ügy eldöntésére jogszabályt alkotott volna.”⁵²

Az általános személyiségi joggal kapcsolatos bírói gyakorlatot meghatározott esetkörökre lehet felosztani aszerint, hogy a személyiség mely vonatkozását érintik. Ezt követően az esetkörökön belül azonosíthatóak a szembenálló érdekek mérlegelése során kikristályosodott általános érvényű elvek, amelyek vezérfonalként szolgálhatnak a bírói gyakorlat számára. A becsület és jó hírnév védelme is egy ilyen esetkört képez. További esetkör csoportok lehetnek:⁵³ védelem a személyiség önazonosságát érintő torzítások ellen (pl. azt állítani valakiről, hogy szociáldemokrata, ami az érintettre akár káros is lehet; vagy fiktív interjú egy közéleti személyiséggel),

⁵¹ EHMANN i. m. (33. lj.) 443. – a becsület- és hírnévvédelem kapcsán az érdekek mérlegelésével kapcsolatban I. *Münchener Kommentar*, Bd 1 (2012) /Rixecker/ Anhang zu § 12, 135–153. bek., 286–295.

⁵² EHMANN i. m. (33. lj.) 443.

⁵³ Uo. 439–442.

a magántitkok kifürkészése vagy megőrzésre bízott magántitok terjesztése elleni védelem, a személyiség védelme üzleti felhasználással szemben (képmás, név, hang stb. védelme). Speciális esetek is ismertek: így például biztosan az általános személyiségi jog megsértéséről lehet csak szó (és nem testi sértésről)⁵⁴ sperma megsemmisítésénél, ha a spermadonor elhunyt, mert *egyedül örökösei jogosultak rendelkezni* a sperma sorsáról, de AIDS-teszt elvégzése nem ilyen céllal levett vérmintán (azaz a páciens hozzájárulása nélkül)⁵⁵ ugyanígy megvalósítja az érintett személy önrendelkezéshez fűződő jogának sérelmét.⁵⁶

2.3.2. *A személyiség belső vonatkozásához fűződő vagyoni érdekek érzékelése az általános személyiségi jog keretében*

Az általános személyiségi jogon keresztül megvalósuló jogvédelem nem korlátozódik csupán a személyiség belső vonatkozásaihoz kapcsolódó eszmei érdekek védelmére. A személyiség jegyei, mint a hang, képmás, név, életút stb. egyre sűrűbben bírnak (rendszerint *egyéni teljesítményhez* kapcsolódóan vagy a piacon véletlenszerűen jelentkező érdeklődés miatt) *vagyoni értékkel is*.⁵⁷ Ez megvalósulhat például a személyiségjegyek felhasználásában termékek és szolgáltatások reklámozásánál, vagy egyszerűen azok bemutatásában, lejátszásában. Az egyén védelme személyisége belső vonatkozásaihoz kapcsolódó vagyoni érdekek jogosulatlan kommerciális kiaknázásával szemben ugyancsak alapjogi gyökerekre vezethető vissza [*Grundgesetz* 1. cikkének (1) bekezdése, 2. cikkének (1) bekezdése, 12. cikkének (1) bekezdése és 14. cikkének (1) bekezdése].⁵⁸

2.4. Az általános személyiségi jog megsértésénél alkalmazható jogvédelmi eszközök, különösen a nem vagyoni kár pénzbeli megtérítésének intézménye

2.4.1. *Az általános személyiségi jog megsértésénél alkalmazható jogvédelmi eszközrendszer*

Az általános személyiségi jog kazuisztikus jellegéből kifolyólag az ennek megsértése esetén alkalmazható jogvédelmi eszközrendszert is a bírói jogfejlesztés alakította ki. A jogvédelmi eszközöket *vétkességtől független* és *vétkességtől függő* jellegük alapján érdemes csoportosítani. A *vétkességtől független* jogvédelmi eszközök csoportjába tartozik a tájékoztatásra irányuló

⁵⁴ Vö. *BGH* v. 09. September 1993, *BGHZ*, 124, 52. (52–57.) Dogmatikai szempontból a határozat nem konzekvens, mert a sperma megsemmisítését (amely a spermadonor életében történt, és ő a felperes) a testi épség megsértésének minősítette, mindezt azonban az általános személyiségi jogból vezette le, amelyre a károkozó felelősségét alapozta. A Szövetségi Törvényszék ezzel lényegében összemosta az általános és a különös személyiségi jogot.

⁵⁵ Vö. például Kölni Tartományi Bíróság – *Landgericht Köln* v. 08.02.1995, *Aktenzeichen* (ügyiratszám) 25 O 308/92, *Medizinrecht (MedR)*, 10/1995, 409–411.

⁵⁶ EHMANN i. m. (33. lj.) 442.

⁵⁷ Vö. *BGH* v. 01. Dezember 1999, *BGHZ*, 143, 214, 220. (214–220. – *Marlene Dietrich*) – a halál utáni személyiségi jogvédelem kiterjed a személyiséggel kapcsolatos vagyoni érdekek védelmére is.

⁵⁸ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 3. bek., 233.

igény,⁵⁹ eltiltásra, illetve abba hagyásra, megszüntetésre (helyreállításra) irányuló igény,⁶⁰ gazdasági igény és helyreigazítás közzétételére irányuló igény. *Vétkeiségtől függő* jogvédelmi eszköz a vagyoni és nem vagyoni kártérítés, valamint – korábban – a szellemi tulajdonjog megsértésével összefüggésben a kereskedelmi érdekek megsértése miatti pénzbeli kártérítés. A dogmatikai háttér komplexitására és a becsület, valamint a jó hírnév védelménél betöltött szerepére figyelemmel az eltiltásra irányuló igény a 4. pont keretében, a nem vagyoni kár megtérítésére irányuló igény pedig az alábbiakban kerül kifejtésre.

2.4.2. A nem vagyoni kár megtérítése

a) A nem vagyoni kártérítés elméleti és normatív háttere

Az általános személyiségi jog súlyos megsértése miatt megítélt nem vagyoni kártérítések mögött a példastatuálási és visszatartó erő funkciója húzódik meg, amely elsősorban a tömegmédiával szemben hivatott védelmet nyújtani, és ez utóbbival függ össze a megítélt kártérítési összegek viszonylag magas összege. A nem vagyoni kár megtérítésére irányuló igény normatív alapját *közvetlenül* a szövetségi alkotmány 2. cikkének (1) bekezdése – az 1. cikkel összhangban – szolgáltatja.⁶¹ A bírói gyakorlatban a nem vagyoni kártérítés *fájdalomdíj* (*Schmerzensgeld*) kategóriájában jelenik meg.⁶² A BGB megalkotása idején kárfelelősségi jog funkcióját alapvetően a tisztán vagyoni kár *kiegyenlítésében* (reparációjában) látták, a *prevenációs* és *elégtételi* funkció ellátása a *büntetőjogra* tartozott. Erre a felfogásra vezethető vissza, hogy a BGB megalkotásánál a 823. § (1) bekezdésében nevesített védett jogtárgyak köréből kihagyták a becsületet, amelynek megsértése – az akkori társadalmi felfogást tükrözve – *eszmei károsodást okoz*, ez pedig pénzben nem mérhető. Mindemellert az *eszmei kár* (nem vagyoni hátrány) megtérítésének gondolata megjelent a BGB deliktális kárfelelősségi rendszerében, a 847. § (1) bekezdésének első mondata⁶³ (hatályon kívül)⁶⁴ ugyanis a testi épség és egészség megsértésénél, valamint a személyi szabadságtól való megfosztás esetén „méltányos pénzbeli megtérítés” követelését tette lehetővé. Azonban a rendelkezés mögött is a *kiegyenlítési funkció* húzódott meg. Végül a Szövetségi Törvényszéknek 1955-ben sikerült felülkerekednie a kiegyenlítési funkción, amikor a 847. § szerin-

⁵⁹ Ez nem tekinthető önálló jogvédelmi igénynek, mivel a többi eszköz alkalmazásának az előkészítésére szolgál. Az igény különösen arra a kérdésre irányul, hogy a sértő magatartás milyen körben valósult meg, továbbá egyéb olyan körülményekre, amelyek a kártérítés és gazdasági igények megalapozását és különösen ezek mértékének meghatározását szolgálják (az igény normatív alapját tulajdonképpen a BGB 666. § adja a megbízás körében) – I. EHMANN i. m. (33. lj.) 442.

⁶⁰ A tényállítás formájában megvalósult becsület és jó hírnév sértés esetén megszüntető jellegű a sértő kijelentés visszavonása.

⁶¹ L. a Szövetségi Alkotmánybíróság határozatát: *BVerfG* v. 8. März 2000, *NJW*, 30/2000, 2187.

⁶² Vö. Lothar JAEGER – Jahn LUCKEY: *Schmerzensgeld* [Fájdalomdíj]. Köln, Luchterhand, 2011. 47–59.

⁶³ A BGB 847. § (1) bekezdése első mondatának 1900. január 1-jén hatályos (BGB hatálybalépésének időpontja) szövegváltozata: „(1) A testi épség, egészség megsértése, valamint a személyi szabadság elvonása esetén a sérelmet szenvedett annak a kárnak is követelheti a méltányos pénzbeli megtérítését, amely ugyan nem vagyoni kár.”

⁶⁴ A BGB 847. §-át a 2001. évi kötetmi jogi reformmal összefüggésben 2002. augusztus 1-jétől teljes egészében hatályon kívül helyezték

ti méltányos pénzbeli megtérítésének (ti. *fájdalomdíj*) *elégtételi funkciót* is tulajdonított, és rögzítette, hogy a kártérítés meghatározásánál nem csupán a sérelmet szenvedett fél vagyoni körülményeit, hanem a sérelmet okozó fél vagyoni körülményeit és vétkességének fokát is figyelembe kell venni.⁶⁵ Az *elégtételi* funkció fogalmát a Szövetségi Törvényszék a svájci jogból merítette, ahol ennek lényegét a „károsult bosszúvágyának lecsillapításában” látják.⁶⁶ A 2002. augusztus 1-jével hatályon kívül helyezett 847. § *funkcióbeli utódjának* a 253. §-t kell tekinteni.⁶⁷ A rendelkezés rendszertani szempontból nem a deliktualis kárfelelősség kontextusában, hanem a kötelek általános szabályai között található (a kötelelem tartalmáról szóló első rész teljesítésre irányuló kötelezettségről szóló első címében). A 253. § tartalmilag megegyezik a korábbi 847. §-sal, és éppen ezért tekinthető hiányosnak, ugyanis – noha megalkotásának időpontjában már több évtizedes bírói gyakorlat állt mögötte – az általános személyiségi jogot nem nevesíti azon jogtárgyak között, amelyek megsértése nem vagyoni kárigényt is megalapoz. A kifejezett normatív szabályozás hiánya ellenére a 253. § alkotmányának megfelelő szűkítő értelmezése útján⁶⁸ az általános személyiségi jog súlyosan vétkes megsértése esetén továbbra is érvényesíthető a nem vagyoni hátrány pénzbeli megtérítése iránti igény.⁶⁹ A Szövetségi Törvényszék a BGB rendszerét ugyanis hézagosnak tekinti, mert az nem veszi kellőképpen figyelembe a *Grundgesetz* személyiségvédelmet megalapozó értékrendjét (1. és 2. cikkek).⁷⁰ Egyébként a nem vagyoni hátrány pénzbeli megtérítésére irányuló igény megtagadása esetén – figyelemmel a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatára – *alkotmányellenes helyzet* állna elő.⁷¹ Dogmatikai szempontból a személyiség eszmei vonatkozásainak sérelme miatt megítélhető nem vagyoni kártérítés normatív alapjának *nem* a BGB 253. §-át, hanem továbbra is a *Grundgesetz* 1. és 2. cikkét kell tekinteni.⁷²

b) Az általános személyiségi jog megsértésével okozott nem vagyoni hátrány megtérítése

Ahogy már említettem (2.2.1.), az általános személyiségi jog elismerése a személyiség sajtóval szembeni magánjogi védelmének megteremtésére vezethető vissza, és ebben azonosítható fő funkciója is. A becsület büntetőjogi védelmén keresztül biztosított *preventív funkció* gyengének bizonyult, mert csak a jogsértő szándékos magatartása esetén volt alkalmazható, ennek bizonyítása pedig nem mindig egyszerű. A Szövetségi Törvényszék az elhíresült *Herrenreiter* határozatában kapcsolt első ízben nem vagyoni kártérítést az általános személyiségi jog megsértéséhez, amit azzal indokolt, hogy a személyiségvédelem:

⁶⁵ BGH v. 06. Juli 1955, BGHZ, 18, 149. (149–168.)

⁶⁶ EHMANN i. m. (33. lj.) 446.

⁶⁷ A BGB „Nem vagyoni kár” címet viselő 253. §-ának szövege: „(1) Olyan kár miatt, amely nem vagyoni kár, csak a törvényben meghatározott esetekben lehet pénzbeli megtérítést követelni. (2) Ha a testi épség, az egészség, a személyi szabadság vagy szexuális önrendelkezési jog megsértése miatt kell kártérítést teljesíteni, akkor annak a kárnak is lehet kérni a méltányos pénzbeli megtérítését, amely nem vagyoni kár.”

⁶⁸ BROX–WALKER i. m. (16. lj.) 29. és 69. bek., 18–19. és 35–36.

⁶⁹ EHMANN i. m. (33. lj.) 446.

⁷⁰ BROX–WALKER i. m. (16. lj.) 69. bek., 36.

⁷¹ EHMANN i. m. (33. lj.) 446.

⁷² *Münchener Kommentar zum BGB*, Band 2 (2012) /Hartmut OETKER/ § 253, 27. bek., 509–510.

„a nem vagyoni kár megtérítésére irányuló igény elismerése hiányában hézagos, nem kielégítő és a *Grundgesetz* értékrendszerének nem felel meg; megtagadásával a jogrend a leghatékonyabb és gyakran egyetlen olyan eszköztől mondana le, amely alkalmas az egyén személyisége tiszteltetésének biztosítására.⁷³

A nem vagyoni kár pénzbeli megtérítése a személyiség eszmei érdekeinek súlyos megsértése, illetve a jogsértő súlyos vétkessége esetén lehetséges. Az általános személyiségi jog megsértéséhez kapcsolódó nem vagyoni kár megtérítésére irányuló igény elismerését követően, a kártérítés összegének megállapításánál, a bírói gyakorlat *egyre hangsúlyosabban* helyezte előtérbe az intézmény *preventív funkcióját*. A preventív funkció különösen a különböző sajtómédiumokon keresztül megvalósuló személyiségsértéseknél követhető nyomon, amelyek esetében a bírói gyakorlat figyelembe vette a jogsértés mögött meghúzódó üzleti érdeket – így például, hogy a jogsértés a példányszám növelése érdekében, bevételszerzés céljával, a személyiség tapintatlan kényszer-kommercializálása vagy tapintatlan értékesítése útján történt-e. Amellett, hogy a nem vagyoni kártérítés a jogsértést ellensúlyozza, visszatartó hatással is rendelkeznie kell, így a kártérítés mértékének meghatározásánál figyelembe veszik a megszerzett vagyoni előnyt.⁷⁴ A nem vagyoni kártérítés hangsúlyosan *preventív funkciója* – tehát szankció természete – elsősorban a más képmásával való visszaélés és jó hírnevének megsértése esetkörökben nyert elismerést, aminek iskolapéldájaként a *Caroline von Monaco* határozatokat⁷⁵ kell említeni. Ennek eredményeként azonban a nem vagyoni kártérítés mértéke egyéb, pusztán gondatlanságon alapuló személyiségsértések esetében is felfelé mozdult el. A preventív funkció előtérbe kerülése az általános személyiségi jog megsértéséért (ti. elsősorban a személyiség belső vonatkozásaihoz kapcsolódó eszmei érdekek sérelméért – vö. 2.3.2.) *kiszabott* nem vagyoni kártérítés összegénél némileg elmentmondásos helyezettséghez is vezetett, mert az összegek aránytalanul magasaknak bizonyultak például egy, a személyiséget sokkal komolyabban érintő testi épség megsértése miatt megítélt nem vagyoni kártérítés összegéhez viszonyítva⁷⁶ [ti. a testi épség megsértése nem minősül az általános személyiségi jog megsértésének, mert az a 823. § (1) bekezdésében felsorolt védett jogtárgy, azaz a személyiség *külső vonatkozása*].

⁷³ EHMANN i. m. (33. lj.) 446.

⁷⁴ Dogmatikailag helyesebb a megszerzett vagyoni előnyt inkább a jogalap nélküli gazdagodás szabályain keresztül megközelíteni, ahogy kifejeződik ez az új Polgári Törvénykönyv 2:51. § (1) bekezdésének *e*) pontjában is. A német magánjog ezt a szerzői művek jogosulatlan felhasználásának analógiáján a kártérítés keretében veszi figyelembe – vö. EHMANN i. m. (33. lj.) 447.

⁷⁵ *BGH* v. 15. November 1994, *NJW*, 13/1995, 861. (861–865. – *Caroline von Monaco I*) – képes újság bevételszerzésre irányuló szándékának figyelembevétele a fájdalomdíj összegének megállapításánál. *BGH* v. 05. December 1995, *NJW*, 15/1996, 984. (984–985. – *Caroline von Monaco II*) – személyiségi jogsértés és a pénzbeli megtérítés összege.

⁷⁶ EHMANN i. m. (33. lj.) 447.

3. A becsület és jó hírnév eszmei vonatkozásainak magánjogi védelme

3.1. A becsület és jó hírnév eszmei vonatkozásai védelmének előkérdései

A német jogban a becsület és jó hírnév megsértésének megítélése az általános személyiségi jog becsületsértés esetkörében (*Ehrverletzung*) olvad egybe. A BGB deliktuális kárfelelősségi rendszere külön tényállást tartalmaz arra az esetre, ha valakinek jó hírneve megsértéséből vagyoni hátránya származik (824. §) – erről a 4. pont alatt lesz szó. A személy becsületének megsértése az *általános személyiségi jog megsértésének* egyik formája. A becsület fogalma nem egyszerűbb az általános személyiségi jog fogalmánál, mert senki nem határozhatja meg önmaga becsületének tartalmát és terjedelmét, tehát a becsületnem közelíthető meg a személy önrendelkezési joga körébe tartozó fogalomként. A becsület megközelítésénél különbséget kell tenni a becsület *belső* és *külső* vonatkozása között: a becsület külső vonatkozása a személy jó hírneve és tekintélye, míg a becsület belső vonatkozása a személy becsületérzése. Schopenhauer találóan írja le ezt a két vonatkozást: „A becsület objektív szempontból mások véleménye saját értékünkéről, és szubjektív szempontból a mások véleményétől való félelem.”⁷⁷ A jó hírnév (a *külső vonatkozás*) objektív kategória, lényegében a személy társadalmi megbecsüléshez fűződő érdekét jelenti: a jó hírnév megsértése abban tér el a 823. § (1) bekezdésében nevesített abszolút szerkezetű jogok megsértésétől, hogy a *jogellenes beavatkozás* nem egy testi tárgy alakjában megjelenő jogtárgyat, hanem az érintett személy más személyekhez való viszonyát, azaz mások általi megítélését érinti. Ebből a szempontból teljesen közömbös, hogy az érintett személy jó hírneve megérdemelt-e vagy sem.⁷⁸

A személy helytelen megítélése alapulhat valótlan tényeken vagy valós tények helytelen megítélésén: a személy értékének helyes megítélését jogi úton kell megállapítani, ennek során azonban megfelelően figyelembe kell venni a személy értékét meghatározó tényeket – a jó hírnév e szemszögből tehát *normatív-tény-szerű fogalom*.⁷⁹ A becsület *belső vonatkozásának*, a személy becsületérzésének a megsértése ezzel szemben lényegében „az idegek kérdése”. A *belső vonatkozás* lehet túlzott mértékű önbecsülés (a személy túlértékeli magát), de alulbecsülésben is állhat (a személy kisebbségi érzése). Jogi védelemben természetesen csak a *megfelelő mértékű önbecsülés* részesülhet. Az általános személyiségi jog 1950-es évekbeli elismerését megelőzően a becsület és jó hírnév magánjogi védelmére csak a büntetőjogi tényállás megvalósulása esetén, azzal összefüggésben volt lehetőség a 823. § (2) bekezdése alapján, amely csak szándékos jogsértés esetén biztosított védelmet. Az általános személyiségi jog 823. § (1) bekezdése szerinti védett abszolút szerkezetű jogként történő elismeréséből kifolyólag a becsületet sértő gondatlan magatartásokkal szemben is biztosított a jogi védelem.

⁷⁷ „Die Ehre ist, objektiv, die Meinung anderer von unserem Wert und, subjektiv, unsere Furcht vor dieser Meinung.” Arthur SCHOPENHAUER: *Aphorismen zur Lebensweisheit* [Szállóigék az életbölcseletről]. Frankfurt/Main, Insel, 1976. 68.

⁷⁸ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 79. bek., 264.

⁷⁹ EHMANN i. m. (33. lj.) 439.

3.2. A becsület és jó hírnév magánjogi védelme versus véleménynyilvánítás szabadsága és sajtószabadság

Az általános személyiségi jogon keresztül megvalósuló védelem a személy becsületét olyan *tényállításokkal* szemben védi, amelyek egyébként valóságtartalmukra vagy az állító fél jogos érdekére visszavezethetően megalapozottak lehetnek: így például, ha valaki alappal feltételezte valakiról, hogy esetleg ellophatott valamit, és tisztázni akarta ezt a körülményt. A becsület és jó hírnév védelemben részesül továbbá *más véleménynyilvánításával* szemben is, a védelemnek azonban két alapjog is határokra szab: egyrészt a véleménynyilvánítás szabadsága, másrészt, ha sajtóban elhangzott állításról van szó, a sajtószabadság. A becsület és jó hírnév megsértését ebben az esetben az érintett személy becsületvédelméhez fűződő érdeke és az alapjog(ok) mérlegelése alapján lehet megállapítani. A *Grundgesetz* 5. cikkének (2) bekezdése⁸⁰ ugyan rögzíti, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága és a sajtószabadság alapjogok korlátait képezik az általános törvények, továbbá korlátként nevesíti a személyes becsülethez való jogot is. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata azonban az alapjogok *győzelmét* mutatja az egyén becsület és jó hírnév védelméhez fűződő joga felett, aminek az említett alapjogokkal szembeni mérlegelése során az alapjogokat (véleménynyilvánítás szabadsága és/vagy sajtószabadság) *kétszeres vagy háromszoros súlyozással* veszi figyelembe.⁸¹ A becsület és jó hírnév védelméhez való jog alapjogi korlátját képezheti a művészet szabadsága mint alapjog is [vö. *Grundgesetz* 5. cikk (3) bekezdés]. A valós tényállítások alapvetően nem minősülnek a becsület jogellenes megsértésének, mert „a német jog alapelveihez tartozik, hogy a valóságról lehessen beszélni”.⁸² A valós tényállítások akkor minősülhetnek jogellenesnek, ha az érintett magánszféráját érintik és magántitkok kifürkészése útján jutottak ezekhez. A tényállítás, illetve annak véleménynyilvánító jellege, akkor nem minősül jogellenesnek, ha a német büntetőtörvénykönyv⁸³ 193. §-ának megfelelően jogos érdek gyakorlásával függ össze. Ez a büntetőjogi becsületvédelem körében érvényesülő kimentési ok a magánjogi általános személyiségi jog bármely vonatkozásának megsértése esetén is felhívható, sőt alkotmányjogilag talán túl is töltődött, mert nem csupán a véleménynyilvánítás, hanem a szándékolatlanul valótlan tényállítást is a véleménynyilvánítás szabadságát biztosító alapjog körében értékeli [*Grundgesetz* 5. cikk (1) bek.] – és a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata alapján kétszeres vagy háromszoros súlyozással érvényesül a szembenálló érdekek mérlegelése során. A becsületet sértő tényállítások tehát akkor sem jogellenesek, amikor valósak, és akkor sem, ha a potenciális jogsértőnek (kijelentést tevő) ehhez jogos érdeke fűződik és a személyiségi jogba való beavatkozás súlyához mért gondossággal igyekezett feltárni a valóságot.

⁸⁰ A *Grundgesetz* 5. cikkének szövege: „(1) Mindenkit megillet az a jog, hogy véleményét szóban, írásban vagy képből szabadon kinyilvánítsa és általánosan hozzáférhető forrásokból tájékozódjon. A sajtó szabadsága és a tudósítás szabadsága rádió vagy film útján biztosítottak. Cenzúrának nincs helye. (2) Ezeknek a jogoknak a korlátját képezik az általános törvények, a fiatalok védelmét szolgáló törvényi rendelkezések és a személy becsülethez való joga. (3) A művészet és tudomány, kutatás és oktatás szabadok. Az oktatás szabadsága nem mentesít az alkotmányhoz való hűség alól.”

⁸¹ EHMANN i. m. (33. lj.) 439.

⁸² Uo. 445.

⁸³ *Strafgesetzbuch (StGB)*, első közzététel: 1871. május 15.

A jogba való beavatkozás súlyához mérten gondos valóságfeltárás kísérlete esetén a tényállítás valótlanságának bizonyítása az érintettet terheli, a jogsértőnek azonban szükség esetén alá kell tudnia támasztani tényállításait. Ha a jogsértő az általánosabb jellegű kijelentéseket (tényállításokat) nem támasztja alá, ezeket a bizonyítékokra tekintet nélkül valótlannak lehet tekinteni.⁸⁴

3.3. A becsület és jó hírnév magánjogi védelmének alapvonalai

3.3.1. *A becsület és jó hírnév védelmének lényegesebb esetkörei*

A bírói gyakorlat alapján a becsület megsértése akkor valósul meg, ha az egyént szidják, megálázzák vagy megbecstelenítik, vagy olyan jellemvonásokat tulajdonítanak neki, amelyeket mások kifogásolhatónak találnak.⁸⁵ Ilyen lekicsinyítő és becsületet sértő például az a kijelentés, amellyel valakit büntetőjogilag szankcionált vagy erkölcsileg felróható magatartással vádolnak meg, illetve neki emberi vagy szakmai hiányosságokat tulajdonítanak. Természetesen nincs arról szó, hogy a személyes tulajdonságokkal vagy teljesítménnyel összefüggésben megfogalmazott negatív kritika automatikusan a becsület megsértését jelentené. A személy becsületét csorbítja ugyanakkor, ha valakit illegális tevékenységekkel,⁸⁶ áruval⁸⁷ vádolnak, de ugyanígy az orvosról való olyan kijelentés, hogy műtétéknél kudarcot vall⁸⁸ vagy az ügyvéd általi, az ügyfélnek kárt okozó tanácsadás,⁸⁹ vagy hogy egy rendőrnek bűnelkövetőkkel való együttműködést tulajdonítanak.⁹⁰ Az egyenlő bánásmódról szóló törvény⁹¹ hatálybalépését megelőzően pl. nemi alapon történő hátrányos megkülönböztetés is az általános személyiségi jog megsértésének minősült.⁹² Az eddigi esetkörök a személyiség külső vonatkozásának megsértésére szolgálnak példaként, az önbecsülés (ti. becsület belső vonatkozása – l. 3.1.) megsértése jóval ritkábban fordul elő. Az *önbecsülés* megsértése nem szükséges, hogy szóban történjék, szimbolikus formában is megvalósulhat, például „alternatív” követelésbehajtás, nyilvános megszégyenítés útján.⁹³ Az ipari tevékenységgel kapcsolatos kritika is lehet becsületsértő – ez leginkább a már a Birodalmi Törvényszék által kidolgozott gyakorolt ipari tevékenységhez fűződő jog megsértésének minősülhet (vö. I.4.).⁹⁴ Érintett lehet ugyanakkor az ipari/gazdasági tevékenységet végző természetes

⁸⁴ EHMANN i. m. (33. lj.) 445.

⁸⁵ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 79. bek., 264.

⁸⁶ *BGH* v. 17. November 1992, *NJW*, 14/1993, 930. (930–933. – megvádolás illegális kereskedelemmel).

⁸⁷ *BGH* v. 16. September 1966, *NJW*, 50/1966, 2353. (2353–2355. – *Vor unserer eigenen Tür*).

⁸⁸ *BGH* v. 26. November 1996, *Versicherungsrecht (VersR)* 8/1997, 325. (325–327. – *Gynäkologe*).

⁸⁹ *BGH* v. 25. März 1997, *NJW*, 38/1997, 2513. (2513–2514. – tényállítás és véleménynyilvánítás átfogó összefüggésrendszerben).

⁹⁰ *BGH* v. 30. Januar 1996, *BGHZ*, 132, 13. (13–29).

⁹¹ *Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (AGG)* v. 18. Juni 2006 [Általános egyenlő bánásmódról szóló törvény].

⁹² *Bundesarbeitsgericht* [Szövetségi Munkaiügyi Bíróság – *BAG*], AP § 611 (BGB) Nr. 5, 6.

⁹³ *OLG Rostock* [Rostocki Tartományi Felsőbíróóság] v. 21. 3. 2001, *Zeitschrift für Wirtschaftsrecht (ZIP)* 18/2001, 793. (793–796. – nem fogadható el állítólagos adósok név szerinti megnevezése egy magánjellegű interneten közzétett adóslistán, „Adóstükör”).

⁹⁴ Például *BGH* v. 17. Juni 1997, *NJW*, 39/1997, 2593. (2593–2595. – *PC-Drucker*) *BGH* v. 03. Juni 1986, *BGHZ*, 98, 94. (94–99. – *BMW*) *BGH* v. 10. Februar 1994, *NJW*, 30/1994, 1954. (1954–1958. – *Mars-Kondom*,

vagy jogi személy *személyiségének eszmei vonatkozása* (azaz: becsülete, amely az általános személyiségi jog körébe esik), ha a kritika középpontjában a személyes kompetenciájának eltúlzott kritikája áll, például, ha pénzügyi ügynöki tevékenységet végző személyt „maffiózó” jelzővel illetnek⁹⁵ vagy egy gépgyártót azzal vádolnak, hogy csak olcsó vacak termék előállításának célja vezérli.⁹⁶ Becsületsértő lehet továbbá az is, ha valakit olyan szervezethez való tartozással vádolnak, amely a társadalmi érvényesülés szempontjából számára hátrányos.⁹⁷ A becsületvédelem körébe esnek a szexuális önrendelkezést sértő magatartások. Nem meghatározott személyre vonatkozó, csak általánosságban tett szexuális tartalmú kijelentés nem becsületsértést, hanem zaklatást valósít meg,⁹⁸ amely a tágabb kategória, az általános személyiségi jog körébe tartozik. A szexuális zaklatás (bármilyen formában is valósul meg) akkor minősül önálló személyiségi jogsértésnek, ha a magatartás az érintett felismerhető akaratát nem veszi figyelembe, ugyanakkor az egyenlő bánásmódról szóló törvény (AGG) rendelkezését is sérti. A szexuális önrendelkezést érő támadások akkor esnek a becsületsértés körébe, ha kifejezetten vagy ráutaló magatartás formájában az érintett személyt alsóbbrendűként, a szexuális vágy szempontjából tetszés szerint elérhetőként értékeli.⁹⁹ Az ún. *mobbing*nek minősülő helyzetek is sérthetik az érintett személyiségi jogát.¹⁰⁰ A *mobbing* komplex helyzet, amelyet rendszerint több személy összehangolt magatartására lehet visszavezetni. A *mobbing*ot kitevő egyes konkrét magatartásokkal szemben elképzelhető a fellépés személyiség- és különösen becsületsértésre hivatkozással,¹⁰¹ de megvalósul az érintett becsületének sérelme olyan „rendszeres zarnokság” esetén, amelynél a külön magatartások egyébként csak „kifogásolható gonoszkodás” szintjét ütik meg, de a folyamatos kirekesztésben az érintett lebecsmérése nyilvánul meg.¹⁰² Nem tekinthető ellenben *mobbing*nek és így nem minősül becsületsértésnek az egyén személyét vagy teljesítményét érintő ismétlődő, heves kritika, amely tisztetlenségnek tűnhet, és amely nincs tekintettel a másik személy gyenge pontjaira. A személyiség integritásába való beavatkozás csak az érintett ellen rendszeres módon és egymással összehangolt módon alkalmazott, egymásra épülő szóbeli megvevésnél, becsmérlésnél és diszkriminációnál valósul meg. Lényegében a komplex tényállásszerűség miatt nehézkes a személyiség jogellenes megsértésének megállapítása.¹⁰³

illetve *Markenverunglimpfung I*), ugyanebben a témakörben *BGH* v. 19. Oktober 1994, *NJW*, 13/1995, 871. (871–873. – *Nivea*, illetve *Markenverunglimpfung II*) – normatív szempontból ez utóbbi két döntés a tisztességtelen piaci magatartásokról szóló törvény megsértésén alapul.

⁹⁵ *BVerfG* v. 20. April 1982, *BVerfGE*, 60, 234. (234–243. – *Kredithai-Entscheidung*).

⁹⁶ *BGH* v. 13. Oktober 1964, *NJW*, 1–2/1965, 35. (35–36. – kijelentés visszavonására irányuló igény gyakorlásának feltételei).

⁹⁷ *BVerfG* v. 10. November 1998, *BVerfGE*, 1999, 185. (185–202. – *Helmwein* – az érintett művészt egy nyomtatott sajtókiadvány „szcientológusként” prezentálta).

⁹⁸ *OLG Frankfurt (Main)* [Frankfurti Tartományi Felsőbíróság] v. 26. August 1999, *Neue Juristische Wochenschrift Rechtsprechungs-Report Zivilrecht (NJW-RR)*, 14/2000, 976. (976–977.)

⁹⁹ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 81. bek., 265–266.

¹⁰⁰ *Vö. BAG* v. 16 Mai 2007, *Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht (NZÄ)*, 20/2007, 1154. (1154–1166.)

¹⁰¹ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 82. bek., 266.

¹⁰² *OLG Stuttgart* [Stuttgarteri Tartományi Felsőbíróság] v. 28. Juli 2003 – *Aktenzeichen 4 U 51/03, VersR*, 18/2004, 786. (786–788.) Újabb gyakorlat *VG Saarlouis* [Saarlouisi Közigazgatási Bíróság] v. 20. Dezember 2011, – *Aktenzeichen 2 K 668/10* – <http://www.rechtsprechung.saarland.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=sl&nr=3787> (2013. június 7.)

¹⁰³ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 82. bek., 266.

3.3.2. Az érintettség meghatározása becsületsértő magatartásnál

Fontos kérdésként merül fel a becsületsértést elszenvedő személyének meghatározhatósága, ugyanis csak az érvényesíthet becsületsértés miatti igényeket, akit az adott becsületsértő magatartás (kijelentés) közvetlenül sért. A jogsértés megállapításához nem szükséges az érintett megnevezése, sokkal inkább elégséges, ha ő a címzettek (pl. olvasók) egy része számára *beazonosítható*.¹⁰⁴ Televíziós műsorban az a körülmény, hogy korrupciós ügy bírósági tárgyalásáról szóló beszámolóban a korrupció tárgyát képező anyagokról közölnek képet, még nem jelenti azt, hogy ennek gyártóját kapcsolatba hozzák az ügygel.¹⁰⁵ Lehetséges azonban, hogy egy szervezet vagy vállalkozás tagjának vagy tagjainak becsületét sértő kijelentés (például az érintett tagok számából vagy befolyásukból kifolyólag) a szervezet vagy vállalkozás megítélésére is kihat.¹⁰⁶ Mindez fordítva is megállja a helyét: valamely szervezetet lekicsinyítő kijelentés tagjaira is kihathat, ha a szervezet és tagok közötti kapcsolat olyan erős, hogy az adott szervezethez való tartozás a tag azonosságát és társadalmi érvényesülését is alapvetően érinti. Így egy lap ellen intézett kijelentéseknél megállapítható a főszerkesztő személyiségi jogának sérelme,¹⁰⁷ azonban a szervezetet érő közvetett vagy távoli vádaskodás nem elégséges a tagjai vagy munkatársai becsülete sérelmének megállapításához.¹⁰⁸ A személyiségsértés megállapításának feltétele, hogy a kijelentés szorosan összefüggjön az érintett tevékenységével vagy teljesítményével, és ne csak a termékeivel összefüggő kritikáról legyen szó.¹⁰⁹

3.3.3. Kollektív sérelem

a) A kollektív sérelem a bírói gyakorlatban

A kollektív sérelem személyek közösségét (behatárolható, de nem szervezett csoportját) érintő becsületsértő magatartás. Ellentétben a szervezettel, a személyek közössége nem tekinthető a személyiségi jogvédelem önálló alanyának. A bírói gyakorlat alapján a személyek közössége

¹⁰⁴ *BVerfG* v. 14. Juli 2004, *NJW*, 50/2004, 3619. (3619–3620. – *Würzburger Anwalt*) – A „würzburgi ügyvéd” megjelölés egy nyomtatott lapban elégséges az érintett beazonosíthatóságához, ti. az ügyvéd kiléte az ügy iránt érdeklődő olvasók által gond nélkül kideríthető.

¹⁰⁵ *Vö. BGH* v. 10. Dezember 1991, *NJW*, 20/1992, 1312. (1312-1314. - korrupciós ügy tárgyalásáról televíziós beszámoló).

¹⁰⁶ *MünchKommZ* i. m. (51. lj.) 84. bek., 267. – *vö. BGH* v. 17. November 1992, *NJW*, 8/1993, 525. (525–528. – *Ketten-Maffia*).

¹⁰⁷ *BGH* v. 11. November 2009, *NJW*, 11/2010, 760. (760–763. – *Markwort*).

¹⁰⁸ L. a 86. lábjegyzetben megjelölt döntést (illegális kereskedelem vádja); a 97. lábjegyzetben *Helwein* címmel jelölt döntést; *BGH* v. 22. November 2005, *NJW*, 9/2006, 601. (601-603. - eltiltásra irányuló kereset a tudatosan hiányos beszámoló esetén).

¹⁰⁹ *BGH* v. 2. Juli 1963, *NJW*, 41/1963, 1871. (1871–1872. – állítások megfogalmazása rendszerek általános összevetése keretében).

elleni kijelentés érintheti a közösség minden egyes tagját is,¹¹⁰ helyállósága dogmatikai szempontból azonban erősen megkérdőjelezhető.¹¹¹ A büntetőjogi bírói gyakorlatra figyelemmel deliktuális kárfelelősségi szempontból lehetségesnek tűnik a 823. § (2) bekezdésén keresztül történő megközelítés (büntetőjogi rendelkezéshez kapcsolt deliktuális kárfelelősség): a büntetőjogi gyakorlat akkor ismeri el a közösség tagja becsületének megsértését, ha a közösség különös jegyek alapján világosan elhatárolható a többségtől, áttekinthető létszámú, és a kijelentés egy olyan különös jegyhez kapcsolódik, amely a közösség minden tagjára igaz.¹¹² Minél nagyobb a közösség, annál enyhébb a közösség tagjának érintettsége.¹¹³ A kollektív sérelmet a *Szövetségi Törvénytörvény* egyébként elismerte a holokauszt tagadása kapcsán, amelynél megállapította egy holokauszt-áldozat hozzátartója személyiségi jogának megsértését.¹¹⁴ Annak lehetősége tehát, hogy valaki a közösség tagjaként érvényesítsen magánjogi személyiségvédelmi igényt, általánosan nem elfogadott, ami eltér az új Polgári Törvénykönyv 2:54. § (4) bekezdésében tükrözött megközelítéstől.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy elviekben ehhez hasonló magánjogi személyiségvédelmet alapozhat meg a nemzetiszocialista rezsim áldozatainak méltóságát sértő kijelentés, amely a német büntető törvénykönyv 130. § (4) bekezdésébe¹¹⁵ ütközik (ti. védelmi jellegű törvényt sért), s így a BGB 823. § (2) bekezdésén keresztül megnyitja az utat a deliktuális kárfelelősség előtt.¹¹⁶ Esetenként az áldozatok méltóságát a becsület olyan jelentősebb fokú megsértése jelenti, amely még nem lépte át az emberi méltóság által védett körbe való beavatkozás határát. A magatartás csak akkor tényállásszerű, ha az áldozatok érték- és tisztelet iránti elvárásait mint személyes méltóságuk részét sérti. A nemzetiszocialista önkényuralom tényállás szerinti helyeslése, dicsőítése vagy igazolása esetén csak kivételes esetekben képzelhető el, hogy ez ne sértene az áldozatok tisztelet iránti igényét, illetve emberi méltóságát. A büntetőjogi tényállás eredmény-bűncselekmény, amely a köznyugalom megzavarását feltételezi.¹¹⁷ Egyébként szándékos

¹¹⁰ Vö. *Út- és autópálya lobbij* kijelentés BGH v. 05.02.1980, NJW, 31/1980, 1685. (1685–1686. – megengedett polemikus hangvételű kritika egy szakszervezet röplapján).

¹¹¹ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 21. bek., 240–241.

¹¹² L. az ezt alátámasztó bírósági ítélethez fűzött észrevételt Günther ARZT: Zur kollektiven Beleidigung der Soldaten der Bundeswehr [A Szövetségi Véderő katonái becsületének kollektív megsértéséhez]. *Juristenzeitung* (JZ), 13/1989, 644–647.

¹¹³ Vö. *Babycaust* kijelentés BVerfG v. 24.05.2006, NJW, 52/2006, 3769. (3769–3774. – eltiltásra irányuló igény érvényesítése abortuszellenzőkkel szemben többértelmű kijelentésnél).

¹¹⁴ BGH v. 18. September 1979, NJW, 1/1980, 45–47. Az indoklás hivatkozik a *Szövetségi Törvénytörvény* büntető kollégiumainak gyakorlatára, amely a kollektív sérelmeket csak szűk körben ismeri el. Ez alól kivétel a zsidó közösség ellen irányuló becsületet sértő kijelentés, amely esetén büntetőjogi védelemben részesíti az egyén mint közösség tagja becsületét, a német büntető törvénykönyv vonatkozó tényállását (185. § becsületsértés) alkalmazva.

¹¹⁵ Az StGB „Uszítás” címet viselő 130. § (4) bekezdésének szövege: „Aki nyilvánosság előtt vagy egy gyűlés keretében az áldozatok méltóságát sértő módon a köznyugalommal azzal zavarja meg, hogy a nemzetiszocialista erőszakot és önkényuralmat helyesli, dicsőíti vagy igazolja, három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”

¹¹⁶ Nem ismeretes olyan bírói döntés, amely vizsgálta volna a hivatkozott büntetőjogi rendelkezés „védelmi jellegű törvény” minőségét a BGB 823. § (2) alkalmazásával összefüggésben, a kérdés tehát nyitott.

¹¹⁷ *Münchener Kommentar zum StGB*, Band 3 (2012) /Jürgen SCHÄFER/ § 130, 97. bek., 679–680.

bűncselekményről van szó, amelynél általánosságban elég az elkövető eshetőleges szándéka is.¹¹⁸ A büntetőjogi tényállás védett jogi tárgya a köznyugalom, emellett többségi álláspont szerint az áldozatok egyéni méltóságát is védi.¹¹⁹

b) Dogmatikai inkonzisztencia

A bírói gyakorlatban mutatkozó hajlandóság a kollektív sérelem elismerésére komoly dogmatikai anomáliát jelent, mert ezzel a becsületvédelem középpontjában álló egyén a társadalmi vonatkozásaiban, a csoportokban és szerepekben, amelyekkel összefüggésbe hozható, lényegében megszűnik létezni.¹²⁰ Csak az egyén becsületének védelme tűnik megalapozottnak: egy közösségre vonatkozó becsületsértő kijelentés kizárólag akkor tekinthető az egyén személyiségi jogába való beavatkozásnak, ha valóban az egyénre vonatkozott, és a kijelentés jellegéből és körülményeiből egyértelmű, hogy az egyén becsületének megsértésére és nem pedig egy csoportban vagy intézményben betöltött szerepe ellen irányult.¹²¹

3.3.4. Becsületsértő potenciállal bírói kijelentések jogellenességét kizáró kontextusok

A bírói gyakorlat a személyek közötti bizalmi viszonyt a becsületsértés megvalósulását kizáró kontextusnak tekinti. Az érme másik oldalaként a személyiségvédelem az egyén számára azt is biztosítja, hogy másik személyhez fűződő bizalmi viszony kontextusában szankciótól való fenyegetettségétől mentesen, szabadon, akár lekicsinylő kifejezéseket is használva nyilatkozhasson harmadik személyről, ha ezzel nem rágalmazza őt meg: a bírói gyakorlat szerint az ilyen becsületet érintő kijelentéseket a személyiségvédelem céljára figyelemmel tűrni kell.¹²² A magatartás jogellenességét kizáró személyes bizalmi viszony a házastársi, szűk családi vagy élettársi viszony, ahol a körhöz tartozók megalapozottan indulhatnak ki abból, hogy az elhangzott kijelentésük bizalmas marad. Az előbbi, érzelmi alapon fennálló bizalmi kontextusok mellett léteznek olyan, a szakmai tevékenységgel összefüggő kontextusok, amelyek keretében más személyeket terhelő és értékelő kijelentések is elhangozhatnak – ezekhez a kontextusokhoz rendszerint törvényen alapuló titoktartási kötelezettség kapcsolódik. Példa erre az orvossal, ügyvéddel, lelkésszel folytatott beszélgetés, amelynek során elhangozhatnak másokat terhelő, becsületét sértő kijelenté-

¹¹⁸ Urs KINDHÄUSER – Ulfrid NEUMANN – Hans-Ullrich PAEFFGEN (Hrsg.): *Nomos Kommentar Strafgesetzbuch*, Band 2(2013) /Heribert Ostendorf/§ 130 Volksverhetzung, 37. bek., 687.

¹¹⁹ L. *BVerfG* v. 25. Juni 2008, *NJW*, 1-2/2009, 99. (98–102. – emlékredezvény betiltása); Christoph ENDERS – Robert LANGE: Symbolische Gesetzgebung im Versammlungsrecht? [Szimbolikus a gyülekezési jogot érintő jogalkotás?]. *JZ*, 3/2006, 108. (105–112.)

¹²⁰ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 21. bek., 240–241.

¹²¹ Georgios GOUNALAKIS: „Soldaten sind Mörder” [„A katonák gyilkosok”]. *NJW*, 8/1996, 481–486.

¹²² *BVerfG* v. 24. Juni 1996, *NJW*, 3/1997, 185. (vizsgálati fogságban lévő személy élettársához írt levelének a visszatartása harmadik személyt sértő tartalma miatt).

sek is.¹²³ Meghatározott tevékenység kontextusa is lehet jogellenességet kizáró körülmény (pl. ügyvédi tevékenység ellátása során az ellenfelet vagy magatartását jellemző éles fogalmazású kijelentés).¹²⁴

3.4. Az eltiltásra és visszavonásra irányuló igények érvényesítése

3.4.1. Az eltiltásra irányuló igény

A BGB rendszerében az eltiltásra irányuló igény mint jogvédelmi eszköz normatív szinten három helyen jelenik meg: az 1004. §-ban a tulajdonvédelemmel összefüggésben,¹²⁵ a 862. §-ban a birtokháborítás¹²⁶ és a 12. §-ban a névvédelem¹²⁷ kapcsán. A bírói gyakorlat az 1004. §-ban rögzített, funkciója alapján a tulajdonjog védelmét szolgáló eltiltásra irányuló igényt hosszú ideje alkalmazza a 823. § (1) bekezdése körébe eső abszolút szerkezetű jogok, valamint a (2) bekezdés szerint törvényi védelem alatt álló jogok tekintetében is. Az általános személyiségi jog megsértése esetén a bírói gyakorlat az *eltiltási igényt* a BGB 12., 862. és 1004. §-ainak analógiája útján biztosítja.¹²⁸ A becsület és jó hírnév megsértésének esetkörére vetítve az eltiltás mint jogvédelmi eszköz a személyiséget sértő bármely kijelentés esetén alkalmazható, legyen az tényállítás vagy vélemény, alkalmazása csak a magatartás *jogellenességét* feltételezi, a jogsértő vétkességétől független. Az eltiltásra irányuló igény érvényesíthetőségének nem feltétele a bekövetkezett jogsértés, sokkal inkább elégséges a jogsértés bekövetkezésének közvetlen veszélye, amelyet a potenciális érintettnek kell bizonyítania. Már bekövetkezett jogsértés esetén a jövőbeli jogsértésektől való eltiltásnál alapvetően vélelem szól a megismétlés veszélye mellett. Az eltiltási igény érvényesítése során a becsület és a jó hírnév esetköreinél komoly gyakorlati kihívást jelent az igény előterjesztése. Az előterjesztett igénynek ugyanis pontosan a jogsértés bekövetkezésének veszélye ellen kell védenie, így az elhangzott tényállítástól való eltiltás önmagában nem biztos, hogy célra vezet, mivel ez esetben a jogsértő például egyszerűen kicserélheti a használt szavakat, át-

¹²³ *OLG München* [Müncheni Tartományi Felsőbíróság] v. 26. April 1993, *Aktenzeichen* 31 U 5234/92, *NJW*, 46/1993, 2998. (az orvos az apát gyermekén elkövetett szexuális visszaélés állításával hozza rossz hírbe).

¹²⁴ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 83. bek., 267. *BVerfG* v. 16. März 1999, *NJW*, 3/2000, 199. (199–201. – védő igazságszolgáltatás kritikájában álló véleménynyilvánítási szabadsága: az ügyvéd által használt „kemény kifejezések” a nyomozási eljárás során alapvetően nem büntetendők).

¹²⁵ A BGB „Megszüntetési és eltiltási igény” címet viselő 1004. § (1) bekezdésének szövege: „(1) Amennyiben a tulajdonjog háborítása nem a dolog birtokának megfosztása vagy visszatartása útján valósul meg, úgy a tulajdonos kérheti a háborítótól a háborítás megszüntetését. Ha további háborítástól kell tartani, akkor a tulajdonos a háborítástól való eltiltásra perelhet.”

¹²⁶ A BGB „Birtokháborítás miatti igény” címet viselő 862. § (1) bekezdésének szövege: „(1) Ha a birtokost birtoklásában tilos önhatalom útján zavarják, akkor követelheti a zavarótól a zavarás megszüntetését. Ha további zavarásoktól kell tartani, akkor a birtokos a zavarásoktól való eltiltásra perelhet.”

¹²⁷ A BGB „Névjog” címet viselő 12. §-ának szövege: „Ha valamely név használatához való jogot egy másik személy vitat, vagy a jogosult érdeke azáltal sérül, hogy egy másik személy azonos nevet használ, akkor a jogosult a másik személytől a behatás megszüntetését követelheti. Ha további behatásoktól kell tartani, akkor a jogosult a behatásoktól való eltiltásra perelhet.”

¹²⁸ *Münchener Kommentar* i. m. (51. lj.) 214. bek., 319–320.

fogalmazhatja a kijelentését. Így az igényt valamelyest általánosan kell megfogalmazni, amely azonban még kielégítően vonatkozik a sérelmezett kijelentés tartalmára. Az igényt alapvetően nem lehet például olyan általánosságban meghatározni, hogy a jogsértő minden kijelentéstől tartózkodni köteles, amely az érintett üzleti jó hírnevét veszélyezteti. Mindennek oka, hogy számos olyan legitimált kijelentés (tehát a jogtárgyba beavatkozó, de mégsem jogellenes) elképzelhető, amely veszélyeztetheti az érintett üzleti hírnevét.¹²⁹ Különösen nehézkes a helyzet többértelmű kijelentések esetén, ugyanis a rejtett tartalomhoz először értelmezés útján kell eljutni. Ebből a szempontból szerencsésnek tekinthető, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság már nem követi a korábbi ún. *variáció tanát*,¹³⁰ amely alapján a kijelentés jogsértő számára kedvezőbb értelmét kell figyelembe venni.

3.4.2. A visszavonásra irányuló igény érvényesítése

A bírói gyakorlat a már az eltiltásra irányuló igénynél ismertetett normatív alapok analógiáján keresztül az ún. visszavonásra irányuló igény érvényesítését is ismeri. Elvontan megfogalmazva: a visszavonásra irányuló igény a már bekövetkezett és tovább ható jogsértés megszüntetésére irányul. Személyiségi jogsértések esetén ez különösen az elhangzott kijelentés visszavonását jelenti. A visszavonásra irányuló igény a magánjogi dogmatika szempontjából kvázi negatórius igény, amely – hasonlóan az eltiltásra irányuló igényhez – független a jogsértő vétkességétől, csak a magatartás jogellenességét feltételezi. A visszavonásra irányuló igény tárgya értelemszerűen csak tényállítás lehet, vélemény nem, mert senki nem kötelezhető olyan vélemény nyilvánítására, amellyel az érintett nem ért egyet, egyébként az igény érvényesítése az érintettet megalázná. Az eltiltást célzóhoz hasonló követelmény érvényesül a visszavonásra irányuló igénnyel szemben: a lehetőségekhez képest pontosan a tovább ható személyiségsértő kijelentés ellen kell irányulnia, és nem szabad a sértő kijelentés hatását erősítenie.¹³¹

4. Deliktuális kárfelelősség a valótlan tényállítással okozott vagyoni károkért

4. 1. A 824. § alapján fennálló deliktuális kárfelelősség természete

A BGB deliktuális kárfelelősségi rendszerében a „Hitelveszélyeztetés” címet viselő 824. §¹³² a *valótlan tényállításhoz* vagy ezek *terjesztéséhez* kapcsolódó vagyoni károk megtérítésének

¹²⁹ EHMANN i. m. (33. lj.) 445.

¹³⁰ *BVerfG* v. 19. 12. 2007, *NJW*, 23/2008, 1654. (1654–1657. – a helyreigazításra irányuló igény rejtett értelmű kijelentéseknél és a sajtószabadság).

¹³¹ EHMANN i. m. (33. lj.) 445.

¹³² A BGB „Hitelveszélyeztetés” címet viselő 824. §-ának szövege: „(1) Aki olyan valótlan tény állít vagy terjeszt, amely alkalmas más hitelének a veszélyeztetésére, illetve keresetére vagy előmenetelére nézve egyéb hátrányt

normatív alapja. Fontos, hogy a vagyoni hátrány tényleges bekövetkezése nem szükséges, a tényállás a veszélyeztetést is lefedi. Mivel a hitelrontás nem mindig jár együtt becsületsértéssel vagy a személyiség más büntetőjogilag szankcionált sérelmével [amely a 823. § (2) bekezdése alapján megalapozná a deliktális kárfelelősséget], a BGB ún. második kodifikációs bizottsága szükségesnek látta a tényállás beiktatását a jó hírnévhez kapcsolódó vagyoni érdekek védelme érdekében. A 824. § és a 823. § (1) bekezdés szerinti általános személyiségi jog (illetve ennek szelvényjogai: pl. becsület és/vagy jó hírnév) nem verseng egymással, mert az első a személyiséghez kapcsolódó vagyoni érdekeket védi, a második pedig a személyiséghez kapcsolódó eszmei (immateriális) érdekeket¹³³ – tehát eltérő funkciót töltenek be. A tényállás ugyanígy párhuzamosan alkalmazható a 823. § (2) bekezdése és a 826. § viszonyában is. A 823. § (2) bekezdése szerinti „védelmi jellegű törvény” a személyiséghez kapcsolódó egyes eszmei érdekek védelmét ellátó büntetőjogi tényállás, amely a személy becsületét, hírnevét védi (német büntető törvénykönyv 185–186. §-ai), a rágalmozás tényállása (német büntető törvénykönyv 187. §) érinti ugyan az üzleti hírnevet, a 824. § párhuzamos alkalmazhatóságát ugyanakkor nem.¹³⁴ A BGB 824. § tehát nem a személy becsületét vagy egyéb eszmei érdekeit védi, hanem *kizárólag a vagyoni érdekeket*. Az üzletember becsületének védelme csak annyiban esik a 824. § körébe, amennyiben ez hitele, keresete és előmenetele szempontjából releváns – azaz hitelét és üzleti jó hírnevét érinti. A 824. § alapján a felelősség értelemszerűen nem terjed ki a nem vagyoni kárra.¹³⁵

4. 2. A 824. § alapján védett vagyoni érdek terjedelme

A hitelveszélyeztetés vagy -rontás *valótlan tény állítása* vagy ennek *terjesztése* útján valósul meg, amelynek tárgya az érintett gazdasági megítélése. Valós tényállítás vagy értékítélet esetén a 823. § (1) bekezdése szerinti gyakorolt ipari tevékenységbe való beavatkozásról lehet szó. A gazdasági megítélés veszélyeztetése (hitelveszélyeztetés fogalma) vagy rontása különösen arra irányul, hogy aláássa a harmadik személyek bizalmát az érintett fizetőképességére vonatkozóan, tehát kérdésessé tegye azt a képességét, hogy jelenlegi és jövőbeni kötelezettségeinek eleget tud tenni. Az érintett kereseti potenciálját az befolyásolhatja, ha a *tényállítás* az érintett jelenlegi keresőképességét kicsinyíti, továbbá kérdésessé teszi az előmenetelét, bagatellizálja jövőbeni kereseti kilátásait. A bírói gyakorlat a *hitelveszélyeztetés* megvalósulását a következő híreknél ismerte el: egy működő ipari üzem megszüntetése vagy elidegenítése, részvénytársaság igazgatótanácsában büntetőjogi relevanciájú vádak elhangzása, megengedhetetlen kedvezmény nyújtása

---

okoz, köteles a másnak ebből kifolyólag felmerült kárát akkor is megtéríteni, ha a tényállítás valótlanágát ugyan nem ismeri, de ismernie kellene. (2) A tényállítás valótlan jellegét nem ismerő közlő személy akkor mentesül a felelősség alól, ha és neki vagy a közlés címzettjének jogos érdeke fűződik a közléshez.”

¹³³ Az általános személyiségi jog egyik nevesített jogszelvényét képező kegyeleti jog a vagyoni érdekek védelmét is magába foglalja – vö. *Münchner Kommentar* i. m. (51. lj.) 42. és 44. bek., 249–250. – a megalapozó elvi jelentőségű határozat megjelölését l. az 57. lábjegyzetben.

¹³⁴ *Münchner Kommentar* i. m. (15. lj.) § 824, 5–6. bek., 2128–29.

¹³⁵ Uo. 3. bek., 2128.

egy adott kereskedő részéről¹³⁶ vagy éppen adott áru szállítására való képtelenség.¹³⁷ A tényállás különösen azoknál az eseteknél bír gyakorlati jelentőséggel, amelyeknél nem közvetlenül a vállalkozást érinti, hanem az általa gyártott és forgalmazott javakat vagy szolgáltatásokat – például az általa előállított termék hírét rontják egy televíziós adásban.¹³⁸ Ugyanígy tényállásszerű az az eset, amelynél azt terjeszti egy adott termékről, hogy másolat,¹³⁹ vagy éppen az illetékes tartományi hatóság egy adott élelmiszertermékre vonatkozóan megalapozatlanul figyelmeztet a fogyasztás egészségre káros hatására (hamis címkézés).¹⁴⁰ A 824. § az üzleti kapcsolatoknak meghatározott körét védi, így leginkább az érintett üzleti partnereihez (hitelező, vevő, szállító, megrendelő, munkaadó) fűződő viszonyát: ha nem állapítható meg a tényállításnak vagy híresztelésnek az üzleti partnerek magatartásának befolyásolására való alkalmassága (vagy ennek potenciálja), akkor a tényállás alkalmazására nincs lehetőség. Ha munkabeszüntetésre való „kívülről érkező” felszólítás a vállalkozás vagyona is kihat, akkor nem ez a tényállás, hanem a 823. § (1) bekezdése értelmében a gyakorolt ipari tevékenységhez fűződő jog (mint *egyéb* abszolút szerkezetű jog) megsértése képezi a normatív alapot.¹⁴¹ A *veszélyeztetéssel* megalapozott felelősség parttalanságának gátat szab a veszélyeztető magatartás *kellő közvetlenségének* megkövetelése; ugyanígy biztosított a lehetőség a valótlán, de jóhiszemű tényállítás privilegizálására (kimentésére) a 824. § (2) bekezdése értelmében,¹⁴² amelynek elválaszthatatlan részét képezi a károkozó gondatlanságának vizsgálata.¹⁴³

5. Három újabb határozat a Szövetségi Törvényszék gyakorlatából

Az általános személyiség jog elaszticitásából kifolyólag alakját esetenként a bírói gyakorlat határozza meg. Ebből kifolyólag érdemes megvizsgálni az általános személyiségi jog alakját három társadalmilag időszerű kérdés kapcsán.

¹³⁶ Uo. 36. bek., 2140.

¹³⁷ *BGH* v. 08. Oktober 1992, *NJW-RR*, 12/1993, 746. (746–748. – könnyített bizonyítás negatív tény állításánál, szállítási képesség hiánya).

¹³⁸ *BGH* v. 21. Juni 1966, *NJW*, 43/1966, 2010. (2010–2012. – valótlán beszámoló közlése háztartási gépről, „szőnyegöprögép”).

¹³⁹ *OLG Frankfurt (Main)* v. 28. November 1990, *NJW-RR*, 24/1991, 1517. (1517–1518. – a „Plagiarius” akció, mint hitelrontó tényállítás és beavatkozás az ipari tevékenységbe).

¹⁴⁰ *LG Wiesbaden* [Wiesbadeni Tartományi Bíróság] v. 22. Juni 2001, *NJW*, 40/2001, 2977. (2977–2980. – Hessen tartomány szociális minisztériuma által kibocsátott sajtóközlemény megengedettsége a BSE válság alatt, hamis címkézés.)

¹⁴¹ *BGH* v. 07. Februar 1984, *NJW*, 29–30/1984, 1607. (1607–1611. – a Szövetségi Vasút eltiltásra irányuló igénye vasútvonal megépítésének tervezésével szemben polgári kezdeményezés útján megvalósuló bírálatról).

¹⁴² *Münchener Kommentar*, i. m. (15. lj.) § 824, 37. bek., 2141.

¹⁴³ Uo. 45. bek., 2144.

5.1. Állambiztonsági ügynöki tevékenységgel összefüggésbe hozó sajtóbeszámoló

A tényállás röviden: a felperes a Lipcsei Egyetem volt egyetemi tanára, továbbá az NDK állampártja utódszervezetének frakcióvezetői tisztségét töltötte be a Szász Tartományi Gyűlésben, az alperessel szemben általános személyiségi jogának megsértéséből eredő igényt érvényesített. Az alperes a kiadója azoknak a nyomtatott sajtótermékeknek, amelyek a felperes ügynöki múltjának gyanújáról szóló beszámolókat közöltek. A felperes arra hivatkozott, hogy számára nem volt nyilvánvaló az ügynökkénti közreműködés. Az eljáró elsőfokú bíróság nem fogadta el az alperes valóságbizonyítását, helyt adott a felperes keresetének, és eltiltotta az alperest a közlés különböző részeinek terjesztésétől. A másodfokú bíróság jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét.

Az ügy dogmatikai megoldása szempontjából az általános személyiségi jogba való beavatkozás *jogellenessége* képezi a központi kérdést. A Szövetségi Törvényszék (2012. december 11-ei ítéletében)¹⁴⁴ a gyanúról szóló beszámolókat tényállításként, s így az általános személyiségi jogba való beavatkozásként értékelte, mert a felperes meggyanúsítása azzal, hogy együttműködött az Államvédelmi Minisztériummal, hírnevének (közmegejtélésének) csorbítására alkalmas: ugyanakkor a *beavatkozás jogellenességét* elutasította. A Szövetségi Törvényszék rögzíti, hogy az általános személyiségi jogba való beavatkozás csak akkor jogellenes, ha az érintett személyiségvédelemhez fűződő érdeke túlsúlyban van a másik fél *méltányolható érdekeivel* szemben.¹⁴⁵ Ezt a felperes személyisége és jó hírneve védelméhez fűződő, a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése, 1. cikke (1) bekezdése, valamint az Emberi Jogok Európai Egyezménye¹⁴⁶ 8. cikk (1) bekezdése által biztosított jogának a felperes *Grundgesetz* 5. cikke (1) bekezdésében, valamint az Egyezmény 10. cikkében biztosított véleménynyilvánításhoz és sajtószabadsághoz való alapjogaival szemben kell mérlegelni. A tényállításoknál ez a mérlegelés lényegében a valóságtartalom vizsgálatát jelenti. A valótlan tényállításokkal szemben a valós tényállításokat rendszerint akkor is el kell viselni, ha ezek az érintettre nézve hátrányosak. A *Grundgesetz* véleménynyilvánítási szabadságot alapjogként rögzítő 5. cikk (1) bekezdésének első mondatának *hatósugarán* kívül csak a már a kijelentés időpontjában is tudatosan valótlan tényállítások esnek. Minden egyéb *vélemény vonatkozású tényállítás* alapjogi védelmet élvez még akkor is, ha később valótlanak bizonyul.¹⁴⁷ Az általános személyiségi jog konkrét ügyben érvényesülő tartalmának meghatározásához szükséges mérlegelés (szembenálló érdekek) során a Szövetségi Törvényszék fontos körülményként értékelte azt, hogy a felperes már a tényállítások alperes által kiadott nyomtatott sajtótermékekben való megjelenését megelőzően nyilvánosság elé lépett és cáfolta az állításokat. A Szövetségi Törvényszék álláspontja szerint ez a magatartás két módon is figyelembe vehető: egyrészt értékelhető a felperes hozzájárulásaként az alperes beszámolójához, amely a felperes abszolút szerkezetű jogába való beavatkozásának *jogellenességét kizárja*; másrészt vezethet ahhoz, hogy az érdekek mérlegelése során a felperes személyiségvédelemhez fűződő érdekét

¹⁴⁴ BGH v. 11. Dezember 2012, *Aktenzeichen VI ZR*, 314/10 (a továbbiakban: BGH v. 11.12.2012)

¹⁴⁵ BGH v. 11.12.2012, 16. bek.

¹⁴⁶ Az Egyezményt Magyarországon az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki.

¹⁴⁷ BGH v. 11.12.2012, 17. bek.

az alperes beszámolóhoz fűződő méltányolható érdekéhez képest *hátrébb sorolódott*.¹⁴⁸ Az alapjogi védelemmel összhangban a tisztázatlan valóságtartalmú és a nyilvánosságot lényegesen érintő ügyre vonatkozó tényállítás nem tiltható addig, ameddig ez jogos érdekek gyakorlásához szükségesnek ítéelhető. Az erre való hivatkozás feltétele, hogy a tényállítás megfogalmazója megelőzően kielégítő gondossággal megkísérelte feltárni ennek valóságtartalmát. A tényállítással szemben támasztott további követelmény, hogy a valóságtartalmat elégséges bizonyítékkal kell alátámasztani, amely megalapozza a tényállítás értékét a nyilvánosság számára. A beszámoló nem fogalmazhat meg előzetes ítéletet az érintetről, és közlése előtt rendszerint be kell szerezni az érintett állásfoglalását. Végezetül olyan nagy súllyal bíró esetnek kell lennie, amelynél a közlést megalapozza a nyilvánosság információigénye.¹⁴⁹ A tények gondos feltárásának kötelezettségét a feltárási lehetőségek alapján kell meghatározni, amely a sajtó számára szigorúbb, mint más személyek számára. A véleménynyilvánítási szabadság, mint alapjog érvényesülése érdekében a valóságtartalmat nem lehet követelményként előírni, mert ez visszariasztana az alapjog gyakorlásától, s így szűkítené a szabad kommunikációt. Az érme másik oldala, hogy a valóságközlési kötelezettség éppen az általános személyiségi jogból következik, amely lényegében tartózkodási kötelezettséget jelent az abszolút szerkezetű jogba történő beavatkozástól. Minél súlyosabban avatkozik be a kijelentés (tényállítás) az érintett általános személyiségi jogába, annál hangsúlyosabban érvényesül a gondos feltárás kötelezettsége, amelynél azonban a nyilvánosság ilyen kijelentésekhez fűződő érdekét is figyelembe kell venni.¹⁵⁰ A Szövetségi Törvényszék megállapította a felperes általános személyiségi jogába való beavatkozást az alperes részéről, ennek *jogellenességét* azonban – az előzőekben ismertetett levezetés alapján – *elvetette*, és következően az *eltiltás* mint jogvédelmi eszköz alkalmazását megtagadta.

5.2. A bank és az igazgatósága szóvivőjének felelőssége az utóbbi részéről elhangzott, az ügyfél hitelképességét érintő kijelentésekért

A tényállás röviden: a másodrendű alperes, a bank igazgatóságának szóvivője egy gazdasági profilú tévécsatornának adott interjújában kedvezőtlenül nyilatkozott a bank ügyfelének hitelképességéről. A bank ügyfele egy holding társasághoz tartozó társaság (amely már a nyilatkozat időpontjában is komoly likviditási gondokkal küzdött), amely később csődeljárás hatálya alá került, és a társaságot végül megszüntették. A felperes a megszünt társaság alapítója (természetes személy) saját és a megszünt társaság által engedélyezett jogon ún. kártérítésre vonatkozó megállapítási kereset¹⁵¹ terjesztett elő a bank mint elsőrendű és az igazgatóság szóvivője mint másodrendű alperesek ellen a holding társaság összeomlásából eredő károk tekintetében. A felperes álláspontja szerint az interjút követően a holding társaság már nem volt abban a helyzetben, hogy az addig érvényesülő feltételek mellett jusson további tőkéhez, illetve a létező finanszíro-

¹⁴⁸ BGH v. 11.12.2012, 28. bek.

¹⁴⁹ BGH v. 11.12.2012, 30. bek.

¹⁵⁰ BGH v. 11.12.2012, 32. bek.

¹⁵¹ A német polgári perrendtartás (*Zivilprozessordnung* – „ZPO”) 256. § alapján a károkozás tényénél fogva létrejött szerződésen kívüli kárfelelősségi kötetmi jogviszony megállapítására irányul.

zási megállapodásokat meghosszabbíthassa. A másodfokú bíróság határozata kontraktuális alapra (kölcsönszerződés) visszavezetve állapította meg a bank felelősségét, a szóvivő deliktuális kárfelelősségét a véleménynyilvánítás szabadsága alapjogára való hivatkozással viszont elvetette.

A másodfokú bíróságtól eltérően a Szövetségi Törvényszék 2006. január 24-ei ítéletében¹⁵² az első és másodrendű alperest egyetemlegesen marasztalta.¹⁵³ A felülvizsgálat során a Szövetségi Törvényszék elismerte a felperesnek a bankkal szemben *engedményezett jogon* előterjesztett kárigényét kölcsönszerződésből eredő kötelezettség megszegése miatt (kontraktuális jogalapon): a kölcsönszerződés alapján a bank és ügyfele között egy különös bizalmi viszony áll fenn, amelyből kifolyólag a bank köteles az ügyfele érdekeit óvni, továbbá lojalitással tartozik az ügyféllel szemben. Ezt a kötelezettségét a bank az igazgatósága szóvivője által tett kijelentésekkel (ti. újságírói kérdésre adott válaszaiban) vétkesen megszegte.¹⁵⁴ A szóvivő kijelentései ugyanis – a bank piaci tekintélyéből kifolyólag – alkalmasak voltak arra, hogy az érintett társaság hitelhez jutását jelentősen megnehezítsék, pedig erre a hitelre a társaságnak akkor sürgősen szüksége lett volna. A bank nem hivatkozhat a véleménynyilvánítási szabadság alapjogára, mert az sem jogosítja fel szerződéses kötelezettségek megszegésére (ti. a kölcsönszerződésből folyó mellékkötelezettsége, hogy az ügyfele hitelképességét ne veszélyeztesse – ügyfele érdekeinek óvása és a lojalitás követelményéből adódóan).¹⁵⁵ Emellett a bank felelőssége a szóvivő kijelentése miatt az ügyfél ún. gyakorolt ipari tevékenységhez fűződő jogába történt beavatkozás alapján is fennáll,¹⁵⁶ tehát ezen a ponton a *személyiségi jogi vonatkozás* is rögzíthető (vö. 1.4.), mindezt a kontraktuális viszony (kölcsönszerződés) keretében értékelve. A felperes *saját jogán* a 824. § (1) bekezdésén alapján érvényesíteni kívánt kárigényét a *Szövetségi Törvényszék* azzal vetette el, hogy a szóvivő újságírói kérdésre adott három tagmondatból álló válaszában első és harmadik tagmondata nem tekinthető tényállításnak, a második tagmondatban elhangzott tényállítás pedig valós,¹⁵⁷ ami kizárja a 824. § (1) bekezdés szerinti *deliktuális kárfelelősséget* (vö. 4.1.). Az ugyancsak *saját jogon* a 823. § (1) bekezdés szerinti ún. *gyakorolt ipari tevékenységéhez fűződő jogba* való beavatkozás miatt érvényesíteni kívánt kárigény elismerésére pedig azért nincs lehetőség, mert az alperes kijelentésével nem a felperes, hanem az érintett, önálló jogalanyisággal rendelkező társaság hivatkozott jogába avatkozott be, ugyanis a védelem tárgyát képező ipari tevékenységet az önálló jogalany társaság gyakorolta.¹⁵⁸ A felperesnek az általános személyiségi jogába való beavatkozás címén [a 823. § (1) bekezdés szerint] előterjesztett igénye sem megalapozott: a szóvivő válaszában három tagmondata közül kettő a szabad véleménynyilvánítás körébe esik, a fennmaradó pedig valós tényállítást tartalmaz, amelyet azonban a felperes túrni köteles, mert az nem az intim-, magán- és bizalmi szféráját érinti.¹⁵⁹ Ugyanakkor a Szövetségi Törvényszék elismerte a felperes szóvivőjével (másodrendű alperessel) szemben *engedményezett*

¹⁵² BGH v. 24. Januar 2006, *Aktenzeichen XI ZR*, 384/03 (a továbbiakban: BGH v. 24.01.2006)

¹⁵³ BGH v. 24.01.2006, 3–4.

¹⁵⁴ BGH v. 24.01.2006, 38–41. bek.

¹⁵⁵ BGH v. 24.01.2006, 40–41. bek.

¹⁵⁶ BGH v. 24.01.2006, 44. bek.

¹⁵⁷ A második tagmondat magyar fordítása: „Amit erről olvasni és hallani lehet, hogy a pénzügyi szektor nem hajlandó további idegen vagy saját eszközöket rendelkezésre bocsátani.”

¹⁵⁸ BGH v. 24.01.2006, 90–91. bek.

¹⁵⁹ BGH v. 24.01.2006, 106–111. bek.

jogon előterjesztett kárigényét a volt ügyfél kölcsönvevő társaság *gyakorolt ipari tevékenységéhez fűződő jogába* való beavatkozás címén, tehát *deliktuális kárfelelősségi* alapon. A szóvivő kijelentései ugyanis veszélyeztették a kölcsönvevő társaság hitelképességét, közvetlenül befolyásolták a társaság üzleti kapcsolatait más bankok vagy potenciális hitelnyújtók irányában, és ezzel az üzleti tevékenysége folytatását és kibontakozását is korlátozták. A szembenálló érdekek mérlegelésénél a beavatkozás súlyossága mellett döntő szerep jut a szerződéses kötelezettségeknek. Az érintett társaság és bank között fennálló kölcsönszerződésre tekintettel ugyanis a bank szóvivőjének mint a bank ügyvezető szerve képviselőjének tartózkodnia kellett volna minden olyan magatartástól, amellyel kiteszi a bankot a bankkal szemben a kölcsönvevő társaság részéről érvényesíthető kártérítési igénynek. A kölcsönszerződés alapján a bankot terhelő lojalitási kötelezettség (ti. tartózkodás az ügyfélre vonatkozó tények és értékelések közlésétől) a bank szerveit is terheli. A *szóvivő magatartásának jogellenessége* is megállapítható, mert a felek érdekeinek mérlegelése során a másodrendű alperes, a szóvivő nem hivatkozhat eredményesen véleménynyilvánítási szabadságára, hiszen ez az alapjog sem véd szerződésszegő magatartással szemben.¹⁶⁰ Így a Szövetségi Törvényszék a másodrendű alperes felelősségét személyiségi jogsértés miatt állapította meg, az általános személyiségi jog időben elsőként nevesített vonatkozásába (*gyakorolt ipari tevékenységhez fűződő jog*) való beavatkozás miatt.

5.3. Internetes keresőgép keresőkifejezés-kiegészítés funkciója útján megvalósuló hírnevsértés

A tényállás röviden: az ügy elsőrendű felperese egy részvénytársaság, a másodrendű pedig a részvénytársaság alapítója és igazgatóságának elnöke. Az elsőrendű felperes internetes felületen keresztül forgalmaz táplálék-kiegészítőket és kozmetikumokat. Az alperes egy ismert internetes keresőgép üzemeltetője. A keresőgép egy ideje ún. automatikus kiegészítő funkcióval is rendelkezik, amely úgy működik, hogy a keresősávba begépelés közben a begépelte szórászt kiegészítve keresési javaslatokat kínál fel a felhasználó számára. A kiegészítések és keresési javaslatok egy algoritmuson alapulnak, amely többek között a keresések számát is figyelembe veszi. A másodrendű felperes azt tapasztalta, hogy teljes neve a begépelésénél az említett kiegészítő funkció a nevét „szcientológia” vagy „csalás” kifejezésekkel egészíti ki. A felperesek álláspontja szerint az alperes ezzel megsértette a személyiségi jogukat és üzleti hírnevüket, ugyanis tevékenységük a két kifejezés közül egyikkel sem hozható összefüggésbe, és a keresési találatok között sem jelenik meg efféle eredmény. A felperes ideiglenes intézkedés keretében eltiltatta az alperest ettől a magatartástól, amelynek az alperes eleget is tett. A felperesek az alperessel szemben személyiségi jogsértés miatt eltiltási igényt, valamint másodrendű felperes pénzbeli megtérítésre irányuló igényt terjesztett elő, amelyet a másodfokú bíróság elutasított.

A Szövetségi Törvényszék 2013. május 14-i ítéletében¹⁶¹ elvi jelentőséggel rögzítette, hogy az internetes keresőgép üzemeltetőjének a keresőgép keresőkifejezés-kiegészítő funkciója útján megvalósuló személyiségi jogsértésekért való felelőssége az elvárható *ellenőrzési kötelezettségének*

¹⁶⁰ BGH v. 24.01.2006, 119–128. bek.

¹⁶¹ BGH v. 14.5.2013, *Aktenzeichen* VI ZR 269/12 (a továbbiakban: BGH v. 14.5.2013).

megszegéséhez köthető, amely a jogsértésről való tudomásszerzését követően áll fenn.¹⁶² A személyiségi jogsértés megvalósulásának vizsgálata során mérlegelendő ellentétes érdekek (egyrészt a felperes személyisége védelméhez fűződő érdeke, másrészt a felperes alapjogi védelemben részesülő véleménynyilvánítási és vállalkozási szabadsága) mérlegelésénél figyelembe kell venni, hogy az üzemeltető a keresés hatékonyságát növelő keresőkifejezés-kiegészítő funkciót saját üzleti érdekéből vezette be, mivel ezzel magához kötheti a felhasználókat. Ugyanakkor az érmének van egy másik oldala, nem kevésbé releváns, ti. hogy a funkció a felhasználók számára is előnyös, mert lehetővé teszi adatok és információk kifejezés specifikus keresését. A felperesek sem tiltakoznak az ellen, hogy a keresőgép személyes adatokat is megjelenít, mint például a másodrendű felperes neve és kapcsolódása az elsőrendű felpereshez. A felperes érdekeinek mérlegelésénél figyelembe kell venni a kiegészítő kifejezések valótlanságát (ti. hogy sem a szcientológiával, sem bármiféle csalással nem hozható összefüggésbe), mert valótlan tényállításokat nem kell eltűnne.¹⁶³ A Szövetségi Törvényszék tehát megállapította a felperes személyiségi jogának (becsületének) az alperes által üzemeltetett internetes keresőgépének keresőkifejezés-kiegészítő funkciója útján megvalósult megsértését. A felperes által érvényesíteni kívánt (normatív szempontból a BGB 1004. §-ának analógiáján alapuló – vö. 3.4.1.) *eltitási igény* tekintetében az *elvárhatóság szempontjának* vizsgálata szükséges. A jogvita tárgyát képező magatartás specifikus jellegéből kifolyólag ugyanis a vétkesség kérdésének központjában a mulasztás (*gondatlanság*) áll. A keresőkifejezés-kiegészítő funkció kifejlesztése és alkalmazása nem értékelhető az alperes vétkes magatartásaként, sokkal inkább a *Grundgesetz* 2. cikke (1) bekezdésében és 14. cikke (1) bekezdésében¹⁶⁴ rögzített alapjogok keretében kifejtett gazdasági tevékenységről van szó. Ezen felül az alperes tevékenysége nem irányul egy meghatározott személy sérelmére valótlan tényállítás útján megvalósuló jogsértésre, ugyanis csak a felhasználók meghatározott magatartása következtében merülhet fel a kifejezések olyan összekapcsolása, amely sértheti a becsületet. Az alperes tevékenységét ugyanakkor nem lehet pusztán technikai, automatizált és passzív jellegűként értékelni, mivel az nem merül ki abban, hogy az adatokhoz való hozzáférést harmadik személyek részére biztosítsa. Az alperes tevékenységének aktív mozzanata abban valósul meg, hogy a felhasználók által lekérdezett keresőkifejezéseket egy saját számítógépes programmal *feldolgozza*, amely eredményeként ezeket a *keresőkifejezéseket összekapcsolja*. Tehát az alperest a felelősség alapvetően a lekérdezett keresőkifejezések feldolgozásáért terheli, mégpedig azért, hogy nem tette meg a szükséges lépéseket annak megakadályozása érdekében, hogy az alkalmazott program által létrehozott keresési javaslatok ne sértsék harmadik személyek jogát.¹⁶⁵ A mulasztással megvalósuló kötelezettségszegés útján megvalósuló jogsértés esetén a potenciális jogsértő felelősségének az szab gátat, hogy volt-e lehetőség az eredmény elhárítására és az elhárítás elvárható volt-e a jogsértő részéről. Az elhárítás akkor lehetséges, ha a potenciális jogsértő a jog-

¹⁶² BGH v. 14.5.2013, 1.

¹⁶³ BGH v. 14.5.2013, 22. bek.

¹⁶⁴ A vállalkozás szabadsága nem jelenik meg normatív szinten a *Grundgesetzben*. A Szövetségi Alkotmánybíróság többek között a *Grundgesetz* 14. cikkének (1) bekezdéséből vezeti le a vállalkozás szabadságát, különösen a vállalkozó önrendelkezési joga és a vállalkozás vagyonának védelme vonatkozásában és a *Grundgesetz* személyiség szabad kibontakozásáról szóló 2. cikk (1) bekezdéséhez kapcsolva. A *Grundgesetz* 14. cikk (1) bekezdésének szövege: „(1) A tulajdonhoz való jog és az örökléshez való jog biztosított. Ezek tartalmát és korlátait törvények állapítják meg.”

¹⁶⁵ BGH v. 14.5.2013, 25–26. bek.

sértést megvalósító zavarás forrását uralja, vagy egy olyan másik személyre gyakorolhat hatást, aki képes a zavarást megszüntetni. Ezen körülmények fennállása esetén merül fel a potenciális jogsértőt terhelő ellenőrzési és felügyeleti kötelezettség. A tárhelyszolgáltató harmadik személy blogbejegyzésben megjelenő kijelentésének terjesztéséért fennálló felelősségéhez hasonlít az internetes keresőgép üzemeltetőjének felelőssége, amely az ellenőrzési és felügyeleti kötelezettségének megszegésén alapulhat. A keresőgép üzemeltetőjét terhelő ellenőrzési és felügyeleti kötelezettség terjedelmét az adott esetben felmerülő érdekek mérlegelésével lehet meghatározni, amely során figyelembe kell venni, hogy a keresőgép üzemeltetése megengedett gazdasági tevékenység gyakorlása, így túlzott követelményeket nem lehet vele szemben támasztani. A zavarásáért fennálló felelősségnél kidolgozott elvekkel összhangban a kérdés az, hogy a körülmények alapján elvárható-e, s ha igen, mennyiben várható el a keresőgép üzemeltetőjétől a keresőkifejezés-kiegészítés folyamatos ellenőrzése.¹⁶⁶ A Szövetségi Törvényszék álláspontja szerint a keresőgép üzemeltetőjét nem terheli a keresőkifejezés-kiegészítések jogsértő jellegének előzetes ellenőrzésére vonatkozó kötelezettség. Ha nem is tenné lehetetlenné az ilyen kötelezettség a keresőkifejezés-kiegészítő funkciónak köszönhetően gyors internetes keresőgép üzemeltetését, azt mindenképpen el nem várható módon megnehezítené. Meghatározott körben elvárható és megvalósítható az előzetes szűrés (pl. gyerekpornográfia), ez azonban nem irányulhat minden lehetséges személyiségi jogsértés előzetes kiszűrésére. Az üzemeltetőt ezért alapvetően csak akkortól terheli az ellenőrzési kötelezettség, amikor tudomást szerez a jogsértésről. Amennyiben az érintett *felhívja* az üzemeltetőt figyelmét a személyiségi joga jogellenes megsértésére, úgy az üzemeltető köteles a jövőbeni jogsértéseket megakadályozni.¹⁶⁷

6. Összegzés

A személyiség eszmei vonatkozásainak – különös tekintettel a hírnév és becsület védelmére – német magánjogban biztosított védelmével kapcsolatban a következőket lehet összefoglalni:

A) A személyiségvédelem nem a magyar szabályozáshoz hasonló normatív egységként van jelen a német magánjogban, hanem a bírói jogfejlesztés eredményeként jelent meg és alakul (vö. 1.4.; 2.). A német magánjogban a személyiségvédelem leginkább gyűjtőfogalomként értelmezhető, amely a személyiség külső és a személyiség belső vonatkozásainak védelmét foglalja magában. A *személyiség külső vonatkozásai* védelmének normatív alapját a BGB központi deliktális kárfelelősségi tényállása képezi, amely e vonatkozásokat a deliktális védelem tárgyaiként nevesítve (élet, testi épség, egészség, személy szabadsága) tartalmazza (vö. 1.1.). A személyiség belső vonatkozásai védelmének nincs kifejezett normatív alapja a BGB rendszerében, ezt a bírói jogfejlesztés az 1950-es évek elején az alkotmány rendelkezéseiből vezette le, majd később elismerte a központi deliktális kárfelelősségi tényállás körébe eső abszolút jogként. A személyiségvédelem alatt elsősorban (de nem kizárólagosan) a személyiség belső vonatkozásaihoz kapcsolódó *eszmei*

¹⁶⁶ BGH v. 14.5.2013, 27–29. bek.

¹⁶⁷ BGH v. 14.5.2013, 30. bek.

(*immateriális*) érdekek védelmét kell érteni. A BGB deliktuális kárfelelősségi rendszerében megtalálható a személyiség belső vonatkozásához (hírnév) kapcsolódó vagyoni érdekeket védő tényállás is („Hitelveszélyeztetés” – 824. §). Ebből is látható, hogy a BGB deliktuális kárfelelősségi rendszere az eredeti koncepció szerint csak a vagyoni érdekek védelmére volt kialakítva (vö. 1.3.1.).

B) A személyiség belső vonatkozásaihoz kapcsolódó eszmei érdekek védelmének rendszeridegensége abból fakad, hogy – eltérően a személyiség külső vonatkozásaitól – ezek tartalma és terjedelme nem határozható meg általános érvénnyel, így nem tűnt lehetségesnek egy általános személyiségi jog elismerése. Ehhez arra lenne szükség, hogy a jog tartalmának és terjedelmének meghatározásánál a jogba való beavatkozáshoz fűződő érdekeknél (amelyek a jogellenességet kizáró okok) ne csupán a jogilag elismert érdekeket, hanem valóban minden jogos érdeket figyelembe vegyenek. Ez azonban lehetetlen, így ehhez a szembenálló érdekek esetenkénti mérlegelése szükséges, enélkül ugyanis lehetetlen állást foglalni a beavatkozás jogellenességének kérdésében. Az esetenkénti mérlegelés szükségessége azonban épp az abszolút lényegének mond ellent. A Birodalmi Törvényszék ezt az álláspontját – amely mind a mai napig az általános személyiségi jog elméleti alapját képezi – az ún. gyakorolt ipari tevékenységhez való jog elismerése kapcsán fejtette ki, amelyet azért tartott lehetségesnek, mert a gyakorolt ipari tevékenység nem csupán a személyiség belső vonatkozásainak forrását képező szabad akarat pusztá megnyilvánulása, hanem több: annak „tárgyilagos megtestesülése”, így tartalma és terjedelme pontosan meghatározható (vö. 1.4.). A II. világháborút követően kialakult társadalmi környezet közepette szükségessé vált, hogy a Szövetségi Törvényszék *túllépjen* az általános személyiségi jog koncepciójának rendszeridegenségén, és utat nyisson a személyiség belső vonatkozásaihoz kapcsolódó eszmei érdekek védelme előtt (vö. 2.2.2.).

C) A német *magánjog rendszerében elhelyezve* az általános személyiségi jogon alapuló személyiségvédelem a *deliktuális kárfelelősségi jog részeként* jelenik meg (vö. 2.3.1.). Az általános személyiségi jog specifikuma abban rejlik, hogy a tartalmát és terjedelmét csak a konkrét esetben szembenálló érdekek mérlegelése alapján lehet meghatározni, tehát a jogellenes megsértése kérdésében is csak esetenként lehet állást foglalni. Az általános személyiségi jogot így kazuisztika jellemzi, a bírói gyakorlat formálja. A hírnév és becsületvédelem (mint eszmei érdekek) az általános személyiségi jog szelvényjogaként jelenik meg, amelynek különösen a beavatkozó (potenciális jogsértő) véleménynyilvánításhoz és sajtószabadsághoz fűződő alapjogi védelmet élvező érdeke szab gátat (vö. 3.2.). További problematikus kérdések ebben a körben a beavatkozás általi érintettség, a kollektív sérelem, valamint a beavatkozás jogellenességét kizáró kontextusok meghatározása (vö. 3.3.).

D) A német jogban is megtalálhatóak azok a jogvédelmi eszközök, amelyek a magyar magánjogban ismertek. A jogvédelmi eszközöknek csak egy része gyökerezik a BGB rendszerében. A dogmatikai háttérre, valamint a hírnév- és becsületvédelemben betöltött szerepére figyelemmel a nem vagyoni kártérítés, illetve az eltiltásra és abbahagyásra irányuló igények érdemelnek kiemeltet. A német magánjogi gondolkodás a mai napig küzd a személyiség belső vonatkozásához kapcsolódó eszmei érdekek sérelme esetén alkalmazható nem vagyoni kártérítés intézményével, amely abból is látszik, hogy ennek magánjogi normatív alapját a BGB kötelmi jogi ré-

szének 2002-ben hatályba lépett átfogó módosítása sem teremtette meg (vö. 2.4.2.). Az eltiltási és visszavonásra kötelezésre irányuló igényt a bírói gyakorlat elsősorban a BGB dologi jogi részében található normák analógiája útján biztosítja. A hírnév és becsületsértéseknél külön nehézséget jelent az igény megfelelően pontos előterjesztése (vö. 3.4.).

E) A bírói gyakorlat jól tükrözi az általános személyiségi jog tanának időtállóságát és alkalmazhatóságát arra, hogy az újabb társadalmi és technikai kihívások esetén is *megfelelő megoldással* szolgáljon. Mindez a magánjogi személyiségvédelem kialakult stabil dogmatikai alapjaira vezethető vissza. Ennek központjában az általános személyiségi jog által védett eszmei érdekekbe történő *beavatkozás jogellenességének vizsgálata* áll. A bíróság a *jogellenesség határvonalát* a konkrét esetben szembenálló érdekek mérlegelése alapján állapítja meg (vö. 5.).

A polgári perek nyilvánossága

HORVÁTH E. ÍRISZ*

1. Bevezetés

Napjainkban, mikor valamilyen elektronikus eszközt (asztali vagy hordozható számítógép, táblagép, e-könyv, mobiltelefon, televízió, játékkonzol) bekapcsolva és az internetre csatlakozva az egész „világ” elérhetővé válik, tízezer kilométereket tudunk akár a másodperc töredéke alatt „utazni”, embertársainkkal, rokonainkkal beszélgetni, egymásnak fényképeket, videókat mutatni vagy éppen a munkavégzésünkhöz szükséges vagy érdeklődésünknek megfelelő felvilágosításhoz, tájékoztatáshoz jutni, és ezáltal szinte mindenről naprakész információ birtokába kerülhetünk, elvárható, hogy ugyanilyen aktuális és friss információkat szerezhessünk a bíróságok igazságszolgáltatási tevékenysége kapcsán is. Ez egyrészt vonatkozhat magára az eljárási rendekre, az eljárási szabályokra, de akár egy-egy konkrét ügy állására vagy éppen az abban hozott határozatra. Ennek alapvető feltétele a nyilvánosság biztosítása: ez azonban nem lehet öncélú, hanem a peres felek érdekeit kell szolgálja. „Az ítékezés nyilvánosságához való jog címzettje ugyanis – mind jogtörténeti, mind dogmatikai szempontból – a peres fél, akinek jogi érdeke fűződik ahhoz, hogy jogvitájában a bíróság a nyilvánosság kontrollja mellett tisztességes eljárásban járjon el. Azaz, nem a nyilvánosságnak van joga a fél ügyében döntő bíróságot ellenőrizni, hanem a félnek van joga ahhoz, hogy az ő ügyében döntő bíróságot a nyilvánosság kontrollja alá vesse.”¹ A nyilvánosság révén ugyanakkor – az ellenőrizhetőség mellett – biztosítható a bírói pártatlanság és nem utolsósorban alkalmas arra is, hogy a társadalomnak az igazságszolgáltatásról, a bíróságokról kialakult képét, véleményét, végső soron pedig az abba vetett bizalmát befolyásolja.² Mindezek mellett azonban a perekben, konkrétan a polgári peres eljárásokban – ugyanúgy, ahogy az élet szinte bármely területén – szükség van a személyiség védelmére is. Ezért a jogalkotó és a jogalkalmazó szervezetek különösen nagy a felelőssége a nyilvánosság és a személyiségi jogok, illetőleg az adat- és titokvédelem közötti kényes egyensúly megteremtése kapcsán, hiszen a modern ember „információéhsége” mellett a bíróságok eljárása feletti társa-

* Egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi kar. E-mail: irisz@jak.ppke.hu. A tanulmány az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja által indított, „Az ember a Polgári Törvénykönyvben és a médiajogban – a személyiség és jogi védelme” című kutatás keretében készült.

¹ T/5590. számú törvényjavaslat a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról. <http://www.parlament.hu/irom38/05590/05590.pdf> 46–47.

² Vö. *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága, különös tekintettel a bírósági határozatok nyilvánosságára*. Eötvös Károly Intézet, 2009. Forrás: http://ekint.org/ekint_files/File/tanulmányok/bhgy/birosagok_nyilvanossaga_2009_0909_vegleges.pdf 9–11.; *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága, különös tekintettel a bírósági tárgyalások nyilvánosságára*. Eötvös Károly Intézet, 2010. Forrás: http://www.ekint.org/ekint_files/File/tanulmányok/a_targyalasok_nyilvanossaga.pdf 8.

dalmi kontroll megvalósulásának szinte elengedhetetlen feltétele a nyilvánosság, melyet azonban a személyiségi jogok védelme érdekében korlátozni lehet (és bizonyos esetekben kell is).

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa, illetőleg elemezze a nyilvánosság érvényesülését a polgári peres eljárásokban a nemzetközi jogi és hazai jogszabályok, valamint a vonatkozó bírósági gyakorlat tükrében, továbbá feltárja a személyiség védelmének eljárásjogi garanciáit a nyilvánosság követelményével összefüggésben.

2. A tárgyalások nyilvánossága

2.1. A tárgyalások nyilvánosságának követelménye a nemzetközi jogi dokumentumok alapján

A tárgyalások nyilvánosságának követelménye, mint a tisztességes eljárás egyik sarkköve több nemzetközi jogi dokumentumban is említésre került – így az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezményben, illetve az Európai unió Alapjogi Chartájában, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában is.

A Rómában, 1950. november 4-én kelt, az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezmény (a továbbiakban: Emberi Jogi Egyezmény) 6. cikkének (1) bekezdése a tisztességes tárgyaláshoz való jog körében, annak garanciájaként rögzíti azon jogot, hogy mindenki ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában. A korlátozás nélküli nyilvánosság alapvető emberi jogként való rögzítése nyilvánvalóan nagy hátrányokkal is járhat, ezért a (2) bekezdés a bíróságok mérlegelési jogkörébe utalta annak eldöntését, hogy megtiltsa a sajtónak és a közönségnek az egész tárgyalás vagy annak csak egy része vonatkozásában a belépést az erkölcsök, a közrend, a nemzetbiztonság érdekében, ha ez feltétlenül szükséges a kiskorúak érdekei, a felek magánéletének védelme, illetőleg egyéb olyan különleges körülmény fennállása okán, mely az igazságszolgáltatás érdekeit veszélyeztetné.

Az Emberi Jogi Egyezményben rögzített alapjogok biztosítására és érvényesítésére strasbourgi székhellyel létrehozott Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) előtt 1950-ben történt létrehozása óta számtalan eljárás indult a részes államok, illetőleg azok bíróságainak 6. cikkbe ütköző intézkedései, így a nyilvános tárgyalás követelményének megsértése miatt is. Ennek révén az elmúlt több mint hatvan év alatt viszonylag jól kikristályosodhatott, hogy pontosan mit is jelent a tárgyalás nyilvánossága, illetőleg annak megsértése.³

A Bíróság előtt több olyan alkalommal is (sikeresen) hivatkoztak a nyilvánosság követelményének megsértésére, mikor ténylegesen lehetőséget sem adtak a nyilvánosság mellett zajló

³ Ld. részletesen GRÁD András – WELLER Mónika: *A strasbourgi emberi jogi bíróságról és a bírósági eljárásról*. Negyedik, bővített kiadás. Budapest, HVG-ORAC, 2011. 309–317.

tárgyalásra.⁴ Ezek közül kiemelkedik, amikor a Bíróság egyetlen szavazattal⁵ döntötte el Mehmet Göç ügyében – aki a 48 óráig tartó jogellenes fogvatartása okán járó kártalanítás miatt indított eljárás kapcsán kifogásolta, hogy nem tartottak egyetlen nyilvános tárgyalást sem –, hogy nem merült fel olyan körülmény, ami indokolta volna a nyilvánosság kizárását.⁶ A Bíróság a jogsértést ehhez képest viszonylag egyszerűen állapította meg a Franz Osinger által indított eljárásban, mely azon okból került elé, hogy az Ausztriában folyó öröklési vitában a bíróság egyetlen alkalommal sem tartott nyilvános tárgyalást. Az osztrák kormány a nyilvánosság kapcsán – paradox módon – éppen a felek személyiségi jogaira hivatkozott.⁷ A személyiségi jogokra való hivatkozás egyébként viszonylag gyakori a Bíróság előtt a tárgyalás nyilvánosságának megsértése kapcsán, így például Horvátországban a nagy sajtónyilvánosságot kapott Krunislav Olujić ügyében, aki a Horvát Legfelső Bíróság bírájaként és elnökeként az ellene folytatott fegyelmi eljárásban az általa állított, ellene irányuló politikai üldöztetés igazolására maga kérte a nyilvános tárgyalás tartását, a horvát kormány pedig éppen az ő személyiségi jogaira, illetve a bíróság tekintélyének megőrzésére hivatkozással érvelt a Bíróság előtt a nyilvánosság kizárására: sikertelenül...⁸

A nyilvánosság kapcsán azonban a Bíróság több ítéletében is rávilágított arra, hogy annak nem feltétlenül kell kiterjednie mind az első fokú, mind pedig a jogorvoslati eljárásokra: ha ugyanis a fellebbviteli bíróság nem jogosult bizonyítást lefolytatni, hanem csak revíziós jogkörben jár el – azaz a megtámadott határozatot csak jogkérdésben bírálhatja felül – nem minősül az Emberi Jogi Egyezmény 6. cikke megsértésének, ha a jogorvoslati eljárásban a bíróság a nyilvánosság kizárásával jár el, az érdemi felülbírálat esetében azonban nem lehet eltekinteni a nyilvánosságtól.⁹ Ugyanez igaz a kasszációs jogkörben eljáró fellebbviteli bíróságok esetében is: nincs jelentősége annak, hogy később a jogorvoslati eljárásban tart-e az eljáró bíróság nyilvános tárgyalást, ahol nincs lehetőség a meghozott határozat érdemi felülvizsgálatára.¹⁰ Kivételt képeznek azonban e körben azon bírósági eljárások, melyek esetében nem bírói fórum, hanem

⁴ Pl. *Le Compte, Van Leuven, De Meyere v. Belgium*, no. 6878/75; 7238/75, 1982. október 18-ai ítélet; *Muyldermans v. Belgium*, no. 12217/86, 1991. október 23-ai ítélet; *Diennet v. France*, no. 18160/91, 1995. szeptember 26-ai ítélet; *Gautrin and Others v. France*, no. 21257/93, 21258/93, 21259/93, 21260/93, 1998. május 20-ai ítélet; *Exel v. The Czech Republic*, no. 48962/99, 2005. július 5-ei ítélet; *Tanyar and Küçükergin v. Turkey*, no. 74242/01, 2006. december 5-ei ítélet.

⁵ 9:8 volt a szavazás aránya.

⁶ *Göç v. Turkey*, no. 36590/97, 2002. július 11-ei ítélet.

⁷ *Osinger v. Austria*, no. 54645/00, 2005. március 24-ei ítélet.

⁸ *Olujić v. Croatia*, no. 22330/05, 2009. február 5-ei ítélet.

⁹ *Axen v. Germany*, no. 8273/78, 1983. december 8-ai ítélet; *Pretto and others v. Italy*, no. 7984/77, 1983. december 8-ai ítélet; *Sutter v. Switzerland*, no. 8209/78, 1984. február 22-ei ítélet; *Ekkbatani v. Sweden*, no. 10563/83, 1988. május 26-ai ítélet; *Fejde v. Sweden*, no. 12631/87, 1991. október 29-ei ítélet; *Jan-Ake Andersson v. Sweden*, no. 11274/84, 1991. október 29-ei ítélet; *Helmers v. Sweden*, no. 11826/85, 1991. november 29-ei ítélet; *Botten v. Norway*, no. 16206/90, 1996. február 19-ei ítélet; *Constantinescu v. Romania*, no. 28871/95, 2000. június 27-ei ítélet; *Döry v. Sweden*, no. 28394/95, 2002. november 12-ei ítélet; *Salomonsson v. Sweden*, no. 38978/97, 2002. november 12-ei ítélet; *Lundevall v. Sweden*, no. 38629/97, 2002. november 12-ei ítélet; *Hoppe v. Germany*, no. 28422/95, 2002. december 5-ei ítélet; *Csikós v. Hungary*, no. 37251/04, 2006. december 5-ei ítélet; *Bazo González v. Spain*, no. 30643/04, 2009. március 16-ai ítélet.

¹⁰ *Vö. Albert and Le Compte v. Belgium*, no. 7299/75, 7496/76, 1983. február 10-ei ítélet.

valamely államigazgatási szerv jár első, illetőleg másodfokon: ezekben az ügyekben a nyilvánosság követelményének a bírósági eljárásban kell érvényesülnie, függetlenül a bíróság döntési jogkörétől, azonban a per tárgyának jellege adott esetben megengedheti a nyilvános tárgyalás tartásának mellőzését, melynek feltétele a tisztességesség elvének maradéktalan érvényesülése.¹¹

Nyilvánvaló azonban, hogy a nyilvánosság követelménye nem érvényesülhet korlátlanul. A nyilvánosság korlátozásának legegyszerűbb módja az Emberi Jogok Európai Egyezményében részes államok részéről az, ha a ratifikációval egyidejűleg érvényes fenntartást fűznek az Egyezményhez, ennek azonban feltétele az, hogy az adott jogterületet nem szabályozzák újra.¹² A nyilvánosság korlátozását azonban bizonyos speciális esetekben elfogadhatónak találta a Bíróság, így például az Allan Jacobsson által indított eljárásában kimondta a Bíróság, hogy egyes különleges esetekben mentesülnek a nemzeti bíróságok a nyilvános tárgyalás tartásának kötelezettsége alól akkor is, ha ugyan azt egyetlen fórumon bírálják el, viszont a vizsgálható, illetőleg felülvizsgálható körülmények olyan szűkek, hogy nem indokolt a nyilvánosság biztosítása.¹³ A biztonság érdekében pedig a börtönökben tartott tárgyalások kapcsán találta megengedhetőnek a nyilvánosság kizárását a bíróság az Alakram Alakbar oglu Hummatov által Azerbajdzsán ellen indított eljárásában.¹⁴

A nyilvánosság kapcsán talán a legtöbbet emlegetett ügy a Rolf Gustafson által Svédországgal szemben kezdeményezett eljárás a Bíróság előtt az ellene folytatott büntetőeljárásban a tisztességes eljárás, illetőleg a nyilvánosság elvének megsértésére hivatkozással.¹⁵ Az ügyben a Bíróság általános érvénnyel kimondta, hogy a tárgyalás tartásának a bíróság diszkrecionális jogkörébe való utalása nem sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményét. Így, ha az eljárásban résztvevő fél nem kérelmezi a nyilvános tárgyalás tartását, függetlenül attól, hogy a hasonló ügyekben szoktak-e tárgyalást tartani, úgy tekintendő, hogy nem merítette ki a hazai jogorvoslati lehetőségeket: ennek megfelelően pedig nem jogosult a Bírósághoz fordulni. Tehát a nyilvános tárgyalás tartásának lehetőségéről hallgatólagos módon is lehetséges lemondani, ennek két feltételeként került azonban kiemelésre, hogy a lemondásnak minden eljárási szereplő vonatkozásában egyértelműnek kell lennie és az nem sérthet közérdeket.¹⁶ Megvalósul azonban a nyilvánosság követelményének megsértése, ha a bíróság tart ugyan tárgyalást, az azonban nem

¹¹ Vö. *Fredin v. Sweden* (No. 2.), no. 18928/91, 1994. február 23-ai ítélet; *Malhous v. The Czech Republic*, no. 33071/96, 2001. július 12-ai ítélet; *Baková v. Slovakia*, no. 47227/99, 2002. november 12-ai ítélet; *Schelling v. Austria*, no. 55193/00, 2005. november 10-ai ítélet; *Hellborg v. Sweden*, no. 47473/99, 2006. február 28-ai ítélet; *Pirinen v. Finland*, no. 32447/02, 2006. május 16-ai ítélet; *Stojakovic v. Austria*, no. 30003/02, 2006. november 9-ai ítélet; *Jussila v. Finland*, no. 73053/01, 2006. november 23-ai ítélet; *Vilho Eskelinen and Others v. Finland*, no. 63235/00, 2007. április 19-ai ítélet; *Koottummel v. Austria*, no. 49616/06, 2009. december 10-ai ítélet.

¹² Vö. *Stallinger and Kuso v. Austria*, no. 14696/89, 14697/89, 1997. április 23-ai ítélet; *Pauger v. Austria*, no. 16717/90, 1997. május 28-ai ítélet; *Werner v. Austria*, no. 21835/93, 1997. november 24-ai ítélet; *Helle v. Finland*, no. 20772/92, 1997. december 19-ai ítélet; *Ernst and Anna Lughofer v. Austria*, no. 22811/93, 1999. november 30-ai ítélet.

¹³ *Allan Jacobsson v. Sweden*, no. 16970/90, 1990. július 21-ai ítélet.

¹⁴ *Hummatov v. Azerbaijan*, no. 9852/03, 13413/04, 2008. február 29-ai ítélet.

¹⁵ *Rolf Gustafson v. Sweden*, no. 23196/94, 1997. július 1-jei ítélet.

¹⁶ Vö. *Zumtobel v. Austria*, no. 12235/86, 1993. szeptember 21-ai ítélet; *Alatulkkila and Others v. Finland*, no. 33538/96, 2005. július 28-ai ítélet; *Schlumpf v. Switzerland*, no. 29002/06, 2009. január 8-án hozott ítélet.

tekinthető nyilvánosnak, mert tulajdonképpen nem más, mint az ügyben érintett fél (felek) személyes meghallgatása: Zlatica és Luca Moser ügyében a Bíróság ennek kapcsán marasztalta el Ausztriát.¹⁷

A tárgyalás nyilvánosságának sérelmét állapította meg akkor is a Bíróság, mikor Yevgeniy Vladimirovich Yakovlev számára az orosz bíróságok előtt folyó polgári eljárásban ugyan tartottak nyilvános tárgyalást, azonban arról olyan késői időpontban értesítették a feleket, hogy azon semmiképpen sem tudtak részt venni,¹⁸ illetőleg amikor a Natálijja Andrejeva ügyében tartott nyilvános tárgyalást a kitűzött időpont előtt tartotta meg a lett bíróság.¹⁹ Az ilyen esetekben a Bíróság szerint még akkor is fennáll a jogsértés, ha az adott személy részvétele nem kötelező a tárgyaláson.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikkében, a tárgyalás nyilvánossága körében rögzítették, hogy az ítéleteket nyilvánosan kell kihirdetni. A tárgyalás nyilvánosságával ellentétben ez a jog általában nem korlátozható:²⁰ még a nyilvánosság kizárása mellett tartott tárgyalások esetében is nyilvános az ítélethirdetés, azonban ez a kötelezettsége a bíróságoknak csak az ítélet rendelkező része és az indokolás lényege vonatkozásában áll fenn, így nem terjed ki a teljes, részletes indoklásra.²¹ A Bíróság ez idáig egyetlen esetben mondta ki annak lehetőségét, hogy az ítélet nyilvános kihirdetése elmaradjon: a B. és P. által indított gyermekelhelyezési perben a gyermek érdekeire tekintettel nem marasztalta el az Egyesült Királyságot a nyilvánosságának az ítélethirdetésről való kizárása miatt.²² A nyilvánosság biztosítása nyilvánvalóan a társadalmi kontroll lehetőségét hivatott szolgálni: a Bíróság megítélése szerint azonban erre nincs szükség, ha az eljáró bíróság a fellebbezés megengedhetősége körében hoz döntést, valamint akkor sem, ha kasszációs jogkörében eljárva a megtámadott határozatot hatályon kívül helyezi és az alsóbb szintű bíróságot új eljárásra kötelezi.²³

A nyilvános ítélethirdetés kapcsán Salvatore Lamanna indított eljárást a Bíróság előtt, amely megállapította, hogy a társadalmi kontroll biztosított abban az esetben is, ha az ítéletet az első fokú bíróság nem, de a másodfokú bíróság nyilvánosan hirdette ki.²⁴

Bár az Emberi Jogok Európai Egyezménye és az annak kapcsán kialakult bírósági gyakorlat a nemzetközi jog részét képezi, nyilvánvalóan nem tekinthető európai közösségi jogforrásnak, azonban vitathatatlanul nagy hatással bírt és bír ma is az Európai Unió tagállamainak jogrendjében is. Ennek alapján nem meglepő, hogy tulajdonképpen az Európai Uniót létrehozó szerződés a 6. (F) cikk (2) bekezdésével a szerződések urai már a közösségi jog részévé tették az emberi jogokat, mikor rögzítették, hogy „az Unió a közösségi jog általános elveiként tartja tiszteletben az alapvető jogokat, ahogyan azokat az emberi jogok és alapvető szabadságok védelmé-

¹⁷ *Moser v. Austria*, no. 12643/02, 2006. szeptember 21-ei ítélet.

¹⁸ *Yakovlev v. Russia*, no. 72701/01, 2005. március 15-ei ítélet.

¹⁹ *Andrejeva v. Latvia*, no. 55707/00, 2009. február 18-ai ítélet.

²⁰ Vö. *Werner v. Austria*, no. 21835/93, 1997. november 24-ei ítélet; *Moser v. Austria*, no. 12643/02, 2006. szeptember 21-ei ítélet; *Ryakib Biryukov v. Russia*, no. 14810/02, 2008. július 7-ei ítélet.

²¹ GRÁD–WELLER i. m. (3. lj.) 317.

²² *B. and P. v. The United Kingdom*, no. 36337/97, 35974/97, 2001. április 24-ei ítélet.

²³ Vö. *Pretto and Others v. Italy*, no. 7984/77, 1983. december 8-ai ítélet.

²⁴ *Lamanna v. Austria*, no. 28923/95, 2001. október 10-ei ítélet.

ról szóló 1950. november 4-én Rómában aláírt Európai Egyezmény biztosítja, továbbá ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományából erednek.” Ezen túllépve az Amszterdami Szerződés 7. cikkével már negatív jogkövetkezmenyt is kilátásba helyezett a jogsértő tagállamokkal szemben, mikor lehetővé tette, hogy felfüggeszék az emberi jogokat sértő államok tagságból fakadó jogait. Mindezek után nem maradhatott el az emberi jogok közösségi alapjogként való deklarálása. Ez az Alapvető Jogok Európai Chartájának (a továbbiakban: Charta) kidolgozásával és elfogadásával valósult meg a 2000 decemberében tartott Nizzai csúcstalálkozón.²⁵

A Charta VI. címe alatt találhatóak az igazságszolgáltatással kapcsolatos jogok, melynek körében az első, azaz a 47. cikk rögzíti a hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jogot. A tisztességes eljárás részeként itt is megjelenik a nyilvánosság követelménye, mely alatt e körben a társadalmi nyilvánosságot kell érteni. Ez azonban nem korlátlan jog: a titokvédelem, a közérdek, a fiatalkorúak jogainak védelme, valamint a személyiségi jog szabhat gátat a teljes körű nyilvánosságnak.²⁶ A Charta – tekintettel uniós jogforrási jellegére – közvetlenül hivatkozható a tagállami bíróságok előtt, ezért megsértése esetén a nemzeti bíróságok jogosultak eljárni, kivéve, ha valamely tagállam mulasztását a Bizottság tagállami kötelezettségzegési eljárásban orvosolja. Ilyen kötelezettségzegési eljárásra azonban ez idáig még nem került sor egyetlen tagállammal szemben sem a bírósági tárgyalások nyilvánossága követelményének megsértésére hivatkozással: ez feltehetőleg az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlatának köszönhető, amely – a fent kifejtettek alapján is – egy viszonylag következetes, jól meghatározható fogalmát, illetőleg rendszerét dolgozta ki a bírósági tárgyalások nyilvánosságának.

A tárgyalások nyilvánosságát biztosító nemzetközi közjogi dokumentum az Emberi Jogok Európai Egyezménye mellet még az ENSZ Közgyűlése által 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: Egyezségokmány), melyet Magyarországon az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel hirdettek ki. Ez a 14. cikkében biztosítja minden ember azon jogát, hogy pártatlan bíróság általi tisztességes és nyilvános tárgyalásban legyen része. Az Egyezségokmány megsértése esetén az Emberi Jogi Bizottság volt jogosult eljárni, 2006. március 15-étől pedig az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa hatáskörébe került a részes államok által elkövetett jogsértések miatt előterjesztett panaszok megvizsgálása:²⁷ ennek joggyakorlata azonban meglehetősen csekély a tárgyalások nyilvánossága kapcsán, hiszen e téren általában az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordulnak azok, akik úgy érzik, hogy a nyilvános tárgyaláshoz fűződő jogaikban megsértették őket.

2.2. A tárgyalások nyilvánossága Hazánkban

A nyilvánosság elve a XIX. század második felében nyert igazán teret a magyar polgári igazságszolgáltatás területén, mikor a zárt ajtók mögötti tárgyalás és az írásbeliség a reformkor után

²⁵ ÁRVA Zsuzsanna: Az igazságszolgáltatással kapcsolatos jogok az európai közösségi jogban. *Jogelméleti Szemle*, 2005/3. http://jesz.ajk.elte.hu/arva23.html#_ftn4

²⁶ Vö. uo.

²⁷ L. részletesen LAKATOS István: Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa – Vágyak és realitások. *Fundamentum*, 2007/1. 95–96.

végleg tarthatatlanná vált, hiszen az igazságszolgáltatás céljaival az ilyen típusú eljárások egyre kevésbé voltak összeegyeztethetőek.²⁸

A szóbeli és nyilvános eljárás meghonosodásával a magyar polgári eljárásjog történetében egy új fejezet nyílt meg: ezen a jelenleg hatályos Pp. elfogadásakor sem változtattak, így a nyilvánosság elve lassan több mint másfél évszázados múltra tekint vissza hazánkban, melynek megfelelően a felek közötti jogvitát a bíróság – néhány kivételtől eltekintve – nyilvános tárgyaláson kell, hogy elbírálja. [Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bek.; Pp. 5. § (1) bek.] A nyilvánosság lényegében a tárgyaláson jelenlévő hallgatóságot érinti, ugyanis a polgári per szereplőinek, így a bírónak, a feleknek, beavatkozóknak, tanúknak, szakértőknek a jelenléte nem zárható ki. A hallgatóság alatt azonban két, egymástól viszonylag elhatárolható kört kell érteni: egyrészt azokat, akik valamilyen okból érdeklődnek a per iránt (pl. közvetetten érintettek, rokonok, ügyvédjelöltek, joghallgatók, illetőleg a jogtudomány és a társszaktmák képviselői), másrészt pedig a sajtó képviselőit.²⁹ Nyilvánvalóan mindkét személyi kör információt kíván szerezni a per-ről, de ezen információszerezés oka és célja élesen elkülönül. Fontos azonban leszögezni, hogy a hallgatóság jelenléte csak jog és nem kötelezettség, azaz a tárgyalás nyilvánossága esetén nem elengedhetetlen feltétel, hogy a tárgyaláson valóban jelen is legyen hallgatóság.³⁰

Könnyen belátható, hogy a nyilvánosság elvének korlátlan érvényesülése bizonyos esetekben sokkal több kárral, mint haszonnal járna, ezért lehetőség van a nyilvánosságot kizárni.³¹ Ezt az Alkotmánybíróság is megerősítette több határozatával.³² A nyilvánosság kizárása a Polgári perrendtartás alapján lényegében négy területen, négy érdek vonatkozásában érhető tetten. Így a nyilvánosság kizárását indokolhatja az adatvédelem, a titokvédelem, a közérköls védelme, valamint valamely perbeli szereplő védelme. Az adatvédelem okán zárt tárgyalást rendel el a bíróság a minősített adat védelme érdekében.³³ A titokvédelem körében az üzleti titok vagy külön törvényben meghatározott más titok megőrzése érdekében kerül sor a nyilvánosság kizárására: erről a bíróság hivatalból dönt. A közérköls védelme, mint ok, meglehetősen absztrakt, ennek megfelelően ennek megítélése és minősítése bírói mérlegelés tárgya. A perbeli szereplők védelme érdekében a jogalkotó három esetet nevesített, melyek a nyilvánosság kizárására alapot adhatnak, így a kiskorú védelme, a tanúvédelem, illetőleg az ügyfél kérelme alapján, ha az a fél személyiségi jogainak védelme érdekében indokolt: míg az első két esetben a bíróság hivatalból dönt a nyilvánosság kizárásáról, a félnek személyiségi jogainak védelme érdekében kérnie kell a nyilvánosság kizárását a bíróságtól.

²⁸ HERCZEGH Mihály: *Magyar polgári törvénykezési rendtartás*. Ötödik átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin Társulat, 1896. 19.

²⁹ Az igazságszolgáltatás nyilvánossága, különös tekintettel a bírósági tárgyalások nyilvánosságára. i. m. 8.

³⁰ HERCZEGH i. m. (28. lj.) 19–20.; GÁSPÁRDY László – HARSÁGI Viktória: *Alapvető elvek*. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest, HVG–ORAC, 2000. 21. pótlap. 31.

³¹ FABINYI Tihamér: *A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata*. I. kötet. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1931. 431.; TÉRFY Gyula: *Az új polgári perrendtartás*. 6-ik kiadás. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914. 309.

³² Vö. 58/1995. (IX. 15.) AB határozat, 20/2005. (V. 26.) AB határozat.

³³ A minősített adat védelméről szóló 2009. évi CLV. törvény a minősített adatokat nemzeti, illetve külföldi minősített adatként jelölik, illetőleg meghatározzák a minősítés szintjeit, valamint a minősítési eljárás részletes szabályait.

Az ügy jellegére tekintettel további esetekben is sor kerülhet a nyilvánosság kizárására, noha a fenti feltételek egyike sem áll fenn. Így a házassági perekben, az apasági és származás megállapítása iránti perekben, valamint a szülő felügyelettel kapcsolatos perekben ki lehet zárni a nyilvánosságot – erre az eljáró bíróság köteles figyelmeztetni a feleket. [Pp. 284. § (1) bek, 293. § (1) bek., 302. § (1) bek.] Külön rögzítették emellett a gondnoksági perek esetére, hogy a tárgyalásról a nyilvánosságot a felperes kérelmére is ki lehet zárni, ha az alperes személyiségi jogainak védelme érdekében ez indokolt. [Pp. 309. § (1) bek.] A nyilvánosság kizárása terjedelmét illetően a bíró mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy azt az egész tárgyalás vonatkozásában, avagy annak csak egy része kapcsán³⁴ rendeli el: e kérdésről végzéssel dönt, mely ellen külön fellebbezésnek nincs helye.

A nyilvánosságot biztosító általános rendelkezések a Polgári perrendtartásban elviekben tehát a korlátlan nyilvánosság felé mutatnak, ugyanis a bíróságon tartott tárgyalás mindenki számára biztosított lehetőség: a személyre, illetőleg az ügyre tekintet nélkül.³⁵ Ez a gyakorlatban azonban nyilvánvalóan nem tud teljes mértékben megvalósulni, hiszen a tárgyalóterem befogadóképessége is korlátozott. Ennek megfelelően a feltehetőleg nagyobb érdeklődésre számot tartó ügyekben gyakran feltüntetik előzetesen a hallgatóság maximális létszámát: ezt az interneten, az adott bíróság honlapján is közzéteszik. Ezekben az esetekben vagy előzetes regisztrációhoz kötik a tárgyaláson való részvételt vagy pedig az érkezés sorrendjében „engedik be” a tárgyalóterembe a megfelelő számú hallgatóságot: nyilvánvalóan mindkét alkalmazott módszer rejt magában hiányosságokat.³⁶ Ezen próbált enyhíteni az állampolgári jogok országgyűlési biztosának OBH 1439/2009. jelentése, mely újságírók, illetve magánszemélyek panaszai alapján foglalkozott a bírósági tárgyalások nyilvánosságával, különös tekintettel az előzetes regisztrációhoz kötött részvételi lehetőséggel. Szabó Máté országgyűlési biztos ennek kapcsán megállapította, hogy az előzetes regisztrációra a bíróságoknak nincsen felhatalmazásuk, és ez önkényes jogértelmezésre ad lehetőséget. Ezért az országgyűlési biztos javasolta az igazságügyi és rendészeti miniszternek, hogy kezdeményezze a bírósági tárgyalások nyilvánosságával, ezen belül a tárgyalótermi részvétellel, sajtórészvétellel kapcsolatos garanciák egységes, törvényi szintű szabályozásának kialakítását.

A nyilvánosság tényleges érvényesülésének biztosítása érdekében alapvető feltétel, hogy az egyes tárgyalások időpontjáról és helyszínéről bárki tudomást szerezhessen. Míg azonban a perbeli szereplőket a tárgyalásra idézik, addig a hallgatóságnak meglehetősen korlátozottak a lehetőségei ilyen tárgyú információk szerzésére. A bíróság kezelőirodáján lehetőség van a tárgyalások időpontja és helyszíne felől érdeklődni, ám ehhez általában szükséges az ügyszám megjelölése, ami a (leendő) hallgatóság tagjai előtt igen gyakran nem ismeretes. A bíróság épületében kifüggesztett tárgyalási jegyzék ellenben a hallgatóság segítségére lehet, ez azonban feltételezi a bíróságon való személyes megjelenést. A legnagyobb mértékben a bíróságok honlapján közzétett nyilvános tárgyalási jegyzék biztosíthatná a tárgyalások nyilvánosságának érvé-

³⁴ Pl. a fél vagy a tanú(k) meghallgatásának idejére.

³⁵ HERCZEGH i. m. (28. lj.) 19–20.

³⁶ KOVÁCS András: Adatvédelem, titokvédelem. In: GATTER László (szerk.): *A bírák nagy kézikönyve*. Budapest, CompLex, 2010. 491.

nyesülését – ez azonban a személyhez fűződő jogok megsértését rejti magában.³⁷ A magyar bíróságok gyakorlata e téren különböző:³⁸

Bíróság	Található-e tárgyalási jegyzék a bíróság honlapján?	A tárgyalási jegyzék tartalma	Megjegyzés
Kúria	nem	–	–
Debreceni Ítéltábla	igen	A tárgyalás dátuma, időpontja, ügyszám, ügyminőség, az első fokon eljáró bíróság megjelölése, tanács.	A tárgyalási jegyzék időrendi sorrendben tartalmazza a kitűzött tárgyalásokat.
Fővárosi Ítéltábla	nem	–	A bíróság honlapján feltüntetésre kerültek a „Közérdeklődésre számot tartó ügyek” részletes leírással.
Győri Ítéltábla	igen	A tárgyalás dátuma, időpontja, a tárgyalás helyszíne, az ügy tárgya, tanács.	A tárgyalási jegyzék az egy tanács előtt tárgyalt ügyek szerinti csoportosítást alkalmazza.
Pécsi Ítéltábla	nem	–	A „Sajtószoza” menüpont alatt a regisztrált felhasználók (újságírók) belépve talán értesülhetnek a sajtónyilvánosságra számot tartó ügyekről.
Szegedi Ítéltábla	igen	A tárgyalás dátuma, időpontja, a tárgyalás helyszíne, az ügy tárgya és részletes leírása, eljárás.	A „Sajtó” menüpont alatt található „Jövő heti tárgyalási előzetes” alatt olvasható, azonban nyilvánvalóan csak a sajtónyilvánosságra számot tartó ügyek találhatóak meg itt.
Balassagyarmati Törvényszék	–	–	nem elérhető a honlap
Budapest Környéki Törvényszék	–	–	nincs saját honlap
Debreceni Törvényszék	nem	–	–

³⁷ Az igazságszolgáltatás nyilvánossága... i. m. (2. lj.) 8.

³⁸ Az adatfelvétel ideje: 2013. április 30.

Bíróság	Található-e tárgyalási jegyzék a bíróság honlapján?	A tárgyalási jegyzék tartalma	Megjegyzés
Egri Törvényszék	nem	–	A bíróság honlapján feltüntetésre kerültek a „Nagy számot tartó ügyek”, valamint a „Médianyilvánosságot kapott ügyek” részletes leírással.
Fővárosi Törvényszék	igen	–	A honlap a jelen tanulmány készítése idején karbantartás alatt állt.
Gyulai Törvényszék	–	–	nincs saját honlap
Győri Törvényszék	nem	–	–
Kaposvári Törvényszék	nem	–	A „Sajtószoba” menüpont alatt találhatóak meg a „Közérdeklődésre számot tartó ügyek” heti bontásban.
Kecskeméti Törvényszék	nem	–	A „Sajtóközlemények” menüpont alatt a „Tárgyalásra kerülő ügyek” részletes leírása olvasható: ezek feltehetőleg a közérdeklődésre számot tartó ügyek lehetnek.
Miskolci Törvényszék	nem	–	A „Tárgyalási jegyzék” menüpont alatt a feltehetőleg közérdeklődésre számot tartó ügyek kerültek heti bontásban feltüntetésre.
Nyíregyházi Törvényszék	nem	–	A „Sajtóközlemények” menüpont alatt találhatóak meg a következő héten tárgyalandó, általuk közérdeklődésre számot tartónak ítélt ügyek.
Pécsi Törvényszék	nem	–	A „Tárgyalások nyilvánossága” menüpont alatt a feltehetőleg közérdeklődésre számot tartó ügyek kerültek feltüntetésre.
Szegedi Törvényszék	nem	–	–
Szekszárdi Törvényszék	igen	A tárgyalás dátuma, időpontja, a tárgyalás helyszíne, az ügy tárgya, tanács.	Csak büntetőügyek kerültek feltüntetésre a bírósági honlapon található tárgyalási jegyzékben.

Bíróság	Található-e tárgyalási jegyzék a bíróság honlapján?	A tárgyalási jegyzék tartalma	Megjegyzés
Székesfehérvári Törvényszék	–	–	nincs saját honlap
Szolnoki Törvényszék	nem	–	–
Szombathelyi Törvényszék	nem	–	–
Tatabányai Törvényszék	nem	–	A bíróság honlapján feltüntetésre kerültek a „Közérdeklődésre számot tartó ügyek” részletes leírással.
Veszprémi Törvényszék	nem	–	A honlap tartalmazza a kitűzött tárgyalási napokat, azonban az ügyekre vonatkozóan semmiféle információ nem olvasható.
Zalaegerszegi Törvényszék	nem	–	A „Sajtószoba” menüpont alatt a regisztrált felhasználók (újságírók) belépve talán értesülhetnek a sajtónyilvánosságra számot tartó ügyekről.

A fenti táblázat alapján megállapítható, hogy a bírósági honlapok messze nem mutatnak egységes képet, így nem utalnak egy egységes rendszerre a tárgyalási jegyzékek nyilvánossága kapcsán. Ezt nyilvánvalóan az Országos Bírósági Hivatal is felismerte igazgatási-szervezési jogkörében. Ennek tükrében az Országos Bírósági Hivatal elnökének 8/2012. (IV. 25.) OBH utasítása a bíróságok és az Országos Bírósági Hivatal sajtótájékoztatási tevékenységéről, valamint a bíróságok központi honlapjának sajtószolgálatáról szóló szabályzat 4. § 4.b) pontja a bíróságok számára előírta a nyilvánosság tájékoztatását a következő héten tárgyalandó, közérdeklődésre számot tartónak ítélt ügyekről. Ezeket a tájékoztatásokat – ahogy az a fentiekből ki is derül – részint a bíróságok honlapjain találhatjuk meg, részint pedig egy egységes, összesített dokumentumban, melyet a bíróságok központi honlapjáról érhetünk el és tölthetünk le.³⁹ Ezek az „Összesített Tárgyalási Jegyzék” menüpont alatt letölthető „Heti Országos Tárgyalási Jegyzék” elnevezésű dokumentumok naponkénti bontásban tartalmazzák a feltehetőleg nagyobb közérdeklődésre számot tartó ügyeket: az ügyszám, a tárgyalás pontos időpontjának és az ügy hosszabb-rövidebb leírásával. Emellett minden ügy kapcsán megjelölik azt a személyt, illetve elérhetőségeit, akitől információ kérhető az ügy kapcsán. Az Országos Bírósági Hivatalnak a fent megjelölt utasítása mindenképpen üdvözlendő, azonban fontos lenne, hogy a bíróságok

³⁹ <http://www.birosag.hu/media/osszesített-targyalasi-jegyzek>

által megtartott minden tárgyalás alapvető adatait (a tárgyalás dátuma, időpontja, a tárgyalás helyszíne, az ügy tárgya, tanács) nyilvánosságra hozzák, hiszen a hallgatóság fentiekben elsőként megjelölt személyi köre (azaz nem a sajtó képviselői) nem feltétlenül a nagy közérdeklődésre számot tartó ügyek tárgyalásait szándékozik látogatni.

Egyes becslések szerint a médiában bemutatott híradók mintegy 40%-át teszi ki a bírósági ügyekről szóló tájékoztatás:⁴⁰ ahhoz, hogy ez a valóságnak megfelelő és az érdeklődők számára egyértelmű legyen, jogos igény fogalmazódik meg mind a média, mind az érdeklődők, s ugyanakkor talán az igazságszolgáltatás részéről is, hogy adott esetben a nyilvánosan tartott tárgyalásokról kép-, illetve hangfelvétel készülhessen. Ezen igény értelemszerűen csak a nyilvános tárgyalások esetében tekinthető jogosnak, hiszen a zárt tárgyalások esetében csak a jegyzőkönyvezés érdekében készíthető hangfelvétel. Mindezeknek megfelelően a Pp. 2008. július 1-jétől lehetővé teszi, hogy a polgári peres ügyekben tartott nyilvános tárgyalásokon – bíróság által meghatározott módon – kép-, illetve hangfelvételt készíthessenek engedély és időbeli korlát nélkül.⁴¹ E lehetőség természetesen a sajtó számára is nyitva áll: nyilvános tárgyalás esetén a bíróság tagjairól, a jegyzőkönyvvezetőről, valamint az ügyészről készíthetnek kép-, illetve hangfelvételt. Emellett az állami vagy helyi önkormányzati feladatot, valamint jogszabályban meghatározott egyéb közfeladatot ellátó, e feladatkörében eljáró személyről hozzájárulása nélkül is készíthető kép-, illetve hangfelvétel a törvény eltérő rendelkezése hiányában. A személyiségvédelem érdekében azonban a felek és egyéb perbeli szereplők, valamint ezek képviselőiről, a tanúról, a szakértőről, a tolmácsról, valamint a szemletárgy birtokosáról csak akkor készíthető hang-, illetve képfelvétel, ha e személyek ehhez kifejezetten hozzájárulnak. Erről szükség esetén az eljáró bíró tájékoztatja őket és a tájékoztatás, valamint az erre adott válasz a tárgyalási jegyzőkönyv részét kell, hogy képezze. [Pp. 134/A. § (1)–(3) bek.] Bár a Pp. megfogalmazása és címe alapján e rendelkezés a tárgyalásra vonatkozik, értelemszerűen megfelelően alkalmazni kell e szabályokat az ítélethirdetésre is: az ugyanis mindenképpen nyilvános, így elviekben semmi akadályja nem lehet annak, hogy a bírói ítélethirdetést – még zárt tárgyalás esetén is – akár élőben közvetítse a sajtó. Ez azonban nyilvánvalóan a bírák egyébként is nagy felelősségét tovább növeli.

A fenti szabályozás a gyakorlatban több nehézséget is okozhat, hiszen amellett, hogy a filmzés adott esetben a tárgyalás rendjét képes valamelyest megzavarni, az élő, a tárgyalással párhuzamos közvetítés akár az ügy érdemi elbírálására is kihatással lehet,⁴² hiszen alkalmas lehet a (későbbi) tanúk befolyásolására, ahogy arra a közelmúlt néhány nagyobb nyilvánosságot vonzó büntetőperében az eljáró bíróság felhívta a figyelmet és ennek okán tiltotta meg az élő közvetítést.⁴³ Általában a polgári pereket nem övezi olyan nagy figyelem a sajtó részéről, ennek ellenére e probléma felmerülhet és ezért orvosolandó a polgári bíróságok előtt indult perekben is.

⁴⁰ BAKA András: A bírósági tárgyalások nyilvánossága. *Magyar Jog*, 2010/7. 385.

⁴¹ A büntetőeljárásokban a kép- és hangfelvétel készítéséhez szükséges a tanács elnökének engedélye.

⁴² „A tárgyalóteremben fényképeznek, vakuk villognak, nagy ügyekben televíziós stábok forgatnak, az egyébként is zsúfolt tárgyalóteremben a kamerák mozognak, arra is volt példa, hogy a kamerával a bírói pulpitus előtt fekvő dolgozók, a tárgyalás kép- és hanganyaga a tárgyalással egyidejűleg felkerült az internetre.” BAKA i. m. (40. lj.) 385.

⁴³ Vö. Az igazságszolgáltatás nyilvánossága... i. m. (2. lj.) 22–23.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének részes államaként Magyarország 1999-ben módosította a Pp. nyilvánosságra vonatkozó szabályait. Korábban ugyanis lehetőség volt a személyi állapottal kapcsolatos perekben, hogy a fél az ítélethirdetés vonatkozásában is kérje a nyilvánosság kizárását, ez pedig nyilvánvalóan nem volt összeegyeztethető a strasbourgi Bíróság fentebb ismertetett joggyakorlatával, ezért ezt a rendelkezést eltávolították a Pp-ből. Így – eleget téve a nemzetközi jogi követelményeknek is – ha a bíróság ki is zárja a tárgyalásról a nyilvánosságot, a tárgyaláson hozott határozatokat akkor is nyilvánosan kell kihirdetni. [Pp. 5. § (3) bek.] Ennek kapcsán több szerző is rámutatott a szabályozás aggályosságára: a zárt tárgyalás elrendelésének alapjául szolgáló ok nyilvánvalóan a határozat kihirdetésekor is fenn fog állni, s emiatt a határozat rendelkező részének felolvasása és szóbeli indokolása során a bírónak különösen tekintettel kell lennie erre az okra és igyekeznie kell a felek jogait ezzel nem sérteni.⁴⁴

3. A polgári perek iratainak megtekintése

A nyilvánosság elvének teljes körű érvényesülése érdekében a tárgyalás nyilvánossága mellett lehetőséget kell biztosítani a perek iratainak megtekintésére. Ezt a lehetőséget természetesen azok számára mindenképpen biztosítani kell, akár eljárási szereplőkként, akár jogi érdekük okán érdekeltek a perben. A polgári perek iratainak – a határozatok tervezeteit és az esetleges különvéleményeket kivéve – megtekintésére és azokról másolat (kivonat) kérésére a felek, az ügyész és a perben részt vevő egyéb személyek, valamint azok képviselői jogosultak: erre a per bármely szakaszában sor kerülhet és nem szükséges hozzá engedély a bíróság részéről. Nem terjed ki ez a jogosultság azonban azokra a tárgyalási jegyzőkönyvekre, melyeket olyan tárgyalásokon vettek fel, amelyen a nyilvánosságot a minősített adat megőrzése céljából kizárták. A fenti személyi kör mellett felvilágosítás adható mindazoknak, akiknek az eljárás lefolytatásához, illetve annak eredményéhez jogi érdeke fűződik: ennek igazolása esetén az eljáró bíróság elnöke engedélyezi a per irataiba való betekintést, azokról másolat és kivonat készítését, illetőleg a szükséges felvilágosítás megadását. [Pp. 119.§ (1), (3) bek.] Ezen túlmenően – a nyilvánosság elvéből következően – azonban lehetőséget kell biztosítani a „nagy nyilvánosság” számára is, hogy egyes személyek akár saját maguk, akár a sajtó útján ismereteket szerezhessenek az egyes polgári perek irataiban foglaltakról: erre a hatályos szabályok között nem találunk rendelkezést, ám a Polgári perrendtartás VII. Fejezetében található, „Az iratok megtekintése; másolatok” cím alatti rendelkezésekből sajnálatos módon az következik, hogy erre nincs lehetőség.

⁴⁴ Vö. GÁSPÁRDY–HARSÁGI i. m. (30. lj.) 32.

4. A polgári ítéletek nyilvánossága – anonimizált ítéletek

A bíróságok működésének nyilvánossága, mint követelmény magában rejti tehát az ítélethirdek nyilvánosságát is. Ennek szinte egyenes következménye, hogy a bírósági ítéletek a későbbiekben is bizonyos fokú nyilvánosságot élvezzenek.⁴⁵ Ezért a jogalkotók rendelkezése szerint az ítéletről és az ítélettel szembeni perorvoslat során hozott, az alsóbb fokú bíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasító végzésről a per jogerős befejezését követő három hónap eltelté után a bíróságnak fizetendő oldalanként háromszáz forint, de határozatonként legfeljebb ötezer forint díj ellenében bárkinek anonimizált másolat adható. Az ügy megismerhetősége – ugyanakkor ezzel egyidőben a személyiségi jogok védelme – érdekében a határozatban szereplő természetes személyek azonosítását lehetővé tevő adatokat olyan módon kell törölni, hogy az ne járjon a megállapított tényállás sérelmével; egyebekben a határozatban szereplő egyes személyeket az eljárásban betöltött szerepüknek megfelelően kell megjelölni. [Pp. 119. § (7) bek.]

A bírói gyakorlat széles körű megismerhetősége okán 2007. július 1-jétől az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának, illetőleg most már az Országos Bírósági Hivatalnak törvényi kötelezettsége, hogy a bírósági határozatok vonatkozásában fenntartsion és működtessen egy internetes adatbázist is, ahol meghatározott ítéletek anonimizált formában, teljes terjedelemben elérhetőek. Ennek nyomán jött létre a Bírósági Határozatok Gyűjteménye elnevezésű adatbázis, mely a jogalkotók kívánságának eleget téve tartalmazza a Kúria jogegységi határozatait, elvi bírósági határozatait, elvi bírósági döntéseit és az általa az ügy érdemében hozott határozatokat, emellett az ítélőtáblák által az ügy érdemében hozott határozatokat, valamint a közigazgatási és munkaügyi bíróságok – ha a felülvizsgált közigazgatási határozatot egyfokú eljárásban hozták, és a bíróság határozata ellen nincs helye rendes jogorvoslatnak – által a közigazgatási perben az ügy érdemében hozott határozatokat. A fentiekén túl, a közzétett bírósági határozathoz kapcsolva, azzal egyidejűleg közzé kell tenni azon bírósági és más hatósági vagy egyéb szerv által hozott határozatnak a bíróság által anonimizált digitális másolatát is, amelyet a közzétett bírósági határozattal felülbíráltak vagy felülvizsgáltak. E rendelkezés a felsőbb szintű bíróságokra telepít kötelezettséget és azt sugallja, hogy az alacsonyabb szintű bíróságok nem bírnak közzétételi jogosultsággal. Ezt hivatott feloldani az a rendelkezés, miszerint bármely bíróság elnöke elrendelheti a bíróság által hozott más határozat közzétételét is [2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról, 163. §].

A határozatok közzétételét illetően a határozatokat hozó bíróságok elnökeit, valamint az Országos Bírósági Hivatal elnökét terheli kötelezettség. A közzétételre a jogalkotó határidőt állapított meg: a határozatot az azt meghozó bíróság elnökének a határozat írásba foglalásától számított harminc napon belül kell közzétennie úgy, hogy fel kell tüntetni a bíróság és a jogterület megnevezését, a határozat meghozatalának évét, valamint sorszámát, illetőleg ezzel egyidejűleg meg kell jelölni azokat a jogszabályhelyeket, amelyek alapján a bíróság a határozatot hozta. Az Országos Bírósági Hivatal feladata annak biztosítása, hogy a Bírósági Határozatok Gyűjteményében a határozatok szövegére és a megjelölt jogszabályhelyekre keresni lehessen

⁴⁵ KIRÁLY Lilla: Az információhoz való hozzáférés és a jogi segítségnyújtás kapcsolata a polgári perben. In: KENGYEL Miklós (szerk.): *Információ a polgári perben. Konferenciakötet a húsz éve elhunyt Dr. Farkas József egyetemi tanár emlékére*. Pécs – Budapest, Dialóg Campus, 2010. 63.

[2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról 163. §]. Ennek alapján ha felkeressük a bíróságok központi honlapjának (www.birosag.hu) az anonimizált határozatok adatbázisában való keresésre szolgáló felületét, azaz a Bírósági Határozatok Gyűjteményét,⁴⁶ a határozatok között válogathatunk a határozatot hozó bíróság szerint, a határozatot hozó kollégium szerint, a határozat által érintett jogterület szerint, a határozat fajtája szerint, a határozat meghozatalának éve szerint, a jogszabályhely szerint, de lehetőség van egy konkrét határozat megkeresésére a száma szerint is. Emellett a szabad szöveges keresés lehetősége is biztosított a felületen.⁴⁷

A Bírósági Határozatok Gyűjteményében jelenleg 157 bíróság határozatait találhatjuk meg, köztük természetesen szép számmal a polgári kollégiumok által hozott határozatokat is:

Bíróság	A Polgári Kollégium által anonimizált módon nyilvánosságra hozott határozatok száma ¹	Összes anonim módon nyilvánosságra hozott határozat száma ²
<i>Kúria</i>	6 285	14 183
Debreceni Ítéltábla	1 210	2 547
Fővárosi Ítéltábla	6 130	10 846
Győri Ítéltábla	1 105	2.190
Pécsi Ítéltábla	1 001	1 700
Szegedi Ítéltábla	1 455	1 940
<i>Ítéltáblák összesen</i>	<i>10 901</i>	<i>19 223</i>
Balassagyarmati Törvényszék	326	1 036
Budapest Környéki Törvényszék	1 905	3 290
Debreceni Törvényszék	768	1 354
Egri Törvényszék	413	1 301
Fővárosi Törvényszék	5 147	12 318
Gyulai Törvényszék	600	1 643
Győri Törvényszék	525	1 180
Kaposvári Törvényszék	738	1 687
Kecskeméti Törvényszék	873	2 691
Miskolci Törvényszék	703	1 772
Nyíregyházi Törvényszék	671	1 709
Pécsi Törvényszék	860	1 751
Szegedi Törvényszék	770	1 456
Szekszárdi Törvényszék	420	1 355

⁴⁶ <http://www.birosag.hu/ugyfelkapcsolati-portal/anonim-hatarozatok-tara>

⁴⁷ *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága...* i. m. (2. lj.) 8.

Bíróság	A Polgári Kollégium által anonimizált módon nyilvánosságra hozott határozatok száma ¹	Összes anonim módon nyilvánosságra hozott határozat száma ²
Székesfehérvári Törvényszék	646	984
Szolnoki Törvényszék	488	1 635
Szombathelyi Törvényszék	189	427
Tatabányai Törvényszék	440	1 231
Veszprémi Törvényszék	452	750
Zalaegerszegi Törvényszék	654	2 051
<i>Törvényszékek összesen</i>	<i>17 588</i>	<i>41 621</i>

¹ E szám tartalmazza a Polgári Kollégiumok által anonim módon nyilvánosságra hozott határozatokat a 2012. december 31-ei időpontig.

² E szám tartalmazza a Büntető, a Gazdasági, illetőleg a Közigazgatási és Munkaügyi Kollégiumok által anonim módon nyilvánosságra hozott határozatokat is a 2012. december 31-ei időpontig.

5. Zárszó

A polgári perek nyilvánossága, mint jog és egyszersmind követelmény igen fontos jogintézmény, hiszen ezáltal biztosítható az igazságszolgáltatás feletti társadalmi ellenőrzés, a pártatlan eljárás, a jogbiztonság és a jogegység, s mindemellett társadalomalakító és jogfejlesztő szereppel bír.⁴⁸ Ezért a nyilvánosságnak – a személyhez fűződő jogok sérelme nélkül – a lehető legnagyobb mértékben érvényesülnie kell: a per megindulásától egészen az ítélet megismerhetőségéig. Napjainkban azonban a nyilvánosság egészen mást jelent, mint akár tíz évvel korábban is: a modern információs technológia vívmányainak, illetve az internetnek köszönhetően az elmúlt néhány évben a jogalkotóknak és a jogalkalmazóknak újra kellett gondolniuk a nyilvánosság kérdését és a megváltozott körülményekhez kellett szabniuk a Polgári perrendtartás és a többi vonatkozó jogszabály rendelkezéseit. Ezen feladatuknak többé-kevésbé eleget téve azonban nem pihenhettek meg, hiszen a polgári perek nyilvánossága – még ha nem is olyan széles körben, mint a büntetőperetek esetében – folyamatosan újabb kérdéseket, megoldandó feladatokat vetnek fel.

⁴⁸ Vö. *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága...* i. m. (2. lj.) 9–11.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932

(Budapest, CompLex, 2013. 311+XLII oldal,
ISBN 978 963 295 296 3)

Klestenitz Tibor *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932* című könyvében saját témamegjelölése szerint arra kereste a választ, miért kapott olyan kitüntetett figyelmet a kor katolikus elitjének körében a sajtó, milyen gyakorlati reformokkal igyekeztek azt felvirágoztatni, illetve milyen eszközökkel kívánták növelni a sajtóval foglalkozó szervezetek hatáskörét, ezzel mintegy tágítani a katolicizmus társadalmi és politikai akciórádiusát. A korszakhatárokat az első jelentősebb sajtószervezet, az Országos Pázmány Egyesület és az új szakaszt kezdő Actio Catholica megalakulásának időpontjai jelölik ki. A monográfia jelentős mértékben hagyatkozik a szerzőnek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2011-ben megvédett PhD dolgozatára, lényegében annak átstrukturált, bővített változata.

A rövid historiográfiai bevezető után német, magyar és angolszász szakirodalom alapján történeti szociológiai áttekintés olvasható a századforduló egyetemes, illetve az attól elkülönülő, mégis annak szerves részét alkotó magyar katolicizmusáról. Ennek keretében a szerző kifejti, hogy a tárgyalt mozgalom hármas célkitűzéssel bírt (a hitélet megerősítése, az autonómia kivívása és a politikai identitás kialakítása, illetve a közéleti érdekérvényesítés), a megvalósítás legfőbb eszközéül pedig a sajtót kívánta felhasználni. A következő rész tárgyalja a sajtó és az egyház viszonyát – ismét jelentkezik a magyar hierarchiának az Apostoli Szentszéktől eltérő felfogása, amelynek következtében a sajtómozgalom csak az 1890-es évek politikai harcait követően tud majd gyökeret eresztetni hazánkban. A katolikus sajtóorgánumok kialakulásának történetét a magyar politikai élet, illetve az erősen polarizált egyházi struktúra viszonyrendszerébe helyezi el a szerző, tovább hangsúlyozva ezzel a bevezető szakaszban bemutatott társadalmi folyamatok fontosságát, kiegészítve mindezt a belpolitikai események összefüggéseivel.

A papi hierarchia meddő próbálkozásai után a különböző társadalmi egyesületek szervezkedését mutatja be a kötet. Elsőként az Országos Pázmány Egyesületről mint a katolikus újságírók önszerveződésének kísérletéről olvashatunk, amelynek létrehozása megmutatja a katolikus zszurnaliszta közeg professzionális szintre törekvő, szakmailag független hivatástudatának kialakulását. Mindezen célok együttes hatásaként jött létre – az intézményesülés következő fokozataként – a Katolikus Sajtóegyesület, amely olyan problémák orvoslására vállalkozott mint a tőke, az üzleti szemlélet és a szakmai hozzáértés hiánya, a párt sajtó jelleg, illetve az ezekből fakadó olvasóhiány. Országos szervezet nélkül azonban ez a vállalkozás is csak ad hoc akciók sikereit tudhatta magáénak. Ezek azonban a finanszírozási problémákkal és a korszerűtlen 'eszközökkel' együtt továbbra is elmaradtak a kor színvonalának megfelelő tömegkommunikáció kívánalmaitól. A háború előtti utolsó szervezett kezdeményezés a jezsuita rend által felügyelt

Mária kongregációk keretein belül kezdett kibontakozni Bangha Béla vezetésével. Az engedmények nélküli azonnali eredményre való törekvés a maga *ecclesia militans* jellegével a jezsuiták részéről és a Prohászka Ottokár fémjelzte Sajtóegyesület kompromisszumot kereső hozzáállása szöges ellentétben állt egymással, a 'természetes ellenségnek' mégis az 'egyházellenes' sajtót tekintette mindkét fél. Bangha páter részéről az újdonság az jelentette, hogy egy egészen új társadalmi elem tudatos beemelésével igyekezett a katolikus sajtómozgalom hatékonyságát növelni: arra a felismerésre alapozva, hogy a középosztály női tagjai erősebb kötődéssel és elegendő idővel rendelkeznek a cél eléréséhez, megszervezte a Sajtóhölgybizottságot.

Az első viláégés következményeként lejátszódó sajtóátalakulás bemutatása során a szerző külön fejezetekben tér ki a háborús helyzethez való alkalmazkodás különböző ismertetőjegyeire, amelyekből aztán következetesen vezeti át az olvasót a kötet súlypontját jelentő témára, a Központi Sajtóvállalat történetére. A létrehozás körülményeinek aprólékos részletezésével, illetve olyan társadalmi és egyháztörténeti mozzanatok bemutatásával segíti a folyamatok pontosabb megismerését, mint a katolikusok és a protestánsok közötti közeledés elvi megszilárdulása. Ezekkel összefüggésben ugyanakkor a tárgyhoz kevésbé szorosán illeszkedő, áttételesebb jelenségek (például az úgynevezett „sajtószíndarabok”) bemutatása is helyet kap.

A hatodik fejezet tárgyalja a Központi Sajtóvállalat (KSV) történetét 1919 és 1922 között. A politikai aktivitás és a nyilvánosság szerepének fontosságát a proletárdiktatúra tapasztalatai még inkább megerősítették a papi hierarchiában. A „hazafiatlan” és „destruktív” lapok elleni erősödő KSV-propaganda, Bangha bekerülése a Pázmány Egyesületbe vagy éppen a Katolikus Sajtóegyesület felszámolása a sajtómozgalom egységesebbé tételének irányába mutattak. Ennek következményeként a megalakuló egységes keresztény párt, a KNEP és a keresztény politika szócsöveként funkcionáló KSV között együttműködési megállapodás jött létre. A „keresztény kurzus” azonban nem hitbéli meggyőződésből, hanem politikai indíttatásból fakadt, így a társadalmi feszültségek (pl. a királykérdés eltérő megítélése) és a szekularizáció folyamata állandó konfliktusok forrását jelentették, nem is beszélve a felekezetek közötti általános, évszázados ellentétek feloldásának nehézségéről.

A KSV szerkesztőseiben az állam és egyes társadalmi egyesületek támogatásával a katolikus–protestáns 'egységmozgalom' azonban mégis zászlót bontott, amelynek élére, bár csupán informális vezetőként, Bangha Béla került. Az egység koncepciója azonban mindvégig illuzórikus maradt, olyannyira, hogy még maga a püspöki kar is semlegesen foglalt állást a kérdésben. Paradox módon a hierarchiából egyedül éppen Bangha korábbi „ellenfele”, Prohászka Ottokár támogatta nyíltan a vállalat munkáját a felekezeti egységfront megteremtésének érdekében. 1921-től a királykérdés kieleződése, az államfő személye körüli feszültségek további töredezettséget eredményeztek. A különböző kurzusos, radikális felhangokat előbb – az előzmények ismeretében nyugodtan kijelenthetjük: igencsak váratlanul – liberális fordulat követte *Az Est* szerkesztőségéből érkező talpraesett újságíró, Tápay-Szabó László vezetésével, amit végül 1922-től a konzervatív katolikus Zichy János gróf mérsékeltébb, idővel még inkább finomodó ellenzéki, 'arany középutas' irányvonala váltott fel.

Az utolsó fejezet az Actio Catholica megalapításáig vizsgálja a sajtómozgalmat. Az eltérő álláspontok (az intranzigencia, a keresztény-nemzeti politika, az interkonfesszionalizmus kérdéseiről folytatott viták) és a sajtópiac beszűkülése csak rontott a Központi Sajtóvállalat helyzetén. A keresztény párt szintén nehéz helyzetbe került, amelyből a kiutat egyesek a sajtó megreformálásában látták. A gazdasági világválság által kiváltott társadalmi krízis ismételt

mege erősítette a hierarchiában a sajtó fontosságának tudatát, aminek következtében újjászervezték az egy évtizeddel korábban már sikeresen funkcionált Sajtóhölgybizottságot. Újra előtérbe került a mozgalom egységesítésének és központosításának igénye, amelyre a frissen megalakított Actio Catholica keretein belül tettek újabb, túl sok eredményt nem hozó kísérletet.

Klestenitz Tibor egy, a hazai tudományosságban *mainstream*nek egyáltalán nem nevezhető téma feldolgozását tűzte ki célul, amelynek szűkös forrásadottságai még inkább nehezítették a munkát. A könyv által vizsgált problémák jelentősége azonban közel sem elhanyagolható, hiszen a kutatás a történetírásunk egyik mostohagyermekének számító modernkori¹ egyháztörténetet olyan új eredményekkel bővítette, amelyek a politika-, társadalom- és – *horribile dictu* – eszmetörténet számára is fontos adalékkul szolgálhatnak.

A szerző az előszóban megfogalmazott vállalását szinte teljes mértékben teljesítette. A historiográfiai ismertetés széleskörűen tájékoztatja az olvasót a tágan vett téma eddigi hazai és nemzetközi eredményeiről és a felhasználható forrásokról, amelyekre a szerző maga is hagyatkozott kutatásai során. A bevezető mindemellett bemutatja a kutatás elméleti alapjait is, hivatkozva a szociológiai, társadalom-, politikatörténeti megközelítések szintézisének igényét. Örömmel nyugtázhatjuk, hogy a szerző vizsgálatai során – természetesen az adott kereteken belül – bátran használ fel olyan elemeket is a téma mélyebb ismertetése végett, amelyek nem szükségszerűen kötődnek a sajtómozgalom történetéhez, illetve amelyek tudományos igényű monografikus feldolgozása még nem történt meg. Ilyenek például a katolikus nagygyűlések, amelyek, a sajtóhoz hasonlóan, a korszak társadalmi és politikai érdekérvényesítésének eszközeiül szolgáltak a katolikusok számára (és amelyeknek a feldolgozásához ez a kötet kiváló kiindulási alapot jelenthet).

Módszertan tekintetében a szerző általános érvényű következtetéseit igyekszik mindig példákkal is igazolni,² amelyeket, szorosan a sajtómozgalmi téma mentén haladva, következetesen ugyanazon vizsgálati kérdéseken keresztül foglal össze. Eklatáns példa erre a háború előtti intézményesülési próbálkozásokat bemutató három fejezet. A források felkutatása során mindemellett, hogy felkereste a legfontosabb közgyűjteményeket, így a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárát, az Országos Széchényi Könyvtárát, Budapest Főváros Levéltárát, természetesen több egyházi gyűjtemény (például az Esztergomi Primási Levéltár, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára) anyagát is megvizsgálta. A periodikák tekintetében a forrásbázis szintén igen széles skálán mozog: a hazai sajtóanyag az *Oedenburger Zeitungon* keresztül a fővárosi lapokig terjed, de esetenként még néhány világlapra, így a *The Timesra* is hivatkozik. Ennek köszönhetően nem csupán a téma közvetlen forrásait dolgozta fel, amely már önmagában is jelentős vállalkozás lett volna, hanem egyéb, nagy mennyiségű és szerteágazó kontrollforrást is vizsgált, így például a korszak egyházmegyei zsinatainak határozatait.

Hiányként kell azonban felróni a fogalomhasználat pontosításának, a korszakhoz való igazításának elmaradását, (például a posztjoezefinista, integralista kifejezések esetenként reflektált-

¹ A modernkori jelző alatt a 19. és a 20. századot értjük.

² L. pl. „A »kultúrharc« hatásai helyi példán” című fejezetet, amely az 1893-as soproni katolikus nagygyűlést veszi górcső alá. A kiválasztott konkrét példán keresztül a szerző bemutatja, milyen nehézkesen indult a hitéleti és közéleti katolicizmus követelményeinek összeegyeztetése a hazai katolikusok körében.

lan használatát), a nemzetközi – és kiemelten a vatikáni! – visszhangok feltérképezését, az egyéb, nem egyházi sajtóorgánumokkal történő többszöri összehasonlítást, az abból fakadó eredmények és a külföldi minták elemzésének még szorosabb beépítését. A német sajtótermékekre például többször történik hivatkozás, ezek azonban egymástól izoláltan, csupán partikuláris részadatként kerülnek be a kötetbe. Vélhetőleg azonban a megjelölt, majd' négy évtizedes kutatási korszak feltérképezése során ezeknek a forrásoknak a részletesebb bemutatása túlságosan szétfeszítette volna a vállalkozás kereteit. Így, a nagygyűlésekhez hasonlóan, a kötet kiváló kiindulópontként szolgálhat a későbbiekben a magyar és külföldi katolikus sajtómozgalmak részletes összehasonlító elemzéséhez.

A szerző – a hagyományos történetírás eszméihez hűen – a szakmaiságon túl a közérthetőségre is törekedett. A szigorú és következetes strukturáltság már önmagában jelentős segítséget nyújt a témában kevésbé járatos olvasó számára. Ehhez társul még az erőltetett szakzsargonmentes, világos fogalmazás, könnyed stílus, a válogatott illusztrációk és az igényes nyomdai megoldások együttese. A háttéranyagok a szokásos indexek – rövidítésjegyzék, névmutató – mellett a huszonnégy darab melléklet (ezeket azonban valószínűleg helyesebb lett volna függeléknek nevezni) révén kerülnek be a kötetbe, amelyek a fontosabb sajtótermékekre vagy intézményekre vonatkozó adatbázisokat és a téma legjellegzetesebb forrásait (nyilatkozatokat, határozatokat, jelentéseket) mutatják be, mintegy ízelítőt adva ezzel a kor hangulatából. Mindezek eredményeként a kötet olvasható szakkönyvként, amely alkalmas lehet akár a hazai felsőoktatásban történő alkalmazásra is, de akár ismeretterjesztő szerepet is betölthet a történelem iránt érdeklődő laikus nyelvjárás körében.

Klestenitz Tibor monográfiája olyan téma bemutatására vállalkozott, amely első látása egyáltalán nem tűnik lényegesnek a magyar történetírás számára – hiszen az eddig gyerekcipőben járó új- és legújabbkori egyháztörténeti kutatásoknak számos komoly restanciája van, amelyek tudományos feltárását ennél jelentősebb feladatnak vélhetnénk. A szerző azonban éppen azáltal, hogy a 'poros' egyháztörténetet a 'trendi' médiatörténeten keresztül közelítette meg, sikeresen rávilágított a téma fontosságára; a már meglévők mellett egészen új szempontokat emelt be a történeti kutatásba, magas elvárásokat állítva ezzel az egyháztörténetesek következő generációja elé. A kötet számos függőben lévő vagy kutatás előtt álló területet érint, amelyeknek a vizsgálata idővel még több eredménnyel bővítheti a katolikus sajtómozgalmak történetét. Ezért kijelenthetjük, hogy Klestenitz Tibor szinte teljes mértékben teljesítette első nagyobb vállalkozását, amely ideális kiindulási alap lehet a további, célzott kutatások számára. Reméljük, hogy a szerző első monográfiájának színvonalán folytatja megkezdett munkáját.

BÁRÁNY ZSÓFIA

Paál Vince (szerk.): A magyarországi médiaháború története

Média és politika 1989–2010

(Budapest, CompLex, 2013. 843 oldal, ISBN 978 963 295 329 8)

A média mint a tájékoztatás, a szórakoztatás, a befolyásolás és az eltérő vélemények közvetítésének eszköze maga is a tágran értelmezett politikai élet része, de a magyarországi média 1989 és 2010 közötti történetét különösen átszövik a politikai vonatkozások. Azt is mondhatjuk, hogy ezen időszakot tekintve a média története egyben a magyar politika és közélet története is, amelynek számos kérdésében, az események megítélésében, nemcsak a történések idején nem volt, de napjainkban sincs egyetértés a közélet és a nyilvánosság szereplői, figyelemmel kísérei között.

A rendszerváltozással kezdődő időszak médiatörténetét gyakran illetik a „médiaháború” elnevezéssel. A név azokra a heves küzdelmekre utal, amelyek a média körül, annak apropóján az újságírók, szerkesztők, tulajdonosok és a különböző kormányzatok között, a kormányok és a mindenkori ellenzék, valamint a politikai és közélet egyéb szereplői között, illetve akár az egyes pártokon, érdekszövetségeken és magán a médián belül is zajlottak. A média részint tárgya volt ezeknek az ellentéteknek, azaz a média befolyásolásáért folyt a küzdelem, részint pedig – a harcoknak fórumot szolgáltatva – eszközként, ugyanakkor tevőleges szereplőként is működött.

A rendszerváltozás folyamatában a sajtóban sem valósult meg – sem jogi, sem „természetes” úton – a *lusztráció*; a korábbi rendszerben is dolgozó újságírók túlnyomó része többé-kevésbé zavartalanul tovább folytatta tevékenységét, és az általuk működtetett nyilvánosságban természetesen csak igen ritkán merült fel a médiabeli *tabula rasa* kérdése. Ehelyett számos mítoszteremtési kísérlet következett a rendszerváltást elősegítő, mintegy szellemi értelemben előkészítő, rendszerellenes, bátor újságírókról. Ugyanakkor, a szisztematikus feltárások híján ma sem világos, hogy a nyolcvanas években aktív újságírók mennyiben tekinthetők a politikai-társadalmi fordulat előidézőinek, illetve mennyiben róható fel az újságíró-társadalomnak az önreflexió hiánya, a múlttal való őszinte szembenézés elmaradása, valamint hogy mindez milyen következményekkel járt az újszülött magyar demokrácia fejlődésére nézve.

Még az első szabad választásokat megelőzően megkezdődött, illetve részben az első kormány megalakulása után is folytatódott a sajtó privatizációja, amelynek következményeit máig hatóan érezni lehet. Az új, külföldi, és a demokratikus nyilvánosság megteremtése helyett értelemszerűen profitérdekeket követő tulajdonosok érkezésére fel nem készült magyarországi nyilvánosság e tekintetben is hátrányból indult, és ebben a helyzetben fogott hozzá a demokrácia játékszabályainak megtanulásához.

Az állampárti diktatúra elnyomása alól felszabaduló média – egy ideig nem is sikertelenül – abba az illúzióba ringatta magát, hogy a politikai és gazdasági szféra befolyása nélkül, mintegy velük egyenrangú szereplőként, a XIX. századi *bon mot*-t idézve „negyedik rendként” működhet, a nyilvánosság kapuőrzőjeként pedig tevőlegesen is alakíthatja az eseményeket és

befolyásolhatja a politikai szférát is (érdekes lenne tudni, akad-e manapság akár egyetlen újságíró is, aki még ebben a hitben él). Az e szerepfelfogásból következő szükségszerű összeütközés a politikával látványos volt, míg a gazdaság szereplőivel való konfliktus alig észrevehetően, szinte teljesen a háttérben játszódott le. Az első szabadon választott kormány és a média viszonyának elmérgesedését nem kis részben éppen a médiának ez a rosszul értelmezett „szabadságharca” okozta. A kormány törekvéseinek, a rendszerváltozás történelmi feladatainak az állampolgárokkal való megismertetését várta volna el a médiától. Az újságírók zöme azonban inkább ellenzéki szerepet vett fel, miután szinte sértődötten reagált arra, amikor az első választásokon nem a sajtó által leginkább kedvelt új politikai tömörülés kapta a legtöbb szavazatot. Felvetődik a kérdés, ez vajon abból adódott-e, hogy az újságírók meghatározó része szocializációjának következtében az 1994-ig ellenzéki szerepre kárhoztatott szocialista és liberális világnézetű pártokkal szimpatizált, vagy fordítva, azért sodródott azok holdudvarába, mert az ellenzéki pártok kezdetől fogva szövetségesüknek mutatkoztak a kormánnyal szembeni „szabadságharcban”. Az a tény, hogy a szocialista-liberális koalíció 1994-es hatalomra kerülése után a média sokkal elnézőbb volt a kormányzattal, mindenesetre inkább az első feltevést erősíti meg.

Az ellenzéki és a kormánypártok közötti szembenállás médiapolitikai kérdésekben oda vezetett – tekintettel arra, hogy a média működésére vonatkozó törvények elfogadásához kétharmados parlamenti többségre volt szükség –, hogy az elektronikus médiát szabályozó első médiatörvény csak hat évvel a rendszerváltozás után született meg, miáltal Magyarországon a kereskedelmi tévé- és rádióadások csak késéssel indulhattak el. A késő-kádári évekből származó 1986-os sajtótörvény helyett pedig 2010-ig nem született új szabályozás, túl a törvénynek a rendszerváltás alkotmányos reformjához elengedhetetlen, gyorsan lezavart módosításán. A kereskedelmi média megjelenése aztán, 1997-től kezdődően alapjaiban formálta át a hazai médiavilágot, amire a korábban monopóliumot élvező közszolgálati médiát nem készítették fel, és ez jelentősen felgyorsította az összeomlását. A műsorkínálat ugyanakkor – elsősorban az olcsó szórakoztatás trendjét követve – erősen bulvárosodott, kulturárokvetítő szerepe jelentősen csökkent.

Miután 1998-ban újra az addigra jócskán átalakult nemzeti-konzervatív, jobboldali politikai erők alakíthattak kormányt, a média és a hatalom viszonyának súrlódásai ismét plasztikusabban jelentek meg a közvélemény előtt. A „médiagegység” megteremtésére (a politikai erőviszonyoknak a médiában való érvényesítésére) tett kormányzati erőfeszítéseket a média fősodra és az ellenzéki pártok ismét csak a sajtószabadság elleni támadásként értékelték. A nemzeti-konzervatív oldal – főleg a 2002-es országgyűlési választásokon elszenvedett veresége után bekövetkezett – szervezettebbé és integráltabbá válásával megszülettek azok a médiumok is, amelyek révén politikai értelemben kiegyenlítetté vált a hazai médiapiac. A szocialista-liberális kormányzat újabb győzelmét követően, 2002 után folyamatosan egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az első médiatörvény, amelyet születésétől kezdve számos bírálat ért, önmagában nem képes biztosítani a média megfelelő működését. Bár szokás elparentálni a törvényt, és a médiával kapcsolatos politikai és kulturális kudarcok bűnbakjaként tekinteni rá, ez bizonyos értelemben igazságtalan megközelítés. A média működése, a közszolgálati média minősége, az újságírók függetlensége, a kívülről érkező nyomásgyakorlás léte vagy nemléte, illetve intenzitása ugyanis sokkal inkább kulturális kérdés, mintsem olyan, amelyet a szabályozás képes egymagában meghatározni. Természetesen a szabályozás kulcskérdés, de nem az egyedüli, és nem is a legfőbb tényező e problémák megoldásában.

A rendszerváltozás óta eltelt idő érdekes módon arra sem volt elegendő, hogy a társadalom, vagy legalábbis annak a nyilvánosságot alakító vagy követő tagjai, beleértve a tudományos szférában működőket is, meghatározza azt, mit ért sajtószabadság alatt. Természetesen születtek írások, zajlottak viták, történtek kinyilatkoztatások e kérdéssel kapcsolatban, de a sajtószabadság mibenlétének elmélyült elemzése mind a mai napig nem került a közgondolkodás homlokterébe. Ennek egyik oka lehet az első választások után azonnal megmerevedő frontvonalakkal párhuzamosan szintén rögzülő, leegyszerűsített sajtószabadság-felfogások létezése. Az újságírók talán ma is azt válaszolnák arra a kérdésre, „miben is áll a sajtószabadság?“, hogy „az állam hagyjon bennünket békén”. De ez a – jelentős részben egyébként méltányolható – felfogás nem ad választ sem a szabadság szükséges és megfelelő határainak kérdéseire, sem az államtól, illetve a politikai szférától különböző helyekről érkező nyomásgyakorlás megfelelő kezelésére, sem pedig a média társadalmi felelősségéből fakadó feladatainak a kikényszerítésével és az elszámoltathatóságával összefüggő problémákra. Az első szabadon választott kormány – sajtószabadság-felfogásával, a jó időre egyfajta jobboldali toposszá váló „médiageyensúly” követelésével összhangban – a politikai erő felhasználásával kísérelte meg a sokszínű médiavilág megteremtését, és ügyefogyott kísérletei jelentős részben hozzájárulhattak 1994-es súlyos választási vereségéhez. Az, hogy miben is áll a médiapluralizmus, és hogyan segíthető elő, ezt követően elsősorban politikai kérdéssé vált, amelyet finom ízlésű ember fel sem vethetett, hiszen azonnal az állami kényszer és beavatkozás vádját vonhatta magára; ezzel a terhes örökséggel még az első Orbán-kormány is hosszasan küzdött 1998 és 2002 között.

A korszak médiatörténetének egyik meghatározó vonulata a közszolgálati média kálváriája. A legfontosabb, és 1997-ig a sajtó – televíziós és rádiós – piacukon egyeduralkodónak számító médiumok romlása folyamatos volt és megállíthatatlannak tűnt. A közszolgálati média kiemelt jelentőségű nemzeti intézmény, a kulturális élet és a demokratikus tájékoztatás egyik alapköve, meghatározója lehetett volna, de ehelyett – egyes reménykeltőbb időszakokat leszámítva – politikai és gazdasági csatározások szálnalmas bábójává silányult, és vagyona mellett a szellemi erőforrásait is gyors ütemben veszítette el, mígnem 2010-ben a végső összeomlás szélére érkezett. A legújabb kori magyar történelem példaértékű és dicstelen epizódja ez, amelynek bemutatása kötetünk lapjainak jelentős hányadát megtölti.

A „médiaháború” megnevezés elcsépeltnek tűnhet ugyan, és újbóli elhangzása a történetek ismerőiben, megélőiben egyfajta azonnali zsidbadtságot, fásultságot okozhat, használatától mégsem tudunk eltekinteni, mert plasztikusan jellemzi az itt tárgyalt bő két évtizedet. Ha a háborús metaforát tovább szeretnénk mélyíteni, az események sokkal inkább az első világháborút idézték, mintsem a másodikat. A felek ugyanis örök sértődésbe és sokszor gyűlöletbe merevedve, már a kezdetekkor lövészárkokba vonultak, és onnan egymásra tüzelve küzdötték végig ezeket az éveket. Természetesen ez idő alatt sok minden megváltozott; a média világa ma már egészen máshogy fest, mint festett a kilencvenes években, és a politikai erőtér is átalakult. A régi beidegződések azonban ma is ott vannak a fejekben, és ma is áthatják közéletünket. Ilyen értelemben 2010 nem is cezúra, és a médiaháború még sokáig nem fog véget érni. Kötetünk átolvasása – szándékai szerint – segíteni fog múltunk megismerésében, jelenünk megértésében, és talán a jövőbeni hibák elkerülésében is.

(részlet a bevezetőből)

PAÁL VINCE

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” jogtudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A CompLex Kiadó által megjelentetett médiajog-tudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá kíván válni, ahol minden, a sajtószabadság és a médiaszabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (ld. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@jak.ppke.hu e-mail címen.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen. A nyomtatott kiadás előfizethető a kiadónál.

